

Turán

ISSN 977-1305424006

İLİM FİKİR VE MEDENİYET DERGİSİ SAYI 19 / 2013

COĞRAFYA ve FELSEFE
Dr. Şinasi Altundağ

TURAN'IN SİYASİ ve SOSYOLOJİK İMKANLARINDA
PARADİGMA KURMANIN ZORURLUĞU
Erol Cihangir

YENİ AVRASYACILIK ÜZERİNE
Prof. Dr. Kamil Veli Nerimanoglu

İTTİHAT TERAKKİ FİRKASI'NIN
BEŞ YILLIK KALKINMA PROGRAMI
Aydın Ayhan

AHMET KEMAL İLKUL'UN İSPORAT ADALARI
Dr. Yusuf Gedikli

TURAN COĞRAFYASINDA KUZAY KAFKASYA
Prof. Dr. Hilmi Özden

Editör'den

Saygıdeğer okurlarımız,

Memleketimiz ve dünyada pek çok hadise ile dolu dolu geçen bir üç ay daha geride bırakırken, geçen sene ve ayların hadiselerinin bakiyeleri hemen hemen olduğu gibi devam ettiğine şahit oluyoruz. Ana başlıklarıyla hatırlayacak olursak; Ortadoğu'da Suriye ile birlikte, Irak'ta merkezi hükümetle, işbirlikçi vasal güçler arasında, Afganistan'da ise emperyal müttefik kuvvetlere karşı çatışmalar orta şiddette devam ederken, geçtiğimiz günlerin en önemli haberi, uzun süredir tedavi gören Venezuela devlet başkanı Chavez'in ölümüydü. ABD'ye direnişiyle, anti-emperyalist cephenin güçlenmesine, Venezuela tabii kaynaklarını devletleştirerek millî bir sosyalist modelin hâla sürdürülebilir bir ümit olabileceğini göstermesiyle, yeni yüzyılın efsanevi ismi olan Chavez'in ölümünden sonra, Venezuela demokratik sosyalist sisteminin devam edip etmeyeceği dünya kamuoyu nazarında çok daha önemliydi. Nitekim, cenaze merasiminin ardından yapılan seçimlerde sosyalist Bolivarcı Venezuela siyaseti seçimi kazanarak, anti-emperyalist bir yol bulma çabası içinde olan ülkelere için bir defa daha örnek olduğunu göstermiş oldu. Chavez'in birazda komployla karışık ölümü hakkında haber yorumunu Londra çevrelerinden Prof Oscar Guardiola'nun değerlendirmesiyle bu sebeple dikkatlerinize sunuyoruz. Diğer yandan memleketimizde ise, bölge politikalarında varlığını korumaya çalışan hükümet erki, dış politik ilişkilerin manevra sahasında duygusal bağlarla, real-politik arasındaki ikilemde gel-gitlerle ayakta kalmanın çabasını vermektedir. Şüphesiz hepsi müstakil birer ayrı tahlilin konusu olacak bu hususlar hakkında burada ayrı bir değerlendirmeye girmeyeceğiz. Zira dergimizin geçen nüshalarında zaman zaman da ifade ettiğimiz gibi, konjoktürel olan pek çok hadise, gerek dünyada, gerekse memleketimizde konuyla uğraşan kimselerin günübirlik çeşitli yayın organlarında ziyadesiyle yer bulmaktadır. Böylesi bir çabaya girmeyişimizin sebebi, "güncel" olanda takılmak, genelde dünya siyasetini anlamlandırma ve çözümlemede tarihî derinliği kaçırma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Bu endişeden hareketle yerli bir ruhla, entelektüel seviyeyi yakalama kabiliyetine sahip, Doğu'nun nadir devrimcilerinden rahmetli Doktor Kıvılcımlı'nın tesbitiyle; "bugünü açıklama ve anlamlandırmanın yolunun, tarihî bilgiye sahip olmaktan geçtiği"nden hareketle, tarih(i) verileri kullanarak, bugünde (actuel) olanları esasından anlamlandırmayı bilerek, idrak etmeyi tercih ediyoruz. Pek tabii burada "tarih" olanla, "tarihî" olanın aynı şeyler olmadığını da özellikle belirtmemiz gerekiyor. Zira, bu iki kavram birbirinin sinonimi olmayıp; "Tarih" olan, geçmiş, bitmiş eski tabirle hikâyat olmuş, bir kül yığını, "Tarihî" olansa, ruhuyla hâlâ varlığını devam ettiren ve bir nevi günümüzde cereyan eden olay ve olguların izahında anahtar rol oynayan demektir. Dolayısıyla, zaman zaman dergimizin

yayın politikasına yönelik tenkitler arasında memlekette onca hadise cereyan ederken, bizlerin ayda yaşıyormuşçasına olanlardan bahsetmeyip, ya felsefi meselelere, yahut da tarih konularına ilişkin yayın yapmamızı dile getirmektedirler ki, doğrusu bizim tenkitlere cevap vermek kadar, dahası bizim tezimiz de tam da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Tenkitlere karşı ilk cevabımız; eğer sağlam bir tarihî zemine sahip olmazsak, konjektürel hadiseleri açıklamakta bir gazete muhabiri veya yorumcusunun güncelliğinden öteye gitmeniz mümkün değildir. Buradan varabileceğiniz en iyi yer, moda tabirle gazete ve televizyonlarda hergün görülen ünlü bir medya yıldızı olmaktır. Yıldızların ömrüyse, malûm olduğu üzre şafak sökene kadardır. Oysa diyalektik bir anahatar olarak “tarih okumalarıyla, tarihi” olanı kullanmak, dünü anlayabilmek, bugünü anlamlandırmak, geleceği ise inşa etmek demektir. Çok fazla “felsefi” veya “teorik” olmaya gelince; günümüzde cereyan eden uluslararası ihtilaflardan, Doğu-Batı iklemi hakkında çoğu zaman, sanki bütün olup bitenler bir hükümetin dış politika ofislerinde birkaç ay içinde karar verilip, uygulamaya konmuş politikalarının tezahürü olarak algılandığı ekseri kamuoyu kanaati olduğu az çok bilinen bir şeydir. Oysa bunun hiçte böyle olmayıp, icraata geçen bugünkü politikaların yüzyıllık geçmişe dayanan ilmî, siyasî, iktisadî ve sosyo-psikolojik tetkik sonuçlarının yine uzun mesailerle sınıflandırılıp, tasnif edildikten sonra ideolojik ve sosyo-politik sistemleştirilerek, bunları siyaset ve tarih felsefesi teorileri haline getirilmiş, rafine çalışmalar olduğu da bir başka gerçektir. Dolayısıyla, nasıl tarihi bilmeden, “bugün”ü anlayamazsak, felsefe bilmeden de, olanların arka plânlarını anlayıp, çözümlemek mümkün olmakla, günlük gazete ve televizyon haberlerinin manipülasyonu arasına sıkışıp kalırız. Bu sebeple, yayın politikamızda mümkün olduğunca jeo-politiğin kurucu önderlerinin teorik çalışmalarını yayımlayarak, bu yolda ilk önce bir envanter oluşturmaya, ikinci aşama da ise kendi paradigmalarımızı kurmaya çalışıyoruz ki, dergimizin bu sayısında dikkâtlerinize sunduğumuz “Turan’ın Jeopolitik İmkânlarında Paradigma Kurmanın Zorunluluğu” bu endişenin sonucu verilen bir konferans metnidir. Yine bu sayıda göreceğiniz 1936 tarihli Coğrafya dergisinde o tarihlerde genç bir tarih doçenti Şinasi Altunduğu’u ait “Coğrafya ve Felsefe” isimli makalesini iktibas etmemiz, sözkonusu envanter oluşturma çabalarından olduğu kadar, Cumhuriyetin hovarda evlatları olarak son derece erken dönemlerde nasıl bir devlet adamı yahut eğitim ciddiyetine sahip olunduğunu göstermesi bakımından da son derece ibret verici bir vesika hüviyetindedir. Tuhaf olan tarafsız, “Cumhuriyet” lâfzına sahip çıktıklarını iddia eden günümüzün şarlatan politikacılarıyla, yabancı servislere rapor hazırlayan işbirlikçi bir yandan bir devlet ve millet için elzem olan matematik, felsefe, coğrafya bölümlerini kapatırken, ilginç bir şekilde akademisyen kılığına bürünmüş işbirlikçiler, efendilerine gammazladıkları Cumhuriyet dönemi raporlarını da o dönemin tarih, coğrafya müfredat programlarına dayanarak hazırlamış olmalarıdır.

Jeopolitik tez ve kendi paradigmalarımızı kurmak sözkonusu olduğunda hiç şüphesiz, geçmiş teorik çalışmalar ışığı altında günümüzde yerimizi tesbit etmek son derece önemlidir. Bu sebeple, tartışmaya Rus politik gerçekçiliğinin ürünü olarak ortaya çıkan “Avrasyacılık” jeopolitiğine Azerbaycanlı ilim adamlarından Prof. Dr. Kamil Veli Nerimanoğlu Bey “Yeni Avrasyacılık” ma-

kalesiyle, bir tartışma zemini açıyor. Özellikle, memleketimizin Doğu ile Batı arasında sıkışıp, kendini konumlandırmakta zorluk çektiği bir ortamda son bir hamleyle ŞİT'e (Şangay İşbirliği Teşkilâtı) gözlemci olarak katılma kararı aldığı günümüzde bunun tartışmaya açılmasının son derece önemli olduğu kanaatindeyiz.

"Tarih" okumaları açısından son derece önemli olduğuna inandığımız iki konudan biri "Turan Coğrafyasında Kuzey Kafkasya" makalesiyle Eskişehirden katılan sevgili dostumuz Prof. Dr. Hilmi Özden, Turan Jeopolitiğinin yeniden oluşumuna malzeme sağlarken, "İttihat Terakki Dönemi Beş Yıllık Kalkınma Programı" makalesiyle Balıkesirden bize fedakârane katkılarıyla Aydın Ayhan Hoca, bir yandan "Turancılığı" adeta ebedî bir lanet halkası gibi boyunlarına takan tarih yetimlerine bilgi sağlarken, bir yandan da itham edilen bu hamiyetperver ve geniş ufuklu "Turancı" İttihat ve Terakki neslinin talihlerinin zebun, tarihinse en namûsait şartları içinde neler yapabildiklerini ve yapabileceklerini göstermesi yönünden bize tarih olan değil, tarihi bir vesika sunuyor.

Dergimizin bu sayısına yine Balıkesirden gerek kendisi, gerekse kurduğu irtibatlar sayesinde karşılıksız destek veren sevgili dostumuz Doç. Dr. Sebahattin Şimşir'in tarihe intikal etmiş ünlü Kazak Türklerinin muhaceret önderlerinden ve tarihçilerinden rahmetli Hasan Oraltay Bey ile ilgili biyografi çalışması, çalışmalarımıza şevk kattığını hassaten bildirmeyi bir borç biliriz.

Dergimizin gelecek sayısında, daha ilgi çekici makalelerle yeniden buluşmak temennisiyle bütün okurlarımıza saygılarımızı sunarız.

Dergimizin bu sayısının
yayınlanmasına yaptıkları katkılardan dolayı

adına Kamil Öztürk Beyefendiye
teşekkür ederiz.

*Saygı değer okurlarımız,
Sizler için açmış olduğumuz bu sayfalarda dergimizin
mündercatına uygun olan her türlü haber, teklif, temenni,
tasviye ve tenkitlerinizi bekler, saygılarımızı sunarız.*

Çanakkale Şehitleri “Galiçya Cephesinde” Macarlar Tarafından Anıldı

Çanakkale savaşları münasebetiyle bugüne kadar sadece ülkemizde düzenlenen anma günlerine bu yıl Macar kardeşlerimiz de dahil olarak Çanakkale Şehitleri için Macaristan'da resmi olarak anma merasimi tertip edildi.

18 Mart Çanakkale zaferi münasebetiyle Türk şehitliğine gelen, Macar yetkililerden Kun Prohle István Szabó, Tuğgeneral Gregory H. Kulugyminisztériumból ve Devlet Bakanı Tamas

Mirkóczki'nin yanı sıra Türk-Macar dostları mensupları, şehitliğe çelenk koyup, ihtiram duruşundan sonra İtilaf kuvvetleri karşısında Çanakkale'de dünyaya meydan okuyan Türk askerleriyle, cepheye savaşmış, daha sonra Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu olacak olan Mustafa Kemal üzerine birer konuşma yaptılar.

Çanakkale Şehitlerini anma günü olarak tertip edilen merasime Macar hükümet yetkilileri, dip-

lomatik misyon, askeri temsilciler ve parlamenterlerin katıldığı törende I. Dünya savaşı esnasında Macar topraklarını korumak için Macar asker kardeşleriyle omuz omuza savaşan Türk kardeşlerini de unutmadıklarını belirten Macar yetkililer, bu

kanlı savaşta 30 bin askerin kahramanca savaşıp, toprağa düştüklerini ve bu savaşta yer alan Türk askerlerini unutmadıklarını ve hiç bir zaman da unutmayacaklarını ifade ettiler.

Doğu Türkistan'daki Son Katliamın Yankıları Sürüyor

Hamit Göktürk

Doğu Türkistan'da 21 kişinin ölümü ile sonuçlanan katliama Dünya medyası büyük ilgi gösterirken, memleketimiz basın organlarında herhangi bir haber çıkarmadığı gibi, Dışişleri Bakanlığı da henüz bir açıklama yapmadı.

Çin'in, işgal altında tuttuğu Doğu Türkistan'ın Kaşgar ili, Maralbaşı ilçesine bağlı Sirikbuya bölgesinde 23 Nisan'da Müslüman Türklere karşı gerçekleştiği ve 21 kişinin ölümü ile sonuçlanan son katliamın yankıları sürüyor.

Katliamı doğrulayan Sözde Özerk Bölge hükümet sözcüsünden sonra Pekinde konu ile ilgili açıklama yapan Çin Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Hua Cung Ying "Olayların bölgede ayrı bir devlet kurmak isteyen "İslamcı teröristlerce"

gerçekleşen bir terör hadisesi olduğunu iddia etti fakat, olayın ayrıntıları hakkında bilgi vermekten kaçındı.

ABD'den yayın yapan Hür Asya Radyosu'na telefonla ulaşan bir bölge sakini, yerel idareye bağlı olarak çalışan ve 'Sosyal İşçiler' olarak anılan milis güçlerine bağlı üç kişi bir evi kontrol ederken, hane halkından peçeli bir hanımın peçesini zorla açmaya çalışması üzerine aile bireyleri ile Milisler arasında başlayan tartışmanın

çatışmaya dönüşmesi ve Çin işgal güçlerine bağlı askerlerin evi ateş altına alarak ve daha sonra yakarak katliam yapması ile meydana geldiğini bildirmiştir.

Katliama Karşı Tepkiler Sürüyor

Katliam haberinin duyulmasından sonra Türk ve Dünya medyasına açıklamalar yapan ABD merkezli Dünya Uygur Kurultayı (DUK) başkanı Rabia Kadir olayları kınadığını açıklamıştır. Olayların tek sorumlusunun Çin yönetimi olduğunu, ülkeye sürekli yapılan Çinli göçmen transferi, günden güne şiddetini artıran soykırım, ekonomide ve istihdamdaki etnik ayrımcılık, insanların evlerinden ve topraklarından zorla çıkarılarak Çinli göçmenlere verilmesi gibi uygulamaların bu tür şiddet olaylarını tetiklediğini ve Çin'in bu bahane ile bölgenin tarihi sakini ve sahibi olan Uygur Türklerine katliam yaptığını ve bıçağın kemiğe dayandığını ifade etti. DUK başkanı Rabia Kadir Türkiye Cumhuriyeti hükümetine de çağrıda bulunarak Doğu Türkistan'da insan hakları ihlallerinin ve baskıcı politikalarının sonlandırılması için Çin yönetimi nezdinde girişimlerde bulunmasını talep etti.

ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Patrick Wintrill 25 Nisan'da Maralbaş olayları ile ilgili yaptığı açıklamada Çin yönetiminin idaresi altındaki Uygurların insan haklarının korunması için gerekli tedbirlerin alınmasını istedi ve olaylar hakkında şeffaf olunmasını tatmin edici açıklama beklediklerini ifade etti.

Maralbaş katliamı Türk ve dünya basınında geniş olarak yer aldı. Anadolu Ajansı ve İHA başta olmak üzere tüm ulusal ajanslar olayları abonelerine servis etti ve medyada yer almasını sağladı.

BBC, APİ, AFP gibi uluslararası haber ajansları konu ile ilgili haberleri yorumlayarak servis etti.

Japonya'nın en yüksek tirajlı gazetelerinden Ashai Şimbon olayları ilk sayfadan duyurdu ve Doğu Türkistan ile Türkiye arasındaki tarihi

bağlar üzerinde bilgi verdi. Çin yönetiminin sürekli başvurduğu bir yöntem olan uydurma belge ve bilgilerle Uygurları terörizmle suçladığını ve onları sürekli bastırmaya çalıştığını ifadelerine yer verdi.

Doğu Türkistan ve olaylar hakkında en çarpıcı yorum Japonya'daki Kagaşima Üniversitesi öğretim üyesi Alman asıllı Prof. Dr. W. Balmoo'dan geldi

Prof. Balmoo Doğu Türkistan ve olaylar hakkındaki görüşlerini açıklarken, "İnsanların dini özgürlüklerinin kendilerine ait bir hak olduğunu, Kur'an-ı Kerim ve İncil'e ve kutsal kitaplara inanmalarının da Allah ile kişiler arasındaki bir ilişki olduğunu ifade etti. Prof. hangi rejim olursa olsun, insanların dini inançları ve felsefeleri ile uğraşanların, ve onları yok etmeye çalışanların eninde sonunda kendilerinin yok olacaklarını ve bu mukadder sonucun tarihte sabit olduğunu ifade etti. Prof. Balmoo kendisinin Uygurları yakından incelediğini, evrensel kültür ve medeniyete birçok katkılar yapmış olan Uygur Türklerini inançları için canlarından vazgeçebilecek bir halk olarak tanıdığını ifade etti.

Katliama Türk ve İslam Dünyası

Sessiz ve Tepkisiz

Çin işgal güçlerinin Doğu Türkistan'da gerçekleştirdiği son katliam medyada geniş şekilde yer alırken, Türkiye'de faaliyet gösteren insan hakları ile ilgili kuruluşlar başta Türk STK'lardan şimdiye kadar her hangi bir tepki ve kınama gelmemesi dikkati çekiyor.

21 kişinin katledildiği bu olay hakkında Türkiye Dışişleri Bakanlığı'nın de herhangi bir açıklama ve görüş ifade etmemesi diasporada yaşayan Doğu Türkistanlılar üzerinde hayal kırıklığı oluşturdu ve üzüntü ile karşılandı.

5 Temmuz 2009'da meydana gelen Urumçi katliamı sonrasında olaylarla yakından ilgilenen İslam İşbirliği Teşkilatının bu son katliam konusunda sessiz kalmasına ise bir anlam verilemiyor.

“Çin’de İnsan Hakları” ve Doğu Türkistan Türklerine Dair Cenevre İntibaları

Yar. Doç. Dr. Ömer Kul*

DUK’un ev sahipliğinde UNPO ve NED’in yardımları ile ortaklaşa düzenlenen ve 11-13 Mart 2013 tarihlerinde Cenevre’de gerçekleştirilen “**China’s New Leadership: Challenges for Human Rights, Democracy and Freedom in East Turkestan, Tibet and Southern Mongolia**” adlı uluslararası konferansa “**Türk-İslam Dünyasında Kamuoyu Oluşturmanın Önemi**” adlı bir bildiri ile katıldık. Erkin Alptekin (UNPO Onursal Başkanı ve DUK Kurucu Başkanı), Rebiya Kader (DUK Başkanı), Marco Perduca (İtalya Parlamentosu Senatörü), Zvonimir Šeparović (Hırvatistan Eski Dışişleri Bakanı), Louisa Coan-Greve (NED Başkan Yardımcısı), Marino Busdachin (UNPO Genel Sekreteri), Ulrich Delius (Tehdit Edilen Halklar Derneği için

Asya Direktörü), Ngawang Choephel Drakmargyap (UNPO Başkanı), Yang Jianli (Çinli Girişimciler Başkanı), Temsel Tu (İç Moğolistan Halk Partisi Başkanı), Marietje Schaake (Avrupa Parlamentosu Üyesi) gibi Doğu Türkistan, Güney Moğolistan ve Tibet teşkilat mensupları yanında birçok akademisyen ve araştırmacının katkı yaptığı toplantılar üç gün devam etti.

Toplantının son gününde bir oturum da BM binasında gerçekleşti. “**Çin’de İnsan Hakları**” konulu toplantıya gözlemci olarak katılan Çinli diplomatlar, toplantı akabindeki soru-cevap bölümünde hararetli tartışmalar yaşattı. Üslup Çinlilerin ne kadar tahammülsüz bir millet olduğunu da ortaya koydu. Çinli diplomatlar, işgal edilen

Cenevre toplantısına katılan Doğu Türkistanlı delegelerle birlikte soldan ikinci sırada arkadaşımız Dr. Ömer Kul

toprakların Çin'e ait olduğunu ve Çin'in bölgede BM'ye adım attırmayacağını alenen söylediler.

Toplantıya katılan Dünya Uygur Kurultayı başkanı Rabia Kadir ise Çinli diplomatlara gayet sakin tavırlarıyla çok manidar cevaplar verdi...

BM binasında Hırvatistan Cumhuriyeti eski Dışişleri Bakanı Pavol Separoviç moderatorlüğünde gerçekleşen toplantıda Rabia Kadir, Güney Moğolistan Enformasyon Merkezi Müdürü Eghebatu Togocho, Dalaylama'nın Orta ve Doğu Avrupa Bölge Sorumlusu Tseten Samdup Choekyapa ve Araştırmacı Gazeteci İsen Gusman Çin'deki İnsan Hakları konusunda konuşma yaptı.

Toplantıya katılan beş Çinli diplomat da konukların konuşmalarına karşılık kendi görüşlerini ifade ederek sorular sordu. Çinli diplomatlar, Doğu Türkistan diye bir yer olmadığını, bu toprağın ezelden beri Çin toprağı olduğunu, Uygurların BM'ye giriş hakkının olmadığını söyleyerek Rabia Kadir'in konuşmasını sabote etmeye çalıştı. Erkin Alptekin başta olmak üzere katılımcıların bir kısmı Çinli diplomatların asılsız iddialarına cevap verdi. Yang Çueng Hui adlı Çinli diplomat, Rabia Kadir'in ifadelerinin aksini savunmaktan öteye geçmeyen nutkuyla konuşmasını uzattıkça uzattı.

Rabia Kadir, Wang Yi adındaki (bayan) diğer diplomatın "Doğu Türkistan diye bir yer yoktur" görüşüne ise şu karşılığı verdi: "Dünyada imparatorluk kurmuş İngiltere, Almanya, Rusya gibi devletler başka ülkeleri işgal ettiği zaman kendilerinin bu toprakları işgal ettiğini kabul etmiştir. Ama dünyada sadece Çinliler işgal ettiği toprağı 'eski bir ayakkabısını toprağı gömüp sonra oraya arkeolojik kazı yapıp oradan taş çıktı, oradan yazı çıktı' demek suretiyle oranın eskiden kendi toprağı olduğunu ileri sürerler. Bugün biz BM'ye insan hakları ihlalleri konusunda konuşmaya gelmiştik. Toprakla ilgili konuşma niyetimiz yoktu. Ama Erkin Alptekin'le beni bu konuda konuşmaya zorladınız. Doğu Türkistan hiçbir zaman Çin'in toprağı olmadı. Tarihi tarihçiler yazsın. Siz kendi kafanızdan tarih yazamazsınız. Bizim tarihimizi Komünist Parti yazmayacak, biz de yazmayacağız. Biz sizlere kırılmayız. Çünkü sizlerin beynini Komünist Parti yıkadığı için siz böyle konuşuyorsunuz. Gerçek tarihi okuduğunuz zaman gerçekleri öğre-

neceksiniz. Bu toprak sizlerin değil. Bu tarih sizin tarihiniz değil. Niçin insanlarımız orda katliama uğruyor peki? Niçin Tibet temel hakkı olan özerklik hakkını bile alamıyor? Tibetlilere bile bölücü, terörist diyorsunuz. Bizi ve Moğolları da bölücü, terörist diye tutukluyorsunuz. Neden dilimizi asimile etmek için uğraşıyorsunuz? O halde neden bizi böyle acımasızca bastırıyorsunuz? Bunun tek nedeni var o da bu toprağın sizin değil bizim oluşudur. Sizler bizi yok ettikten sonra kendinizin yapmak için elinizden geleni yapıyorsunuz. Tarihte pek çok ulus başka ülkeleri işgal etti. Ama o topraklar sonsuza kadar işgal eden ülkenin toprağı olamadı. Bizim toprakları 1949 yılında işgal ettiniz. Ondan önce biz topraklarımızda özgürdük. O yıllarda sizlerin bizim toprağımızı işgal edecek gücünüz bile yoktu. Stalin'in desteğı ile işgal ettiniz topraklarımızı."

Bu sözleri sindiremeyen Çinliler, bu kez de çekim yapan RFA radyosu muhabiri Erkin Emet'in ses kayıt cihazını masadan itti. Hatta çekim yapan DUK kameramanından duydukları rahatsızlığı hal ve hareketleriyle ortaya koydular. Bir ara ortam ciddi manada gerilince içerideki güvenlik görevlileri oturma masalarının arasına girdi.

Çin'de İnsan Hakları adlı bu toplantıya BM'nin 22. Genel Kurul Toplantısı'na bazı vekiller de iştirak etti. Çinlilerin bu kaba saba davranışı gazetecilerin ses cihazlarını bile itmesi toplantıya katılanları hayrete düşürdü. Çinli diplomatların toplantı salonuna girebilmek için BM'den koruma talep ettiğini sonradan öğrendik. Normalde BM'nin toplantılarında koruma ihtiyacı olmamasına rağmen bu isteğın BM yetkililerini şaşırttığını da öğrendik. Zannımca bu davranış Çinlilerin Uygurlardan aslında ne kadar çekindiğini göstermektedir.

Son yıllarda meselenin sürekli BM'de gündeme gelmesi Doğu Türkistan meselesinin uluslararası bir hal aldığıının en önemli göstergesidir. Dahası artık Çin'deki muhalif guruplar da (Demokrat Çinliler), Doğu Türkistan, Tibet ve İç Moğolistan teşkilatlarıyla birlikte hareket etmeye başlamıştır. Durum ciddi bir şekilde takip edilmelidir. Toplantıların sonunda gerçekleşen BM'deki konferansın en can alıcı nokta olduğu söylenebilir.

* İstanbul Üniversitesi, Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Kürsüsü

Venezuela Devlet Başkanı Hugo Chavez'in Ardından

Venezuela'nın sosyalist-demokrat devlet başkanı Chavez, uzun süredir tedavi gördüğü kansere yenilerek 5 Mart 2011'de Caracas'ta vefat etti. (28 Temmuz 1954'te Sabenata'da doğan Chavez, (Hugo Rafael Chávez Frías), hayatının büyük bölümünü asker olarak geçirdikten sonra politikaya girerek kazandığı üst üste seçimlerle 1998'den ölümüne kadar ülkenin devlet başkanlığı görevini yürüttü. 2007 yılında Venezuela Birleşik Sosyalist Partisi'nin (PSUV) lideri olan Chávez, 1997'de kuruluşundan itibaren Beşinci Cumhuriyet Hareketi'nin de liderliğini yapmıştır. Politik ideolojisi "21. Yüzyıl için Sosyalizm" ve Bolivarcılık idi.

Yakalandığı hastalıktan kurtulamayarak vefat eden Chavez, Latin Amerika ülkeleri başta olmak üzere, benzeri pek çok üçüncü dünya ülke ve halkları için de örnek alınması gereken sembolik bir liderdi.

Hugo Chavez, Venezuela Halkına Verdiği Sözü Tuttu

Oscar Guardiola

“Ya Latin Amerika Dünyayı Yönetirse?” kitabının yazarı ve Londra Üniversitesi Öğretim Üyesi Oscar Guardiola-Rivera, Guardian gazetesinde Hugo Chavez’in ardından icraatlarını ve Latin Amerika siyasetine verdiği yönü değerlendiren bir yazı kaleme aldı.

Yazdı, okudu ve çoğunlukla konuştu. Öldüğü açıklanan Hugo Chavez, kelama adanmıştı. Halka açık biçimde haftada ortalama 40 saat konuşurdu. Başkan olarak düzenli kabine toplantılarını desteklemezdi; çoğunu radyo ve televizyondan canlı yayınlanacak toplantılara dönüştürürdü. Politikaların özetlendiği ve tartışıldığı “Alo Başkan” programının sınırları, senaryosu ve telepromptırı yoktu. Programanın bir oturumu Caracas’ın gecekondu mahallelerindeki sağlık hizmetini, rap müziği, petrol parası politikasına alışkın ve başkanı bir sihirbaz olarak gören Venezuela halkının özeleştirilirdelenişini, Nikaragua’dan gelen bir heyetle dostane muhabbeti ve yabancı bir gazeteciyle daha az dostane olanını kapsardı.

Nikaragua; Venezuela’nın, ilk adımını Chavez’in attığı Küba, Ekvador ve Bolivya’nın yanı sıra bölgedeki neoliberalizme karşı oluşturulmuş bir örgütlenme olan ALBA’daki (Amerika İçin Bolivarçı İttifak; ç.n.) müttefiklerinden biriydi. Birlik şu anda Vietnam’ın gözlemciliği ile birlikte bir dizi Karayip ülkesi ve Meksika’yı kendine katılmaya davet eden bir varlığa sahip durumda. ALBA, Chavez’in en kalıcı mirası, kelimelerinin ve tarihî vizyonunun somut simgesi olacak. Bolivarçı devrim, birçok Latin Amerika hükümeti tarafından paylaşılan ve uygulanan daha geniş bir felsefe için önemli olmuştur. Gayesi, mahallî ve bölgesel müdahalelerle ve demokrasiyle sıkı bağlar kurarak, küresel problemlerin üstesinden gelmek ve devletten elini çekmek veya onu yok

etmeye çalışmaktansa, devlet ile halk arasındaki ilişkiyi değiştirmektir.

Bu ortak bakış sebebiyle, Brezilya, Uruguay ve Arjantin halkları Chavez’i bir aykırılık değil, bir müttefik olarak algıladılar ve Venezuela’nın Mercosur (Güney Amerika Ortak Pazarı; ç.n.) ittifakına alınmasını desteklediler. Chavez’in toplumsal hizmetleri, daha önce dışlanmış olan insanlara hayatlarını ve siyasi bakış açılarını değiştirenken, sağladığı sağlık hizmetleri ve eğitim faaliyetleri, bu dönüştürücü zihnin ne anlama geldiğini göstermiştir. Bu, bir çeşit yeni “New Deal”ın (ABD’de Büyük Buhran sonrasında baş vurulan ve tüketimin arttırılarak ekonominin canlandırılmasını hedefleyen, belirli seviyede devletçi/müdahaleci politikaları ve geniş kamu yatırımlarını öngören iktisadi uygulamalar) kitle ve halk teşkilatlanmasına dayanan toplumsal değişim ile birleştirilmiş halinin düzeltme gayretine benzetilebilir.

Gerçeklerin kendisi konuşuyor: Venezuela’da, hane halkının yoksulluk oranı 1995 yılındaki yüzde 55’ten, 2009 yılında yüzde 26.4’e indi. Chavez başkanlık yemini ettiği sırada işsizlik yüzde 15 oranındaydı; Haziran 2009’agelinde bu oran yüzde 7.8 oldu. Bunu Avrupadaki mevcut işsizlik rakamlarıyla karşılaştırabilirsiniz. Bu dönem içinde Chavez, 1998 yılında oyların yüzde 56’sını, 2000’de yüzde 60’ını aldığı gibi, 2002 yılında bir de darbeden kurtuldu, 2006’da 7 milyondan fazla oy aldı ve geçtiğimiz Ekim ayında girdiği seçimlerde yine oyların yüzde 54.4’ünü elde etti. Bu ender rastlanan bir

durumdu; ABD ve Avrupa'da dünyayı Maniheist prizmadan görmeye devam edenler nazarında Chavez, aynı zamanda açık bir demokrat ve bir Marksist olarak anlaşılmaz bir kimseydi. Kitlelerin sözlerinin sınırlandırılması ya da ciddi siyasi işlerde yerleri olmaması gerektiğini düşünenler için Chavez'in mitinglerindeki bütün konuşmalar ve olanlar üçkağıtçı ve popülist olduğunun ispatıydı. Ancak olanların farkında olan ve mitinglere katılan insanlara göre bu, sadece kültürlü, zengin ve eğitilmişler için olmayan bir siyaset ve gerçek demokrasiydi.

Bütün bu konuşmalar ve doğrudan urulan temas, Chavez ile Venezuela halkı arasında verilen sözün sürekli yeniden doğrulanması anlamına geliyordu. Chavez, kendini sadece kendi içine bakarak keşfetmedi, Latin Amerikalıların haysiyet kırıcı şartlarıyla, onların geçmişine bakarak da yaptı bunu. Kendini, Bolivar'ın verdiği kurtuluş sözünde keşfetti. O, şöyle yazmıştı: "Ağustos 1805'te Bolivar, Roma yakınlarındaki Monte Sacro'ya çıkmış ve kutsal yemin etmişti" Chavez'de, tıpkı Bolivar gibi Latin Amerika'yı güçlü olanın iradesine bağlayan zincirleri kırmaya söz verdi. Hayatını, sömürge ve dolaylı imparatorluklarla olan bağları çözmeye adadı. Gümüş nehrinden, Orinoco nehrinin ağzına kadar Latin Amerika artık birilerinin arka bahçesi değildi. Bu kurtuluş projesi, 2002 yılındaki askeri darbe veya ABD tarafından tasarlanan Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi'yle karşılıklı meydan okuma gibi son derece etkileyici bir mücadeleden bir diğerine atılan milyonlarca kadın ve erkeği içine aldı. Bunlardan kimi kazanıldı, ama bir başkaları kaybedildi.

Chavez'in başlattığı bu proje tamamlanmamış durumda. Bu ebedi olabilir ve dolayısıyla Chavez'in gidişinden sonra da mücadele devam edecek. Ancak gelecek her ne şekilde devam

ederse etsin, Latin Amerikalılar kazandıkları mevcut durumu kurtarmak için savaşıacaklardır. Bu insanlar, Latin Amerika'da Chavez'i darbeden sonra yeniden başkanlığa getirdiler. Askeri isyan veya ilk seçim zaferi değil, bu, Chavez'in siyasi hayatının kilit olaydı. Bu noktada onun içinde bir şeyler değişti: zırhla kaplı disiplini, yenilmez sabırla, siyaseti ise daha net hale geldi. Chavez ve Castro arasındaki ilişkide dikkate alınan her şeyde daha az bilinen gerçek, Chavez'in siyasi eğitimini, aynı zamanda açık bir demokrat olan bir diğer Marksist liderlere borçlu olduğuydu: Şili Devlet Başkanı Salvador Allende. Chavez, bir defasında, "Allende gibi pasifist ve demokratız, ama Allende'nin aksine silahlıyız" demişti.

Allende'nin 1973 yılındaki yenilgisinden Chavez tarafından çıkarılan ders oldukça önemlidir. Aşırı sağ veya Kolombiya'nın devlet bağlantılı paramilitanterler güçleri gibi bazıları "Chavizm" in içeriye doğru patlamadığını görmekten memnun olabilir ve sınırları boyunca karmaşaya şahit olmaktan çekinmeyebilir. Ordunun ve Venezuela halkının desteği ve Brezilya gibi güçlü ve duygudaş komşularının desteği, Bolivarcı devrimin kaderini belirleyecek. Latin Amerika nihayet kendi ayakları üzerinde durduğundan kimse istikrarsızlıktan bahsedemez. Chavez son günlerinde halk iktidarının kurulmasının gerekliliğini vurgulamış ve Comuna gazetesi ile ilgili geçmiş eleştirilerini geliştirmişti. Devrim geriye doğru gitmeyecek. Hayranı olduğu Bolivar'ın aksine Chavez "denizi pullukla sürmedi".

<http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2013/mar/05/hugo-chavez-people-venezuela-president> adresinde yayımlanan makaleden çevrilmiştir

Macaristan Jobbik Partisi Genel Başkanının Gábor Vano'nun "Turancılık" Beyanatı

Avrupa'ya karşı yaptığı aykırı çıkışlarla olduğu kadar, Türk yanlısı tezlerle Avrupa merkezci ideolojik siyaset çevrelerinin şimşeklerini üzerine çeken Macaristan'ın önde gelen parti liderlerinden Jobbik Partisi Genel Başkanı Gábor Vano, geçtiğimiz günlerde bilinen anti-Avrupacı çıkışlarına, Turan Birliğinin kurulmasına dair verdiği beyanatta, dikkâtleri bir defa daha üzerine çekti.

Bela Khun, Köln-Gerek ülkesinde, gerekse Avrupa parlamentosunda özellikle Türkiye'yi müdafaa eden beyanlarıyla Avrupa kamuoyu tarafından "barbar Hunlu" ve ırkçı ithamlarına maruz kalan Macaristan Jobbik Partisi lideri Gábor Vano, siyâsi hayatında ideolojik görüşünün "Turancılık" olduğunu daha ilk başta ortaya koymuş bir siyasetçi olarak biliniyor. Avrupa kamuoyu çevrelerinde I. Dünya savaşının ardından "Turan" ve "Turancılık" kavramlarının birer "korku ve barbar Asyalı" figürü olarak algılanmasına karşılık, Gábor Vano yakın zaman siyaset literatürüne bu kavramları Avrupa çevrelerinin bilinen önyargılarını bir yana atarak, yeni bir dünyanın kurulmasında ve kalıcı bir dünya barışının tesisinde "Turan Birliği"nin kurulmasının gerekçelerine dile getirmeye devam ediyor. Gerek Macaristan muhalefet, gerekse Avrupa merkezli çevrelerin tepkilerine aldırmadan "Turancılık" siyâsi bir gereklilik ve gerçeklik olarak gören Vano, geçtiğimiz günlerde sözkonusu fikirlerini teyid ettiği beyanatında şunları dile getirmiştir:

"Eğer biz, sıradan Avrupa yerlileri olduğumuz yalanını bir kenara koyar ve aslında Attila'nın to-

runları olduğumuzu açıkça söylersek, bizimle birlikte hareket edecek milyonlarca insanı **yanımızda buluruz.** Aslında, bugün 200 milyon insan Attila'nın soyundan olduğunu iddia etmektedir. Kuracağımız ittifakı yalnızca bu gerçeğe bağlamak tabi ki mümkün olmayacaktır. Fakat gözümüzü Türkiye'ye, oradan Orta Asya ülkelerine çevirdiğimizde göreceğiz ki, bu ülkelerle bir çok konuda ortak özelliklerimiz mevcuttur. Şu gerçeği kavramak zorundayız ki; Avrupa Birliği yerine, Turancılık ilkesiyle kurduğumuz ittifakımız, milletimiz için daha hayırlı olacaktır"

Bilindiği gibi Vano, Macarlar başta olmak üzere bütün Türk halklarını Hun imperatorluğunun vârisleri olduğu kadar, aynı zamanda ortak Turan-Türk kökenlerine bağlamaktadır ki, bu en azından Turancılığın ideolojik merkezi olan Budapeşte entelektüel çevreleri için yabancı bir şey değildir. Dolayısıyla, Avrupada bir şekilde ekletik olarak kalmış Macarların ideolojik yönlerini Batıda değil, Doğuda aramaları gerekliliği Macar kimlik arayışında öteden beri bilinen bir başka gerçektir.

Hasan Oraltay ve Kazak Muhaceret Tarihine Katkıları

Sebahattin Şimşir*

XX. yüzyılın ortalarında Türkistan'da yaşanan sıkıntılar ve bu sıkıntılar neticesinde sürgüne ve kırına tabi olan Türkler bir hayli fazladır. Bunlara örnek olarak verebileceğimiz Türk topluluklarından biri de Kazaklardır. Kazakların Hindistan, Pakistan, Türkiye ve Batı ülkelerine göçü dikkat çekicidir. Bu göçmenlerin arasından çıkan davasına hizmet edenlerden birisi olan Hasan Oraltay muhtelif çalışmalar yapmıştır. Biz bu çalışmamızda Hasan Oraltay'ı ve eserlerini ele alarak değerlendirmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler:

Hasan Oraltay, Kazak Göçü, Türkistan

Kazak Göçü

Türkistan Türkleri ilk olarak 1933 yılında Türkistan İslâm Cumhuriyetini, 1944 tarihinde Doğu Türkistan Cumhuriyetini ve 1947 yılında da Türkistan Mahallî Hükümetini kurmuşlardır. Ancak, bu teşebbüslerin tamamı sert bir şekilde bastırılmıştır.¹

Doğu Türkistan Türklerinin mücadeleden vazgeçmemelerinde bu dönemde kendi içlerinden çıkan önderlerin rolü büyüktür. Nitekim 1940 yıllara damgasını vuranların başında dikkat çeken isimlerden biri de Osman Batur² olup, o idam edilinceye kadar Oraz Beğ, Mesut Sabri Bey ve Davut Kadı gibi liderlerde yakalanıp idam edilmişlerdir. Ama, Kızıl Çin Osman Batur'u sadece idam etmekle kalmamış, gazete

ve radyo vasıtası ile de, "Amerikan emperyalizminin uşağı, Çan Kay Şek'in casusu ve halkımızın en şiddetli düşmanı olan Osman Batur" gibi cümlelerle aşağılamaya devam edilmiştir.³

Şüphesiz göç kararı kolay alınmamıştır. İleri gelenlerin yaptığı toplantılarda bazıları, "Mademki kendi kuvvetimiz kendimize kâfi gelmiyor, o halde, Doğu Türkistan'ın güney sınırından Hindistan veya Pakistan'a gidelim. Yahut onlardan sonra hür bir memlekete gidelim. Yurdumuz ve milletimizi dışarıda savunalım yada dış yardım gücü ile kurtarmaya çalışalım" demişlerdir. Bazıları da, "Mümkün olduğu kadar yurdumuzdan kolayca ayrılmayalım. Dağlara çıkıp Kazak kardeşlerimizle işbirliği yapıp, çete harbi başlatalım. Eğer Çin komünistleri ile Ruslar bize hücum edip

* Doç. Dr. (ssimsir@mynet. Com.tr)

1 Adıbelli, Barış, **Doğu Türkistan**, İstanbul, 2008; Kurban, İktil, **Şarkî Türkistan Cumhuriyeti**, Ankara, 1992.

2 Çandarlıoğlu, Gülçin, **Özgürlük Yolunda Nurgocay Batur'un Anılarıyla Osman Batur**, 2006, İstanbul; Gayretullah, Hızırбек, **Şehadetinin 52. yılında Altay Kartalı Osman Batur**, İstanbul, 2003.

3 Alptekin, İsa Yusuf, **Doğu Türkistan Davası**, İstanbul, 1992, s.262.

yenerlerse, tedrici halde çekilip başka memleketlere geçerek ikinci çareye başvuralım” demişlerdir.⁴

Doğu Türkistan davasının önemli isimleri bu tarihten sonra, oluşan yeni durum ve mücadele edecek şartları sağlayamamaları sonucu Doğu Türkistan’da kalamayacaklarını anlamışlardır. Nitekim, 20 Eylül 1949 tarihi itibarı ile ayrılmaya başlarlar ve bazen günlerce olumsuz şartlarda süren yolculuk sonucu Keşmir’in merkezi Srinagar’a ulaşmayı başarmışlardır. Buradaki temaslar devam ederken, Delhi’de Milliyetçi Çin Hükümeti sefiri Lo Calun’un kendilerine yardımcı olacaklarını belirten mektubundan ve daha sonra acilen İsa Yusuf Alptekin ile görüşme temennisini taşıyan telgrafından sonra, Muhammet Kasım ve Dr. Abdurrauf beyle birlikte 14 Ocak 1950 tarihinde Delhi’ye hareket etmişlerdir⁵.

Sefir ile yapılan görüşmelerde, Hindistan ve Pakistan başta olmak üzere çeşitli ülkelerde çok sayıda muhacir Türkistanlı bulunduğu bunların çok zor şartlar altında yaşadıklarını ve bu durumun sorumlusunun da Milliyetçi Çin hükümeti olduğunu, bundan dolayı yardım etmesi gerektiği hususunda görüş birliğine varmışlardır.⁶ Bu görüşmeden sonra ikinci görüşmeyi 28 Ocak 1950 tarihinde Türkiye’nin Hindistan Büyükelçisi Ali Türk geldi Bey’e yapmışlardır.

Bu gelişmeler üzerine göçmenlerin iskanı ile ilgili Birleşmiş Milletler Teşkilatı başta olmak üzere, Suudi Arabistan, Mısır, Amerika Birleşik Devletleri, Milliyetçi Çin (Formoza) ve Türkiye’ye gitmek veya Keşmir’de kalmak gibi hususları netleştirmek için temaslarda bulunmak üzere harekete geçmişlerdir⁷.

Heyet ilk olarak 5 Eylül 1951 tarihinde Suudi Arabistan’a gelmiştir. Burada muhtelif temaslar-

dan sonra, 29 Eylül 1951 tarihinde Kral Melik Abdülaziz bin Suud ile görüşmüşlerdir. Burada daha önce Suudi Arabistan’ın kabul ettiği Türkistanlılardan dolayı teşekkür ettikten sonra, hâlâ Hindistan’da sınırda bekletilen 100 Kazak Türkünün de kabulünü talep etmişlerdir. Bu talebe Kral’da olumlu cevap vererek ellerinden geleni yapacaklarını bildirmiştir⁸.

İkinci durak olarak, 25 Ekim 1951 günü Mısır’a gitmişlerdir. Burada da benzer talepler dışında, Komünistlerle diplomatik ilişki kuran Müslüman ülkelerin münasebetlerini kesmelerinin sağlanması konusunda da destek istenmiştir⁹. Üçüncü durak ise, 6 Ocak 1952 tarihinde geldikleri Türkiye olmuştur.

Ankara’da Bakanlar nezdinde yapılan çalışmalar neticesinde, 13.3.1952 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı ile 1850 Doğu Türkistanlıının Türkiye’ye iskanlı göçmen olarak kabul edilmişlerdir. Bu daha önce Bulgaristan’dan kabul edilen Türklere uygulandığı şekilde Doğu Türkistanlılara da uygulanacaktır. Yani, bir miktar arazi, düşük faizle 5.000 TL kredi ve Türkiye’deki hayata intikal edebilmesi maddi ve manevi yardımlar yapılacaktır.

Nihayet kararlar verilmiş ve 26 Ekim 1952 tarihi itibarı ile Türkiye’ye hareket edilmeye başlanmış ve 1953 yılı sonuna kadar da tamamlanmıştır. Gelen göçmenlere Türk Kızılay’ı Sirkeci, Tuzla, Zeytinburnu göçmenhanelerinde onları bir yere yerleşinceye kadar misafir etmişlerdir. Yetkililerin yaptıkları çalışmalar sonucu göçmenler Niğde Altayköy, Konya İsmelköy, Aksaray Sultanhan, Kayseri Develi ve Manisa Salihli’ye yerleştirilmişlerdir. Gelenlere ev ve tarla verilmiştir.¹⁰

4 Taşçı, M. Ali, **Esir Doğu Türkistan İçin İsa Yusuf Alptekin’in Mücadele Hatıraları**, İstanbul, 1985, s.537.

5 Kul, Ömer (Hazırlayan), **İsa Yusuf Alptekin’in Mücadele Hatıraları**, Ankara, 2007, s.8. (Kul, 2007, 9

6 Kul, Ömer (Hazırlayan), **İsa Yusuf Alptekin’in Mücadele Hatıraları**, Ankara, 2007, s.9.

7 Kul, Ömer, a.g.e., 2007, s.27; Gayretullah, Hızır Bek, **Altaylarda Kanlı Günler**, İstanbul, 1977, s. 113; Bakır, Abdullah, **Doğu Türkistan Milli İstiklal Hareketi ve Mehmet Emin Buğra**, İstanbul, 2005, s. 98.

8 Kul, Ömer, a.g.e., 2007, s.40.

9 Kul, Ömer, a.g.e., 2007, s.50.

10 Çandarlıoğlu, a.g.e.

Hasan Oraltay (1933 – 14 Nisan 2010)

Kazak Türkleri'nin lideri Alibek Hakim'in oğlu olan Hasan Oraltay, Kazakların üç cüzünden biri olan orta cüz'ün Kerey Boyunun, Cantekey-Barkı, Bögenbay kabilesindendir. 1933 yılında Doğu Türkistan'ın Tarbagatay bölgesinde dünyaya gelmiştir. Babası, Alim Bek'in Manas-Savan bölge valisi olması hasebiyle, etrafındaki sözünün geçer oluşu, bir de 1949 yılında Mao'nun askerlerince vatanlarının işgali ile kendisinin etrafında toplananlara başçılık etmesi neticesinde Taklamakan'ı, Tibet dağlarını, Himalaya eteklerini aşarak, soydaşlarını hür topraklara kavuşturmak için Çin ve Rus birliklerine karşı defalarca savaşmışlardır.

Büyük Kazak Göçünün acı hatırlarını yaşayan Oraltay, hayatı boyunca bu hatıraların izini üzerinde taşımıştır. Belki, o göç esnasında yaşananlara tanık olması, gençliğinin ilk yıllarında vatanından uzaklaşmanın acılarını yaşaması, onun hayatı boyunca mensup olduğu millete hizmet etmesinde etkili olmuştur. Gerek Türkiye'de yayınladığı dergi ve kitaplar, gerekse 1967 yılında çalışmaya başladığı Almanya'nın Munchen şehrindeki "Azatlık Radyosu"nun Kazak Türkçesi yayınları bölümündeki görevi boyunca da bu izler hep hissedilmiştir.

O, radyoda, özellikle, Sovyetler Birliğinde yaşanan ideolojik baskılar ve uygulanan sansür ile milli tarihlere getirilen sınırlamalar dolayısıyla bu eksiklikleri gidermek için büyük çaba harcamıştır. Burada, Alaş hareketi, Rusya'nın Türklere uyguladığı kırgınlar ve özellikle 1937 repressiya dönemlerini, Mustafa Çokay, Mağcan Cumabayev gibi kahramanları ve milli, dinin ve kültürel diğer konuları işlemeye çalışmıştır.

Doğu Türkistan Türklerinin sıkıntılarını gidermek için kurdukları Doğu Türkistanlılar Kültür ve Yardımlaşma Derneği'nin de en aktif görevlilerinin başında da Hasan Oraltay gelmiştir. Ege'nin Türkçüleri ile Türkiye Komünizmle Mücadele Derneğini kurduğu gibi, Komünizmle Mücadele dergisini de çıkarmıştır.

Eserleri:

Hasan Oraltay'ın ilk kitabı, **Hürriyet Uğrun-da Doğu Türkistan Kazak Türkleri** (1960) adını taşımaktadır. Ki, bu kitabın 2. baskısı Kazak Türkleri adı ile 1976'da yapılmıştır. Eser coğrafi bilgiler, Kazak Türkleri hakkında umumi bilgiler, Doğu Türkistan Kazak Türklerinin istiklal mücadelesi, Altay'da başlayan ayaklanmalar, Şarki Türkistan Cumhuriyetinin kuruluşu ve yıkılışı ile Kazak Türklerinin Türkiye'ye geliş serüvenini ele almaktadır.

2. **Büyük Türkçü Mağcan Cumabayev**, İzmir, 1965. Şüphesiz Hasan Oraltay'ın Türkistan kahramanlarından Mağcan'ı ele aldığı bu eser, onun 1937'de kurşuna dizilmesini de göz önünde bulundurursak büyük bir boşluğu doldurmuştur. Hele, Mağcan'ın, **"Uzaktaki Kardeşime"** diye yazdığı ve Türk istiklal savaşına verdiği desteği anlatan şiirinin bugün de hâlâ ezbere bilindiğini düşünürsek, bu kahramanın anlatıldığı böyle bir kitabı kaleme almış olması hem edebi, hem de kültür dünyasının gönüllere kazıdığı bir ismi Türkiye kamuoyuna anlatması bakımından önemlidir.

3. **Kobızcı Korkut**, Abılay, Münih, 1971. Kazak Destan kahramanı Abılay'ın anlatıldığı edebi bir eserdir.

4. **Alaş Türkistan Türklerinin Milli İstiklal Parolası**, İstanbul, 1973. Türkistan Türklerinin Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesinden sonra başlattıkları istiklal savaşının simgeleşen ismi olan Alaş hareketinin yine Türkiye'de tanıkların ifadeleri ve belgelere dayanarak ele alındığı ve büyük bir boşluğu doldurması açısından önemli bir eserdir.

5. **17-18 Aralık 1986 Kazakistan Olayları**, İstanbul 1988, Kazakistan'ın eski başkenti Almatı'da 17-18 Aralık 1986 tarihinde çıkan olaylar (Jeltoksan), belki Türk ellerinin istiklâlinin ilk kıvılcımı olarak ifade edilebilir.

Kazak Türklerine karşı Sovyetler yaptığı katliamı belgeleri ile anlatan bu eser, sahasında Türkiye’de ilk ciddi eser olması ve olayları Türkiye kamuoyuna tanıtması ve Kazakistan yakın tarihinin önemli eserlerinden biridir.

6. **Elim-Aylap Ökten Ömür**, Almatı, 2005. Eser, Doğu Türkistan Kazan Türklerinin bir nevi Hasan Oraltay’ın hatıraları ışığında 1930’lardan 2000’lere tarihidir. Burada özellikle Hasan Oraltay, Türkiye ve Almanya’da verilen mücadeleyi belgeleri ile ele almaktadır.

7. **Elim-Aylap Ökten Ömür’den Son**, İzmir, 2006. Bu eserde de, Kazakistan’ın bazı gazete ve dergilerinde yayınlanan, Kazakistan ve Kazak

Türklerinin aktüel meseleleri hakkında yazdığı makaleler ve kendisi ile yapılan söyleşilerden oluşmaktadır.

Görüldüğü gibi, akademik bir ortamda olmamasına rağmen, eserleri ile önemli bir boşluğu dolduran Oraltay’ın bu çalışmaları ne yazık ki, ne yayınlandığı dönemde ne de günümüzde hak ettiği değere ulaşmıştır. 14 Nisan 2010 tarihinde aramızdan ayrılan yazar ve mücadele adamının günümüz Türkistanın bağımsız olduğunu da göz önünde tutarsak, hem o coğrafyadakiler, hem de bizler için hala vazgeçilmez kaynaklar durumundadır. Bu vesile ile Doğu Türkistan Kazak Türklerinin mücadelesinin günümüzün imkanları ile yeniden ele alınması gerektiğini ifade etmek istiyorum.

Turán 19

AKADEMİK İLİM, FİKİR VE MEDENİYET DERGİSİ 2013/19

Turán Postası	IV	
Turán Hatıraları Hasan Oraltay ve Kazak Muhaceret Tarihine Katkıları	XIII	Sebahattin Şimşir
Coğrafya ve Felsefe	1	Şinasi Altundağ
Turan'ın Siyâsî ve Sosyolojik İmkânlarında Paradigma Kurmanın Zorunluluğu	5	Erol Cihangir
Yeni Avrasyacılık Üzerine Düşünceler	15	Kamil Veli Nerimanoğlu
İkinci Dünya Savaşı Esnasında SSCB-Türkiye Arasındaki İlişkiler	19	V. Yevgenyeviç Polyakov
İttihad ve Terakki Fırkasının Beş Yıllık Kalkınma Programı (Balıkesir Örneği)	29	Aydın Ayhan
Ahmet Kemal İlkul (1889 - 1966)'un İspora Adaları ve Tarihçesi Adlı Eseri	49	Dr. Yusuf Gedikli
Turan Coğrafyasında (Kuzey) Kafkasya	71	Hilmi Özden
Çağdaş Azerbaycan Edebiyatında 60'lı Yılların Yeri ve Önemi	173	Nigar Veli Ramizkızı

Turán

YAYIM HEYETİ

Şaban Teoman Duralı	Kırklareli Üniversitesi, Kırklareli
Orhan Kavuncu	Ankara, Türkiye
Hakan Poyraz	Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul
Filoriau Farkas	Amsterdam, Hollanda
Thierry Zarcone	Paris, Fransa
Julia Bartha	Karaczag, Macaristan
Danuta Chemilowska	Varşova, Polonya
Özkul Çobanoğlu	Hacettepe Üniversitesi, Ankara
Atilla Jorma	Turku, Finlandiya
Metin Özarslan	Hacettepe Üniversitesi, Ankara
Sebahattin Şimşir	Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir
Ali Fuat Örenç	İstanbul Üniversitesi, İstanbul
Hilmi Özden	Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir
Rasim Ekşi	İstanbul
K. Veli Nerimanoğlu	Aydın Üniversitesi, İstanbul
László K. Marác	Amsterdam University, Hollanda

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü
Doğu Araştırmaları Merkezi Adına
EROL ÇİANGİR

Dış İlişkiler Sorumlusu
DERYA AYDIN

Editör
ÜMIT İSMAİLOĞLU

Redaktör
EKREM ÖZDEMİR

İdari Merkezi
Doğu Araştırmaları Merkezi
Bab-ı Ali Yokuşu, Cemal Nadir Sk.
B. Milas Han, No: 24/114
Sirkeci / İSTANBUL
Tel : 0212 520 27 19
Gsm: 0532 494 14 60

Teknik Hazırlık
Çelebi Şenel

Baskı
Özgün Ofset
Aytekin Sk. 21 4. Levent 34418
Tel: 0212 280 00 09
İstanbul

bilgi@turanjeopolitigi.com

Yurtiçi Abonelik Bedeli
Yıllık 4 Sayı 80 TL.

Yurtdışı Abonelik Bedeli
Avrupa 80 Euro
ABD 80 dolar

İşbankası (Euro Hesabı) IBAN:
TR28 0006 4000 0021 0853 2863 84

Posta Çeki:
Erol Çiangir
PTT Hesap No: 05861498

Turán/19

AKADEMİK İLİM, FİKİR VE MEDENİYET DERGİSİ

6. Dönem / Nisan 2013

Beher fiyatı, 20 TL.

ISSN
1305-4244

Kapak
Adak Ağacı

YAYIN TÜRÜ
YEREL SÜRELİ YAYIN

Turán Dergisi, Doğu Araştırmaları Merkezi tarafından Düşünce, Fikir ve Siyaset sahasında yayınlanan iki aylık hakemli bir dergidir. Dergide, içtimaî, beşerî, coğrafi, jeopolitik ve tarihî bilimler sahaları yanında derginin gündeme aldığı konularla, bu sahayla yakından ilgili olan araştırma, inceleme, talil ve mülâkat yazılarına yer verilir. Yazıların muhtevasından yazarları sorumlu olup, gönderilen yazılar yazarına aittir. Yazıların değerlendirilmesi yayın kuruluna ait olup, yazıların yayınlanıp yayınlanmaması kurulun tasarrufundadır. Dergiye gönderilecek yazıların daha önce bir yerde yayınlanmamış olması gerekir. Gönderilen yazılar, yayın kurulu tarafından incelendikten sonra bir ay içinde yazarına yayınlanıp yayınlanmayacağı bildirilir. Gönderilen yazıların iki nüsha olarak, Microsoft Word dosyası olarak kaydedilmiş disket veya bilgi@turanjeopolitigi.com e-posta adresine gönderilmesi gereklidir. Yazılarda sosyal bilimlerde kullanılan APA referans sistemine uyulması itina gösterilmesi gereklidir. Gönderilen makalelerin 200-250 kelimelik Türkçe özetleriyle, yazıların muhtevasını belirleyen üç anahtar kelimenin tesbit edilerek ilave edilmesi gerekmektedir.

www.turanjeopolitigi.com

Bu dergi
Atilla Ayva'nın
katkılarıyla yayınlanmaktadır.

Coğrafya ve Felsefe

Dr. Şinasi Altundağ

Coğrafya, ilimler sınıflandırmasında varlığı itibarıyla her ne kadar oldukça eski ise de, bağımsız bir disiplin olarak olarak felsefeyle olan ilişkisi de doğal olarak geç gelişmiştir. Coğrafya, yapısını birçok yardımcı ilimlerin teşkil ettikleri kaynaklara ve temellere dayanarak kurmaktadır. Bu şekilde meydana gelen coğrafya "ilimler yapısının, geneli içinde, asıl temelden oldukça yüksekte bir seviye de olmakla, temele doğrudan doğruya bağlı değildir Bu durumda coğrafyanın tarih ve fen bilimleriyle olan ilişki ve ilgisinin içeriğini ve derecesini tesbit etmek, coğrafyanın esaslarını anlamak için son derece önemli bir çabayı gerektirmektedir. Konu ve metod bakımından sosyal (tarih) ve fen bilimleri arasında yer alan coğrafya ilmi, bugün artık sadece bağımsız bir ilim olarak tanınmakla kalmıyor, aynı zamanda coğrafyanın dünya görüş tarzları üzerine de belirleyici gücünün ne olduğu tartışılmaktadır.

Anahtar Kavramlar:

Coğrafya, Felsefe, Jeopolitik

İlmî araştırmalardan beklenen en büyük gaye, hiç şüphesiz insan hayatını bulanık ve yarı duygusal vaziyetten kurtararak, onu layığıyla duyulan bir hale getirmektir. Her ilmî çalışmaya başlayan kimse, başlangıçta "bu ilim neden gerçekleri bulmak için bu yoldan gidiyor? sorusunu hatırına getirmeden, bu ilmin kendi konusunun gerçeklerini bulmak için seçmiş olduğu yolda ilerlemeye çalışır ve zamanla bu ilmin inkişaf, teşekkül ve tekevvününde ortaya çıkarılan gerçekleri ve kavramları tenkid etmeye, bu gerçekler ve kavramlar üzerinde tartışmaya lüzum görmeden onları olduğu gibi kabûl eder. Fakat günün birinde bu işe ilk başlayan kimse, zaman içinde konusunu lâikiyle kavramaya başladığında, kafasında bir takım sorular da oluşmaya başlar. O halde görülüyor ki, her ilmin mahiyeti, gerçekleri bulmak için takibedilen yol, yani

kısaca metodu, vardığı sonuçların kontrolü gibi neticeler, o ilme başlandığı anda değil, daha sonra bu ilimde oldukça geniş bir malûmat ve bilgiye sahip olunduktan sonra meydana gelir. Çünkü her ilim objesinin mahiyeti, gerçekleri bulmak için kullandığı metod, özel bir tetkik ve inceleme konusu olmadan önce, ilim bir varlık olarak mevcuttur. Bundan dolayı ilimlerde felsefî tetkik ve incelemeler ve metodları daha önce teşekkül eden ilim guruplarında diğerlerinden daha önce belirirler. Bu sebeple meselâ tarih, daha "güzel yazılar" halinde iken, matematik ve fiziğin felsefesi vardı." Tarih", ancak önemli ilmî başarılar elde ettikten sonradır ki, bir tarih felsefesi meydana gelebildi.

Coğrafya da, varlığı itibarıyla her ne kadar oldukça eskiye dayanıyorsa da, müstakil bir disiplin olarak geç tekâmül etmiş olduğundan,

tabii olarak felsefeye olan temayülü de o nisbette geç inkişaf etmiştir. Bununla beraber şunu da unutmamak gerekir ki, felsefî düşünce ve tahlil her ilme aynı derecede nüfuz edemediği gibi, yakınlık da gösteremez. Meselâ, Matematik yapısını bir takım aksiyomlar (mütearife) üzerine kurmakta; fizik, araştırma ve incelemelerinde, izahı pek kolay olmayan, mekân, zaman, hareket ve kütle gibi asıl kavramlar kullanmakta; tarih gerçek, ahlâk, adalet, güzellik, din, kültür v. s. gibi daimî bir şekilde itibarda bulunan kavramlara doğru gitmektedir. Bu disiplinlerde şöyle bir takım sorular akla gelebilir. Nasıl oluyor da bizi ihata eden kavram ve hâdiselerin izahında, haddi zatında izaha muhtaç ilkeler kullanabiliyoruz? Bu ilkelerin mahiyeti nedir? Bu ilkelerle en doğru ve en kolay bir şekilde gerçeğe nasıl ulaşabiliriz? Ancak bu durum coğrafya sözkonusu olduğunda değişmektedir. Coğrafya, bünyesini birçok yardımcı disiplinlerin teşkil ettikleri temel ve sütunlara dayanarak kurmaktadır. Bu şekilde meydana gelen coğrafya, "ilimler yapısının, geneli içinde, asıl temelden oldukça yüksekte bir kat teşkil etmekle, temelle doğrudan doğruya bağlı değildir. Bu kat, bir takım sütunlarla diğer disiplinlerle birleşmekte ve bu şekilde bunlar vasıtasıyla esas temele erişebilmektedir. O halde coğrafya, bu asıl temele ait son sorulara, yukarıda işaret ettiğimiz disiplinlerde olduğu gibi cevap vermek zorunda kalmamakta; bu sorulara coğrafyanın yardımcı ilimleri cevap vermektedir. Bundan dolayı coğrafyanın matematik, fizik ve tarih gibi, felsefeye karşı bir meyli yoktur.

Coğrafya böylesine özel bir konuma sahip olmakla, bünyesinde felsefenin nüfuzuna karşı, diğer ilimlerde görülmeyen bir engel taşımaktadır.

Diğer ilimler hemen hemen kesin denecek derecede sabit sınırlara sahip olmakla, tarihî inkişaflarını bu sınırlar içinde gerçekleştirmişlerdir. Coğrafyanın sınırları ise, bir çok yerinde girintiler çıkıntılar meydana getirmiş olmakla, diğer ilimlerle girift bir vaziyet alarak, dolayısıy-

le sınırları belirsiz bir hale gelmiştir. İşte böylesi sınırlar içinde kalan coğrafya disiplini, bu sahanın diğer disiplinlerden farklı olarak bir çok çeşitli metodlarla işlendiğini görülür. Coğrafya bu özelliği sebebiyle, felsefenin nüfuzuna karşı büyük bir engel çıkarmakta ve birtakım zorluklar barındırırken, buna karşılık felsefe de coğrafyanın metodlarıyla esaslı bir şekilde uğraşmamaktadır. Wundt'un mantığı gibi çok esaslı bir eser bile coğrafyadan, daha doğrusu onun metodlarından ancak *dolaylı olarak* bahsetmektedir. Bununla beraber coğrafyanın bünye, sınır ve metodlarını daha açık bir şekle sokmak için yapılan çalışmalar hiç de az değildir¹ Metoloji bilhassa iki noktaya önem vermektedir. Bunlar: 1- Sözkonusu disiplinin (meselâ coğrafyanın) çalışma sahasının tayini; bu saha içinde bulunan ve obje olarak kullanılacak malzemenin sınırlarının çizilmesi. 2- Gerçekleri en doğru bir şekilde elde edebilmek için kullanılması gereken metodun vaz'ı.

Yukarıda belirtmeğe çalıştığımız gibi, coğrafyada bu sınırların diğer disiplinlerde olduğu kadar açık ve kesin olmayışı, coğrafyacıyı tekrar tekrar ilminin mahiyetini kavramaya yönlendirir. Birtakım yardımcı disiplinlerin tetkikleriyle, elde ettikleri sonuçları üzerinde çalışan ve gerçeklerini bu yardımcı disiplinlerin metodlarını kullanan coğrafyacı, tabiatıyla, coğrafya ile yardımcı ilimler arasındaki sınırları mümkün olduğunca açık ve kesin bir şekilde çizmek ve coğrafyanın tetkik ve müşahade tarzlarıyla bu ilimlerin metodları arasındaki farkları bulmak ve bunları aydınlatmak zorundadır. Bu istek, coğrafyayı, kendi öz araştırma, gözlemlene tarzı ve metodlarıyla uğraşan bağımsız ve beşeriyete geniş ve gerçeklere bir başka saha açan başlıbaşına bir ilim olarak tanıdığımız oranda artar.

Coğrafyanın bağımsız bir disiplin olduğu hakkındaki görüş bu gün artık genel kabul görmektedir.

Coğrafyayı sadece tabii ilimlerin bir kolu veyahut tarihin küçük bir eklentisi olarak kabul etmek fikri artık tamamiyle geçmiştir. Bugün

genel olarak coğrafyanın özel metodları olduğu ileri sürülmekte ve bunlara tabii ilimlerle, tarih arasında bir yer verilmektedir. O halde coğrafyanın tarih ve tabii ilimlerle olan münasebet ve ilgisinin mahiyet ve derecesini tesbit etmek, coğrafyanın esaslarını anlamak için en önemli bir iş olacaktır.

Coğrafyanın inkişaf tarihini tetkik edecek olursak, coğrafyanın işlevi hakkında iki görüşün ortaya çıktığını görürüz; bunlardan birincisi tarihe, ikincisi ise tabii ilimlere dayanır. Tarih ve tabii ilimler coğrafyanın sahasına, aynı zamanda komşu olan ilim sahalarıdır.

Tarih ve tabii ilimlerin metodları ise iki kutuplu olup, coğrafya disiplininin inceleme ve gözlemlene tarzları, yani metodları, bu iki kutup arasında gidip gelmektedir. Fakat diyebiliriz ki, coğrafya hemen hemen I. Dünya savaşı ârifesine kadar bir çok tanınmış coğrafyacılar tarafından tamamiyle tabii bir ilim olarak kabul edilmekteydi. Fakat Dünya savaşının meydana getirdiği birtakım yeni problemler sonucu siyasî coğrafyaya da (Politische

Geographie-Geopolitik) bir değer verilmesi zarurî oldu, yani insan da kesin olarak coğrafyanın konusu içine dahil oldu; siyasî coğrafyanın en tanınmış mümessili olan Friedrich Ratzel, (1904'te öldü; tanınmış eseri Politische Geographie'nin ikinci tab'ı 1903 te çıkmıştı) siyasî coğrafya nasıl toprak ve insandan, yani yurt ve milletten teşekkül ediyor, yani bünyesinde bir ikilik taşıyorsa, umumî coğrafya da mevzuunu yukarıda izah etmeğe çalıştığımız gibi, iki yönden ele almaktadır:

1-Dünyayı tabii bir cisim olarak;

2-Dünyayı, tabii hâdiselere körü körüne itaat etmeyen ve yüksek bir organizasyona malik olan “insanın, yurdu” olarak, tetkik mevzuu edinmektedir.

Birinci mânada coğrafya, fizikî (tabii) coğrafyadır ki, bu mânada coğrafya tamamiyle tabii

bir ilim demek; ikincisinde ise insanın bu tabii hâdiselere nasıl bağlı olduğunu ve bu bağlardan nasıl kurtulmaya çalıştığını gösterir. Bu ikinci tetkikler içinde de fizikî (tabii) coğrafya, her ne kadar, bir esas teşkil ediyorsa da, coğrafya burada geniş mânasıyla tarihi coğrafya demektir ve tabii ilimler ile tarih arasında bir bağ teşkil etmektedir.

Burada neredeyse sadece coğrafya disiplinine mahsus olan bu ikilik, araştırmacıları güçlüklerle sürüklemekle birlikte, siyasî coğrafyada bu güçlük, devlet kavramıyla halledilmiştir; zira devletin iç faaliyet alanı ve hayatı bu iki kavramın bir araya gelmesinden meydana gelmektedir. Ancak genel coğrafyada bu ikilik, böylesi kolaylıkla giderilemediğinden, bu esaslardan birine daha büyük bir önem ve öncelik tanımakla, diğeri bunu ikinci dereceden takip etmektedir. Bu şekilde bu ikilik tamamiyle giderilememişse de, tesir itibarıyla oldukça hafiflemiş bulunmaktadır.

Konu ve metod bakımından tarih ve tabii ilimler arasında bulunan coğrafya disiplini, bugün sadece bağımsız bir disiplin olarak tanınmakla kalmıyor, aynı zamanda coğrafya ilminin dünya görüş tarzları üzerine de müessir olduğu iddia ediliyor. Meselâ, A. Dix, Politische Geographie, Weltpölitisches Handbuch (II. baskısı, Münhi ve Berlin 1923) adlı eserinde zamanımıza “coğrafya devri” demenin mümkün olduğunu, çünkü coğrafya eğitiminin zamanımızın hayatî meselelerini halletmek için kullanılması gereken zarurî bir vasıta olduğunu söylemektedir. Bundan hareketle coğrafyacı, başkalarına da bu noktayı isbat ve onları da bu hususta ikna etmek için, her şeyden önce coğrafyanın kapsamını, özelliklerini, değerlerini tarih ve tabii ilimlerle olan oran ve ilişkilerini tetkik ederek, bunlara açık ve kesin bir şekil vermek zorundadır.

Coğrafya İçin Bibliyografya

- E. Anders, **Erdkundliche Grundlagen geschichtlicher Entwicklung**, Breslau 1924.
- E. Banse, **Die Seele der Geographie**, Braunschweig und Hamburg 1924.
- B. Bauch, **Studien zur Philosophie der exakten Wissenschaften**, Heidelberg 1911.
- E. Becher (bearbeitet von), **Natur philosophie**, Unter Mitwirkung von C. Stumpf, Leipzig 1914.
- A. Cartellieri, **Ueber Wesen und Gliederung der Gescichtswissenschaft**, Jena 1905.
- A. Dix, **Politische Geographie. Weltpolitisches Handbuch. 2. Auf.**, München und Berlin 1923.
- R. Fox, **Die Bedeutung der Erdkunde für die Jugenderziehung** (Beitraege zum erdkundlichen Unterricht, Leipzig 1919, s. 44-57).
- A. Geistbeck, **Grundlagen der geographischen Kritik**, München und Berlin 1918.
- W. Götz, **Historische Geographie**, München 1904.
- O. Graf, **Von Begriff der Geographie**, München und Berlin 1925.
- A. Hettner, **Die Einheit der Geographie in Wissenschaft und Unterricht**, (Geogr. Abende, Heft 1) , Berlin 1919.
- A. Hettner, **Die Geographie, ihre geschichte, ihr wesen und ihre Methoden**, Breslau 1927.
- R. Kjellen, **Der Staat als Lebensform**, Leipzig 1917.
- K. Kretschmer, **Historische Geographie von Mitteleuropa**, München und Berlin 1904.
- F. Lampe, **Der bildende Wert des erdkundlichen Unterrichts (Geogr. Abende, Heft 10)**, Berlin 1919.
- Leutenegger, **Begriff, Stellung und Einteilung der Geographie**, Gotha 1922.
- E. berhummer, **Die Stellung der Geographie zu den historischen Wissenschaften (Antrittsvorlesung)**, Wien 1904.
- J. Partsch, **Der Büdungswert der politischen Geographie (Geogr. Abende, Heft 7)**, Berlin 1919.
- F. v. Richthofens, **Vorlesungen über allgemeine Siedlungs - und Verkehrs geographie**, Bearbeitet und hrsg. von Schlüter, Berlin 1908.
- C. Ritter, **Die Erdkunde im Verhaeltnis zur Natur und zur Geschichte des Menschen oder allgemeine vergleichende Geographie als sichere Grundlage des Studiums und Unterrichts in physikalischen und historischen Wissenschaften**, 2. Aufl., Berlin 1822-1859.
- C. Ritter, **Einleitung zur allgemeinen vergleichenden Geographie und Abhandlungen zur Begründung einer mehr wissenschaftlichen Bahandlung der Erdkunde**, Berlin 1852.
- C. Ritter, **Ueber das historische Element in der geographischen Wissenschaft** (bhandlungen der Akademie der Wissenscheften in Berlin 1833).
- O. Schlüter, **Die Stellung der Geographie des Manschen in der erdkundlichen Wissenschaft (Geogr. Abende, Heft 5)**, Berlin 1919.
- O. Schlüter, **Die Ziele der Geographie des Menschen**, München und Berlin 1908.
- F. Schnass, **Lehren und Lernen, Schiften und Schauen in der Erdkunde, Bd. I.**, Leipzig 1919.
- E. Schöne, **Politische Geographie**, Leipzig 1911.
- A. Supan, **Leitlinien der allgemeinen politischen Geographie, 2. Aufl. Hrsg. von E. Obst**, Berlin und Leipzig 1922.
- W. Vogel, **Das neue Europa und seine historisch- geographischen Grundlagen, 2 Bde.**, Bonn und Leipzig 1921.
- H. Wagner, **Lehrbuch der Geographie, Bd. I. Allgemeine Erdkunde** 8. Aufl. Hannover und Leipzig 1908. Bd. II. Abt. I. Allgemeine Laenderkunde von Europa, Hannover und Leipzig 1915.
- P. Wagner, **Methodik des erkundlichen Unterrichts, 2 Bde.**, Leipzig 1919.
- W. Windelband, **Die Prinzipien der Logik (Separatabdruck aus Bd. I. der Enzyklopaedie der philos. Wissenschaften. In Verbindung mit Windelband hrsg. von Ruge)**, Tübingen 1913.
- W. Windelband, **Einleitung in die Philosophie**, Tübingen 1914.
- Wisotzki, **Zeitströmungen in der Geographie**, Leipzig 1897.
- W. Wundt, **Logik, 4. Aufl., 3 Bde.**, Stuttgart 1920-1921.

Turan'ın Siyâsî ve Sosyolojik İmkânlarında Paradigma Kurmanın Zorunluluğu (Giriş)

Erol Cihangir*

“Turan” ve “Turancılık” kavramları siyaset literatüründe uzun zamandır kullanılmasına rağmen, ortak bir tanımda mutabakat sağlanmış değildir. Bunun başlıca sebebi, I. Dünya savaşı yıllarında Batının saldırılarına karşı direnen Macar ve Osmanlı Türk entelektüellerinin bu kavrama jeopolitik bir anlam kazandırmalarıdır. Çoğu zaman olumsuz anlamda kullanılan bu kavram, bir yanıyla Batı'nın tavrıyla, bir yanıyla da Osmanlı Devletinin savaştan yenik çıkmasıyla ilgilidir. Özellikle Macar entelektüel ve ilim adamları tarafından geliştirilen Turancılık tezine göre Orta Avrupadan, Orta Asyaya kadar uzanan büyük coğrafi alan bozkır (Turani) halklarının ekümenlik alanıdır. Yeniden şekillenmenin sancılarını çeken günümüz dünyasında kalıcı bir dünya barışının sağlanması, ancak Turani halkların kendilerine özgü Turancı bir paradigma kurmaktan geçmektedir.

Anahtar Kelimeler:

Turan, Macar Turancılar, Turan jeopolitik

Turan, netameli bir kavram. Ne zaman bir yerde “Turan” adı geçse, çoğumuz unutulmuş yada unutulması gereken bir geçmişten sözeder gibi bir duyguya kapılırız. Bunun neden böyle olduğunu da tahmin edeceğimiz gibi tarihimizde I. Dünya savaşının acı yenilgisiyle, takriben 700 yıllık imparatorluk bilançosunun bu kavrama fatura edilmesi, dahası feda edilmesidir. Ancak bu Turan'ın tanımını değil, bir dönem veya dönemlerin sonucunda, Batılı emperyalizm üzerinden, tarih ve medeniyetimize biçilen bir değer ve bu değeri yenilgi kompleksinden kurtulmak için erken dönem

Cumhuriyet aydınlarının peşin peşin kabulüyle verilen menfi bir hükmün ifadesidir.

Böylesine zahmetsiz ve peşin hükme mahkûm edilen “Turan” kavramı, bu haliyle belirsizliğini korumasına karşılık, üzerinde mutabık kalacağımız ortak bir tanımdan da uzak bulunmaktadır. Oysa, burada üzerinde konuşup tahlil ve terkiplere gireceğimiz bu kavramın üzerine inşa edeceğimiz temel postülatlar doğru bir önermeden yola çıkarak, doğru ve tutarlı sonuçlara ve hükümlere ulaşmamızı gerektirir. Dolayısıyla daha ilk baştan önermemizin tam adı olan Turan'ın kapsam alanıyla, anlam dünyasının yerini tesbit etmemiz

* Türk Ocaklarının 100. Yıl münasebetiyle Konya Türk Ocağının düzenlediği sempozyuma sunulan tebliğin gözden geçirilmiş halidir.

gerekir. Çünkü muhtelif vesilelerle yapılan konuşmalarda veya konuşuyla ilgili yayımlarda Turan kavramına herkesin yüklediği anlamlar farklı tanımlamaları içermekle, bu da elzem olan mutabakatı zorlaştırmaktadır.

Bu kavramın anlamlandırılmasında dört temel “Turan” tanımı göze çarpmaktadır.

Bunlardan birincisi Batının sosyal-antropoloji mutalarının, ideolojiye irca edilerek, sözde Batı uygarlığı karşısında, uygarlaştırılması (ehlileştirme) gereken barbar (bozkırlı Türkler) bir dünyanın adı, ikincide ülkemizde kısmen Batılı ideolojik yaklaşımdan ithal edilerek, I. Dünya savaşının yenilgisinin müsebbibi olarak gösterilen bir hareketin Cumhuriyet rejiminin anlamlandırdığı muhalif, hâтта akla muhal bir siyâsetin adı, üçüncüsü, I. Büyük paylaşım savaşına tekaddüm eden yıllarda milliyetçilik hareketlerinin hız kazandığı romantik Türkçülüğün “Türk Birliği” biçiminde idealize edildiği bir fikrin adı, dördüncüsü de bizim burada üzerinde duracağımız bir mekân felsefesi olarak jeopolitik bir tezin adı olan Turan’dır.

Bu felsefî mekân, sosyal antropoloji ve siyâset biliminin kadim tarihî coğrafyanın tasnifine dayalı yerleşik kavimlerle (çiftçi), göçebe kavimleri (çoban hayatı) birbirinden ayıran “bozkır dünyası” olduğu kadar, tarih açısından sömürge ve yarı sömürgeleştirilmiş Doğu ve Asya mekânıyla, burada mukim olan göçebe ve yarı göçebe halkları kapsamaktadır.

Elbette bütün bunlar başlı başına birer akademik çalışma ve münazarayı gerektirdiğinden ve tabii olarak buradaki sempozyumun süre sınırlarını aşacağından, biz burada sadece tebliğ başlığıyla sınırlı olan jeopolitik bir tez olarak “Turan”dan ve bunun imkanlarına değinmekle yetineceğiz. Ancak burada kısaca belirtmek gerekir ki, memleketimizde Turan’a yüklenen anlam, meseleye ister sağdan, ister soldan bakılmış olsun Devlet-i Aliyyenin (Osmanlı Devleti) inkıta dönemiyle, dağılmakta olan devleti yeniden ihya etmek için bir avuç idealist münevverin giriştikleri çabadan olmak üzere, Asyadaki ana

kaynağa yönelmeleriyle mevzi başarıları karşısında Batılı deniz eşkiya uygarlığının sömürge-leri kaybetme endişesiyle bu direniş ve uyanışı “hayalperestlik, maceracılık, barbarlık” olarak tanımlamalarının ötesine geçemeyip, bunu peşin peşin kabullenilmiş olmasıdır. Dolayısıyla, Turan kavramının anlamlandırılması, bu haliyle içten bir öz eleştirinin sonucu değil, Batılı deniz eşkiya uygarlığının anlamlandırmasıyla, ya hayâli bir ülke, (ki, burada sık sık sık Ziya Gökalp’in romantik şiirine atıfta bulunulur) yahut bütün Türklerin bir bayrak altında birleşecekleri hayâli bir devlet uğruna koskoca bir imparatorluğu dağıtan yıkım-sökümcü olan bir hareketin adı olarak damgalanan dıştan bir eleştirinin adıdır. Elbette Turan bunlardan hiç biri olmadığı gibi, hâlâ da değildir.

Dünya dediğimiz kara ve sular ve biyosferle sınırlı bu mekâna hakim olma fikri fî tarihinden itibaren kanlı savaflara, korkunç yıkımlara sahne olmuşsa da, bu mücadele Doğu-Batı ayrımının keskinleştiği Orta çağlara kadar felsefî derinlikten uzak, mevzii kazanımlardan öte gidemediği görülür. Bu anlamda İlk çağların sonlarından itibaren dünya mekanında zaman zaman hüküm ferma olan Hunlardan, Perslere, Romalılardan Bizansa, kutsal Roma-Cermeniden, Cengiz’e, hatta geç dönem Timurilere kadar fatihlerin dünya adası üzerindeki medcezirlerinin geçiciliği, bu mekân üzerinde kendilerini anlamlandıracak felsefî bir misyondan mahrum oluşlarında yatmaktadır. Bu durum ilginçtir ki, ilâhî bir misyon iddiasında bulunan gerek Hristiyan, gerekse İslâm saltanat ve hanedanlıklar dönemlerinde de değişmeyecek, ancak Gumilyev’in passioner itkiye sahip gördüğü bozkırlı göçebe kavim Turanlıların (Türklerin) Batıya göç lerini takibeden yeni fatihlerin fetihleriyle mekânı kavrama ve anlamlandırma mücadelesine girmeleriyle, dünya yeni bir döneme girecektir.

Wallestein’in çok daha sonraları “dünya sistem” olarak adlandırdığı bu dönem, sadece dünya kaynaklarının paylaşılması ve sömürülmesi değil,

aynı zamanda bu jeopolitik kültürün olgunlaşma ve derinleşme safhasını teşkil edecektir.

4. ve 5.yy'da başlayan Hun, Avar, Bulgar fetihlerinden hayli zaman sonra 14. ve 15.yy'da aynı Turanlı (bozkırın göçebeleri) fatihlerin Avrupa coğrafyasına geçişleri Batılıları, bir defa daha iteklemesi bir başka ifadeyle passio-ner itkiyle aşılması, Batıyı kendi içinde sıkı bir özeleştiriyeye tabi tutarak, rönesansla başlayıp, reform hareketleriyle devam edip, aydınlanma ve bilimsel ve içtimai devrimlerin doğuşuyla, maddi uygarlığın yükselişi demek olan coğrafi keşiflerle, dünya çapında emsaline rastlanmayacak devasa bir sömürge hakimiyetine yol açacaktır. Nitekim bu anlayıştan kısa bir süre sonra Amerika ve Afrikanın tamamıyla, Asyanın büyük kısmında sömürge hakimiyeti 18.yy'ın ortalarından 19.yy'ın ortalarına geldiğinde %35'ten %85'e yükselecektir. Batının varoluş sebebi anlamına gelen bu dünya sömürge imperatorluğunun korunması aynı zamanda bir güvenlik meselesini gerektirdiğinde, yer küreyi değişik halkların, hayvanat ve nebata-tın müşterek hayat alanı değil, topyekün kendi kullanımına verilmiş tabii bir hak olarak gören Batılı anlayış, coğrafyanın felsefesi demek olan yeni bir disiplini bu alana sokuyordu ki, bunun adı da jeopolitiktir.

"Hayat alanları" adıyla bütün iktisadî kaynaklara sahip olma ve bunları muhafaza etme adına, toplumsal çözümlemelerden, antropoloji tetkiklerine, coğrafya ve hidrografinin (daha sonraları buna uzay da eklenecektir) imkânlarını militarize ederek, adım adım ilerleyen Batı, A. Mahan'dan, Hoosfer'e, Spaykman ve K. Schmit'ten, Mackinder ile bu paradigmanın teorik temelleri atıyordu. Anglo-sakson sömürgeciliğinin evrensel kanunu demek olan Mackinder'in önderliğinde geliştirilmiş olan bu retorik, aslında Mackinder'in İngiliz kraliyet akademisine sunduğu topu topu beş makaleden oluşuyordu ve tarihler 1904 yılını gösteriyordu. Bu tarih ve bu tez çok önemlidir. Zira, Batı pozitivizminin siyasî, tarihî, coğrafi,

içtimai ve iktisadî geleceğiyle, emperyal felsefe-nin nihai manifestosu olan bu teze göre Mac-kinder, meslekdaşı Mahan'ın "denizin gücü" tezini kabul etmekle birlikte, dünya adasının sadece denizle değil, biyosfer, atmosfer ve kara ile bir bütün olmakla uzayda "dünyanın" bir "ada" olduğunu, bu ada sakinlerini denizci ve karacı milletler olarak sınıflandırarak, geliş-meci ve ilerlemeci (deniz eşkiyası) kavimle-rin (Cermen, Angıl, Sakson) tabii hakkı olan "efendi" olmayı devam ettirmenin yolunun bu "dünya adasına" sahip olmaktan geçtiğini söy-lüyordu. Bu vurgu, tam da yukarıda zikredilen Batı sömürgeciliğinin topyekün atağa geçtiği ve dünya adasının %85'ine sahip olduğu tarihle, I. Paylaşım savaşının arefesinde Asya'nın işgal yolu üzerinde bir set oluşturan Osmanlı Dev-letini yıkım çabalarının devam ettiği döneme denk gelmektedir. Bu anlamda bu yeni disiplin (jeopolitik) reform çağından, aydınlanmaya, büyük coğrafya keşiflerinden, sanayi devrimi-ne uzanan yolda edindiği organik ve sentetik bilgiyi, kartezyen düşüncenin prizmasından geçirerek, lineer ilerlemeci modern çağın ih-tiyaçlarına göre yeniden örgütleyip, geleceğin dünyasını tasarlayarak "dünya adasını" Batılı formda yeniden biçimlendiriyordu.

Bu çaba, artık ne idealize edilen Haçlı şö-valyelerinin şahsında bir din savaşı, ne de Napolyon'un şahsında somutlaşan bir şan veya şöhrat savaşıydı. Bu savaş, son derece somut olan dünya kaynaklarıyla, dünyayı çevreleyen uzaya tartışmasız tek başına hakim olma ve bunu daimî olarak elde tutma savaşıydı.

Dolayısıyla deniz gücünü temsilen dünya-nın yegane hakimi olarak ortaya çıkan Anglo-sakson gücü, pek tabii olarak kendini evrenin merkezine yerleştirerek, dünya atlasında kura-cağı yeni imparatorluğun "emniyet" ve "hayat alanı" doktrininden bahisle, "dünya adasını" kalbgâh ve "kıyı" olarak ikiye ayırdıktan sonra, dünya kalbgâhını Don-Dinyeper nehirlerinden başlayarak, eski Kıpçak bozkırlarının tabii bir devamı olan doğuda Urallara, güneyde ise Ha-

zar ötesi Orta Asya stepleriyle, özellikle bugün itibarıyla 30 yıldır savaşın devam ettiği Afganistan coğrafyasına yerleştiriyordu. Bu hususta bir adım daha ileri giderek, bu “kalpgâha” kim sahip olursa, dünyaya da onun sahip olacağı öngörüsünde bulunuyordu.

Bir an tarihi coğrafyayı göz önüne getirdiğimiz bu haritada Batı jeopolitiğinin çizdiği bu sınırlar, aşağı yukarı Viyana bozgununa kadar Osmanlı Devletinin, daha sonra Çarlık Rusya-sının Doğu ile Batıyı, yâni “kalpgâhla”, “kıyıyı” birbirinden ayıran tarihî olduğu kadar, medeniyet ve kültür sınırlarıdır.

Jeopolitik açıdan, bir devletin tabii sınırlarının sular olduğundan hareketle, büyük imperatorluk devletinin gereği olarak tarihte iki büyük kara gücünden biri olan Osmanlı Devleti, Genç Osmanın yarım kalan Lehistan seferi tasarısı dışında, Viyana’da sonlandırırken, diğer yanda geç bir tarihte atağa geçen Rusya, bu sınırları kuzeyde Buz denizinden Alaskaya, oradan asıl “kalpgâh” dediğimiz Orta Asyaya kadar uzatarak, bugünkü Afganistan hududunda, Hint alt kıtasından “kalpgaha” doğru harekete geçen Angil jeopolitiğiyle karşı karşıya gelmiştir.

Ancak I. Dünya savaşının cephe genişliğiyle, pekte hesapta olmayan 1917 Sovyet devrimiyle, Osmanlı Türkiyesinin önce Çanakkale’de, ardından Anadolunun müdafasındaki direnci, iki jeopolitik gücü geçici olarak kalpgâha (Afganistan) sahip olmayı ertelemelerine sebep olmuştur. Ne var ki, kendilerine geldikten bir müddet sonra yarıda kalan hesabı kapatmak için Ruslar 1979’da Afganistan için yeniden atağa kalktıklarında, Ruslar çekilene kadar, Atlantikçi deniz gücü Afganistan direnişini örgütleyerek, önce Rusları uzun sayılabilecek bir hırpalama taktiğine girerek, daha sonra 11 Eylül (ABD’nin ikiz kulelerine) saldırısını gerekçe yaparak, ardısıra kalpgâha acilen cebri müdahalede bulunmuştur.

Oysa, 19.yy’ın ilk yarılarında kadar bu tarihi coğrafyanın batı hinterlandı Osmanlı-Türk

kontrolündeyken, doğu hinterlandı nisbeten çöküş dönemine girmiş olsa da kalpgâh olan Afganistan ve Hint yarımadası bir başka Bozkır-Türk kara gücü olan Babürlülerin (1858) kontrolü altında bulunuyordu.

Böylesi bir tarihî coğrafyada Batı merkezli jeopolitik açıdan dünyanın neredeyse 3/2 sine hakim olan Atlantikçi deniz eşkiya uygarlığı, kuzeyden doğuya ve güneye doğru sarkan Rus jeopolitiği Osmanlı Türk devletini kıta gücü olmaktan çıkarmış, Balkanlardan Ortadoğuya uzanan kenar-kıyı gücüne düşürmüştü.

Bu iki dünyanın en önemli düalizmi, pozitivist düşüncenin hâkim olduğu “sömürü ve talanı” deniz eşkiyalığından mülhem olarak hak ve meşru gören Batı ile, pasioner enerjisini yitirmiş olmasına rağmen insan merkezli bir dünya anlayışında direnen Doğu arasındaki evreni kavrama anlayışı arasındaki farklılıktı. Oysa az veya çok Balkanlardan, Kafkasyaya, Kuzey Afrikadan, Aden körfezine kadar bir şekilde bir barış adası hüvviyetini koruyan Osmanlı kara-kıta hinterlandının modern dünya sistemi dışında kalması, Batı jeopolitiği yönünden bir arıza teşkil ediyordu ve bu arızanın ortadan kaldırılması gerekiyordu. Nitekim, I. Paylaşım savaşı öncesi Devlet-i muazzama adı verilen bu deniz eşkiya ittifakının en liberalinden, en muhafazakârına, en milliyetçisinden en sosyalistine kadar hemen bütün siyâsi, iktisadî ve entellektüel birikimi, dünya sistemine dahil olması için, bu doğulu kara gücünün dağılması ve dağıtılması yönünde her türlü müdahaleyi elzem görüyorlardı. Sömürgeciliği açık biçimde uygarlaştırıcı bir şart görmek, o dönemin hemen hemen bütün batılı parlamentolarında ve üniversitelerinde tekrar edilen günlük bir va’az biçimi haline gelmişti. Hâtta hatırlanacağı üzere Marks, dünya sistemine eklemlenememiş Hint toplumunu tarih dışı sayarak, Hindistan-daki İngiliz sömürge yönetiminin Hint toplumu-nu sınıflaştırıp, tarihe sokacağı öngörüsüyle bu sömürgeci anlayışı, ters taraftan da olsa, bir mizahî üslûpla olumluyordu.

Bu açıdan bakıldığında Viyana Kongresiyle (1815), Berlin anlaşmasında (1878) alınan kararlarla, Mackinder'in ünlü jeopolitik tezini savunmasının (1904) hemen hemen eş zamanlı olması bir rastlantı değildir. Yine hatırlanacağı gibi bu tarihi dönüm noktasının ardısıra, birbirini takibedecek olan imparatorluğun toprak kayıpları başlayacak, Mora isyanıyla başlayan zincirleme reaksiyonla, Kıbrıs, Girit, Garp Ocakları (Kuzey Afrika) ve Balkanların terkedilmesi, Uzakdoğu hudutlarının Endonezya-Açe'den, Kızıl denize çekilmesini takiple, 1912'de Trablusgarp, Rodos ve 12 Adalar, Mısır ve Suriye'nin kaybı takibedecektir. Osmanlı devleti, aslında 17. yy'dan itibaren jeopolitik ufkunu yitirmiş, kısmen kazandığı askeri başarıları, ancak statüyü korumada tek enstrüman olarak kalmıştır. Hâtta bundan mülhem olmak üzere Osmanlı Türkiyesinde Batılı tarzda kurulan eğitim kurumlarının (Mühendishane-i Berri Hümayun, Tophane-i Amire, Tıbbiye-i Şahane) askeri maksada matuf olması da bunun göstergelerindendir. Diğer taraftaysa coğrafya keşifleriyle, buharın denizcilik sektöründe kullanılması, klâsik deniz eşkiyalığı ve korsanlığına Mesihî bir "yeni dünya imparatorluk" teşekkülünün yolunu açacaktır.

Doğu-Batı yahut kara-deniz çelişisini anlamlandırmaktan hemen hemen uzak düştüğümüz 19.yy'ın ikinci yarısından itibaren, bu derin çelişkinin farkına bugüne kadar pek varılmadığı gibi, bu çelişkinin, köklü bir entelektüel birikimin sonucu olduğu da oldum olası göz ardı edilmiş ve sonuç olarak oldukça kolay bir mantık dizgesi oluşturularak, konu ya Batı merkezli ilerlemeci tarih açısıyla "geri kalmışlık", ya dinî bir yaklaşımla "dinden uzaklaşma" veya meseleyi pozitivist bir mühendislik anlayışıyla bunun tamamen bir teknik mesele olarak ele alınmıştır. İşte tam da o yıllarda bu tarihi çelişkinin farkına varanlar, tarihi Habsburg hanedanının Avusturya-Macaristan imparatorluğundan kurtulma mücadelesi veren Macaristan, farkına varanlar ise Macar entelektüelleri olacaktır.

Pek tabii olarak Viyana merkezli batı kültür, siyâset ve fikir hareketlerini yakından takibetmeleri yanında, uzun süren Alman kültür-politik hegemonyasıyla, batı karşısında düştükleri sosyal-psikolojik konumları gereği akademik tetkikler Macar entelektüellerinin kısa sürede açtığı yol, onları jeopolitik gerçekten haberdar edecek, evreni algılama ve kavrama kadar, "dünya adası"na hakimiyetin mevzi mücadeleler değil, büyük mekân felsefesine sahip olmak demek olan jeopolitik gerçeği kavramışlardı. Bu anlamda Macarlar gerçek anlamda "büyük ufku" yakalamışlardı. Zira bu görüş, Batı tarafından sistematize edilmiş Doğu ile Batı, bir diğer tabirle bozkırın göçebe dünyasıyla, batının deniz eşkiya dünyası arasındaki uzlaşmaz çelikeyi ifade ediyordu.

Bu farkediş, içlerinde Rassony gibi ünlü tarihçiler, Nemet ve Müller gibi ünlü dilcileri, Pal Teleki gibi dünya çapında coğrafyacılar, Herczeg ve Kunoş gibi folklorcularla, bir o kadar sahasının uzmanı olan sosyal bilimcileri kök araştırmalarından, jeopolitik gerçeğe ulaştıracak, bu gerçekten hareketle Gyula Pekar, karadeniz düalizmini şu şekilde ifadelendirecektir:

"Ari (nordik) halklar, nasıl deniz kültürünün belirlediği bir karaktere sahipse, Turanlılar da, hiç bir zaman pratik çıkar peşinde koşmayan ve daima "nizam yolunda" faziletli halklar olmuşlardır."

Keza, Arpad Zempleni "Doğuya Macar" adını taşıyan bir yazısında;

*Doğuya bak, Macar, doğuya
Şerefli büyük akrabası orada bulacaksın*

...

*Germen, Roma, Slav
Bugün paraları ile,
yarın kılıçları ile,
hayatımıza kıyacaklar.
Kahraman milletim,
dostunu*

Doğuda kardeşlerinin yanında ara.

derken, Batılı ari halkların baskıcı ve ayırıcı ve asimilasyoncu çabalarına karşılık, Orta Avru-

pa, Anadolu ve Orta Asya eksenini üzerine kurulacak iktisadî, siyasî ve kültürel büyük bir “Turan” jeopolitiğinin ilk nüvelerini oluşturdular.

Bu babda başlı başına bir çalışmanın örneklerini verebileceğimiz pek çok çağrı ve makale ve ilmi araştırmalarla, I. Dünya savaşı sebebiyle akim kalan karşılıklı Türk-Macar işbirliği anlaşma ve tahahhütlerini bir yana bırakırsak, “Turan”, ister coğrafi bir kavram, ister bir etnos, ister bir kültürel farklılık olsun, netice itibarıyla, batılı dünya sisteminden koparak, yeni bir jeopolitik güç odağı oluşturmayı hedefliyordu. Ve bu hedef nihai olarak Macarlar açısından Macar pustalarından başlayıp –ki burası tarihî coğrafyanın Doğu sınırlarının başladığı yerdir- Asya bozkırlarına uzanan büyük Asya ve kara dünyasıydı. Nitekim 1913 tarihli “Macar Turan Cemiyeti”nin maksadını açıkladığı bildiride şöyle denmekteydi:

“Muhterem Osmanlı kardeşlerimiz

Sizlere uzak, fakat kardeş bir memleketten samimi ve ihramkârane selâmlar. Vaktiyle padişahınızı hükümdar tanıyan Macaristan, kemal-i iştia ve ehemmiyetle sizlerle (iki kardeş millet) yeniden kavi bir münasebet-i maneviyeye girişmek istiyor. Macarlar dahi, sizler gibi şemsin tulu ettiği (güneşin doğduğu) şarktaki memalikden (Asya’dan) gelmişlerdir. Lisanımız, meşrep ve ahlâkımızla müşterekiz”.

Özetle bu konuda “Macar Turan Cemiyetiyle”, 2. Dünya savaşı yıllarında Başbakanlık da yapmış olan ünlü coğrafya âlimi Pal Teleki, mesleki formasyonun vermiş olduğu donanım ve bilgiyle mücehhez olarak tam manâsıyla Turan kavramını bozkır halklarıyla Asya dünyasının geleceği için tarih tasarımına ve jeopolitik bir teze dönüştürecektir.

Bu tez I. Dünya savaşı arefesinde özellikle “İttihat ve Terakki”nin ideolojik zeminini hazırlayan ve şu anda da aynı adla çatısı altında bulunduğumuz “Türk Ocakları”yla, Ocağın yayın organı “Türk Yurdu”da yankı bularak, Batı Türklerini (Osmanlı) köklere, yani Asya’ya

yöneltecektir. Bu yöneliş, Batılıların iddia ettikleri gibi yeni bir “imperatorluk” hûlyası değil, bilâkis ana kaynağı temel alarak, bozkır Asya/Doğu dünyasını yeniden inşa etmektir. Bunun ne manâya geldiğini şahsi kanaatim olduğu kadar, Batılı hasım kaynakların dahi üzerinde ittifak ettikleri tek isim vardır o da cennet mekan Enver Paşa hazretleridir. Elbette burada real-politik veya konjüktürden bahsetmiyoruz, burada vurgulamaya çalıştığımız husus, yeni “dünya sistemin”de Türk ekümenliğinin neredeyse adının dahi telâffuz edilmediği bir ortamda, Enver Paşanın bu büyük kırılmayı farkedebilmiş olmasıdır.

Kuzey Afrika’dan, Orta Doğu’ya, Afganistan ve Hindistan’a, Galiçya’dan Kafkasya’ya, kadar uzanan bu geniş sahanın, başta belirttiğimiz gibi Mackinder’in işaret ettiği “kalpgâha” kim sahip olursa, dünyaya o hakim olur düsturunu Enver Paşa ve İttihatçıların Doğu cephesine yönelik sosyo-politik ve askerî ve kültürel girişimleriyle örtüşmesi zannederim jeopolitik açıdan burada bir anlam kazanmış olmaktadır. Bu coğrafya, en kadim kaynaklarda adı geçen “Turan” coğrafyasıdır. Ancak ilginç olan bu coğrafyada yaşayan kavimler homojen olmayıp, aynı zamanda değişik dinlerden, değişik etnoslara ait Bedevisinden, Arabına, Belucisinden, Tacikine, Moğolundan, Türküne kadar pek çok kavmi içinde barındıran büyük Asya kütesinin, Batı karşısındaki konumlandırılmasının tam karşılığı olan Turan jeopolitiğiydi. Anlaşılacağı üzere bu olgu, etnik bir pan hareketi değil, dünya mekânını anlamlandırma ve bu anlamdan hareketle yeniden tasarlama hareketiydi.

Ancak bilindiği gibi içinde yer aldığımız I. Paylaşım savaşının hemen hemen aleyhimize olan şartları bu tasarının gerçekleşmesini engelleyecek, Doğu’ya yönelişin adı olan bu hareket, bir daha denenmemesi için kimi zaman karikatürize edilerek, kimi zaman son barbar imperatorluk teşebbüsünün adı olarak, kimi zamanda bayağı bir şekilde “romantizmle” it-

ham edilerek, belki de bir daha denenmemek için hafızamızdan ebediyen kazınmaya çalışılacaktır. Ne varki Batının dayattığı bu tanımlara yeni Cumhuriyet rejim ve nesli tarafından tuhaf bir şekilde hiçbir sorguya gerek duymadan sahiplenmiş olmasıdır.

Burada yeri gelmişken küçük bir ilâve de daha bulunmak isteriz ki, o da, İttihatçı Turancı kanadın harekete geçtiği hemen aynı dönemle eş zamanlı olarak Rusya'da daha sonra kendi adıyla özdeşleşen Doğucu Sultan Galiyev ve fikir hareketinin İttihatçı Turancı hareketle ilginç bir biçimde örtüşmüş olmasıdır. Malûm olduğu üzere Galiyev'de Batının eşkiya deniz uygarlığı karşısında, Doğunun kendi özgül yapısıyla ayrı bir dünya olduğundan hareketle, o da Turancı-İttihatçılar gibi Kuzey Afrika kıyılarından, Orta Doğuya, Tuna kıyılarından, Kafkasyaya, Sibirya taygalarından Hindistana kadar uzanan tarihî bir coğrafyadan bahisle, Batının tek boyutlu, ırk tahakkümüne ve sınırsız sömürü anlayışına karşı, bozkırlı, paylaşımcı, evreni ve insanı bir bütün olarak algılayan Doğucu bir anlayıştan hareketle, büyük Sosyalist Turan Fedaral devleti teşekkülü peşindeydi.

Buradan da anlaşılacağı üzere Turancı hareket, o yılların şartları içinde büyük emperyal vizyon olan jeopolitik gerçeği yakalamıştı. Ancak tarihî, siyâsî ve iktisadî şartlar bu vizyonun gerçekleşmesine imkân vermediği gibi, ardı sıra Batı formasyonun dayattığı dar ulusçuluk hareketleri dönemin yegane belirleyici olarak, bir daha asla hayâl bile edilememek kaydıyla fikir, tarih ve siyâset dünyamızdan bu emperyal tasarıyı gündemden düşürmüştür. Nitekim konu hakkında fikri yürüten günümüz neo-Avrasyacılarından A. Dugin'in de vurguladığı gibi, I. Dünya savaşı esnasında ortaya çıkan "Turancılık" hareketi, olayların hızlı gelişimiyle ilk haliyle devam edip, yoldan çıkmamış olsaydı, çok ciddi bir jeopolitik tez olarak daha o tarihlerde yeni bir dünya medeniyetinin kurusuna zemin hazırlayabilirdi.

Ne yazık ki memleketimizde böylesi bir entelektüel birikim olmadığı gibi, asıl sorumlu olan devlet adamlarının da böylesi bir jeopolitik gerçeğin farkına varmış olmalarını söylemek de kolay değil. Bu konuda bırakalım bir dünya tasarımını veya "hayat alanları" tezini, yaşadığı sınırları bile korumaktan aciz bir durumla karşı karşıya olduğumuz da bizim bir başka gerçeğimizdir.

Bu gerçeğin farkında olarak ve şartlar gereği, bunun da geçici olacağı ümidiyle yukarıda daha ilk başta belirtmiş olduğumuz jeopolitik bir tez olarak Turan'ın sosyolojik ve siyâsî meselelerinin neler olduğu veya olabileceği konusuna dönebiliriz.

Toplumsal gelişmenin coğrafi alanla, bu alanın etnik yapılanması ve bu yapıyı oluşturan kabilelerarası ilişkiler ve kabile federasyonlarının kuruluşuyla, bunların giderek devletleşmesi, diyalektik olarak ilk defa İbni Haldun tarafından ele alınmış bir olgudur. Haldun'un yerleşiklerle, göçebe veya barbarlar arasında işaret ettiği çelişki, bugünkü tarih tezimizin (veya jeopolitiğin) en önemli rehberi konumundadır.

Bu tarihi gel-gitler Haldun'un belirttiği gibi defalarca tekrar edilerek, bütün uygarlıkların bir barbar alanı tarafından yenilmesi ve barbarların kollektif mülkiyet ilişkileriyle, davranışlarını yerleşik toplumlara aşilayarak, onları yeniden yapılandırıldığını ortaya koymaktadır. Nitekim göçebe dünyası hakkında tartışmasız otoritelerden biri olan A. Hazanov bu "göçebe/çoban" unsuru "asil barbarlar" olarak nitelendirirken, (A. Hazanov, Göçebe ve Dış Dünya) Gumilev "kurucu göçebelik yahut kurucu barbarlar" olarak adlandırır. (Gumilyev, Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları)

Turanlılar dediğimiz bu olgu, kuzeyde İrtiş-Altay'da Türk ve Moğollar, güneyde ve Batıda Hint-Avrupa kavimlerinin oluşturduğu bozkır göçebeleriyle, yerleşiklerin etnik ve politik bütünleşmesinin ürünü olarak ortaya çıkar. Bu bütünleşmenin biçimlenmesinde "barbar

kabilelerin birbirleriyle savaşmalarından sonra, köleler sınıfı oluşmayıp, kan kardeş olarak ya birbirleriyle eklenmeleri veya toplu olarak imha edildiklerine” dikkât çeken Engels’in bakış açısından bu durum, erken dönem Hunlardan, Cengiz’e, Selçuklulara ve Osmanlılara kadar böyle devam eder.

Ancak yine İbni Haldun’un belirttiği gibi, her büyük imparatorluk gerileme döneminde önce küçük parçalara bölünür ve bu parçalar Gumilev’in tabiriyle pasioner enerjisini yitirerek söner. Daha sonra yeni bir komünal çekirdek, parçalanmış göçebe unsurları yeniden birleştirerek erken-devleti oluşturur. Biz bu durumu yerleşiklerin bölgelerini ve Ön Asya’yı fetheden Türkmen ve Tatarların, yerleşik toplumları içine Turanî toplumsal örgütlenme yapılarını aşılayarak, İran’ın, Turanın ve Ön Asyanın Türkleştirilmesinde görüyoruz.

Böylesi bir sosyo-politik dünyayı kavramak için öncelikle tarihî coğrafya olgusunu yakalamamız gerekiyor ki, bu coğrafya aynı zamanda Turan jeopolitiğinin çözüm alanını da oluşturmaktadır. Bu Turan mekânı, Dinyeper, İdil ve Yayık (Ural) nehirlerinin oluşturduğu Batı alanı, Aral gölünün doğusundan Ceyhun, Seyhan ve Yedisu’nun oluşturduğu merkezi Türkistanı içine alıp, İrtiş nehriyle, Altay dağlarının oluşturduğu Doğu alanı olmak üzere üç coğrafi bölgeden meydana gelmektedir. Bu coğrafyada İskitlerle başlayan bozkır göçebelerin tarihi, İskitlerin Batıya yani Roma ve Yunanlılara karşı giriştikleri akınlarla başlar. Diğer tarafta, Asya bozkırlarından Roma, İran ve Çin yerleşikleri karşısına göçebe bir güç olarak ortaya çıkan Hunlar, kabileler federasyonu şeklinde örgütlenerek, erken devlet yapısında merkezi yapılanmaların ilk örneklerinden birini teşkil ederler. Erken devlet yapılanmaları Hun, Göktürk, Selçuklular, Çin başta olmak üzere batıda İran, Ön Asyada Roma alanlarının çökmekte olduğu dönemlerde bunları yıkararak, bu alana barbar/göçebe (Turanlılar) gelenek-göreneklerle, kolektif hareket tarzları ve üretim biçimlerini

taşıyıp, aşılayarak bu uygarlıkların yenileyicisi olurlar. (Bknz., (Üşümezsoy, Türk Jeostratejisi)

Bu alan aynı zamanda Anadolu’dan başlayıp, İrandan, Türkistana, oradan da Çin’e kadar uzanan tarihi yol olmakla, aynı şekilde Boğazlardan, Karadeniz ve Hazar denizinin kuzeyinden geçip, tekrar Çin’e giden yol ve güneyde Güney Anadolu’dan Mezopotamyaya ulaşan yol üzerindeki tarihi devamlılık, siyâsî ve ticarî olduğu kadar, aynı zamanda sosyal ve kültürel dünyanın merkezidir.

Kesintisiz biçimde 2000 yıldır devam edegelen bu coğrafyadaki Turanlı-Türk devletlerinin egemenliklerinin Doğudan-Batıya doğru Kuzey-Güney istikametinde bölünmesinin sebebi, ticarî yolları kontrol eden alt bölgelerin emniyet açısından kontrol altına alınmasıdır. Dolayısıyla, Turanlı imparatorlukların Doğu ve Batı olarak bölünmesi, aslında bu yolların paylaşmasından ibaret olup, bölünme hiç bir zaman Doğu-Batı eksenli olmayıp, daime Kuzey-güney eksenli (Rus ve Avrupalılar karşısında) olmuştur. Tabii olarak bu duruma bir bölünme olarak değil, bir paylaşım olarak bakmak gerekir. Çin’le Avrupa arasındaki ticaret yollarının halen devam ettiği bu bölge, günümüz dünyasında da varlığını korumaktadır. İşte bu bölge tartışmasız Turan jeopolitiğinin Türk ekümenlik alanıdır. Tam da bu aşamada dar bölge veya kabile milliyetçiliklerinin ön plâna çıkarıldığı Azeri, Özbek, Kazak, Kırgız, Başkır, Tatar, gibi yapay “ulus” veya “ulusçuluk” olgularıyla karşılaşıyoruz. Zira, Türklerin dünya tarihi içindeki rolünü maskeleymeye çalışan A. Toynbe’nin Türk topluluklarını oluşturan unsurları Hint-Avrupa ve Turanî ayırımından hareketle, önce İskitleri (Sakalar), Yueçileri Hint-Aryen ve İranî topluluklar olarak gösterip, Turan-Türk tarihinin ayrılmaz parçası olmaktan çıkarıp, buraların Doğuya doğru bir akınla Orta Asyaya gelmiş beyaz ırk olduklarını ileri sürmesi, bunlardan sadece biridir. Oysa, Turanlılık veya Türklükteki temel ölçü, antropolojik bir

ayrıştırma değil, siyasî bir bütünleşme esasına dayanır.

Hiç kuşkusuz sömürüyü bir dünya görüşü olarak benimseyip, ideolojileştiren Avrupa-merkezci emperyal anlayışın tezahürü olan ve Turan'ın (Büyük Bozkır-Tanınum Gumilyev'e aittir) parçalanması anlamına gelen bu yapay bölünmenin ve ayrışmanın aşılması için Turan jeopolitiğinin dünya sisteminden kopması ve bağımsız bir "mekan" doktrini geliştirmesini zorunlu kılmaktadır. Her ne kadar günümüzde bu coğrafyada hüküm süren iktidarların Batılı emperyalistlerin güdümünde, hatta işbirlikçisi olmaları, zaman içinde bu bütünlük ve bağımsızlığın sağlanamayacağı anlamına da gelmektedir.

Keza eski Sovyet sisteminden kopan Türk Cumhuriyetlerinin kopuştan sonra ortaya çıkardıkları komprador burjuvazinin Batıyla entegre olma çabalarına girişmeleri, onları Batılılar nazarında eşit yapmayacağı gibi, bilâkis Batı emperyalizminin gönüllü kölesi olmaktan ileri götüremeyecektir.

İşte tam da bu noktada batıya karşı topyekun veya kısmen bağımsızlıkçı girişimleri, üçüncü dünyacılık veya milliyetçiliklerin bittiğini ilân eden çevreler, dünya kapitalist sisteminin hemen her gün yeni bir buhranın septomlarıyla karşılaştıklarında yaklaşmakta olan büyük küresel buhranıAsyalı bozkır halklarıyla, Doğulu halkların üzerinden aşmak isterken, bunun için Batı, gerek klâsik tarih tezinin, gerekse çağdaş sosyal bilimcilerinin tesbitiyle asıl tarihin sonuna geldikleri noktada, Avrupa-Asya eksenli Paris-Berlin-Moskova, (Avrupa Avrasyacılığı) diğer yanda Washington-Tokyo-Moskova (1990'larda sıkça telâffuz edilen bu tez tutmadığı için daha sonra Moskova yerine Çin ikame edilmeye çalışılmıştır) (ABD Avrasyacılığı) hattı üzerinden yeni bir emperyal model geliştirmeye çalışmaktadırlar. Oysa, yukarı da da ifade ettiğimiz üzere bu iki emperyal eksen arasında kalan alan, "büyük bozkır" halklarının oluşturduğu Türk-Turan

alanıdır. Bu alanının güneyinde benzer şekilde aynı emperyal hedefe maruz kalan Hindistan-Arap ülkeleri ve Latin Amerikanın oluşturduğu diğer bir Güney eksen alanı daha vardır.

Kaldı ki, modern "dünya sistem"inin 2010'lardan itibaren derin bir krize gireceği öngörüsünde bulunan "dünya sistemci" muhitler, bu sistemin artık yeni bir döngüye giremeyeceğini de haber vermektedirler. (Bknz., Wallerstein, Jeokültür)

Dolayısıyla Batı sisteminden kopma, asıl şimdi bir anlam ifade etmektedir. Bu kopmayı oluşturacak temel unsur Doğu medeniyet hattını oluşturan Karpatlardan Asya bozkırlarına uzanan tarihî coğrafyadaki büyük bozkırın bütün İrani ve Turani halklardır. Kopuştan sonra teşekkül edecek yeni yapı, klasik Türk-Turan imparatorluklarının medeniyet taşıyıcısı ve yeniden kurucu olmakla kendilerini ispatladıkları yeni bir Asya blokunun inşası olacaktır.

Modern dünya sisteminin krize girdiği bu dönem, özellikle Türk ekseninin kuzeyden kopması, batı emperyalizminin en zayıf hal-kasını oluşturmaktadır. Bu kopuş, güneyde Hindistan ve Arap ülkelerinin kopuşuna eş zamanlı olarak Latin Amerikanın da kopuşuna da zemin hazırlamakla, Batı emperyalizmi karşısında aynı zamanda bütün mazlum doğu halklarının kurtuluşu demek olan yüzyılların en büyük devrimci hareketi olacaktır. (Bknz., Üşümezsoy, Türk Jeostratejisi)

Değerli misafirler, çizmeye çalıştığımız bu perspektif (Turan mekânının) iktisadî kaynaklarından, tarihî ve kültürel birikimine, siyasî ve içtimâî merhalelerine kadar bütün entellektüel donanımı da kendi içinde barındırmaktadır. Bütün bunların tek tek tartışılması ve çözümlenmesi, bu sempozyumun sınırlarını aşacağı da malûmunuzdur.

Burada şunu da özellikle belirtmek isterim ki, tartışmamıza isim olan Turan mekânının sahip olduğu imkânları, mevcut dünya sistemi içinde değerlendirip, bir yere yerleştirmenin bize belki kısa vadede pratik getirisi dışında,

uzun vadede bir şey getirmeyeceği gibi, gönüllü köleliğe devam edeceği inancıyla, ancak bunun sistem karşıtı bağımsız bir alanda anlam kazanacağına inanıyorum. Ancak, bunun anlam kazanması eşyanın tabiatı gereği, bu olgunun kendi paradigmalarını oluşturmaktan geçmektedir.

İşte bu noktada anlaşılacağı gibi, bir takım çözüm teklifleri yada klavyeli bir tarih anlayışıyla notaların alt alta dizildiği tarih hikayeciliğinden ziyade bir “mekân felsefesi”nin teşekkülünde “yöntem” gerekliliğinden bahsetmeyi tercih ediyorum. Kanaatimce bize sunulan stratejiler veya taktikler, çoğu zaman konjüktürelidir ancak, bir mekânı kavrama ve anlamlandırma bir paradigma kurmaktan geçmektedir. Büyük

bozkırın kadim gelenekleri ve Doğunun bütün hikmeti bu paradigmayı kurmada yeterinden fazla kaynak sunmaktadır. Emperyal “Dünya sistemin” yeniden atağa geçtiği bu aşamada, Turanî yeni paradigmayı oluşturmak için Asya, Doğu ve büyük bozkır, kendi dilinden, kendi dünyasından gerçek anlamda keşfedilmek ve yeniden okunmak için bizi beklemektedir.

Burada sözlerime son verirken, Doğunun büyük devrimcisi Galiyev’de ifadesini bulan büyük Asya dünyasının, modern batı sistemin-den kopmayı gerçekleştirme azmi ve iradesine sahip, yeni bir medeniyet kurucusu devrimci bir Turan çizgisi olduğu belirtir, dinleme zahmetinde bulunduğunuz için hepinize teşekkür eder, saygılarımı sunarım.

Yeni Avrasyacılık Üzerine Düşünceler

Prof. Kamil Veli Nerimanoğlu*

Yüz yıldan beri tarihî araştırma ve yorumlara konu olan Avrasya ve Avrasyacılık meselesi, jeostratejik yönden ciddi önem taşımaktadır. Rusyanın resmî Yeni Avrasya ve Avrasyacılık teorisi ve açılımı ise oldukça aktüeldir. Günümüz Rusyasında, SSCB'yi yeniden restore etme girişimleri ve düşüncesini kapsayan Yeni Avrasyacılık tezi, Rusya Devlet başkanı Putin tarafından öne sürülmektedir. Bu aşamada Türkiye'nin Türk Dünyasını kapsayan Avrasya teorisi, teorik yönden olduğu kadar, uygulama bakımından da açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Çin'in, ABD'nin, Avrupa Birliği'nin Yeni Avrasyacılığa bakışı da bu açıdan son derece önemlidir.

Anahtar kelimeler:

Yeni Avrasya, Putin, Jeo-stratejik açılım

Avrasyacılık kavramı 19.yy'da kullanılan ve çağdaş devrimizde daha fazla rağbet ve merak gören kavramdır. Kendi coğrafyasında bir çok milleti, kültürü toplayan ve barındıran Avrasya kavramı, ilk sırada coğrafyadır ve belli coğrafi nitelik taşımaktadır. Kendisinde Batı ve Doğu özelliklerini birleştiren Avrasya teriminin kapsadığı mekan ve kültür esasen Türkler ve Rusların yaşadığı ülkelerdir.

Avrasyacılık Rusyada 19.yy'da ortaya çıkan çeşitli muhafazakar düşünce akımları içinde en gelişmiş olan ideolojidir düşüncesini kabul etmek mümkündür. Fakat o grubun sadece muhafazakarlardan ibaret olmadığını da belirtmek gerekir. Özellikle Rus edebiyatının "Altın devri"nin büyük üstadlarının (A.Puşkin,

L.Tolstoy, F. Dostoyevski, A. Çekov, N. Gogol...) Avrasyaya bakışı veya diğer şekilde ifade edilmiş haliyle, Avrasya fikrinin ilmi bakış için alt-yapı rolünü oynamıştır.¹

Sosyolojik açıdan bi-birine çok benzeyen bu iki devletin geleneksel-tarihî dönemi ve modernleşme safhasını yaşaması açısından benzerlikleri çoktur². Bu benzerlikler tesadüf sayılamaz.

Avrasyacılığı araştıran ilim ve siyaset adamları: (K. Leontiyev, A. Z. Doğan, L. Gumilyev, A. Dugin, A. Panarin, O. Süleymanov, B. Yerasov, D. İshakov, A. Ferraki, Y. Minnibayev)³.

Bu kaynaklara dayanarak üç Avrasyacılığı ayırt edebiliriz. Birincisi Osmanlı Türkiye'si ve Rusya İmparatorluğunda yaygın olan Avrasyacılık fikri ki, burada Doğu-Batı kültürü, dil un-

* İstanbul Aydın Üniversitesi

1 Bknz., Evraziystvo. Problemi o smisleniye (Rusça) (Avrasyacılık. Algılama problemleri), Ufa, 2002

2 Z.Agliullin. "Türk Halklarının Strateji Tercihinde "Hun-Turan" Teorisi Üzerine" s 139-144, Turan Derg., S.12, 2011, İst.

3 M.Laruelle, "Rus neo-Avrasyacılığı: İmparatorluktan Sonra İmparatorlukmu?" Turan Derg., S. 17, 2012, İst.

surları vurgulanmakla, Türk-Slav birlikteliği üzerinde durulabilir. Burada öne çıkan kavram Turandır. Türklerin anavatanı olarak bilinen “Turan” terimi İran-Turan, Turan ve Avrupa, Turan ve Slav Dünyası gibi karşılıklı kullanılan ve eski haritalarda önemli bir yer işg bu terim ayrı bir önem taşımaktadır ki, bu Avrasya tarihi için ciddi anlam ifade etmektedir⁴.

Turan birliğinin ilk ifadesi olarak göçebe ve yerleşik yaşayan halkların birge hayat tarzlarının göstergesi gibi de anlaşılabilir. Bu birlik, Cengiz ve Cengizogulları zamanına kendi doruğuna yükselebilmıştır⁵.

İkinci Avrasyacılık, felsefe akımıdır. 20. Yüzyılın 20-30’lu yıllarında Trubetskoy, Savitskin, Alekseyev, Blomberg v.b. düşünce adamlarının fikirlerine dayanmaktadır.

Avrasyacılığın ana modelini aşağıdaki varsayımlar oluşturmaktadır:

- Rusya ne Batı, ne de Doğu ülkesi değil, Avrasya ülkesidir;
- Rusya, kültür olarak Batı ve Doğu karışımını ifade etmektedir;
- Batı-Doğu değerler sisteminin yarattığı manzara, Avrasyaya özgüdür.
- Avrasyanın çok etnikli yapısı belirgin şekilde Türkiye ve Rusyada ortaya çıkmıştır; Kültürün devletin temeli olmasını dikkate alarak Moğollar ve Türklerin Rusyada kurduğu devletlerin Avrasyaya özgü özelliklerinin sistemleştirilmesinde L.Gumilyevin hizmetleri büyüktür.

Üçüncü Avrasyacılık akımı 1980’li yıllarda ortaya çıkmış, Neo-Avrasyacılık sayılabilir.

Avrasya jeopolitik akımının kurucusu, “Jeopolitiğin Temelleri” adlı eserinin⁶ yazarı Aleksandr Dugin, “Yeni Avrasyacılığın” başını çekmektedir. Özellikle Rusya Cumhurbaşkanı V. Putinin ikinci defa iktidara gelmesiyle neo-avrasyacılık yeni ivme kazanmış, Rusyanın je-

opolitik ve günlük siyasetinde temel işlev taşımaktadır.

Sovyetler Birliğinin 1991 yılında dağılmasından sonra dünya iki kutupluluktan çıkmış ve tek kutuplu olmuştur. Rusyanın stratejik önemi ciddi bir şekilde azalmıştır. V. Putinin Yeni Avrasyacılık politikasını Sovyetler Birliğinin yeniden restore edilmesi gibi yorumlayanların sayısı da az değildir.

Elbetteki, Yeni Avrasyacılığı en kısa adı ve özü Sovyetler Birliğinin restorasyonu olsa da, bu dönem jeostratejik açıdan daha derin ve geniş bir problemdir. A. Çadayeve “Putin, onun ideolojisi” adlı kitabında ve V.Putin’in Cumhurbaşkanlığına ikinci defa seçilmesinden sonra resmi konuşma ve açıklamaları, belli başlı günlük politikası bunu açık ve aydın şekilde göstermektedir⁷.

V.Putin’in politikası ve jeostratejisi yalın teorinin gerçekliğe kavuşturulmasıdır. “Neo-avrasyacılık jeopolitikte kara ile okyanusun yeni güç dengesini, talassokratı ile tellurokratinin yeni dengesini, yeni boyutunu kuracak” (A.Dugin) fikrinin somut ifadesi günümüzde Rusyanın Suriye politikasında, Azerbaycana politik, ekonomik ve diplomatik baskı siyasetinde, Orta Asya Cumhuriyetleri (özellikle Kazakistan, Türkmenistan, Ermenistan) ile birlikte atılan adımlarında, Akdenizde ve Karadenizde gerçekleştirilen deniz kuvvetleri tatbikatı aslında Amerikaya, genellikle NATO’ya karşı gövde gösterisidir.

Azerbaycan, Rusyanın Ermenistan, Pridnestro ve Gürcüstan, Abhaziya ve Güney Osetiya, Özbekistan-Kırgızistan, Ermenistanla ilişkilerinin çelişkili ve çifte standarta bağlı politikaları bu ülkelere baskı politikasının temelinde durmaktadır.

Rusyada çalışmaya ve günlük ekmek kazanmaya mecbur olan yüzbinlerce göçmen veya

4 Bknz., Atlas Turan na starinniy kartah (Rusça) (Eski haritalarda Turan Atlası), Almatı-Moskova, 2007

5 Bknz., İ. Andreyev. “Rus Avrasyacılığının Gözünden Moğol İmparatorluğu”, Turan Derg., S. 16, 2012, İst.

6 Bknz., A.Dugin. Osnovi geopolitiki (Rusça), Jeopolitiğin Temelleri, M., 1999)

7 Bknz., A.Çadayeve. V. Putini yeqo ideologiya (Rusça), V. Putin ve Onun İdeolojisi, Moskova, 2006

kaçak Azerbaycanlı, Özbek, Kırgız, Tacik... işçiler ve elbette ki, bu ülkelere iş adamları, Rusya vatandaşı etnosite çevresi de Rusyanın yeni Avrasyacılık politikasına ön ayak olan güçler olarak değerlendirilebilir. Post-Sovyet mekanında olan ülkelere hukuk, insan hakları ve demokrasi boşlukları, rüşvet ve korupsiya gerçekliği ve resmi Rusyanın el-kolunu açıyor ve demokratik olmayan ülkenin demokrasiden uzak ülkelere baskısı doğal olmaktan daha fazla benzer ve özdeşleşmiş değerlerin oluşturduğu sosyal beladır. Tarihin tekerliğini geriye çevirmek imkansız olsa da, bu imkânı kullanmakla güç kazanmak mümkündür. Rusyanın tuttuğu bu yola karşı Batının direnişi yeterli sayılamaz. Çin, İran, Orta Doğu bağlamında ABD'nin ve Avrupa Birliğinin Rusyaya karşı politikalarının temelinde hukuk, insan hakları ve demokrasi değerlerinin yerleşmesi ve güçlenmesidir.

Güçlü Azerbaycan hukuklu devlet, sosyal adalet, insan haklarına saygı olmayınca, adil seçim gerçekleşmeyince çözüme kavuşması imkansızdır. Dağlık Karabağ, Azerbaycanın ayrılmaz parçasıdır. Orada yaşayan ve yaşayacak Ermeninin de, Azerbaycan Türkünün de demokratik, hukuklu devlet yaşaması onların en doğal insani hakkı, sivil olduğu kadar da vatandaş hakkıdır. Maalesef, Azerbaycanın otoriter ve korupsiyoner rejimi bilmemekte veya bile-bile uygulamaktadır. Orta Asya Cumhuriyetlerindeki otoriter rejimlerin de demokrasi ve hukuk problemleri devam etmektedir.

Demokratik ilkelerle yöneltilmeyen ve hukuk sorunları yaşayan ülkelerin Avrasya şemsiyesi altında birarada yaşaması veya Avrupa Birliği modelinde herhangi bir Federasyon veya konfederasyon kurması imkansızdır ve hiç bir anlam ifade edemez. İnsan hakları olmayan, baskı, korku ile yönetilen birlik Yeni Avrasya adlı yeni sömürücülükten başka bir şey sayılmaz. Çok kutuplu dünya teorisi olarak sunulan neo-avrasyacılık, Avrupa Birliğinin alternatifi olarak sunulmuştur. Avrasya Ekonomik Birliği de entegrasyon modelinin birinci bölümü sayı-

lıyor. Bu ülkelere vizesiz giriş-çıkış, gümrük birliği ve diğer entegrasyon modelleri de ikinci aşama sayılıyor. Üçüncü aşama, tek merkezli (başka sözle Moskova merkezli) yönetim ve kılıfını değişse de, kendisini, amacını, siyasi mahiyetini değişmemiş yeni bir SSCB'den başka bir şey sayılamaz. Post-Sovyet ülkelerinin bağımsızlığına, millî kimliğine son verilmesi yol verilmezdir. Ne Rusyanın yeni imperial politikaları, ne A.Dugin ve diğer teorisyenlerin içi boşaltılmış lafları Atlantizme, ABD fobiye ve Avrupa Birliği korkusundan başka bir şey değildir. Yeri gelmişken Şangay anlaşmasını da politik temeli olmayan anlaşma olarak değerlendiririz. Sosyalist sistemle, Pazar ekonomisini bir arada birleştirerek yeni model olarak taktim eden Çin Halk Cumhuriyeti de, Rusya ve diğer post-Sovyet ülkeleri gibi ağır demokrasi ve insan hukuku meseleleri yaşayan ülkelerdir.

A.Duginin söylediği "Avrasyacılık, kendi siyasi tercihinde mutlak görecelilik örneğini sergiliyor" -fikirinin kabul edilmesi zordur. Çok kültürlülük, antropolojik çoğulculuk daha fazla demokrasi, daha fazla hukuk, daha fazla fedakarlık ve tolerans istemektedir. Avrupa Birliği de ideal bir model değildir. Fakat küreselleşme ve Birlik, zamanla beraber eşitlik, adalet, tolerans istemektedir. Milli kimlikle, Birlik modeli kimliği çelişkili olmamalı, birarada hayatı her yönüyle sergilemelidir.

Bizce, Türkiyenin bu büyük dönüşüm için yaptığı olumlu şeyleri göstermekle beraber, yanlışları özellikle de zamanlama meselesine değinmemek mümkün değildir.

Bu yolda ilim adamı ve siyâsilerden Turan Yazgan'ın, Ümit Özdağ'ın, bazı cemaatlerin, Ahmet Bican Ercilasun'un, İsmail Safinin "Türk Dünyası" veya "Türk İslam Dünyası" modelinde eğitim, kültür faaliyetleriyle, yayınlanan ders kitapları, ansiklopediler, dergiler, gerçekleştirilen politik, ekonomik, diplomatik faaliyetleri değözdürdük edemeyiz. Keza, TÜRKSOY'un, TİKA'nın, TRT ve diğer sivil toplum örgütlerinin yaptıkları işler az değildir.

Özellikle “Bir millet, iki (veya daha fazla) devlet” sloganının içinin boşaltılmasıyla, komşuluk, kardeşlik sloganlarıyla demokrasi ve hukuk mücadelesinin durdurulmasına, görmezlikten gelinmesine hak kazandırmak olmaz.

Bütün bunlarla beraber Rusya ile Türkiye'nin ve genel olarak Türk Dünyasının kültür, ekonomi ilişkilerinin genişlendirilmesi ve derinleştirilmesi faydalıdır. Küreselleşen dünya kıstasları ve zaruriyetleri için de Avrasyada birarada yaşama şartlarının ve ortamının tartışılması, incelenmesi, araştırılması büyük önem arz etmektedir.

Sonuç olarak aşağıdaki fikirlerin altını çizerek söylemek istiyoruz:

- Batı Batıdır, Doğu Doğu tezi eskimiştir ve kabûl edilmezdir;
- Avrasya teorisinin yaşının yüzyıldan fazla olmasına rağmen, tartışma konusu olması bu teorinin halen de gündemde olduğunu göstermektedir;

- Yeni Avrasyacılığın yolu açıktır. Fakat Yeni Avrasyacılık SSCB'nin yeniden restorasyonu değil, hukuka, demokrasiye, insan haklarına dayalı birlik ve beraberlik modeli olarak değerlendirilmeli, tartışılmalı ve araştırılmalıdır.
- Yeni Avrasyacılık Rusya-Türk Dünyası ikileminde gerçekleştirilmesi zamanı ilişkili olduğu kadar da inisiyative, kültür, eğitim, iktisadî ilişkilerine dayalı ortak faaliyet, işbirliği istemektedir;
- Gidilen mesafe, gidilecek yol için sağlam, itibarlı temel olmamalıdır.
- Yeni Avrasyacılığın Rusya ve Türk (Türkiye ve Türk Dünyası ülkeleri) modeli ilmî şekilde tartışılması ve araştırılması, küreselleşen dünyanın şartları ve ortamı içinde ciddi önem taşımaktadır. Bu yolda her türlü polemik, yorum, teklif, varsayım önemli sayılmalıdır.

İkinci Dünya Savaşı Esnasında SSCB-Türkiye Arasındaki İlişkiler Anlaşmalar ve Anlaşmazlıklar

Terc. Vefa Kurban²

Vladimir Yevgenyeviç Polyakov¹

II. Dünya savaşında Kafkas halklarıyla, Kırım halkının göç ettirilmesi, bu savaşın yaşanan en trajik olaylarındandır. Tarihçiler bu dönemde yaşananları savaşı “soğuk” olarak adlandırmış olmalarına rağmen, bu savaşta göçe zorlanan kurbanlar tamamen gerçek, savaşta sıcak savaştı.

Konuyla ilgili olarak Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkileri 21.yy tarihçilerinin araştırmalarında rastlamak mümkündür. II. Dünya savaşının başlarında SSCB’nin planında Türkiye’ye saldırmak vardı. Fakat Almanya’nın SSCB’ne saldırması Sovyetlerin planının değişmesine sebep oldu. Almanya, I. Dünya savaşında olduğu gibi Türkiye’yi bu savaşa da sokmak istemişse de, Türkiye bu dönemde tarafsızlığını korumayı başarmıştır. Ancak, savaş esnasında olduğu gibi, savaştan sonrasında da Türkiye, SSCB ilişkileri bir başka boyutta devam etmiş, bu ilişkilerde “soğuk savaş” dediğimiz uluslar arası politik bloklaşma belirleyici olmuştur.

Anahtar Kelimeler:

Soğuk Savaş, Türkiye, SSCB

Devrim Rusyası ve Ankara Arasındaki İlişkiler

Sovyet devriminin Batıya ihraç edilmesine dair plânların suya düşmesinden sonra Kremlin hayalperestlerinin hasta beyinlerinde yeni bir idea doğmuştu: Güney yarıkürede dünya devrimini devam ettirmek. Bu yolda en uygun devlet olarak da Türkiye görülüyordu. Türkiyenin, Birinci Dünya savaşından yenilgiyle çıkması Türkiye’yi çok ağır durumda bırakmış, Sevr Antlaşmasına göre (10 Ağustos 1920) Türkiye topraklarının ¾’ünü kaybetmiş,³

kara gücü ve donanması tamamen felç olmuş, devletin bütçesini oluşturan kaynak-Boğazlar üzerinde- tamamen kaybolmuştu. Bir müddet sonra iktidar gücünü ele geçiren Kemal Paşa (Atatürk) hükümeti ulusal kurtuluş mücadelesini başlatmış ve İstanbul’da kurulan yeni hükümet dışlanmış bir duruma düşmüştü. Onun eski müttefikleri yenilmiş olduğundan, bir başkasından yardım beklemek abesti. Ancak, özellikle Londra yönetiminin odaları dahil bütün haritalar karışmış ve Türkiye’nin yardımı-

1 Kırım Mühendislik-Pedagoji Üniversitesi, Simferopol , turshu@inbox.ru

2 Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, vefa.kurban@deu.edu.tr ; 0536 435 12 90

3 Yalçın D., Akbıyık Y., Akbulut D., Balcıoğlu M., Köstüklü N., Süslü A., Turan R., Eraslan R., Tural M.A., Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, s, 209, Ankara, 2008

na Sovyet Rusya yetişmişti. Evet, bizim fakir, harap olmuş, sadece bütün dünyayla değil, aynı zamanda kendi halkıyla da savaşan Rusya imdada yetişmişti. Mustafa Kemal'in Türkiye'nin emperyalizme karşı savaşmakta olduğu iddiası bunda önemli rol oynamış, ardısıra Rusya'dan Türkiye'ye altın, silah, radyo istasyonları, tıbbi malzeme gönderilmeye başlanmıştı. Hatırlatalım ki, bu gelişmeler 1920 yılında yaşanıyordu. O zamana kadar Rusya (Sovyet Rusya) sadece İran tarafından tanınmıştı. Bugün bu tanınmanın karşılıksız olmadığı, bunun için İran'a 600 milyon ruble verildiğinden belli olmuştur. Rusya'yı tanıyan bir başka devletse, Afganistan idi. Bunun karşılığında Rusya oraya radyo-telefon istasyonu hibe etmişti.⁴

Türkiye ile dostluk karşılığında ise, Kars, Artvin ve Ardahan toprakları verilmiştir. Türkiye'nin tekidiyle Rusya'nın sınırları içinde de değişiklikler yapılmış; Türklerin yoğun olarak yaşadıkları Karabağ bölgesi Ermenistan'ın egemenliğinden alınarak, özerklik statüsüyle Azerbaycan'a devredilmişti. Ne var ki, uzun erimli mayınlı olan bu bölge, bilindiği üzere yarım yüzyıl sonra yeniden patlayacaktı.

Bu projede Kırım'a büyük önem verilmiş; yeni doktrine göre, Kırım Güney'e saldırıda

öncü rolü üstlenecekti. Bu yüzden Kırım'a alelacele "milli giysi" biçtiler. Kırım Cumhuriyeti'nin kurulmasına dair emir öncelikle yerel parti yönetimi hayrete düşürmüştü de, onlar boşuna konuşmak yerine, verilen emri icra etmekle mükelleftiler. Kırım'a Şark konusunda önemli uzmanlardan olan Sergey Mironoviç Kirov (asıl soyadı Kostrikov)⁵ atanmıştı. Kısa süre sonra Azerbaycan Komünist Partisi, Merkez Komitesi Birinci Sekreteri görevine getirilen Kirov, oradan İran'a, daha sonra da Hindistan'a komünist ideolojiyi yayacaktı. Kirov, bundan hareketle, Kırım'da SBPK (Sovyetler Birliği Komünist Partisi) Kırım Vilayet Şubesi Sekreteri görevine atandı.⁶

7-11 Kasım 1921'de Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin tesis edilmesine dair 1. Bütün-Kırım İşçi, Köylü, Kızıl Ordu ve Kızıl Donanma Vekilleri Tesis Kurultayı oybirliği ile karar aldı.⁷

Türkiye ile olan macera ise daha uzun süre devam edecek, Sovyet yardımını alan Türkiye tamamen bağımsız bir politika yürütmeye başlayarak, kısa süre sonra potansiyel müttefik konumundan, potansiyel düşman konumuna geçecektir.

4 S.Y.Vıgodskiy; S.A.Gonionskiy, İ.M.Goroxov; İstoriya Diplomatii, v 5 t. T.3/pod. Red.A.A.Gromıko, İ.N.Zemskova, V.A.Zorina ve diğerleri, Politicheskaya Literatura, s, 813, 1965, Moskova

5 Kirov (1886-1934), Komünist Parti ve Sovyet Devlet adamı. 1904 yılından itibaren Sovyetler Birliği Komünist Parti üyesi, Anne ve babasını erken yaşta kaybettiğinden çocuk yetiştirme evinde büyümüştür. 1904 yılında Kazan mekanik-teknik okulunu bitirmiştir. Tomsk şehir idaresinde projeci olarak çalışmıştır. 1906 yılında gizli matbaa kurmuş, demiryolu işçileri arasında parti çalışmaları yapmış, 1905-1907 yılları arasında birkaç defa hapse girip çıkmıştır. Serbest bırakıldıktan sonra İrkutsk şehrine giderek, parti faaliyetlerine burada devam etmiştir. Polisin takibinden kurtulmak için 1909 yılı Mayıs'da Kafkasya'ya geçerek, Bolşevik teşkilatına rehberlik yanında, "Terek" gazetesinde çalışmıştır. 1912 yılı Kasımında ilk defa "S.Kirov" imzasıyla makaleler yazmaya başlamıştır ki, daha sonra bu soyad onun parti lakabı olacaktır. Kirov, I. Dünya savaşı yıllarında Kuzey Kafkasya'da bütün Bolşevik siyasi çalışmalarında yer almıştır. Bu yıllarda o, Lenin tarafında olmuştur. 1917 yılına kadar anket sorusuna cevabında şöyle yazmıştır: "İnkılapçı ve gazeteci". Kirov 1909-1917 yılları arasında 3000'den fazla makale yayınlamıştır. Şubat Burjuva-demokratik devriminin ilk günlerinden Kuzey Kafkasya Sovyetinin teşkilinde aktif olarak rol almış ve yönetim kuruluna seçilmiştir. 1919 yılının Ocak ayında Kirov, 11. Kızılordunun Kuzey Kafkasya hareketinin başında bulunmuş, 30 Nisan, 1919'da Kızıl Ordu ile birlikte Bakü'ye gelmiştir. 1934 yılında Stalin'in kurbanlarından biri olarak öldürülmüştür. Mezarı Moskovada Kızıl Meydan'da Kremlin duvarları yakınında defnedilmiştir. Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi, "Kirov" maddesi, V.cilt, Bakü, (1981), s.395

6 Bikova T.B. Stvorenniya Krımskoi ASRR (1917-1921), s,182, Kırım, 2011

7 Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi, "Kırım" maddesi, C.V., s, 577-578, Bakü, 1981

Şükrü Saraçoğlu'nun Moskova Ziyareti

Sovyetlerin 23 Ağustos 1939'da Almanya ile "Saldırmazlık paktı" imzalaması Türkiye'de şaşırtıcı bir etki yapmış, anlaşma Türkiye'nin dış ilişkilerinde yeni bir safha açmıştı. Türkiye, Sovyetler Birliği'nin de katılacağı ümidiyle iştirak ettiği "Barış Cephesi"nde iki batılı devlet ile yalnız kalmıştı. Hitler ve Mussolini Türkiye'nin yeni gelişen şartlara uygun olarak tutumunu değiştireceğini, zira imzalanan anlaşmanın Türkiye'yi kısaç içine aldığını ve bu durumun İngiliz ve Fransızların Doğu Akdeniz ile ilgili bütün stratejik planlarını bozacağını tahmin ediyorlardı. Bu durumda Türkiye, eski dostu ve büyük komşusu Sovyetler Birliği ile mi, İngiliz-Fransız deklarasyonunu yanında mı, yoksa deklarasyona bağlı kalarak Sovyetlerden mi ayrılmalı idi? Bir başka şık olarak, her iki tarafla da ittifaka girilerek iki dostluğu bağdaştırmaya mı çalışmalıydı? Neticede Türkiye, üçüncü yolu denemeye karar verdi.⁸

Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, her iki dostluğu bağdaştırma maksadıyla, 25 Eylül'de Moskova'ya gitti. Kendisi sözde Potemkin'in ilkbaharda Türkiye'ye yaptığı ziyareti iade ve "iki devleti ilgilendiren meseleler hakkında görüşmek" için Moskova'ya davet edilmişti. İki devleti ilgilendiren meselelerden kasıt, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile imza bekleyen ittifakıyla, Sovyetler Birliği'nin Almanya ile yaptığı saldırmazlık paktı idi. 1925 Türk-Sovyet antlaşmasına göre taraflar birbirlerine danışmadan başka devletlerle ittifak yapmayacaklardı.⁹ Ancak her iki devletin bu ziyaretten umdukları birbirinden oldukça farklı idi. Türkiye'nin maksadı, İngiliz ve Rus dostluklarını bağdaştırmaktı. Türkiyenin Rusya ile olan dostluk paktı, şimdi girmek üzere bulunduğu İngiliz-Fransız ittifakı ile çatışma halinde olmayabilirdi. Ankaradaki İngiliz Büyükelçisi-

nin belirttiği gibi bu iki pakt arasındaki zinciri tamamlamak acaba mümkün değil miydi? Sovyetlerin beklentisi ise, buna taban tabana zıt; Türkiye'yi "Barış Cephesi"nden ayırmaktı ve Saraçoğlu'nun ziyareti bu yolda iyi bir fırsattı.¹⁰

Türk Dışişleri Bakanının üç hafta bekletilmesinden sonra Sovyetler, Türkiye ile varılan antlaşmayı temelinden değiştirecek bazı tekliflerde bulundular. Sovyetlerin bu istekleri aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

- 1- Boğazların ortak savunulmasına dair bir paktın imzalanması.
- 2- Türkiye ile imzalanacak antlaşmanın Sovyetler Birliğini hiçbir şekilde Almanya ile silahlı bir çatışmaya sürüklemeyeceğini öngören Almanya lehine bir itirazı kaydın antlaşma metnine eklenmesi.
- 3- Montreux Sözleşmelerine, Karadeniz'de kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine Boğazların her zaman ve mutlak surette kapatılmasını öngören bir değişikliğin getirilmesi.
- 4- Sovyetler Birliği'nin Besarabya'yı ve Bulgaristan'ın Dobruca'yı ellerine geçirmeleri karşısında Türkiye'nin tarafsızlığı.

Bu teklifler Saraçoğlu tarafından derhal reddedilmiş ve karşı istek olarak Türkiye, kendisini İngiltere ve Fransa ile savaşa sürükleyecek bir itirazı kayıt üzerinde ısrar etmiştir. Böylece müzakereler sonunda, başlangıçtaki maksat ayrılığı ortaya çıkmış ve imzalanacak paktın ne Sovyetler Birliği, ne de Türkiye için bir kıymeti ve anlamı kalmıştı. Bu şartlar altında Saraçoğlu 17 Ekim'de Moskova'dan ayrıldığı gibi, bundan sonra Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin yolları da ayrılmıştı.¹¹

2. Dünya savaşının başlamasıyla SSCB tarafından Letonya, Litvanya, Polonya, Romanya, Finlandiya ve Estonya'nın işgalinden sonra sırada Türkiye vardı.

8 Olaylarla Türk Dış Politikası, (1919-1995), Ankara, (1996), s. 140

9 A.g.e., s. 141, Ankara, 1996

10 A.g.e., s. 142, Ankara, 1996

11 A. G.e., 1996, s. 143

Türkiye'nin doğu sınırlarına doğru oldukça iddialı Kızılordu birlikler kaydırılmıştı. Bunlar;

40. motorize kolordu. Bu ordu bünyesinde 44. Ordu tesis edilmiş.

23. motorize kolordu. Müstakbel 45. Ordu.

3. motorize kolordu. Müstakbel 46. Ordu.

28. motorize kolordu. Müstakbel 47. Ordu birlikleriydi.

Sovyet-Türk sınırında özel yasak bölge oluşturulmuş, 1325 Kürt, ülkenin içlerine doğru tehcir edilmiştir. 19 Ocak 1938 yılında Azerbaycan'ın sınır ilçelerinden iki bin (yaklaşık altı bin) İranlının tehcirine dair karar alınmıştı.

Ne var ki, Almanya'nın SSCB'ye saldırısı Sovyet siyâsî yönetiminin plânlarını alt-üst etmişti. Fakat güneye saldırı, özellikle güney-doğuya saldırı planı yürürlükteydi. Kısa süre önce düşman olan İngilizler artık müttefik konumda idiler.

25 Ağustos 1941 yılında Kızılordu İran'a girmiş, işgal edilen bölgede; Mahabad Cumhuriyeti (Kürt Cumhuriyeti) ve Güney Azerbaycan devleti tesis edilmişti.

İran seferi Sovyetler açısından son derece başarılı bir sefer oldu. Bu sefer, kelime anlamıyla "yabancı toprakta az kan akıtarak gerçekleşen savaş" olarak adlandırılmıştı. Sovyet askerlerinden 50 kişi ölmüş, 1000'den fazlası yaralanmış, yaklaşık 4000'i hastalık dolayısıyla tahliye edilmiş ve Sovyetler sadece 3 uçak kaybetmişlerdi. İngilizler ve müttefiklerin kayıpları da buna benzerdi: 22 ölü, 42 yaralı, bir tank zarar görmüş, İranlılarda ise, 800 ölü, Sovyetler tarafından esir alınan 7000 asker ve subay, 2 hücum botu kayıp, 4'de zarar görmüştü.¹² General D.T. Kozlov'un komutan ve General F.İ. Tolbuhin'inin karargah reisi olduğu bu operasyonda 44, 45, 46, 47. kara orduları yer almıştır.

Almanya, 1914-1918 yıllarında olduğu gibi Türkiye'yi savaşa çekmek için bütün çabasını ortaya koymuş, ancak Türkiye geçmişte yaşananlardan ibret almıştı. Son derece dengeli bir politika yürüten Türk hükümeti "Almanların kolları arasından sıyrılarak" tarafsızlığını korumayı başarmıştır. Bu durumda devamlı olarak bazen tavizde mutabakata varmak, bazen de sert davranmak zorunda kalmış, Alman filosunun Karadeniz boğazından geçişine izin verilmişse de, kara kuvvetlerinin Türkiye topraklarını kullanmasına müsaade edilmemişti.

1942'de Sevastopol'un düşüşünden sonra şehri koruyan askerlerin bir kısmı sallar ve mavnalarla Türk kıyılarına vardıklarında, bunların tamamı Sovyet Büyükelçiliğine teslim edilmiş ve vatana geri dönmüşlerdir.

Ünlü Moskova gazetecilerden biri, konu hakkında günlüğünde şöyle yazmaktadır: "12 Eylül, 1942. Karadeniz donanmasından Saşa Morozov geldi. Çok ilginç şeyler anlatıyor. Sevastopol'dan yola çıkmış üç gemimizin motorları yolda bozulduğunda, şanslıymışız ki, karşı sahiller Türk sahiliymiş! Ama yine de düşünüyorum. Gözaltına alınıyoruz. Elveda savaş! Fakat Türkler bizi misafirperverce karşıladılar. Bizi, otele, komutanımızı da valiye götürdüler. Öğlen yemeğinden sonra bize isteğimizi sorduklarında, biz motorlarımızın bozuk olduğunu söylediğimizde, hemen değiştirip, tamir ederek, vatanımıza uğurladılar" Günlükteki ifade oldukça dikkat çekicidir: "Muhtemelen yalan söylüyor..."¹³ Devletin Türkiye'ye karşı politikasını bildiği için gazeteci kendini güvence altına almak amacıyla "Muhtemelen, yalan söylüyor" diye bir not eklemiştir ki; "Bununla da günlüğün birileri tarafından okunması ve İçişleri Halk Komiserliğine ihbar edildiği takdirde tedbir almış oluyordu"

12 Goryanin A.B. "Bolşoy Kommunisticheskiy Brosok Na Yug" webcenter.ru/-posevru/izbran/ag596 erişim tarihi 23.11.2012

13 Lazar Brontman, "Dnevnik 1932-1947", www.http.96.30.40.231/library/read/52129 erişim tarihi, 23.11.2012

Türkiye'nin savaşa katılmayacağını anlaşıldığında, Sovyet Ordusu 1941 yılı sonunda 44, 46 ve 47. orduları mevzilerinden alarak savaşa soktu. Türkiye'ye karşı ise sadece zayıf olan 45. ordu kalmıştı.

Ancak Türkiye'nin tarafsızlığı sadece Almanya'yı rahatsız etmiyordu. Adana Konferansında Churchill Türkiye Cumhurbaşkanı İnönü'ye savaşa girmesi yönünde ciddi telkinde bulundu ve bunun Ağustos 1943 yılından geç olmayacak şekilde gerçekleşmesi gerektiğini söylemişti.

Kasım 1943'de Kahire Konferansında Türkiye Dışişleri Bakanı N. Menemencioğlu Türkiye'nin savaşa hazır olmadığını açıklamış, Aralık 1943'de Tahran Konferansında Türkiye'nin savaşa girmesi meselesi de müzakere edilmişti. Churchill, eğer Türkiye müttefikler safında savaşa girerse ona silah, hava savunma ve ayrıca bir-iki tümenle yardım edebileceklerini açıkladı. Eğer Türkiye bundan imtina ederse, savaş sonrası barış inşası aşamasında yer alamamakla tehdit edilirken, savaş sonrası dönemde Sovyetler Birliği'nin Karadeniz boğazlarıyla ilgili talepleri konusunda imada bulunulmuştu. Tahran Konferansında W. Churchill Türkiye ve Boğazlar konusunda sessiz kalması üzerine, 9 Ekim görüşmelerinde "Türkiye savaşa girme hakkını kaybetmiştir" açıklamasında bulunacaktır.¹⁴

Tahran zirve Konferansının sonunda Türkiye ile ilgili olarak "Türkiye'nin yılın sonuna kadar müttefikler safında savaşa katılmasının askeri bakımdan şayanı arzu olduğuna" ve Roosevelt ile Churchill'in İnönü'yü Kahire'ye davet ederek savaşa katılmasını istemelerine karar verilir.¹⁵ Tahran Konferansı sonrası 4-6 Aralıkta Churchill ve Roosevelt Kahire'de Türk Cumhurbaşkanı İnönü'yle görüşürler. Roosevelt ve Churchill 15 Şubat 1944 yılına ka-

dar Türk hava üslerinin İngiliz ve Amerikan hava kuvvetlerine tahsis edilmesi konusunda Cumhurbaşkanı İnönü'ye ricada bulunursa da, İnönü Türkiye'nin zayıf olduğu tezini tekrarlayarak bu talebi geri çevirir.

Yalta Konferansında ise, 1 Mart 1945 yılına kadar Almanya'ya savaş açan devletlerin sadece BM kurucu üyesi olabileceği konusunda karar alınır. Sadece bu uyarıdan sonra 23 Şubat 1945'de, yani uyarıda belirtilen sürenin sona ermesine bir hafta kala, Türkiye Almanya'ya savaş ilân ederse de, her hangi bir askeri operasyona katılmaz.

Stalingrad ve Kursk savaşları sonrası müttefiklerin İtalya'ya çıkartma yapmasıyla savaşın sonucu da aşağı yukarı belirlenmiş olur. Sovyet yönetimi, bu dönemde geçici olarak askıya almış olduğu "Güneye Sıçrayış" projesini hatırlar. Bu proje gereği Sovyetlerin hedefindeki devletler Yunanistan, İran ve Türkiye idi.

1941 yılında İran'a düzenlediği başarılı askeri operasyonlar Sovyetlerde kolay bir zafer illüzyonu doğurmuştu. Buna rağmen yine de Almanlarla savaşın sona ermesi ve esas orduların serbest kalacağı zamanı beklemeyi tercih ederek, zaman kaybetmemek için yeniden gelecek savaş alanlarında temizlik çalışmaları başlatırlar. Nitekim, bu yoldan olamak üzere, 1943 yılı Ekim-Kasım aylarında Çeçen ve İnguşların¹⁶ tehcirine ilişkin kararın alınmasıyla, bu karar 23 Şubat 1944'de yürürlüğe girer. Ardından, 1944 yılı ilkbaharda Gürcistan'da da zorunlu tehcir gerçekleşir.

Profesör Nikolay Bugay'a göre 1944 yılı Mart ayında Tiflis'ten 600'den fazla müslüman ve Azerbaycan Türk aile (toplam 3240 kişi) Gürcistan'ın içlerine, Tsalka, Borçalı ve Karayazı bölgelerine göç ettirilmiştir. Daha sonra Gürcistan'ın Türk sınırındaki diğer Türk-

14 Cemil Hasanlı, Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru, Türk-Sovyet İlişkileri, 1939-1953, s. 115, 2008, İstanbul

15 Olaylarla Türk Dış Politikası, (1919-1995), s. 116, 1996

16 Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi, "İnguş" maddesi, c. IV, s. 443, Bakü, 1980

Müslüman toplulukları da tehcirden nasibini alırlar.¹⁷

11 Mayıs'ta Kırım Tatarlarının sürülmesine dair karar çıkar. Karar 18 Mayıs 1944'te uygulamaya konur. 2 Haziran 1944'te Ermeniler, Bulgarlar ve Yunanlar da sürülür.

24 Temmuz 1944 yılında ünlü NKVD şefi Beriya, Stalin'e yazdığı mektupta Gürcistan'ın sınır bölgelerinde yaşayan Türk ve Hemşinlilerin Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan'a sürülmesini teklif eder. 31 Temmuz 1944'te 76 021 Türk, ve 1385 Hemşinlinin sürgün edilmesine dair karar alınır. Türk derken Gürcistan'ın tarihi Meshet-Cavah bölgesinde yaşayan Ahıska Türkleri anlaşılmaktadır.¹⁸

Almanya'nın yenilmesi ve savaşın sona ermesiyle, nihayet çoktan beri düşünülen "Güneye Sıçrayış" projesi uygulamaya konabilirdi.

SSCB, önce Türkiye'ye karşı "tarihi Gürcü" toprakları olarak kabul ettiği Lazistanla, Birinci Dünya Savaşına kadar Rusya sınırları içinde bulunan Kars vilayetiyle ilgili taleplerini dile getirir. Daha sonra Sovyet Dışişleri Bakanlığı tek taraflı olarak 1931 tarihli tarafsızlık ve saldırmazlıkla ilgili Türk-Sovyet antlaşmasını feshedecek¹⁹ ve Türkiye'nin kuzeybatı ve kuzeydoğu sınırlarında askeri yığınak yapmaya başlacaktı. Ayrıca Kuzey İran'dan orduların çıkarılması (45. ordu) geciktirildi. Bu orduyla güneydoğudan darbe indirilebilirdi. Kuzey İran'da ise iki kukla devlet –Güney Azerbaycan ve Kürdistan Halk Cumhuriyeti tesis edilmişti.²⁰

Bu makalenin yazarlarından birinin babası olan (Polyakov) 1946 yılında 39. münferit keşif hava alayında muhabere reisi görevinde bulun-

muştur. Bu birlik, Bulgaristan ve Romanya'daki güney ordularının fiilen gören gözü niteliğindeydi. Onun belirttiğine göre, onlarda savaşın başlayacağına dair kesinlikle hiçbir şüphe kalmamıştır. Mürettebat Türkiye'nin bütün arazisini kapsayan uçuş haritalarını bile teslim almıştı. Gazetelerde ve radyolarda şöyle fikirler seslendiriliyordu: Konstantinopolis- Ortodoksluğun beşiğidir ve kurtarılmalıdır!²¹

Bu orduların komutanı Fedor Tolbuhin idi. Tolbuhin, 1941 yılında Türkiye'ye yönelik oluşturulan orduların kurmay başkanı olarak, 1946 yılında bu orduların komutanlığını ifa etmiştir.

Kafkaslarda da olaylar benzeri bir şekilde cereyan etmiştir.

4 Mart 1946'da 15. Sovyet zırhlı tümeni Azerbaycan arazisine, ardından 4 Martta Mehabad'da Kürt Cumhuriyeti, Türkiye'nin güneyinde yaşayan Kürtlerin özerkliğini ilan etmişti. Bu gelişme, İran ve Türkiye sınırlarının yeniden çizilmesi anlamına gelmekteydi. R.Rossow'un verdiği bilgilere göre 3 Mart'tan itibaren Sovyet-İran sınırından Tebriz'e takviye yapılmaktaydı. Amerikan konsolosluğuna ulaşan bilgiye göre, 4 Mart'ta 46 adet "T-34" tankı demiryoluyla İran Azerbaycan'ına getirilmiş bulunuyordu.²²

Mehabad'daki "Kürt Cumhuriyeti" Sovyetlerin talimatı üzerine Türkiye'nin güney topraklarında yaşayan Kürtler üzerinde özerklik haklarına sahip olduklarını açıkladılar. Ermenistan ve Gürcistan Sovyet Cumhuriyetleri Mart ayında Türkiye'nin kuzey doğu bölgelerine, Trabzon limanı da dahil olmak üzere Karadeniz sahil bölgelerine olan taleplerinin karşı-

17 Bugay N.F. Deportatsiya Narodov Kryma: Dokumenty, Faktı, Kommentarii, Moskova, İnsan, 2002, s.119. Bugay H. Ф. Депортация народов Крыма: Документы. Факты. Комментарии. Николай Федорович Бугай. М.: Инсан, 2002- 119 с.

18 SSCB Halklarının Deportasyonu (tehciri) RIA Haberleri Raporları "ria.ru/society/20091114/193419498.html"

19 S.A.Gonionskiy, İ.N.Zemskov, V.L.İsraelyan ve diğerleri, İstoriya Diplomatii v 5 t. T.4; pod. Red. A.A.Gromiko, İ.N.Zemskova, V.A.Zorina ve diğerleri, s. 752, Moskova, Politicheskaya Literatura, 1975

20 Goryanin A.B. "Bolşoy Kommunisticheskiy Brosok Na Yug." webcenter.ru/~posevru/izbran/ag596. erişim tarihi 23.11.2012

21 Polyakov Evgeni Matveevich (1911 doğumlu) ile röportaj, 9 Mayıs 1975 yılında SSCB Simferopol'de Polyakov Vladimir tarafından yapılmıştır.

22 Cemil Hasanlı, A.g.e., s. 279, 2008

lanacağını zannediyorlardı. Mart başlarından itibaren Türkiye'ye karşı iki koldan Sovyet ordu birlikleri takviye edilirken, Ankara'ya karşı diplomatik baskılar da arttırılmıştı. Karadeniz ve Çanakkale Boğazları üzerinden değişik imtiyazların alınması, Kars ve Ardahan'ın SSCB'ye verilmesine ilişkin Sovyet talepleri, açık tehdit, şantaj ve diplomatik baskıya dönüşmüştü.²³

ABD Başkanı Truman Sovyetlerin İran ve Türkiye'ye, ayrıca Azerbaycan politikasını müzakere etmek amacıyla Dışişleri Bakanı J. Byrnes'le bir araya geldiklerinde Truman, Sovyetlerle ilgili ortaya çıkan meselenin açığa kavuşturulması için Stalin'e mektup gönderilmesini istedi. Bakanın talimatı gereği, 5 Mart'ta J. Byrnes Moskova'ya nota gönderdi. Bir gün sonra Washington'un notası Moskova'ya sunuldu. Sovyetler Birliği bu notaya resmi cevap vermedi ve Truman'ı Sovyetler Birliği aleyhinde gelişen baskıları organize etmekle suçladı. Muhtemelen Sovyetlerin bu tepkisi, eski İngiliz Başbakanı W.Churchill'in ünlü Fulton konuşması ABD Başkanının hazır bulunduğu bir ortamda yapmasından ileri geliyordu. Churchill, bu konuşmasında birçok önemli hususlara değinmişti. Öncelikle nükleer silah konusunda Batının tekelinin korunması gerektiğini vurguluyordu. Churchill'e göre nükleer silahlar ve bu silahların üretiminde kullanılan malzemenin ABD'nin elinde bulunması aslında beşeriyet rahatlatan bir olguydu. Aynı silahlar, bir komünist rejiminin elinde bulunsaydı "insanlara uyku haram olurdu". Churchill, komünist yayılmacılığına karşı, İngilizce konuşan ülkelerin öncelikle ABD-Büyük Britanya'nın ittifakının kurulması gerektiğini vurguluyordu. Sovyet Rusyasının ve onun uluslararası komünist teşkilatının yakın gelecekte ne yapmak istediklerini veya işgal ve mütecaviz eğilimlerinin hangi

sınırlara ulaşacağını, genel olarak böyle bir sınırın olup olmadığını hiç kimse bilmiyordu.²⁴

6 Mart'ta kısa süre önce Baltık Askeri mıntıka komutanlığı görevinde bulunan İvan Bagramyan, yüksek rütbeli askeri komutanlarla birlikte Tebriz'e girdi. Ondan sonra Gürcistan resmî olarak Türkiye'nin kuzeydoğu bölgelerine karşı talepler ileri sürmeye başladı. Bu bölgeler içinde Trabzon körfezi ve Karadeniz kıyıları da vardı. Ağır zırhlı araçların hareketiyle eşzamanlı olarak, Ankara ve Tahran üzerine baskılar artarken, Gürcistan, Azerbaycan ve İran Kürdistanında ayaklanmalar başlatıldı. Ankara üzerindeki diplomatik baskılar son derece sert idi.²⁵

Nisan 1946'da Sovyet basınında "Ermeni Soykırımı"nın 31. yıldönümü geniş şekilde anıyor ve "Ermenilerin" sözde "haklı talepleri"nin savunulması yönünde kampanya başlatılıyordu. Sovyetler Birliği tarafından "Ermenilerin Türkiye Soykırımı"nın tanınması konusu düşünülmekteydi.

Gerek Ermeni diasporası, gerekse Ermenistandaki parti teşkilatında önemli bir hareketlilik görüldü. Söylentilere göre Stalin, Anastas Mikoyan'a ve Georgi Malenkov'a savaş sonrası dönemde Türkiye'nin yeniden inşası konusunda projeler hazırlayarak, Sovyetler Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi Prezidyumuna sunmalarına ilişkin talimat vermişti. Kızıldordu tarafından "kurtarılacak" şehirlerde, şehir ve ilçelerde komünist parti örgütleri başına Ermeni vatandaşlar getirilecek ve böylece yeni yönetimin omurgasını Ermeniler oluşturulacaktı.

ABD Cumhurbaşkanı Truman, Amerikan askeri istihbaratından Tebriz'de Kızıldordu birliklerinin mevzilendirilme çalışmalarının başlatılıp, Sovyet ordularının Türkiye sınırına doğru hareket ettiğine dair bilgi aldığı sıralarda, Amerika'da sanayi işletmeleriyle, ulaştırma

23 A.g.y., A.g.e., s, 280, 2008

24 A.g.y., A.g.e., s, 280, 2008

25 Demirci E.A. Krımskaya Natsiya: vımsılı i realnostu, Simferopol: KRP, "İzdatelstvo "Kırmıçpedgiz", s, 242, 2001

ve iletişim tesislerinde Ermenilerin yıkıcı faaliyetlerinin yoğunluk kazandığı gözlemlenmeye başladı.

İkinci Dünya Savaşı öncesi İngiltere, Almanya ve SSCB'nin faaliyetlerine göz yumarak, onların iştahlarını kabartıyordu. Ama İkinci Dünya Savaşı iyi bir tecrübe olmuş, 5 Mart 1946'da Churchill'in Fulton'da yaptığı ünlü konuşmasıyla, soğuk savaş dönemi başladığı ilân edilmiş oluyordu.²⁶

Churchill, bu konuşmasında Türkiye'den tek kelime bile bahsetmeden, üstünkörü bir şekilde Yunanistan'ın ismi zikretmiştir. Ama konuşmanın ana fikri belliydi: "Hastalığı tedavi etmektense, onu önlemek daha iyidir"²⁷.

1946 yazında Yakın ve Ortadoğu'da Sovyet yayılcılığının gerçek bir tehdit haline geldiğini gören ABD istihbaratı, bu konudaki raporlarını Beyaz Saray'a sundu. Birleşik Devletler istihbarat teşkilatının 23 Temmuz 1946'da "SSCB'nin Dış ve Askeri Politikası" konusunda hazırladığı gizli raporda Sovyetler Birliğinin, Yunanistan, Türkiye ve İran'da "dost" hükümetler kurarak, buraları kendi güvenlik bölgelerine dahil etmek istediği yazılmıştı. Mahalli şartlar bu planları uygulamak açısından elverişli olsa da, Büyük Britanya ve ABD'nin tepkilerini almamak için SSCB açık faaliyet gösteremiyordu.²⁸ CIA tarafından Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu politikası şu şekilde değerlendirilmekteydi: "Ortadoğu bölgesi Sovyetler Birliği'nin genişlemesi için çekici bir bölge sayılabilir. Bunun nedeni olarak söz konusu bölgenin Sovyetler Birliğine yakınlığı ve diğer büyük devletlerden uzaklığı, Türkiye hariç bölgesel hükümetlerin zayıf ve istikrarsız oldukları, birçok mahalli çatışmaların ve etnik azınlıkların hoşnutsuzlukları gösterilebilir. Bunun dışında söz konusu bölge Sovyet sana-

yının Avrupa sınırlarından diğer yerlere taşınması ve hala güneyden hava saldırısına maruz kalabilecek bölgelerin bulunması, ayrıca Bakü petrolünün Sovyet ekonomisi için hayatî öneme haiz olması açısından Sovyetler Birliği için Doğu Avrupa'dan daha fazla stratejik ilgi alanına girmektedir. Bununla birlikte SSCB ve Büyük Britanya'nın ezeli çıkarları Ortadoğu'da çatışıyor olması, sonuç itibarıyla bu bölgede çatışma çıkma ihtimalini artırmaktadır. Buna göre de Sovyetlerin bölge politikası titizlikle ve sürekli bir şekilde izlenmelidir"²⁹

ABD ve İngiltere, yeni Münhen yoluyla gitmeyip, Stalin'in uyarılarını kabul ettiler. Türkiye'de çok sağlam bir tutum sergiledi. Bu durumda Sovyet yönetimi "Güneye Sıçrayış"ın yeni bir "Fin Savaşı" doğuracağını anlamış oldu. Dağlık bölgede askeri operasyonlar yapılması oldukça zor olacaktı. Diğer taraftan Japonya üzerinde yeni bir silahı – nükleer bombayı deneyen ABD ve İngiltere'nin kararlılık ve dayanışma içinde olduğu açık şekilde görülüyordu. Bu örnek o kadar inandırıcıydı ki, Stalin ordularını Türkiye'ye sokma isteğinden vazgeçti. Üçüncü Dünya Savaşı başlamamış, ama Soğuk Savaş başlamıştı.

Sonuç

"Güneye Sıçrayış" stratejisi, önceden düşünülmüş bir strateji olarak görülse de, o dönemde SSCB'nin eylemlerinde çok sayıda düşünülmemiş ve mantık dışı hareketler de görülüyordu. 1944 yılında Bulgarları, Ermenileri, Yunanları Kırım'dan süren Sovyet yönetimi, 1946'da bu halkların "ezilen" ve "sömürülen" halklar olarak Türk ve benzeri hegemonyalardan kurtarılması gerektiğini söyleyecekti. Diğer tarafta İngiltere, Amerika, Türkiye ve Yunanistan yakın geçmişte Hitler'e ve Stalin'e

26 Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi, "Churchill" maddesi, C. X. s. 379, Bakü, 1987

27 Fultonskaya Rech Cherkhilya, www.coldwar.ru/churchill/fulton.php, erişim tarihi 23.11.2012

28 CIG, Office of Research and evaluation, ORE 1, "Soviet Foreign and Military Policy", s. 66, 23 Temmuz, 1946; Cemil Hasanlı, A.g.e., s. 305, 2008,

29 Cemil Hasanlı, A.g.e., s. 306, 2008

tavizde bulunmanın başarısız tecrübelerini gözönünde bulundurarak inanılmaz bir istikrar göstereceklerdi. ABD'nin nükleer silah edinmesini dikkate alan SSCB yönetimi az da olsa gerçekleri dikkate alarak, eski müttefikleriyle yeni bir savaşa girmeyi göze alamıyordu. Böyle bir savaşın başlaması üçüncü Dünya savaşının çıkması demekti.

Komünist propagandasının etkisi altına olan Sovyet insanının büyük çoğunluğu bu esnada olup bitenlerden hiçbir şey anlamadılar. Sovyet subayları arasında şöyle söylentiler dolaşmaktaydı: 1945 yılı Mayıs ayında Nesy

nehinde durmak yanlış bir hareketti, Jukov'un Atlantik'e kadar devam etmesi gerekiyordu.

"Güneye Sıçrayış" planından vazgeçilmesi ve "Soğuk Savaş"ın başlamasıyla Türkiye'ye karşı seferber edilmiş ordular da tasfiye edildi. Sovyet basını, Türkiye konusunu bir müddet sonra tamamen unuttu. Dikkat çeken bir olay da o yılda aniden bu şarkının ortaya çıkması oldu: "Bana ne Türk sahilleri, ne de Afrika gerekir". Afrika'dan vazgeçmekte biraz acele etmişlerdi. Nitekim, Stalin'in ölümünden sonra SSCB'de siyasi iktidarın değişmesiyle Afrika konusu yeniden gündeme gelecekti.

Bibliyografya

- Bikova T.B., **Stvorennya Krimskoi ASRR (1917-1921)**, Kırım, 2011
- Goryanin A.B., "**Bolşoy Kommunisticheskiy Brosok Na Yug**", webcenter.ru/-posevru/izbran/ag596 erişim tarihi 23.11.2012
- Demirci E.A. **Krımskaya Natsiya: vıvısmıshı i realnostu**, Simferopol: KRP, "İzdatelstvo "Krimuşpedgiz", 2011
- Kozlov Dmitriy Timofeeviç, mordikov.fatal.ru/kozlov1.html
- Nekriç A.M., **Nakazannie narodu**, New-York, Xronika, 1978
- Polyakov V.E., **Starashnaya Pravda o Velikoy Otechestvennoy. Partizanı bez Grifa "Sekret-no"**, Moskova, EKCMO, Yauza, 2009
- Fultonskaya Rech Cherkhilya, www.coldwar.ru/churchill/fulton.php erişim tarihi 23.11.2012
- Lazar Brontman "**Dnevnik**" 1932-1947, www.http.96.30.40.231/library/read/52129 erişim tarihi 23.11.2012
- Cemil Hasanlı, Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri, **1939-1953**, çev. Ali Asker, İstanbul, 2008
- Yalçın D., Akbıyık Y., Akbulut D., Balcıoğlu M., Köstüklü N., Süslü A., Turan R., Eraslan R., Tural M.A., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, (2008)
- S.Y. Vıgodskiy; S.A.Gonionskiy, İ.M. Goroxov; **İstoriya Diplomatii** v 5 t. T.3/pod. Red. A. A. Gromiko, İ.N. Zemskova, V.A. Zorina ve diğerleri, Moskova, Politicheskaya Literatura, 1965, s. 813
- Bugay N.F., **Deportatsiya Narodov Krıma**: Dokumentı, Faktı, Kommentarii, Moskova, İnsan, 2002
- SSCB Halklarının Deportasyonu (tehciri) RIA Haberleri Raporları
www.http.ria.ru/society/20091114/19341 9498.html, erişim tarihi 23.11.2012
- S.A. Gonionskiy, İ.N. Zemskov, V.L. İsraelyan ve diğerleri **İstoriya Diplomatii** v 5 t. T.4; pod. Red. A.A. Gromiko, İ.N. Zemskova, V.A. Zorina ve diğerleri, Moskova, Politicheskaya Literatura, 1975, s. 752.
- Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi, "**Kirov**" maddesi, V.cilt, Bakü, (1981)
- Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi, "**Kırım**" maddesi, V.cilt, Bakü, (1981)
- Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi, "**İnguş**" maddesi, IV.cilt, Bakü, (1980)
- Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi, "**Churchill**" maddesi, X.cilt, Bakü, (1987)

İttihad ve Terakki Fırkasının Beş Yıllık Kalkınma Programı (Balıkesir Örneği)

Aydın Ayhan

Türkiye’de “Beş Yıllık Kalkınma Planları” esasen, 20.yy’ın başlarına dayanmaktadır. 2.Meşrutiyet ile başlayan dönemde iktidara gelen İttihad ve Terakki Fırkası, Devletin güçlenmesini, sanayi, iktisadi, sosyal kalkınma ile gerçekleşeceği inancıyla yeni bir hamle başlatmıştı. Her vilâyet neler yapılması gerektiğini İstanbul’daki bürokratlardan daha iyi bileceği için, bu 5 Yıllık Kalkınma Programları her vilâyet ve ilçede (livâda) önce genel meclislerde meclis-i umumilerde tartışılıp kabul edilerek, hazırlanmış, ilgili Bakanlıklara (nezaretlere) gönderilmiş, buralardaki uzmanlar tarafından gerçekliği ve gerekliliği göz önüne alınarak, kabul edilip uygulanmaları emredilmişti. Programlar, vilâyet ve livâlarda büyük bir ciddiyet içinde uygulamaya konumlu, 1.Dünya Savaşı yıllarında bile yapılabildiği kadarıyla planlara uyulmuş, harbin sıkıntıları içinde gerekli bazı malzemeler bulunamadığından yapılamayan çalışmalar, 2.Beş Yıllık Programa bırakılmıştı.

Anahtar Kavramlar:

İttihat ve Terakki, 5 Yıllık Kalkınma Programı, 1. Dünya Savaşı

Kurtuluş Savaşından hemen sonra, Atatürk’ün; “Vatan kurtuldu. Şimdi iktisadî esareten kurtulma vaktidir. Çağdaş medeniyetlerin üstüne çıkmalıdır. Şimdi de yöneticiler, siyâsiler ve halk bunun savaşını vermelidir” düşüncesi, büyük yankı bulduğunda; “Nasıl yapmalı? sorusuna cevap arayışları başlamıştı.

1. İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-04 Mart 1923) ardından hazırlanan, 1. Sanayi Plânı 1933’de uygulamaya konuldu. 2. Sanayi Plânı ise 2. Dünya Savaşının çalkantıları arasında uygulamaya geçirilemedi. 30 Eylül 1960’da yayınlanan “Devlet Plânlama Teşkilâtı Kanunu, 1961 Anayasası içinde yer bulunca, teşkilatlanmaya

gidildi. Böylece Türkiye “ Beş Yıllık Kalkınma Plânları” dönemine girdi. ¹

Türkiye’de “Beş Yıllık Kalkınma Plânları” esasen, 20. yy’ın başlarına dayanmaktadır. 2. Meşrutiyet ile başlayan dönemde iktidara gelen İttihad ve Terakki Fırkası, otuz yıldan fazla süren “istibdad” yıllarında devletin baskıcı iç politikası ile adeta kaybolan sosyal hayatı, getirdikleri hürriyet” fikri ile, pek çok sosyal alanda, kurulan cemiyetlerle halk, çağdaş düşünce ve hayata hazırlanmış, çok ayrıntılı sosyal, eğitim, sıhhiye, nafia, askeri² ve sanayi projeleriyle³ hızla bir aydınlanma çağına adım atmıştı.

1 Türkiye (1923-1973) Ansiklopedisi, C. 4. , s, 1083-1084, İstanbul

2 Arşiv belgelerinde seferberlik ile ilgili olduğunu sandığımız, her vilâyete ait “Harbiye Programları” da bulunmakta, bunların hazırlanması ve uygulanmasında da o bölgedeki en üst rütbeli kumandan sorumlu olmaktadır.

3 BOA. DH. UMVM. dosya:81 gömlek:58 – 02 Receb 1335

Hükümet, 1914 yılı⁴ başlarında yolladığı tamimlerle, gelecek beş yıl için plânlar yapmalarını,⁵ Vilayetlerin icrası gerekli görülen teşebbüslerle ilgili programlarını Meclis-i Umumileri'ne tetkik ve tasdik ettirerek programlarını geniş bir açıklama ile beraber göndermeleri gerektiğini bildirmişti.⁶

Vilâyetler ve livâlar tarafından hazırlanan bu programlar, İstanbul'da ilgili merciler tarafından inceleniyor ve uygun görülenler kabul edilerek hemen uygulamaya konuluyordu. Bu plânlara göre; bütün ülkede beş yıl içinde yapılacak yollar, binalar, ziraat, hayvancılık, eğitim ve sağlık hizmetleri, getirilecek sular, açılacak kütüphaneler plânlanıyordu. Bütün projelerin mali kaynaklarının vilâyetlerin umumî bütçe-

lerinden karşılanacak olması şartı, plânları beş yıla yayarak hazırlayanların göz önünde bulundurdıkları en mühim husus olduğundan, programların uygulanabilirliğini güçlendiriyordu.

Sırasıyla; İzmit,⁷ Sivas,⁸ Çanakkale,⁹ Balıkesir¹⁰, İstanbul,¹¹ Kütahya,¹² Teke (Antalya),¹³ Adana,¹⁴ İçel (Mersin), Trabzon,¹⁵ Ankara,¹⁶ Maraş,¹⁷ Urfa,¹⁸ Niğde,¹⁹ Kudüs,²⁰ Zor,²¹ Hüdâvendigâr (Bursa),²² Kastamonu,²³ Canik (Çankırı),²⁴ Mamuret-ül Aziz (Elazığ),²⁵ Bolu,²⁶ Menteşe (Muğla),²⁷ Eskişehir,²⁸ Halep,²⁹ Musul,³⁰ Konya,³¹ Karahisar-ı Sahib (Afyon),³² Kayseri,³³ Aydın (İzmir),³⁴ İçel,³⁵ Teke (Antalya),³⁶ Kale-i Sultani (Çanakkale),³⁷ Karahisar-ı Sahib (Afyon Karahisar)³⁸ gibi vilâyet ve

4 BOA. DH. UMVM. dosya:158 gömlek:30 – 10 Cemaziülahir 1337

5 BOA. DH. UMVM. dosya:81 gömlek:26 – 04 Safer 1334

6 BOA. DH. UMVM. dosya:134 gömlek:47 – 04 Safer 1334

7 BOA. DH. UMVM. dosya:82 gömlek:14 – 21 Cemaziülevvel 1333

8 BOA. DH. UMVM. dosya:81 gömlek:57 – 33 Şaban 1333

9 BOA. DH. UMVM. dosya:82 gömlek:38 – 07 Cemaziülevvel 1334

10 BOA. DH. UMVM. dosya:82 gömlek:37 – 02 Cemaziülahir 1335 (Hazırlanan beş yıllık programlar önce "Vilâyet Meclis-i Umumisi'nde görüşülmüş, tartışılmış, kabul edildikten sonra mahalli gazete olan "Karesi" gazetesinde yayınlanmıştı)

11 BOA. DH. UMVM. dosya:81 gömlek:27 – 12 Safer 1334

12 BOA. DH. UMVM. dosya:85 gömlek:7 – 26 Safer 1334

13 BOA. DH. UMVM. dosya:82 gömlek:21 – 24 Rebiülevvel 1334

14 BOA. DH. UMVM. dosya:82 gömlek:61 – 09 Cemaziülahir 1335

15 BOA. DH. UMVM. dosya:81 gömlek:59 – 09 Ramazan 1334

16 BOA. DH. UMVM. dosya:82 gömlek:62 – 29 Cemaziülevvel 1334

17 BOA. DH. UMVM. dosya:82 gömlek:47 – 23 Zilkade 1334

18 BOA. DH. UMVM. dosya:82 gömlek:7 -09 Cemaziülahir 1335

19 BOA. DH. UMVM. dosya:81 gömlek:30 – 24 Muharrem 1335

20 BOA. DH. UMVM. dosya:142 gömlek:32 – 12 Muharrem 1335

21 BOA. DH. UMVM. dosya:146 gömlek:102 26 Cemaziülevvel 1335

22 BOA. DH. UMVM. dosya:81 gömlek:52 – 21 Cemaziülevvel 1335

23 BOA. DH. UMVM. dosya:81 gömlek:66 – 07 Şaban 1335

24 BOA. DH. UMVM. dosya:82 gömlek:33 – 16 Cemaziülevvel 1335

25 BOA. DH. UMVM. dosya:82 gömlek:4 – 08 Şaban 1335

26 BOA. DH. UMVM. dosya:82 gömlek:20 – 16 Şaban 1335

27 BOA. DH. UMVM. dosya:82 gömlek:49 – 28 Şaban 1335

28 BOA. DH. UMVM. dosya:82 gömlek:5 – 21 Cemaziülahir 1335

29 BOA. DH. ŞFR. dosya:75 gömlek:137 – 21 Cemaziülahir 1335

30 BOA. DH. UMVM. dosya:137 gömlek:40 – 20 Cemaziülevvel

31 BOA. DH. UMVM. dosya:81 gömlek:71 – 21 Cemaziülahir 1335

32 BOA. DH. UMVM. dosya:82 gömlek:35 – 07 Şaban 1335

33 BOA. DH. UMVM. dosya:82 gömlek:41 – 24 Zilhicce 1335

34 BOA. DH. UMVM. dosya:81 gömlek:39 – 15 Zilhicce 1335

35 BOA. DH. UMVM. dosya:82 gömlek:10 – 26 Receb 1335

36 BOA. DH. UMVM. dosya:82 gömlek:26 – 27 Şevval 1334

37 BOA. DH. UMVM. dosya:81 gömlek:30 24 Muharrem 1335

38 BOA. DH. UMVM. dosya:83 gömlek:31 – 12 Rebiülahir 1335

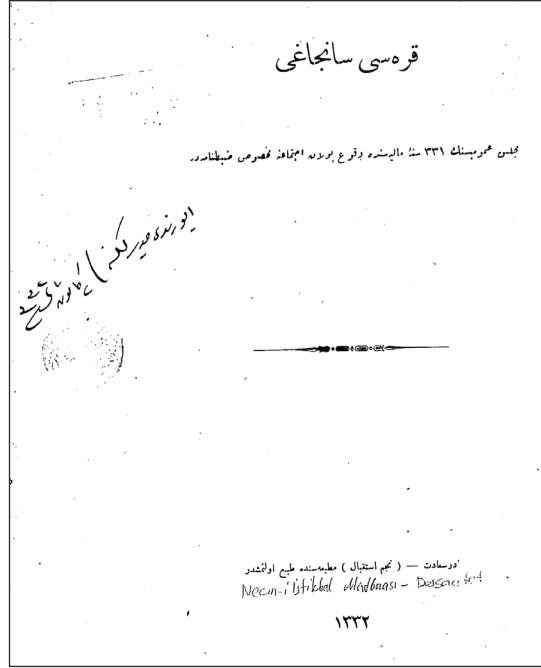
livâlardan beş yıllık programlar geldi ve kabul edilerek uygulamaya konuldu.

“Harb-i Umumi” de denilen 1. Dünya Savaşı, bütün siyasi, malî ve sosyal dengeleri bozup, aksattı. Olağanüstü hâl sebebiyle, hükümet tarafından, vilâyetlerin beş senelik programları içerisindeki fevkalâde bütçelerinde değişiklik yapılamayacağı sadece bazı mektep binalarının inşası ile maaş ve diğer daimi masraflarının bütçeye konulabileceği kararlaştırıldığından, bu esaslara uygun programların bildirilmesi uygun olmayanların değiştirilmesi için iadesi gerektiği bildiriliyordu.³⁹

İttihad ve Terakkî Cemiyeti askerî tıbbiye öğrencileri tarafından Cemiyetin (1) numaralı üyesi olan Ohrili İbrahim Temo'nun⁴⁰ ve önde gelen üyelerinin çoğunun hekim olmasından dolayı, parti içinde hekimler oldukça etkiydiler.

Cemiyet üyelerinin pek çoğunun, istibdatı döneminde Avrupa'ya kaçmış olmaları, oradaki çeşitli kurum ve hastaneleri görüp, incelemiş olmaları, geri döndüklerinde ülkelerinin de aynı şekilde medenî olması konusunda hassasiyet göstermelerine sebep olmuştu.

Beş yıllık programlar çerçevesinde, sıhhiye programlarının hazırlanması ve uygulanması, parti içindeki hekimlerin de etkisiyle, hemen yürürlüğe girmiş, hazırlanan programlar üzerinde çalışmalar çok akılcı bir şekilde uygulanmaya başlanmıştı. Beş yıllık programların uygulamaları da hemen mahalli gazetelerde görülmeye başlar. ⁴¹ Hazırlanan beş yıllık programlar, İstanbul'a, ilgili nezarete gönderiliyor

ve burada ilgili komisyonlarda görüşülerek, ya aynen kabul ediliyor, veya değişiklik tekifleriyle geri gönderiliyordu. ⁴² Zaten yapılması gereken hizmetlerin (bazı bina ve seyyar veya sabit karantina-hane gibi) bu programa alınmamasına dikkat ediliyordu. ⁴³ Ama, olmayan yerlerde hastane, dispanser ve yeni müesseseler gibi binaların yapılmasına izin veriliyor⁴⁴, gerektiğinde umumî bütçeden de yardım ediliyordu. ⁴⁵

Bazı beş yıllık programlar çerçevesinde, yapılacak tesis ve binalar, diğer nezaretleri de ilgilendirdiği için, bu programlar hakkında o nezaretlerin ilgili kurumlarından da bilgi ve mütalaa isteniyordu. ⁴⁶

39 BOA. DH. UMVM. dosya:81 gömlek:28 – 26 Receb 1334

40 Doktor İbrahim Temo, İttihad ve Terakkî Cemiyetinin Teşekkülü ve Hıdematı Vataniye ve İnklâbı Milliye Dair Hatıratım, s, 19-20, Romanya (Mecidiye), 1939

41 Karesi – 09 Zilhicce 1333 – 05 Teşrinevvel 1331 – Numaro:26/78 (Yeni hastahanelerin yapımı) Karesi – 16 Zilhicce 1333 – 12 Teşrinevvel 1331 – numaro:27/79 – (Giresun (Savaştepe) Nahiyesindeki mektep bitirildi.)

Karesi-23 Zilhicce 1333-14 Teşrinevvel 1331 – Numaro:28/80 (Balıkesir merkezde yapılması programlanan Kırımlar Mektebi ve Dar-ül Muallimin binaları bitirildi ve tedrisata açıldılar.)

42 BOA. DH. UMVM. dosya:81gömlek:45 – 04 Cemaziülevvel 1334

43 BOA. DH. UMVM. dosya:82 gömlek:44 – 06 Cemaziülevvel 1334

44 BOA. DH. UMVM. dosya:81 gömlek:44 – 21 Şevval 1334

45 BOA. DH. UMVM. dosya:81 gömlek:29 – 09 Zilkade 1334

46 BOA. DH. UMVM. dosya:81 gömlek:48 – 01 Rebiülevvel 1335

Bazı durumlarda, vilâyetler kendi yaptıkları programların uygulamalarında aksaklık veya zorluk çıktığını görünce, programlarını değiştirmek istiyorlardı. Bu değişiklikler genelde kabûl edilmiyordu. Ancak değişiklik yeni bir şeyler yapma üzerineyse kabûl ediyordu.⁴⁷

Çeşitli şehirlerden gelen beş yıllık sıhhiye programlarında değişiklikler yapılmıştı. Meselâ, İstanbul'un beş yıllık programında gösterilen doğumhane ve tecrit-hane yapılması teklifi, bütçede kısıtlama yapılması için kabûl edilmemişti.⁴⁸

Genel olarak, program içinde yer alan tecrit-hane ve karantina-hane binaları inşaatları da, "dar'ül aceze ve dispanser daha gereklidir" denilerek, plânlarda değişikliklere gidilmesi istenmişti.⁴⁹

Tecridhane ve karantina istasyonları gibi idare-i hususiye tarafından yapılamayacak bazı tesislerin de 1918 yılında yapılması öngörülen "İkinci Beş Yıllık Program"a bırakılması ve programlarda buna göre değişiklikler yapılması istenmişti.⁵⁰

Fakat, yollanan programların daha sonra ortaya çıkan fevkalâde durum dolayısıyla tam olarak uygulanmasının mümkün olmadığı anlaşıncaya, yoğun talep üzerine vilâyetlere, yapılması istenen değişikliklerin, hemen yapılarak bildirilmesi ve programın tatbikine geçilmesi bildirilmişti.⁵¹

İttihatçıların önde gelen liderlerinden ve ilk kurucu beş kişi içinde bulunan Dr. Mehmed Reşid Bey, 1913 yılında Balıkesir'e mutasarrıf (vali) olarak tayin olunca, yaptığı ilk çalışmalarından birisi de burada "Hastahane-i Umumi" adı verilen, yeni ve modern bir hastanenin temelini atmak olmuştu.⁵²

O yıllarda, bugün pek rastlanmayan verem, sıtma, çiçek, tifo, tifüs, frengi gibi hastalıklar salgın halinde Türk halkını kemiriyor, perişan ediyordu. Bunlarla mücadele edilmesi gerekiyordu. Bir şekilde bu hastalıklarla mücadele etmek ve hastalıkları yenmek, salgınları önlemek, hastalıkları önlemek gerekiyordu. Hazırlanan beş yıllık programlar bu esaslara göre düzenlenmişti.

Beş Senelik "Balıkesir Sıhhiye Programında" çok dikkati çeken bir madde de, hemen her yıl, İstanbul'a "kabile namzedi" (ebe) yollanmasıydı. Doğum sırasında hijyenden hiç haberi olmayan cahil ebeler tarafından yaptırılan doğumlarda, çocuk ve anne ölümlerinin dikkati çekecek derecede yüksek olması, sağlıklı doğumların ancak eğitilmiş ebeler tarafından yaptırılabilceğini bilen hekimler, bu sağlık programına, ebe namzetlerini İstanbuldaki okullara gönderiyordu. Bu ebe namzedi kız öğrencilerin bütün masrafları vilâyet tarafından karşılanmaktaydı. Ama binlerce yıllık bazı alışkanlıklarla genç kızların başka bir şehirde, aileden uzak tahsil yaptırılmalarının zorlukları vardı. Mesela, bütün çalışmalar ve ikna çabalarına rağmen Balıkesir'e ayrılan on öğrencilik "kabile namzeti" yani ebelik öğrenimi görmesi için gönderilecek hanım adaylardan ancak sekiz aday temin edilebilmiş ve İstanbul'a gönderilebilmiştir.⁵³

Balıkesir ve çevresi de bütün bu hastalıkların kol gezdiği, büyük tahribatlar yaptığı bir bölge idi. Balıkesir'de hazırlanan ve "Meclis-i Umumi-i Liva" da müzakere edilerek, İstanbul'a "Hükümet'e" gönderilen "Beş yıllık program", önce bu mecliste verilen takrirler müzakere edilerek karara bağlamıştı.

47 BOA. DH. UMVM. dosya:81 gömlek:51 – 17 Cemaziülevvel 1335

48 BOA. DH. UMVM. dosya:81 gömlek:82- 12 Şaban 1335

49 BOA. DH. UMVM. dosya:81 gömlek:36 – 18 Şaban 1335

50 BOA. DH. UMVM. dosya:81 gömlek:64 – 18 Cemaziülahir 1335

51 BOA. DH. UMVM. dosya:82 gömlek:1 – 20 Muharrem 1336

52 Bu hastaneye daha sonra "Dr. Reşid Bey Hastanesi" ismi verilmişti. Bugün, halen "Göğüs Hastalıkları Hastanesi" olarak görev yapmaktadır.

53 Karesi – 10 Rebi'ül ahir 1334 – 01 Şubat 1331 – Numaro:34/90

Balıkesir’de çıkan “Karesi” gazetesi koleksiyonlarında bulunan haberleri okuduğumuzda, özellikle 1915 yılı programında teklif edilen maddelerin bütün olumsuz harp şartlarına rağmen, bir şekilde gerçekleştirildiğini görebiliyoruz.

Balıkesir “Meclis-i Umumî-i Livâ”sında görüşülüp kabûl edilerek 15 Mart 1915 tarihli Karesi Gazetesinde yayınlanan beş senelik sıhhiye programı şöyledir:⁵⁴

Meclis-i Umumî-i Livâ Müzakeratı:

Beş Senelik Sıhhiye Programı

(1) 331 (Senesi)

- “Balıkesir Hastahane-i Umumîsi” inşaatı ikmal edilecektir.
- Balıkesir hastahanesine bir “frenji pavyonu” ilâve edilecektir.
- Belediyesi olmayan nahiyeler için dört “aşı memuru” tayin olunacaktır.
- Balıkesir ve Edremid için, iki “tedhir makinesi” celb ve mübayya edilecektir.
- Edremid ve Bandırma’da birer hastahane tesis olunacaktır.
- Erdek’e izale edilecek “Kaynarca suyu” keşfiyatı için mütehassıslar celb edilecektir.
- Burhaniye’ye isale olunacak sular, demir borular içerisinde alınacaktır.
- Balıkesir kasabasına su celbi için, teşbişatta bulunulacaktır.
- Dersaadet “Kabile Mektebi”ne on talebe gönderilecektir.
- Merkez Liva hapishanesi’ne “Teferrüdhanesi” tesis ve inşa edilecektir.

(1) 332 (Senesi)

- Gönen, Balya, Erdek, Ayvalık kazaları merkezlerinde birer hastane tesis edilecektir.
- Yeniden on kabile namzedi gönderilecektir.

(1) 333 (Senesi)

- Burhaniye, Sındırgı kazalarında birer hastane tesis edilecektir.

- On kabile namzedi gönderilecektir.
- (1) 334 (Senesi)**
- Balıkesir’de bir “Bimarhane” tesis edilecektir.
- On kabile namzedi gönderilecektir.
- (1) 335 (Senesi)**
- On kabile namzedi gönderilecektir.

Yukarıda yazılı “Beş Senelik Sağlık Programı”nın malî programı da gene Balıkesir “Meclis-i Umumî-i Livâ”sında şu şekilde programlanmıştı:⁵⁵

331 Senesi

24 000 kuruş Balıkesir Hastahanesi’ne müdür ve operatör maaşı

3 000 kuruş Tabib-i sanî (Belediye tabibine ilâve memuriyet)

1 200 kuruş Eczacı (Belediye eczacısına ilâve memuriyet)

5 400 kuruş üç hademe maaşı

1 800 kuruş bir çamaşırcı

2 400 kuruş bir aşçı

3 600 kuruş kırk karyola

3 600 kuruş yatak levazımatı

1 500 kuruş mutfak takımı

500 kuruş çamaşır takımı

25 000 kuruş alet ve edevat-ı fenniye ve teferruatı

24 000 kuruş levazım-ı tesisiye ve mefruşatı

50 000 kuruş mekûlat (yiyecek)

5 000 kuruş muâlece bedeli (ilâç)

500 kuruş müteferrika

100 000 kuruş Balıkesir Hastahanesi ikmal inşaatı

50 000 kuruş Balıkesir Hastahanesine “Frenji Pavyonu” ilâvesi

19 200 kuruş Dört aşı memuru maşatı ve harcırahı

Bir memur Giresun, İvrindi, Korucu nahiyelerine

⁵⁴ Karesi (Gazetesi) 28 Rebi’ül ahir 1333-02 Mart 1331 Numaro:47

⁵⁵ Karesi (Gazetesi) 22 Rebi’ül evvel 1333 – 26 Kanun-ı sâni, 1330 numaro:42

Bir memur Şamlı, Kayalar, Orhanlar nahiyelerine

Bir memur Taban, Agunya nahiyelerine

Bir memur Gölcük, Çorum nahiyelerine

10 000 kuruş Edremit'e bir tebhîr makinesi (etüv makinesi)

10 000 kuruş Balıkesir'e bir tebhîr makinesi

27 000 kuruş Merkezden üç, kazalardan yedi olmak üzere, Dersaadet'e gönderilecek on

Kabile nemzetleri için

30 000 kuruş Edremit'te tesis edilecek hastaneye

30 000 kuruş Bandırma'da tesis edilecek hastane için

331 senesi yekûnü: 437 800 kuruş

288 200 kuruş karyola, yatak, mutfak takımı, çamaşırıcı, alet, edevat, tesis, tebhîr makineleri,

İnşaat bedeli olarak 332 senesine tenzil olarak gelen

149 600 kuruş 332 senesine devr olunan

332 Senesi

30 000 kuruş Gönen'de hastahane

30 000 kuruş Balya'da hastahane

30 000 kuruş Erdek'te hastahane

30 000 kuruş Ayvalık'ta hastahane

20 000 kuruş Burhaniye ve Edremit'e tebhîr makineleri

4 800 kuruş Edremit hastahanesi doktoru (Belediye doktoruna ilâve memuriyet)

3 000 kuruş Edremit hastahanesine baş hademe

1 800 kuruş Edremit hastahanesine ikinci hademe

2 400 kuruş mahrûkat (yakacak) ve müteferrik

3 600 kuruş muâlece

15 600 kuruş Bandırma için aynı masarîf

28 000 kuruş On kabile masarîfı

15 000 kuruş elli yatak için ma'kûlat-ı levazım tesisiyesi

5 000 kuruş muâlece bedeli

12 000 kuruş bir tabib-i dahilî

4 800 kuruş iki hademe

429 600 kuruş 332 senesi yekûnü

155 000 kuruş 332 senesinde tenzili lâzım gelen

274 600 kuruş 333 senesine devr olunan

333 Senesi

30 000 kuruş Burhaniye hastahanesi inşaatı

30 000 kuruş Sındırgı hastahanesi inşaatı

62 400 kuruş Erdek, Balya, Ayvalık hastahanelerinin memurîn maaşatıyla masarîf-ı daimesi

7 200 kuruş Balıkesir hastahanesi eczacı maaşı

27 000 kuruş On kabile masarîfı

371 200 kuruş 333 senesi yekûnü

60 000 kuruş 334 senesinde tenzili lâzım gelen

371 200 kuruş 334 senesine devr olunan

334 Senesi

15 600 kuruş Burhaniye hastahanesi maaşatı

15 600 kuruş Sındırgı hastahanesi maaşatı

5 000 kuruş Balıkesir'de inşa olunacak bîmarhane

27 000 kuruş On kabile masarîfı

429 400 kuruş 334 senesi yekûnü

50 000 kuruş 335 senesine tenzil olunacak olan

429 400 kuruş 335 senesine devr olunan

335 Senesi

4 800 kuruş Bîmarhane için iki hademe

27 000 kuruş Bîmarhane için ma'kûlât

10 000 kuruş Bîmarhane için tesisat

27 000 kuruş On kabile masarîfı

Hülâsa

437 800 kuruş 331 senesi

429 600 kuruş 332 senesi

431 200 kuruş 333 senesi

479 400 kuruş 334 senesi

498 200 kuruş 335 senesi

2 276 200 kuruş Beş senelik sıhhiye yekûnü

1916 Ocak ayında yapılan (07 Kanun-i sanî 1331- 20. 01. 1016) Balıkesir "Meclis-i Umumî-i Livâ" toplantısında⁵⁶ yapılan görüşmelerde,

bazı kalemlerde ödemeler, “hal-i hâzırda”ki vaziyetten dolayı rededilmiş, ama yeni bazı kalemler eklenmişti.

Gönen, Balya, Sındırgı ve Burhaniye’de tescisi edilecek yeni dispanserler için teklif edilen 50 800 kuruş-bütçenin darlığı sebebiyle- kabûl edilmemişti. Ama 30 000 kuruş ödenek ayrılan Ayvalık ve Edremit hastane inşaatları devam ediyordu.⁵⁷

Mevcut hastahanelerin yaralı askerlerle dolunca, tedavi edilen yaralı askerler için Erdek’te Zeytinli Adası’nda bir “nekahathane” de açılmıştı.⁵⁸

Sağlıklı doğumlar yaptıracak olan fenî ebelerin eğitilmesi için İstanbul’a “Kabile Mektebi’ne gönderilmesi için gene on kabile namzeti için “ücret ve harcırah masrafı” için ayrılan 27 000 kuruş kabûl edilmişti.

Programda olmadığı halde, lüzûmuna binaen, sıtma mücadelesi için “kinin kompirmesi” alınmasına 20 000 kuruş tahsisat ayrılmıştı.

Ebe mektebine ilk defa namzet talebe arandığı zaman, bütün uğraşmalara, teşviklere rağmen ancak sekiz ebe bulunabilmişti.⁵⁹ Ancak 1916’dan itibaren, halk tahsilli ebelerin kıymetini anlayınca bu aday talebe bulma sıkıntısı kalkmıştı.

Bütün iyi niyetli çalışmalara rağmen, harp yıllarında büyük bir kıtlık hüküm sürüyordu. İki buçuk milyona yakın üretici nüfus silâh altına alındığından, ziraat-tarım durma noktasına gelmişti. Bunlar askere alındıkları gün, devletin birikmişlerini tüketmeğe başlamışlardı. Üstelik 1910’dan itibaren, Anadolu “kıvılcık çekirge felâketine” düçar olmuş, birkaç yıldır, köylü ürün kaldıramadığından, halk açlıkla karşı karşıya idi.

Devlet yetkilileri, bir yerlerden buldukları tahılı getirtmek için vagon bulamıyorlardı.

Balıkesir Valisi 1916’da Balıkesir’e ancak bir vagon tahsis ettirebilirken, Bandırma’da bir kişiye kırk vagon tahsis ettirilebiliyordu.⁶⁰ Bu da kamu vicdanını rencide ediyordu.

Sağlık Çalışmaları

İttihad ve Terakki Fırkası ilk olarak askeri tıbbiyeliler tarafından kurulmuştu. Bir numaralı üyesi Dr. İbrahim Temo idi. Kurucuların çoğu zaman içinde Sultan’ın “hafiyeleri” tarafından sıkıştırılınca Avrupa’ya kaçmış, orada modern tıp laboratuvar ve hastanelerini görmüş veya oralarda çalışmıştı. Bu yüzden parti iktidara gelince tıbbi alanda mühim çalışmalar yapıldı.

Çoğu Tıp Fakültesi bünyesinde önceden de var olan sağlık ile ilgili kurum, laboratuvar ve enstitüler canlandırıldı. Bazıları da yeni kuruldu. Bunlardan bazıları: Bakteriyojihaneyi Osmanî, Osmanlı Aşı Enstitüsü, Sıtmahane, Kuduzla Savaş Enstitüsü, İstanbul Şehir Desinfeksiyon Enstitüsü, Tophane Desinfeksiyon Enstitüsü, Zührevi Hastalıklar Hastanesi gibi kurumlara ciddi yatırımlar yapıldı.⁶¹ Bunların çoğunda Alman bilim adamları görev yapıyor, Türk görevlileri yetiştiriyorlardı. Ayrıca İstanbul’da vuku bulabilecek salgın hastalıkların önlenmesi açısından desinfeksiyon için eski ve yeni atık su (lağım) kanallarının plânlanması yapıldı ve “Şehremaneti” tarafından hemen uygulamaya konuldu.

Gerek bir türlü önü alınamayan salgın hastalıklar, gerekse sefalet ve cehalete dayalı hastalıklar, Anadolu halkını yiyip bitiriyor, insan kaynaklarını tüketiyordu.

Çağdaşlığı (muasırlığı) yakalamanın en önemli hareketlerinden birisi de şüphesiz sağlık yatırımlarıydı. Anadolu’nun Ayvalık, Bandırma, Edremit gibi büyükçe kasabalarında yeni

57 Karesi Sancağı Meclis-i Umumîsinin 331 Sene-i Maliyesinde Vukû Bulan İçtimaya Mahsus Zabıtname S:13

58 Karesi Sancağı Meclis-i Umumîsinin 331 Sene-i Maliyesinde Vukû Bulan İçtimaya Mahsus Zabıtname S:43

59 Karesi Sancağı Meclis-i Umumîsinin 331 Sene-i Maliyesinde Vukû Bulan İçtimaya Mahsus Zabıtname S:30

60 Karesi Sancağı Meclis-i Umumîsinin 331 Sene-i Maliyesinde Vukû Bulan İçtimaya Mahsus Zabıtname S:39

61 İlk Hilâl-i Ahmer Sergisi s, 26, 27, 29

hastaneler kurulmağa, yaptırılmağa başlandı. ⁶² Gönen, Balya, Sındırgı, Burhaniye gibi biraz daha küçük kasabalara da dispanserler açılması için çalışmalara başlandı. ⁶³ Hâtta Erdek'te yeni bir hastane ile birlikte bir de nekahathane yapılıyordu. ⁶⁴ Bu hastahane ve dinlenme yerlerinin savaş sırasında arttığını görüyoruz.

Bazı hastalıklarla mücadele özellikle sağlıklı nesiller yetiştirilmesi bakımından son derece önemliydi. Frengi salgını Anadolu'yu kırıp geçiriyordu. Çanakkale Savaşları sırasında Balıkesir'e getirilen yüzlerce yaralıya hizmet veren "Memleket Hastahanesi"nde aynı anda bir de "frengi pavyonu" açılmak istenmesi, oldukça düşündürücüdür. Kepsut'a bir "frengi tabibi" görevlendirilmiş, Karesi Sancağı 1915 Meclis-i umumî toplantılarında "Muallimlerin köylerde frengi ile mücadele etmesi" kararı alınmış, ⁶⁵ Memleket hastanesine acilen bakteriolog, kimyager, hıfz-ı sıhha mütehasısı ve aşı memuru alınması yoluna gidilmişti. ⁶⁶ 1917'den itibaren evlenecek çiftlerden "Frengi hastalığı yoktur" diye, "Sıhhiye Muayene Varakası" istenmesi de önemli bir noktadır. ⁶⁷ Frengi tedavisinin, zor olması ve uzun sürmesi ve çevreden tepki alınması, hastaları kendi istekleriyle tedavi almak istemelerini bazı durumlarda güçleştirmekteydi. Özellikle geçimleri fuhuş olan kadınlar tek gelir kaynaklarını kaybetmek için tedaviden kaçmakta, bu da hastalığın yayılmasını önüne geçilmez hale getirmekte olduğundan, devlet farklı bir önlem aldı. Erdek kazası Paşalimanı adasına "Frengi Hastahanesi" açtı. Frengili kadınlar buraya gönderiliyor-

lar, adadan kaçamadıkları için tedavilerinin sonuna kadar burada kalmak zorunda kalıyorlardı. ⁶⁸

Hem halka, hem orduya büyük kayıplar verdiren salgın hastalıklarla mücadele etmek için merkezlerde ve ordunun geçtiği ve konakladığı yol güzergâhlarında ve salgın hastalıkların vuku bulduğu yerlerde "seyyar karantina istasyonları" kurduruluyordu. ⁶⁹ Ayrıca yaralıların tedavi gördüğü hastahanelerde "teferüdhane"ler kurulmuş, "tedhir ve etüv makineleri" getirilmişti. ⁷⁰ Bunlardan başka cephede askerler için "sahra etüvleri" bulunuyordu, bunlarda cephe gerisine dinlenmeye alınan banyo yapan askerin giysilerini bittin temizliyordu. ⁷¹

Harp yıllarında erkeklerin askere alınmasıyla gittikçe büyüyen, çaresizlik, açlık, hastalık, parasızlık, kimsesizlik, ırza tasallut, oğul veya eşi kaybetme gibi sebeplerle, özellikle kadınlar arasında akıl hastalıkları son derece artmıştı. Karesi Sancağı 1331(1915) senesi Meclis-i Umumi Müzakeratı sırasında Balıkesir'de bir de "Bimarhane"(akıl hastanesi) açılması teklifi tam o zamanda Çanakkale cephesinden çok sayıda yaralının gelmesi üzerine red edilmişti. ⁷²

"Harp meydanlarında mecrûh ve zayıf düşen evlâd-ı vatana tedavigâh ithaz ve idare-i hûsusiye namına düşen ve yazdıkları kâmilen bu günden olmak üzere seksen kişilik takın ahzar ve telsim olunan bu müesses-i hayriyenin. .⁷³" denilerek artık her şey yaralılar için açılan hastanelere yönlendirilmişti.

62 BOA. DH. UMVM dosya:29 gömlek 24 – 1332 Zilkade 17 (18. 10. 1914)

63 Karesi- 11 Nisan 1332 numaro:1-105

64 Karesi Sancağı-Meclis-i Umumi sene 1331 içtimai. . s, 12

65 KS. MU. 1331 İç. S, 129

66 KS. MU. 1331 İç. S, 130

67 1960 lı yılların sonuna kadar Balıkesir'de bir "Frengiyle Mücadele Cemiyeti" mevcuttu

68 BOA. EUM. SSM. dosya:31 gömlek:9 – 16 Zilhicce 1336 (20. 09. 1918)

69 KS. MU. 1331 İç s, 131

70 KS. MU. 1331 İç. S, 30

71 Cemil Conk, Çanakkale Hatıraları, s, 141

72 KS. MU. 1331 İç. s:130

73 Karesi Sancağı Meclis-i Umumi'sinin 331 Sene-i Maliyesinde Vukû Bulan İçtimaya Mahsus Zabıtname S:29

İstanbul Tıp Fakültesi bünyesinde açılan “Kabile Mektebi” (Ebe Okulu) ülkenin her tarafında ilgi gördü. Vilayetler kendilerine ayrılan kontenjanlar dahilinde istenilen şartları taşıyan hanımları, bütün masrafları Vilayet tarafından karşılanmak üzere bu okula yolluyor, burada en son fenni bilgiler almış ebeleri il dahilinde istihdam ediyordu.⁷⁴ Doğum sırasında çocuk ve anne ölümlerinin eğitimsiz, cahil ebe-ler tarafından olduğunun farkına varan kasaba ve nahiyeler sürekli eğitilmiş ebe istiyorlardı.

1915 yılı başında toplanan Karesi Sancağı Meclis-i Umumiyesi sağlık işlerinin belli bir program dahilinde yürütülebilmesi için hedefler belirlemişti. Hazırlanan “beş yıllık plan” her ne kadar daha sonraki yıllarda harp şartları altında tam olarak uygulanamadıysa da bu beş yıllık planın mühim hedefleri bulunuyordu.⁷⁵

Meclis-i Umumi-i liva Müzakeratı

5 Yıllık Sıhhiye Komisyonu Planı

1331 senesi- *Hastanenin tamamlanması ve bir frengi pavyonu açılması. Belediye olmayan nahiyelerde vazifelendirilmek üzere dört aşı memuru alınması, yeniden on kabile namzedi seçilmesi (30 yaşını aşmamış olacak), Ayvalık, Bandırma, Kemer (Burhaniye), Edremit, ve Erdek'e birer hastane açılması.*

1332 senesi ve diğer yıllar farklı kazalara hastane ve her yıl yeniden İstanbul'a 10 kabile (ebe) namzedi gönderilecektir.

Bu programda dikkati çeken husus, hastahanelerin vilayet bütçesinden yaptırılacak olması ve ebelik tahsili için İstanbul'a gönderilecek olan hanımların masraflarını vilâyet bütçesinden, bir bakıma mahalli imkânlarla karşılanıyor olmasıdır. Belediyeler o yıllarda da hizmetlerinin en mühim kısmının “sağlık” olduğunun farkındadır. Aşı hizmeti gören belediye hekimleri ve sağlık memurları dışında

belediye olmayan yerler için “gezici aşı memurluğu” tesis edildiği görülmektedir.

Salgın Hastalıklar ve Aşı Faaliyetleri

Anadolu'nun yüzyıllar boyu ihmal edilmiş olmasının getirdiği en büyük sıkıntı salgın hastalıklardır. Asırlardır Anadolu'yu yiyip tüketmiştir. İnce hastalık denilen verem, sıtma, frengi, bel soğukluğu, çiçek, kellik ve uyuzluk Anadolu'da “milli hastalık” diyebileceğimiz olağan hastalıklardı. Ama “çiçek, tifo, tifüs, kolera” gibi hastalık salgınları orduları bile tüketmekteydi. Zaman zaman zuhur eden bu hastalıklar bazen önü alınamayarak büyük kayıplara sebep oluyor, bazen de bilimin ve tıbbın gerektirdiği yerinde alınan tedbirlerle kısa sürede önlenebiliyordu.

Bizde aşılama faaliyetlerinin başlama tarihi oldukça eskidir. 1846 da Tıbbiye Mektebi için “nebatat ve madeniyat numuneleri” toplamak için Bursa'ya gelen “Ustanova” isminde birisi, burada halâ aşılanmamış çocukları da aşılan-

74 Karesi 5 Haziran 1331 numaro:9-61 ve Karasi 16 Teşrinsani 1331 numaro:32-84

75 Karesi 2 Mart 1331 numaro:47

ması için de yardımcı olabileceği Hüdâvendigâr Vilâyetine bildirilmişti.⁷⁶

Mesela; 1852 de “Ankara ve Çankırı’da Tıbbiye Mektebi’nden şahadetnameli Mehmed Nuri Efendi çocukları aşılamağa memur edildiğinden, kendisine maaş ve iki nefer erzak tayinatı” yapılmıştı.⁷⁷ Bu belgede ismi geçen kişi, Tıbbiye Mektebinde “aşıcılık” mektebine devam etmiş, buradan bir “şahadetname” almış ve aşı tatbiki için görevlendirilmişti. “Telkîhane-i Şahane” (Aşihane) “Aşı Mektebi”nden “aşı ilmine vakıf aşıcılar” ancak buradan aldıkları “şahadetname” ile aşıcılık yapabiliyorlardı.⁷⁸

1870 lerden itibaren Memalik-i Âli Osman’ın bütün okullarında aşı tatbiki zorunlu hale geldi. İlkokulu (Sıbyan Mektebi) bitirip de ortaokula (Rüştiye) gidecek olanlardan diplomalarında (şahadetnamelerinde) bulaşıcı hastalıklarının olmadığı ve aşıları oldukları belirtiliyordu.⁷⁹ Özellikle, çiçek ve difteri aşılarının tatbiki hususunun üzerinde duruluyor, aşı yapıldıktan sonra, aşının tutup tutmadığı kontrol ediliyor, tutmadıysa bir kere daha aşı yapılıyordu.⁸⁰ Aşı tatbik edilen öğrencilere bir “aşı şahadetnamesi” veriliyor, bu belge okulda öğrencinin dosyasında tutuluyor, bir şekilde öğrenci okuldan başka okula nakloları, aşı olduğuna dair verilen “şahadetname” gideceği okula ibraz edebilmesi için kendisine geri veriyordu.⁸¹

“Aşıcılık” eğitimi alanlara, ayrı bir kursta, temizlik ve hijyene riayet ederek, fenni sünnet yapma usullerini öğrendiklerine dair, “sünnetçilik şahadetnamesi” de veriliyordu.⁸²

1914 Haziranında Balıkesir ve köylerinde ortaya çıkan “tifüs”⁸³ salgını ve 1917’de Bandırma’da ortaya çıkan “kolera”⁸⁴ salgını doktorların hemen olay yerlerine gönderilmeleri ve karantina uygulamaları ile fazla büyümeden engellenebilmişti.

Hastalıkların tıbbî tedbirlerle önlenmesi kadar halkın aydınlatılması ve eğitilmesi de son derece mühimdi. O tarihlerde “vilayet gazetele-ri” mahiyetinde olan il gazeteleri bütün köylere gönderiliyor, imamlar vasıtasıyla toplanan köylüye okunuyor, onları dünya ve devletin ahvalı hakkında bilgi edinmeleri sağlanıyordu.

Bu gazetelerin mutlaka okunan bir kısım da tıbbi bahisler olmaktadır. Mesela: Karesi Gazetesi’nde Balıkesir merkez tabibi Mukbil Bey “Bulaşıcı Hastalıklar, Çocuk hastalıkları, Diş hastalıkları, Çiçek Hastalığı, Frengi, Belsoğukluğu, Tifo, Tifüs, Uyuz, Verem....”⁸⁵ başlıkları altında seri yazılarla anlayabilecekleri bir dil ile halkı aydınlatmağa çalışıyordu. Aynı şekilde “Sıtma Merkez Tabipliği” de hazırladığı bir “risale”(broşür)⁸⁶ ile sıtma konusunda halkı bilgilendiriyordu. Salgın hastalıklara karşı en mühim tedbir tabi ki “aşı” tatbiki idi. Bu aşılar İstanbul’da üretiliyor, Memalik-i Âli Osman’ın her tarafına gönderiliyordu. Ordudaki bütün askerlere aşı tatbik edildiği gibi⁸⁷ halka da büyük bir kampanya ile aşı yapılıyordu. Sadece Balıkesir’de 1914 yılının son üç ayında 29. 334 kişiye⁸⁸, 1915 yılı Mart, Nisan, Mayıs aylarında 8799 kişiye⁸⁹ tifo ve kolera aşısı yapıldı.

76 BOA. A. }MKT. dosya:49 gömlek:22 – 03 Ramazan 1262 – 27. 08. 1846

77 BOA. C. . SH. dosya:11 gömlek:543 – 24 Safer 1269 – 06. 12. 1852

78 BOA. DH. MKT. dosya:2316 gömlek:37- 09. Zilkade 1317 – 10. 03. 1900

79 BOA. MF. MKT. dosya:12 gömlek:10 – 08 Cemaziülevvel 1290 – 04. 08. 1873

80 BOA. MF. MKT. dosya:276 gömlek:16- 12 Safer 1313 – 03. 08. 1895

81 BOA. MF. MKT. dosya:1231 gömlek:100 – 15 Safer 1336 – 01. 12. 1917

82 BOA. BOA. dosya:3131 gömlek:234821- 16 Receb 1325 – 25. 08. 1907

83 Karesi-16 Haziran 1330 numaro:10 ve 15 Kanunevvel 1330 numaro:36

84 Karesi- 9 Kanunsani 1332 numaro:38-142

85 Karesi- 14 Nisan 1914 ve izleyen sayılarda

86 KS. MU. İç. 1331 s, 134

87 Cemil Konk, Age, s, 182 “25 Ağustos 1915 de Anafartalar Grubu’ndaki Türk askerlerine kolera ve tifo aşıları tatbik edildi”

88 Karesi 23 Mart 1331 numaro:50

89 Karesi 22 Haziran 1331 numaro:11-63

Bununla da yetinilmedi; hapishanedeki mahkûmlara,⁹⁰ hâtâ çeşitli cephelerde esir edilip “Balıkesir Üsera Kampında” kalmakta olan esirlere bile aşı tatbik edildi. Bu kadar çok aşı üretebilen “Osmanlı Aşı Enstitüsü”nün isimsiz kahramanlarına hayranlık ve minnettarlıkla yadetmemek elde değil. Aşı memurları da çok fedakarane çalışmaktaydı. Beş yıllık programa uygun olarak “aşı memurları” tayin edilmiş ve hemen işe başlatılmıştı.⁹¹

*“Balat nahiyesinde çiçek hastalığı zuhur ettiği, nahiye müdürlüğünden bildirilmiştir. Merkez livadan bir aşı memuru hemen gönderilmiştir. Ayrıca şehrimizde mevcut Rum muhacirlere tifo aşısı yeniden tatbik edilmiştir”*⁹²

Sıtma yüzyıllar boyu Anadolu halklarının temel hastalığı idi. Antik Efes’in sıtma yüzünden battığı söylenmektedir. Aşısı yoktu ve sivri sinekten bulaştığı bilinmekteydi. Bunun için farklı tedbirler düşünüldü ve çevredeki bataklıkların kurutulması gündeme geldiğinde, gereken yapıldı.⁹³ Balıkesir’de Tepecik deresi kenarındaki bataklık kurutuldu. Bataklıkların kurutulması işlerinde “amele taburları” ve “işe yarar mahkûmlar” kullanıldılar.⁹⁴ Bütün bunları yanı sıra sıtmaya yakalanmış olanlar için de yurtdışından “sulfato kompirmeleri” getirtilip hastalara dağıtılıyordu.⁹⁵

Sihhiye Dairesi’nin bütün bu sıkıntılar içinde uğraştığı bir başka konu da “çevre kirliliği” idi. Ülkede pek fabrika yoktu. Ama Balya madenleri o zamanki şartlarda çevreye önemli ölçüde duman ve zehirli atık salıyordu. Burada, Mancınık köyünden çıkarılan kömürden elde edilen elektrikle simli kurşun işleniyor-

du. Çıkan zehirli dumanlar sadece insanlara ve hayvanlara değil, orman ve ekili araziye de zarar veriyordu. Bunun dikkate alınması için Balıkesir Valiliği tarafından Ticaret ve Ziraat Nezaretine yazılar yazılmış, tedbir alınması istenmişti.⁹⁶

Seferberlik başlar başlamaz ülkenin her tarafından belli bir yaşta olan hekimlerin orduya alınmalarının meydana getirdiği boşluğu bir ölçüde azaltmak için “seyyar doktorluk” ihdas edilmiş, bu doktorlar, yanlarına yeteri kadar ilaç da alarak şehir, kasaba ve köyleri gezip, sağlık taramaları yapmışlar, ve halka aydınlatıcı bilgiler vermişlerdi. *“Bütün ahali nizamen kendilerini muayene ettirmeğe mecburdur.”*⁹⁷

Ülkenin dört bir yanını saran harbin kaçınılmaz sonuçlarından biri de birden bire her tarafı dolduran gencecik sakat insanlardı. Bunlardan bir uzvunu kaybedenler biraz şanslı idi. Aralarında iki elini, iki ayağını ve üstelik gözlerini kaybedenler vardı. Yardımsız hiçbir şekilde hayatlarını devam ettiremeyecek olan bu insanların bakıma ihtiyaçları vardı. Devlet onları da düşünerek, bu gibi *sakatların* bakımlarının sağlanabileceği “Numune Köyleri” kurmağa karar verdi. Bu konudaki gazete haberi şöyle:⁹⁸

Numune Köyü

Ahz-ı Asker şubesi riyasetinden tebliğ olunmuştur.

Madde 1. *İzmit sancağında Geyve kazasına tabi Akhisar karyesi malûl-i askeriye iskânı maksadıyla “Numune Köyü” ithaz edilmiştir.*

Madde 2. *Mezkûr karyeye muharebede aldıkları yara neticesi malûl kalıp memleketlerinde idare ve maiyetlerini temin edemeyecek dere-*

90 Karesi- 24 Temmuz 1916 numaro:13-117

91 Karesi Sancağı Meclis-i Umumîsinin 331 Sene-i Maliyesinde Vukû Bulan İctimaya Mahsus Zabıtname S:30

92 Karesi 28 Teşrinsani 1332 numaro:32-136

93 Karesi 18 Kanunevvel 1916 numaro:33-137

94 BOA. DH. MB. HPS. M. dosya 7 gömlek 105 -1330 Zilhicce 24 (04. 12. 1912)

95 Karesi- 21 Ağustos 1916 numaro:17-121

96 Karesi- 5 Mayıs 1330 numaro:4

97 Karesi-21 nisan 1330 numaro:2

98 Karesi-5 Kanunsani 1331 numaro:42-94

cede emlâk ve arazisi olmayanlar kabul edilecek ve atıdaki şerait dairesinde iskân ve ikame ettirilerek temin-i refahlarına çalışılacaktır.

1. Meccanen kendilerine ev verilecek
2. Meccanen arazi verilecek
3. Meccanen çift hayvanatı ve tohumluk verilecek
4. Memleketteki hanesi halkı ve iş görebilecek en yakın akrabası hükümet tarafından meccanen buraya nakl edilecek.

İşbu mukarreratın şimdiye kadar memleketlerine sevk edilmiş bulunan ve ba'dema sevk **Madde 3.** Edilecek, bu kabil “malul”u da mensup oldukları ahz-ı asker şuaabatı marifetiyle tebliğ ve şerait-i iskânın tefhim ettirilmesi lazımdır.

Madde 4. Şu şerait dairesinde iskân edilmek isteyenler var ise kendi mevzuatlarını havi muvaffakiyet senetlerinin ve memleketlerindeki hanesi halkından ve en yakın akrabasından kimleri beraberinde getirebilecekse zûkûr ve enas adetlerinin isimlerini gösterir meşruhatlı birer cedvelin istihsal kılınarak irsali peyderpey zuhur edecek talepler hakkında da bu yolda muamele icrası müktezidir

Karesi Sancağı (Balıkesir) Beş Yıllık Maarif Programı

Karesi (Balıkesir) Maarif Komisyonu'nun İl Meclis-i Umûmisi'ne sundukları “Beş Senelik Maarif Plânı” şöyleydi:⁹⁹

1331 senesi (1915 yılı)

Mevcudu 150 haneyi aşan bütün köylerde iki dershaneli ilk mektep açılacaktır. (İlk olarak 28 köyde açılacaktır)

1332 senesi (1916 yılı)

Merkezde bir ana mektebi, bir Mekteb-i Saniyi, Edremit'de bir ana mektebi, nüfusu 150 den, 100 haneye kadar olan 70 köye yeni mektep açılacaktır.

1333 senesi (1917 yılı)

Merkezde Darülmuallimatn(Kız Öğretmen Okulu), Bandırma'da Ana mektebi, Hanesi 75 den yukarı 74 köye mektep açılacaktır.

1334 senesi (1918 yılı)

50-75 hane arası olan köylerde 104 mektep açılacaktır.

1315 senesi (1919 yılı)

Hane sayısı 40 dan yukarı olan köylerde 90 mektep açılacaktır.

1915 yılında Balıkesir vilâyeti genelinde bir Darülmuallim, bir lise ve üç numune mektebi olmak üzere toplam 164 mektep açıktır.

Yukarıdaki beş yıllık maarif planında anlaşılabacağı üzere harbin kazanılacağından henüz herkes emindir. Öğretmenleri silah altına alınmış öğretmenlerin yerlerine vekil öğretmenler bulunmuştur. 1915-1916 ders yılında mevcut okulların yanı sıra 29 yeni okul daha açılmıştır. ¹⁰⁰ Ne yazık ki harp şartları daha sonraki yıllarda bu programın tam olarak gerçekleştirilmesine müsaade etmemiştir. Ya yeterli para bulunamamış, ya da asil veya vekil öğretmen olanların bir kısmı daha ihtiyaca binaen, zaman içinde silah altına alınarak, ordu içinde farklı görevlerde istihdam edilmişlerdi.

Meclis'i Vükelâ'da kabul edilen ve Talât Paşa imzası ile bütün vilâyetlere gönderilen ilgili kurumların beşer yıllık birer çalışma programı yapmaları emri, bütün Memalik-i Âli Osman'da heyecan uyandırmış, bu programlar her vilâyet ve mutasarrıflığın ihtiyaç ve durumuna göre yetkililer tarafından hazırlanarak Vilâyetlerin Meclis-i Umûmîleri tarafından son şekli verilip kabul edildikten sonra İstanbul'a ilgili bakanlıklara tastik için gönderilmişti.

Bu programları incelediğimizde, her şehrin tamamen kendi ihtiyaçlarına uygun hazırlandığı ve uygulandığı görülmektedir.

Memalik-i Âli Osman'da “Ziraat mektepleri”nin arttırılması gereği fikri ağır

⁹⁹ Karesi (Gazetesi)- 2 Mart 1331 numaro:47

¹⁰⁰ Karesi Sancağı . Meclis-i Umumi . İç-1331 s:31

basınca, Balıkesir¹⁰¹ ve Kepsut'da da birer "Ziraat mektebi" açılması için karar alındı¹⁰² Balıkesirdeki okula yer tahsis edildiği halde çeşitli sebeplerle açılmadıysa da "Kepsut Ziraat Mektebi" açıldı. Vilayet bütçesinden Kepsut'daki okul için vilayet bütçesinden binalar yaptırıldı,¹⁰³ her türlü alet ve teçhizat temin edildi.¹⁰⁴

Yukarıda örnek olarak verilen, Karesi Livası'na ait maarif ve sağlık programları gibi diğer Kütahya¹⁰⁵, Teke (Antalya)¹⁰⁶, Çanakkale (Kale-i Sultani),¹⁰⁷ Adana¹⁰⁸ şehirlerde beşer yıllık programlar hazırlayarak cetveller halinde İstanbul'a gönderdiler. Vilâyetlerden gönderilen programlar, İstanbul'da ilgili nezaretlerde kurulmuş bulunan heyetler tarafından titizlik-

le inceleniyor, zaten yapılması gereken, mahalli hizmetlerden sayılan maddeler¹⁰⁹ ve yasaya aykırı olan maddeler,¹¹⁰ plan dahilinden çıkarılıyor,¹¹¹ bazı maddeler hakkında planı yapanlardan görüş isteniyor,¹¹² yasalara uygun görüş bildiremeyen vilâyetlerin planları red ediliyor, ilgililer gerektiğinde uyarılıyor, yeni programlar isteniyordu. Gönderilen programların, uygulanabilir olup olmadığı, uygulanabilmesi için başka nezaretlerden de yardım istenmesinin uygunluğuna göre, programlar ilgili nezaretlere de gönderilerek, oradaki ilgili heyetlerin görüşleri de alınıyordu.¹¹³

Kabul edilen beş yıllık programlar, hemen vilâyetlere değişiklikleriyle birlikte gönderile-

101 BOA. DH. UMVM. dosya:76 gömlek:16 – 08 Şevval 1335 (Beş senelik mesai programı gereğince Karesi'de tesis edilecek Çiftçi Mektebi'nin plan ve programının Ticaret ve Ziraat Nezareti'nce tadil edildikten sonra tesisinin Karesi Mutasarrıflığı'na bildirildiği)

102 BOA. DH. İD. dosya:99 gömlek 32 -1333 Rebi'ül ahir 8 (23. 2. 1915) "Bazı vilayat ve mülhakatında ziraatin ve hayvancılığın geliştirilmesi için ziraat mektebi, numune çiftliği ve alet-i ziraiye ve damızlık hayvan depoları tesis edecek çiftçilere yeni ziraat usullerinin öğretilmesi. "

103 KA. MU. İÇ. 1331 s:25

104 Bu okul 1927'ye kadar öğrenimini sürdürdü. Ankara'da iş bilmez yetkililerin aldığı bir kararla , "Benzeri merkezde bile yok", denilerek kapatıldı. Eşyaları, alet ve edevatı Bursa Ziraat Mektebine gönderildi. Binaları halâ metruk olarak durmaktadır.

105 BOA. DH. UMVM. dosya:85 gömlek:7 – 26 Safer 1334 (İdare-i Hususiye ve Maarif İdaresi ile Umur-ı Sıhhiye, Umur-ı Ziraiye ve Baytariyesi'ne ait beş senelik programı belirtir cetveldir)

106 BOA. DH. UMVM. dosya:82 gömlek:21 – 24 Rebiülevvel 1334

107 BOA. DH. UMVM. dosya:82 gömlek:38 – 07 Cemaziülevvel 1334

108 BOA. DH. UMVM. dosya:82 gömlek:54 – 07 Cemaziülevvel 1334

109 BOA. DH. UMVM. dosya:82 gömlek:44 – 06 Cemaziülevvel 1334 (Kütahya Mutasarrıflığınca umur-ı sıhhiye ile ilgili olarak düzenlenip gönderilen beş senelik mesai programında yer alan inşa ve tesislerden ancak seyyar ve sabit karantina istasyonları inşasının mahalli hizmetlerden sayılabileceği 1334, 1335 ve 1336 senelerine aid sıhhiye ile ilgili gerekli görülen yeni inşa ve tesisler ile ilgili olarak açıklayıcı bilgiler istenmesi.)

110 BOA. DH. UMVM. dosya:82 gömlek: 58 (Ziraat, ticaret ve sanayi ile ilgili olarak Adana vilayetince düzenlenip gönderilen beş senelik mesai programına çekirge itlaf masrafı konulması kanununa aykırı olduğundan programdan çıkarıldığı bu sebeble program incelendiğinde bu hususa dikkat edilmesinin Ticaret ve Ziraat Nezareti'nden istenmesi.)

111 BOA. DH. UMVM. dosya:82 gömlek:42 -16 Rebiülevvel 1334 (Kütahya Mutasarrıflığı'nca umur-ı sıhhiyeye aid olarak düzenlenip gönderilen beş senelik mesai programından karantina istasyonlarının inşası, etüv makineleri ve karantina levazımı mübayaası hususlarının çıkarılmaları gerektiği.)

112 BOA. DH. UMVM. dosya:82 gömlek: 21-24 Rebiülevvel 1334 (Teke Mutasarrıflığının beş senelik mesai programının maarif kısmında yer alan Maarif kütüphanesinin ticarethane mi, yoksa ilmiye müessesesi mi olacağının ve ziraat faslında yer alan Karagöz Suyu'nun sulama için mi, yoksa ahalinin kullanması için mi akıtılacağı sorulması.)

113 BOA. DH. UMVM. dosya:82 gömlek:22-02 Rebi'ül ahir 1334 (Tekede tesisi düşünülen Maarif kütüphanesinin programa dahil edilmesi hususuna bakılması isteği ile umur-ı maarif ile ilgili olarak düzenlenip gönderilen beş senelik mesai programı hakkında Maarif Nezareti'nin düşüncelerinin sorulması. Kırkgöz Suyu'nun işletilmesinin idare-i hususiye ait olduğu hususuna bakılarak umur-ı ziraiye ile ilgili olmak üzere düzenlenen beş senelik mesai programı hakkında Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin fikirlerinin sorulması.)

rek, tatbiki bildiriliyordu. ¹¹⁴ Bazı programların tatbikinden “Harb-i Umûmî” diye anılan 1. Dünya Savaşı dolayısıyla ilgili nezaretlerin isteği ile, bir süre geri bırakıldıysa da, programlardaki geri bıraktıran bazı maddelerin, millete faydası olacağı görülünce tatbiki yolunda da emirlerle uygulamaya konabiliyordu. ¹¹⁵

Gönderilen beş yıllık programlar, uygulanırlığının kontrolü için ilgili genel müdürlüklerine gönderiliyorlar¹¹⁶, program hangi Nezaret’e ait işler içinse oradan görüş isteniyor, ¹¹⁷ uygun görülürse tatbiki için izin veriliyordu. ¹¹⁸ Ve mutlaka sonuçlandırılmasını istendiği bildiriliyordu. ¹¹⁹ Programların tatbiki içi de vilâyetlerin “adi muvazene-i hususiyye”leri kullanılıyordu.

Fakat “Seferberlik” ile birlikte 1. Dünya Savaşı yani “Harb-i Umumi” pek çok şeyi değiştiriyordu. Vilayetler de, bu programlar tatbiki için fazla malî yük getirebileceği, olağanüstü hal dolayısıyla bunun mümkün olamayacağı da göz önüne alınarak, bazı okul binalarının inşası¹²⁰, maaş ve daimi masraflar dışında masrafların bütçeye konulamayacağı için bu duruma uygun, masrafsız programların hazırlanması gereği bildirildi. ¹²¹ Gerektiğinde programlar ilgili Nezaretler tarafından değiştirilerek iade ediliyordu. ¹²²

1915 yılı bütün dünya için zor yılların başlangıcıydı. Harp başlamış, bütün devletler, hasım oldukları devletlerle her türlü ticari ilişkiyi kesmiş, bir birlerini adeta ablukaya almışlar-

dı. Buna rağmen programlar, bazı aksamlarla da olsa uygulanıyordu. ¹²³ Meselâ sadece Balıkesir’de 1915 yılında her şeye rağmen 19 yeni okul açılmıştı. Pek çok öğretmen silah altına alınmasına rağmen bu okullara vekâletle öğretmen tayin edilerek derslere devam edilmişti. ¹²⁴

Bütün bunlarla beraber, satın alınması planlanan pek çok malzeme artık ithal edilemediği için temin edilemiyor, plan gereği daha ilerideki yıllara aktarılıyordu. ¹²⁵ Bu durum “harb halî”¹²⁶ veya “hal-i hazırâ” ekinde ifade ediliyordu. Bazen de özellikle yeni açılması planlanan yollar için mühendisler, okullar için öğretmenlerin bulunması, bu kişilerin çoğunun askere alınmaları sebebiyle öteleniyordu. ¹²⁷

Devlet bütün harp sıkıntıları içinde bile bu planlar dahilinde bazı öğrencileri Avrupa’ya tahsile gönderiliyor, sadece bunların vilâyetlerde değil, ilgili Nezaretler tarafından yapılacağı bildiriliyordu. ¹²⁸

Bazı hizmetler ise gene harbin getirdiği sıkıntılar neticesinde 2. Beş Yıllık Program’a bırakılıyordu. ¹²⁹

Beş Yıllık Nafia Programı¹³⁰

1331 senesi programı

- *Balıkesir – Bigadiç – Sındırgı yolu inşaatına başlanacaktır.*
- *Edremit – Agunya yolu inşaatına başlanacaktır.*

121 BOA. DH. UMVM. dosya:81 gömlek:28 – 26 Receb 1334

122 BOA. DH. UMVM. dosya:81 gömlek:46 – 07 Safer 1335

123 Karesi Sancağı Meclis-i Umumisi 331 sene-i Maliyesinde Vukû Bulan İçtimaina Mahsus Zabıtnamedir s:30 (zamanın gösterdiği imkânsızlıklar sebebiyle planlanan tenhir makinesi alınamamış, teferrüdhane açılmamıştı.)

124 Karesi Sancağı Meclis-i Umumisi 331 sene-i Maliyesinde Vukû Bulan İçtimaina Mahsus Zabıtnamedir – Der-saadet Necm-i İstikbal Matbaası 1332 s:31 (Pek çok mektep tamiratına başlanmış, bir çok müşkülât ve manî ve mahmul ve muhat olan 331senesinde her şeye rağmen 29 yeni mektep açılmıştır. Pek çok muallim silah altına alındığı halde vekâletle muallim tayin ederek derslere devam edilmiştir.)

125 Karesi – 10 Rebiülahir 1334 – 01 Şubat, 1331 – Numaro:34/90

126 Karesi – 03 Rebiülahir 1334 – 25 Kanunsani, 1331 – Numaro:43/93

127 Karesi – 25 Rebiülevvel 1334 – 17 Kanunsani, 1331 – Numaro: 41/93

128 BOA. DH. UMVM. dosya:82 gömlek: 27 07, Safer, 1335

129 BOA. DH. UMVM. dosya:81 gömlek:63 – 03 Cemaziülahir 1335

130 Karesi – 28 Rebiülahir 1333 – 02 Mart 1331 – Numaro 47

- Mükellefiyet haricinde yol ve köprü inşaatına taahhüt eden nevahi için hükümetten nakden muavenet edilecektir.
- Gönen – Edincik yolu inşaatına devam edilecektir.
- Bandırma – Erdek yolu inşaatına devam edilecektir.
- Balıkesir kasabasına müsadif şose inşa edilecektir.
- Simav çayı üzerinde bulunan Mahmudiye köprüsü inşaatına devam edilecektir.
- Gönen’de “Muratlı Çayı” köprüsü inşaatına devam edilecektir.
- Balya-Çerkesçiftliği yolu inşaatına devam edilecektir.
- Balya’da Kayalar, Manyas’ta Aşıklar ve Susurluk civarındaki yol inşaatına devam edilecektir.
- Simav köprülerinin inşası için ahaliye muavenet edilecektir.
- Güngörmez köprüsü kâgire tahvil edilecektir.
- Bigadiç’te “Simav Çayı” köprüleri için ahaliye muavenet edilecektir.
- Bandırma – Erdek şosesinin Edincik kısmına müsadif Altsak noktası inşa olunacaktır.
- Balıkesir – Edremit tariki tamirat-ı mütemadisine devam olunacaktır.
- Burhaniye – Ayvalık yolu tamirat-ı mütemadisesine devam olunacaktır.
- Bandırma – Gönen yolunun tamirat-ı mütemadisesine devam olunacaktır.
- Burhaniye – Ilıca – Ayvalık yolu barakaları inşa olunacaktır.
- Tarik-i mezkûrun tamirat-ı esasiyesi icra olunacaktır.
- Balıkesir – Soma yolunun Balıkesir Hastahanesine kadar olan kısmı inşa edilecektir.
- Manyas – Aksakal yolu inşaatına devam olunacaktır.
- **1332 senesi programı**
- Balıkesir-Bigadiç-Sındırgı ve Edremit-Agunya, Balıkesir-Balat yollarının inşaatına devam edilecektir.

- Manyas-Aksakal İstasyonu yolunun kısm-ı mütebakisi inşaatına başlanacaktır.
- Balıkesir-Edremit-Akçay tariki tamirat-ı esasisi icra ve ahşap köprüler kâgire tahvil edilecektir.
- Nevahi yolları için ahaliye muavenetde bulunulacaktır.
- Ayvalık-Burhaniye-Ilıca ve Gönen-Edincik ve Bandırma-Edincik yolları tamirat-ı mütebakisi icra edilecektir.
- **1333 senesi programı**
- Sındırgı, Agunya, Manyas ve Balat yolları inşaatına ve Balıkesir-Edremit-Akçay yolu tamirat-ı esasisine devam olunacaktır.
- Nevahi yolları için ahaliye muavenet-i naktiyede bulunulacaktır.
- Ayvalık-Burhaniye-Ilıca ve Gönen-Edincik ve Edincik-Erdek yolları tamirat-ı mütemadisine devam olunacaktır.

1334 senesi programı

- Sındırgı yolu tamirat-ı mütemadisine mübaşeret, Agunya-Aksakal, Balat yolları inşaatına ve Ayvalık-Burhaniye-Ilıca, Gönen-Edincik, Bandırma-Edincik-Erdek yolları tamirat-ı mütemadisine devam olunacaktır.
- Nevahi yolları için muavenet- i naktiye ifa edilecektir.
- Balya – Gönen (yolu) inşaatına devam edilecektir.

1335 senesi programı

- Balya-Gönen yolu inşaatına devam edilecektir.

Diğerleri 334 senesine aittir.

Beş yıllık Ziraat Programı

1331 senesi programı

- Kepsut da leylî çiftçi mektebi tesis edilecektir.
- Bursa Ziraat Mektebi’ne müdavim livâ talebesi mütebakisi on beşe iblağ edilecektir.
- Çiftçilere üç sene taksitle verilmek üzere 500 adet Rudsak pullukları mübayaa edilecektir.
- Numune olmak üzere “arıcılık aleti” mübayaa edilecektir.

- Numune olarak “motorlu pamuk çıkırığı” celb edilecektir.
- Zeytin ağaçlarına ve bağlara arız olan hastalıkların imhası için 150 adet pulvarivatör mübayaa edilecektir.
- Merkez livâda natamam olan “hayvan deposu” ikmal edilecektir.
- Yeniden beş aygır daha celb edilecektir.
- Beşi manda boğası olmak üzere Balya’dan on beş boğa mübayaa edilecektir.
- On beş “plona boğası” mübayaa edilecektir.

1332 senesi programı

- Yeniden beş yüz pulluk mübayaa ve zürraaya tevzi edilecektir.
- Çiftçilere meccanene dağıtılmak üzere 1 çiftçi Risaleleri” tertip ve tab edilecektir.
- Burhaniye merkezinde “süthane” tesis edilecektir.
- Edremit’te işcar-ı meşcure ve bağ fidanlığı tesis edilecektir.
- Yeniden beş aygır mübayaa olunacaktır.
- Kepsut çiftçi Mektebi’nde bir “gülistan” tesis edilecektir.

1334 senesi programı

- Sındırgı’da “gülistan” tesis dilediği.
- Gönen’de bir “tecrübe tarlası” tesis edilecektir.

1334 senesi programı

- Erdek’te “fidanlı” tesis edilecektir.

1335 senesi programı

- Avrupa’da tetkik-i ziraiyede bulunmak üzere memurlar gönderilecektir.
- Avrupa ve Amerika sergilerine livâ namına iştirak edilecektir.
- Ziraat memurları için “ziraat projektörleri” mübayaa edilecektir.

Harbin getirdiği bütün olumsuzluklara rağmen, programlar uygulandığı gibi, program dışı olan bir takım çalışmalarla, sıkıntılar giderilmeğe çalışılıyordu. “Amele Taburları”nı teşkil eden gayrı-müslim askerlerin yanı sıra, Almanların Ruslardan esir aldığı çok sayıda esir de Türkiye’ye getirilen, başta tarım olmak üzere, insan gücü yokluğu hissedilen işlerde çalıştırılmışlardı. Bunlar tarım işçileri olduğu gibi, bazı makinelerin kullanımında da istihdam edildiler.

Tarımda Makine Kullanımı

Beklenen bir harbe katılma durumunda, erkeklerin askere alınmalarıyla doğacak boşluğu doldurmak amacıyla, bütün vilayetler tarımda makine kullanımına teşvik edildi. Avrupa’dan getirilerek satışa sunulacak makineler ile ilgili çok güzel bazı çizimler zamanın gazetelerine reklam olarak verilmişti.¹³¹

Sulu tarımın getirisini göz önüne alan devlet, uygun yerler için dolap ve motorlu tulumba getirtti.¹³² Sadece Balıkesir ili 10 harman makinesi sipariş etti.¹³³ Bu makineler Haziranın onunda gelerek şehrin çeşitli yerlerinde ve gönderildikleri kasabalarda çalışmaya başladılar.¹³⁴

Karesi’den (Balıkesir) başka; Edirne, Sivas, Konya, Ankara gibi vilayetlere de gönderilen bu makinelerin bazıları, gaz yağı, bazıları odun, bazıları da maden kömürü ile çalışıyorlardı.¹³⁵ Bu makinelerin makinist ve yardımcılarına maaş ödeniyor, geliri ise “İdare-i Hususî bütçesine” gelir kayıt ediliyordu.¹³⁶

Bu makinelere devlet “hangarlar” yaptırtmış,¹³⁷ masraflarını da vilayet bütçesinden karşıla-

131 Ahmet Hezarfen-17. Ve 20. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti’nde Esnaf, s, 29

132 Karasi- 16 Haziran 1330 numaro:10”bir saatte 20. 000 okka su çekiyor. Bir hayvan bunu 7-8 saatte zor çekebilir...”

133 Karasi- 27 Nisan 1330 numaro:3

134 Karasi- 30 Haziran 1330 numaro:12

135 BOA. DH. İD. dosya:99 gömlek:31 – 1333 Muharrem 1 (20. 11. 1914)

136 Karasi- 29 Haziran 1331 numaro:12-64 ve KS. MU. İÇ. 1331 s:9, 10

137 BOA. DH. UMVM dosya:29 gömlek:50 – 1335 Rebiülevvel 03 (27. 01. 1917)

mıştı.¹³⁸ Bu makinelerde makinist ve ateşçinin yanı sıra “amele taburlarından” her makine için 14 amele asker de çalıştırılmış ve hepsine ücret ödenmişti.¹³⁹ Bu makinelerden başka 1915 yılı Balıkesir Vilayet bütçesinden 50 pulvarizatör, 150 pulluk alınmıştı.¹⁴⁰ Uzun harp yıllarında, hiçbir yerden yiyecek bir şeylerin gelmediği o yıllarda devletin önceden düşünüp aldığı tedbirlere rağmen, ordu ve halk açlık ve kıtlıktan büyük kayıplar verdiler. “At pisliğinden arpa toplama” bu yıllarda idi. Süpürge tohumu, bulunabilirse “mısır sömeği” öğütülüp yeniliyordu. Ama her türlü olumsuzluklara rağmen Türkler ayakları üzerinde durmasını bildiler.

**Beş yıllık programlar ile ilgili
Balıkesir’de çıkan Karesi Gazetesindeki
Haberler
Karesi 19 Rebiülevvel 1333-19 Kanunsanî
1330-Numaro:41
Meclis-i Umumi Müzakeratı-12
Kanunsani, 330**

Beş senelik programın ziraat kısmı hakkında tekrar müzakereye başlanarak heyet namına Rıza Bey izahat-ı lazıme ve kifaye itâ ve aynen ve müttefiken kabul olunarak ziraat encümenine havalesi karargâr oldu. Yine Rıza Bey tarafından program umur-u nafiaya ait olan 331 senesi kısmı izah edilerek mükellefiyet haricinde yol yapmak isteyen nahiye ahalisine çivi, kireç gibi levazım masrafı ile üstadiye masrafları ve rilmek üzere tahsisat-ı kâfi idhal ve diğer masraflara ait kısmın dahi ikmalî zımnında tekrar program heyetine havale olundu.

**Karesi Gazetesi-25 Rebiülevvel334 -17
Kanunsani 1331-Numaro: 41/93
Umur-u Ziraiye ve Baytariye¹⁴¹**

Umur-u ziraiye için 331 senesi bütçesine 603. 800 kuruş vaz ve ithal buyurmuş (konmuş) ve ziraatin temin-i terakkisi emeliyle bazı

mukarrerat-ı müfide (faydalı kararlar) dahi itihaz olunmuştu. Buna ait icraat ve tatbikat ber veçhe zîr arz ediyoruz:

Çiftçi Mektebi: Kepsut nahiyesi merkezinde inşa ve tesisi mukarrer (kararlaştırılmış) olan “Çiftçi Mektebi” maalesef açılmamıştır. Çünkü mektep binası itihaz edilecek olan daire-i askeriye’nin itasına Harbiye Nezareti Celilesince muvafakat edildiği halde arazi-i seniye’nin terk ve tesisi bu babdaki kanuna binaen maalesef mümkün olmayacağı Hazine-i Hassa-i Şahane Müdürlüğü’nden iş’ar kılınmış ve bu itibar ile bütçede merkûm tahsisatı da bitabi sarf edilememiştir.

Ziraat Muallimleri: 330 senesinde Balya, Bandırma, Gönen ziraat muallimleri hizmet -i maksure (mecburi hizmet) ile silah altına alınarak yerleri boş kalmış ve Erdek ziraat muallimi de azledilmişti. Bundan başka yine hizmet-i maksureye tabi tutulan merkez livâ ziraat muallimi dahi rütbe-i şahadete erdiğinden, bu vazife de iptal edilmişti. Terakkiyat-ı ziraiye’nin hayatı olan bu muallimliklerin boş ve açık kalması terakkiyata sekte olacağı için yeni muallimler temin ve tayin edilmişse de Erdek ve Sındırgı muallimleri altı ay sonra silah altına alınmıştır.

Numune Tarlası: tahsisatı geçen sene çıkan bir numune tarlası Kepsut Ziraat Mektebi için alınmak istenmişse de, mektep açılmadığından, vazgeçilmiştir.

Tütün Ziraatı: Ziraat Nezareti ile Reji Umum Müdürlüğü arasında itilaf varsa da Vilâyetin her tarafında tütün ziraatine karar verilmiştir.

Ormanların Muhafazası: Bunun için bütçeye külliyetli para ayrılarak, orman kurucusu ve bekçi tayin edilmiştir.

138 BOA. DH. UMVM. dosya:29 gömlek:44 -1334 Receb 12(06. 02. 1916

139 Karasi-8 Haziran 1331 numaro:9-61

140 KS. MU. İç. 1331 s:148

141 Karesi – 25 Rebiülevvel334 -17 Kanunsani 1331 – Numaro:41/93

**Karesi-3 Rebiülahir 1334-25 Kanunsani
1331-Numaro:43/93**

Ayvalık ile Ayazmend Nahiyesi arasında yapılmak istenen yol, 7. içtimada ele alınmış ve 333 senesi “Beş Senelik Programına uygun görülmüştür.

İzahatname¹⁴²

Ziraat Mektebi Talebesi: Bursa Ziraat Mektebi’nde Livâ namına tedris etmekte olan yedi efendinin, bu sene on beşe iblağı için bütçeye tahsisat konulmuştur.

Arıcılık Aleti: Numune olmak üzere mübayaası kararlaştırılan arıcılık alet ve edevatı için bütçeye nakit konmuşsa da, harp hali dolayısıyla celbi mümkün kılınamamıştır.

Rudsak Pullukları: 500 adet pulluğun mübayaası edilmesi defaatla istenmesine rağmen, bu pullukların mevcudu İstanbul’da kalmamış, harp sebebiyle dışarıdan da celbi imkânsız bulunmuştur.

Erdek’te Fidanlık Tesisi: Bir numune tarlası tesis etmek üzere, 15. 000 kuruş ile bir tarla satın alınmıştır.

Pulvarizatörler: Zeytinlere ve bağlara musallat olan zararlılarla mücadele için pulvarizatörlerin numuneleri istenilen kalitede olmadıkları için alınmamıştır.

Orak ve Harman Makineleri: Orak ve harman makineleri alınmış, merkez ve kazalara gönderilmiş ve bunların kullanımında asker aileleri tercih edilmiştir.

Damızlık Hayvan Deposu: İnşalarına geçen sene başlanılan damızlık hayvan depoları bitirilmiştir.

Aygır ve Boğalar: Mevcut on aygıra ilâve olarak beşi aygır ile beşi manda olmak üzere yirmi beş boğa alınmağa karar verilmiştir. Ancak tatbik edilememiştir. Sadece bir boğa ve üç aygır beğenilerek alınmıştır.

**Karesi-10 Rebiülahir 1334-01 Şubat
331-Numaro:34/90**

Umur-u Hayriye ve Sıhhiye

Hastahaneler: Kasabaya 250+1 kilometre mesafede inşa edilen hastane 330 senesinden iskelet halinde bu seneye devr edilmiş, bu sene bitirilerek harp meydanlarında mecruh ve zaif düşen evlâtlarımıza tedavi için 80 kişilik kısmı teslim olmuştur.

Tedhir Makinesi: Balıkesir ve Edremit için birer tedhir makinesinin parası ayrıldığı ve sipariş edildiği halde zamanın getirdiği imkânsızlıklar sebebiyle alınamamıştır.

Teferrüdthane: Hasta mahkûmlar için hapishane dışında yapılması kararlaştırılan teferrüdthane, hapishanene başka yere taşınacağı için tehir edilmiştir.

Aşı Memurları: Henüz teşekkül etmemiş nahiyelelerin belediyeleri için üç aşı memuru tayin edilmiş ve bunlar bir hayli aşı tatbik etmişlerdir.

Kabile Namzetleri: Dersaadet’e gönderilmeleri tekarrür eden ve tahsisatı bütçeye vazolunan on talebeden, bir çok muhaberat ve teşvikat neticesinde yalnız sekiz namzet tedarik edilebilmiş ve bunlar Dersaadet’e gönderilmek üzeredir.

Su celbi ve İzalesi İşleri: Merkez Liva’ya su celbi için muktezi keşfiyatın icrası zımında bütçeye devr ve vazeden tahsisat, mütehasıs mühendislerin celbi mümkün olmadığından, mümkün olamamıştır.

Burhaniye’de izale ol olunacak suyun demir boruları temin edilmek üzere bütçeye konulan 50. 000 kuruş dahi ahval dolayısıyla boruların tedariki imkânsızlığı sebebiyle sarf edilememiştir.

Sonuç

Devletin güçlenmesini, sanayi, iktisadi, sosyal kalkınma ile olacağını iyi bilen İttihad ve Terakki Hükümeti, gerek parti kadrolarını

devreye sokarak, gerekse resmi yoldan yeni bir hamle başlatmıştı. Her vilâyet neler yapılması gerektiğini İstanbul'daki bürokratlardan daha iyi bileceği için, bu Beş Yıllık Programlar her vilâyet ve livâda önce meclis-i umumilerde tartışılıp kabul edilerek, hazırlanmış, ilgili nezaretlere gönderilmiş, buralardaki uzmanlar tarafından gerçekliği ve gerekliliği göz önüne alınarak, kabul edilip uygulanmaları emredilmişti.

İttihad ve Terakki Hükümetinin yaptığı, İstanbul'dan emredilip uygulanan değil, yörenin insanların ihtiyacına uygun programlar uygulamaktı.

Programlar, vilâyet ve livâlarda büyük bir ciddiyet içinde uygulamaya konumlu, 1. Dünya Savaşı yıllarında bile yapılabildiği kadarıyla plânlara uyulmuş, harbin sıkıntıları içinde gerekli bazı malzemeler bulunamadığından yapılamayan çalışmalar, 2. Beş Yıllık Programa bırakılmıştı.

Halkın sağlık problemleri ile ilgili çalışmak ve tedbirler almak her zaman Devletin en önde gelen çalışmalarından olmuştu. Bu çalışmalar, gelişi güzel ve olayların gelişine göre değil, uzmanlar tarafından tespit edilen bir program dahilinde yapılmıştır.

Gerek gençliğe yönelik eğitim programlarıyla (izcilik, Genç Dernekleri, gibi. .) ve diğer sağlık, ziraat, nafia programlarıyla, görüleceği gibi çok kısa bir zaman içinde devlet, sağlıklı, eğitilmiş insanlarıyla, ziraat ve sanayisiyle, dev bir ülke haline gelecekti.

Ekler

Belge 1 : 02. Mart 1331(15 Mart 1915) tarihli 47 numaralı Karesi Gazetesi (Balıkesir Livâsı Beş Yıllık Sağlık Programı)

Belge 2 : 1918 de Halep Sıhhiye Müdürlüğü tarafından verilen "Portör Olmayanlara Mahsus Şahadetname"

Belge 3 : 1917 de Kepsut'ta evlenecek birisine verilen "frenği" olmadığına dair "Sıhhat Muayene Varakası"

Karesi (Gazetesi)-28 Kanun-i evvel 1331-Numaro: 38/90¹⁴⁴

Turan'a Doğru

Güzel Turan, senin ismin öyle türlü bir isim Semaların, ovaların, denizlerin bir kısım.

Senin yolun öyle yol ki bülbüllerle süslenmiş. !

O bülbüller senelerce şakırdamış, susmamış.

Yüce Kalkay* arş ileri şu muhteşem Turan'a. !
Koklayarak gidelim biz bu şerefli meydana.

Ah Turan, senin için gurbet çektik bir zaman. !

Bilmiyorduk, tanımadık senin gibi güzel can.

Bundan sonra ahdımız var, o muhteşem ülkeye,

Koklayarak gideceğiz, hepimiz de görmeye.

Yüce Kalkay, arş ileri şu muhteşem Turan'a

Koklayarak gidelim biz bu şerefli meydana.

Seni görmek, bütün acı felâketler dökmektir.

Seni görmek, mazideki lekeleri silmektir.

Sen yaşarsan, güzel Turan, bütün Türk'ün eliyle

İstikbalde şalı yıldız, tanlı Türk'ün diliyle. .

Yüce Kalkay, arş ileri şu muhteşem Turan'a

Koklayarak gidelim biz bu şerefli meydana.

A. İrfan

143 "Karesi" 2. Meşrutiyet yıllarında Balıkesir'de çıkarılan yarı resmi bir gazetedir.

144 Kalkay = Başbuğ

Ahmet Kemal İlkul (1889 - 1966)'un İsporad Adaları ve Tarihçesi Adlı Eseri

Dr. Yusuf Gedikli

Ahmet Kemal İlkul 1889'da Rodos (kendisi Rados yazar)'ta doğmuş, 1966'da İstanbul'da ölmüştür. Rodosta Medrese-i Süleymaniyede okumuş, 16 yaşında adliye kalemine sıtajyer olarak girmiş, iki yıl sonra, 18 yaşında Sömbeki adasındaki öğretmenliğe talip olmuştur. 1908'de ikinci Meşrutiyet ilan edildiğinde Sömbeki adasındadır. İttihat ve Terakkiye girer. Terfian Kalimnos adası baş öğretmenliğine tayin edilir. Altı ay sonra, 1909'da Meis adası baş öğretmenliğine atanır.

Sürekli okuyan Ahmet Kemal, Meis adasının tarihi hakkında bir eser yazar. İzmirde yayınlanan Ahenk gazetesine "Adalar mektubu" başlığıyla yazılar kaleme alır. 1912'deki İtalyan işgali üzerine Meisten ayrılıp İstanbul'a gelir. Öğretmenliğe devam eder. Hilâl-i Osmanî gazetesinin yazı işleri müdürü olur. İstanbul'da Radoslu (böyle) Ahmet Kemal olarak tanınır. Ziya Gökalptan etkilenip "koyu bir Türkçü" olur. Gençliği ve heyecanı dikkate alınarak Talat Paşa tarafından 16 Şubat 1914'te Kaşgara öğretmen olarak gönderilir.

Tarafımızdan yayınlanmış 12 kitabı tesbit edilmiştir. Hazırladığımız Çin Türkistan Hatıraları - Şanghay Hatıraları isimli eseri Ötüken yayınevinden çıkmıştır (Birinci baskı 1997, ikinci baskı 1999, 448 s.).

Anahtar Kelimeler

Ahmet Kemal İlkul, Rodos, İsporad Adaları

Ahmet Kemal İlkul'un İsporad Adaları ve Tarihçesi adlı eseri

Ahmet Kemal İlkul İsporad Adaları ve Tarihçesi eserini 1915'te yayınlamıştır. Kitap 55 sayfadır. Naşiri Arif Hikmettir. Bu tarihte yazar Doğu Türkistandadır. Demek ki eserini 1913 sonları veya 1914 başlarında matbaaya teslim etmiştir.

Eserin basım yeri yazılmamıştır. Muhtemelen İstanbul'da basılmıştır.

Yazar isporad sözünün "dağınık" anlamında Yunanca bir kelime olduğunu bildirir. Bu kelime başka bilim dallarında sporadik imlasiyle "tek tük, seyrek" anlamında kullanılır.

Eserde Meis, Sömbeki, Kalimnoz, Kaşut, Kerpe, İlyaki adaları, yani 6 ada hakkında geniş bilgiler yer almaktadır.

Eser yazarın "Bir iki söz" başlıklı sunuşuyla başlar (2-3. s.). Kitabın yarısına yakın kısmını "Meis cezîresi" kaplar (4-24 s.). Daha sonra "Sömbeki adası" (24-38 s.), "Kalimnoz cezîresi" (39-43. s.), "Kaşut cezîresi" (44-46. s.), "Kerpe adası" (47-51. s.), "İlyaki adası" (52-55. s.) hakkında bilgiler verilir.

Yazar kitabının sonundaki notta “İstanköy, Asturopalya, Karyut, Batnos, Laryoz, İncirli adalarına ait tarihi bilgileri vaktiyle Hilâl-i Osmanî ve Hakk gazetelerinde yazmış olduğu”nu, “mezkûr makaleleri toplayarak kitap şekline koyacağını ve bu suretle İsporad adalarının tarihçesini tamamlayacağını” belirtir. Yazar ayrıca İzmirdeki Ahenk gazetesinde “Adalar mektubu” başlığıyla adalar hakkında yazılar da yazmıştır. Böylece yazar 12 ada hakkında bilgi vermiş olmaktadır.

İlkulun bu kitabı Rodos dışındaki adalar hususunda bir çok bilgi vermekte, bilmediğimiz bir çok konuyu aydınlatmaktadır. Aşağıda vereceğimiz metin kitabın tam ve orijinal metnidir.

Ahmet Kemalın Meis adası konusunda Muhtasar Meis Cezîresi Tarihi ve Mufasssal Meis Cezîresi Tarihi isimli daha önce basılmış iki kitabı vardır. Muhtasar Meis Cezîresi Tarihini henüz elde edemedik (Bu kitap 1909 veya 1910 yıllarında yazılmış ve yine bu yıllarda yayınlanmış olmalıdır). Mufasssal Meis Cezîresi Tarihi (ki üzerinde “ikinci tab” ibaresi vardır) 1911 (rumi olarak 1327)’de Rodosta yayınlanmıştır. İkinci baskı 1911 (rumi tarihle 1331)’de Rodosta yapılmıştır. Bu eserin de Latin harflerine aktarılması iyi olur.

Ahmet Kemal yukarıdaki iki kitabı ek ve çıkarmalarla 1915’te yayınladığı ve bizim aşağıda verdiğimiz kitabın başına koymuştur.

Eserin yayına hazırlanışı

Eseri 25 Eylül 1996 ile 25 Aralık 1996 arasındayayına hazırlamış, fakat yayınlamamıştık. Yeniden işleyerek yayınlamaya karar verdik.

Daha öncekilerde olduğu gibi eser yayına ses çevrimi yoluyla değil, harf çevrimi yoluyla hazırlanmıştır. Bu yola kısmi tıranskripsiyon diyebiliriz. Böyle yapmamızın sebebi nisbeten sade dilli bir eseri fonetik işaretlere boğmamak, anlaşılmasını zorlaştırmamaktır.

Uzun a ile biten tamlamaları -yı, diğerlerini -i şeklinde gösterdik. Türkçe vergü kelimesinin tamlama hali de -yi biçimindedir. Daha önceki yayınlarımızda çift y ile, -yy- şeklinde gösterdiğimiz kelimeleri bu yayınıımızda yalnızca -y- ile yazdık. Yani hürriyyet değil hürriyet, askeriyye değil askeriye yazdık.

Yayınıımızda ayın harfleri gösterilmiş, hemzeler işaretlenmemiştir.

Sayfa nolarını belirttik. Bazı kelime ve hususları açıklama gereğini hissedip dipnotlarla verdik.

Eserin diline kesinlikle dokunmadık. Sadece eski yazı dilimizde az kullanılan bazı kelime ve tamlamaları köşeli parantez içinde açıkladık. Böyle yapmakla anlama kolaylığı sağlamak istedik. Tabi ki kelimeleri bilenler köşeli parantez içlerini okumayacaklardır. Kısaca tüm köşeli parantez içleri bize aittir.

Anlam ve okuma bakımından tereddütte olduğumuz kelimelerin sonuna birer soru imi koyduk.

Eserin dili

Devrine göre sade sayılabilir. Yazar 1911’de başlayan Türkçecilik akımından etkilenmiştir. Fakat savaşlar dolayısıyla dilini tamamen sadeleştirememiştir. Buna rağmen mesela Mufasssal Meis Cezîresi Tarihinin ikinci baskısındaki (1911) bazı eski kelimeleri çıkarıp yerine Türkçelerini yazmıştır.

Dilinin şu özelliklerini gösterebiliriz:

1. Eserde bazı öz Türkçe sözlere tesadüf ederiz: Akdarma “bir taşıttan diğerine geçme”, büzük “büzülmüş”, darbelemek (Arapça kelimedden Türkçe ekle fiil yapılmıştır), koltukçu “avane, yar-

dakçı”, otlakiye “otlak” (kökü Türkçe, eki Arapçadır), sargı “sarılmış”, sırmalı birlik “bir tür beşi bir yerde; beşi birlik de denir”, tutamaksız “iler tutar tarafı olmayan”, yaltanmak “yeltenmek” gibi.

Dalgıç, düzme, engin, saçma gibi öz Türkçe sözlerin de eski olduğunu metinden anlıyoruz.

İtalyancadan gelen ve artık Türkçeleşen pocalamak “gemi rüzgâra karşı gidemeyerek sürüklenmek; yalpalamak” fiilini bugün bocalamak biçiminde kullanırız. Kelimenin aslı İtalyanca poggia “yel altı”dan gelir (S. Nişanyan, Sözlerin Soyağacı, 4 b. , İstanbul 2009, 75. s.).

Eserde lor, sade yağı gibi süt ürünlerinin adlarına rasgelinir. Etraf sözü “taraf” anlamında kullanılır.

Ayrıca göğüs vermek “göğüs germek”, başında tüy bitmemiş, suya sabuna dokunmamak deyimlerine tesadüf edilir.

Kitapta kadem-zen “ayak atan, ayak basan” Arapça-Farsça birleşik kelimesi de kullanılmıştır. Zen farsça olup “vurucu, vuran, atan, çalan” manasındadır. Bu kelime Büyük Larusta ve F. Devellioğlunda yer almamaktadır.

2. Bazı tarihi terimler geçer: Akıncı ve salgıncı filosu “saldırı filosu” (bir yerde salkıncı filosu olarak geçer; 24 ve 48. sayfalar), çeri “asker”, kalyon “bir tür savaş gemisi”, maslak “Osmanlılarda bentlerden künklerle getirilen suyun kollara ayrıldığı kesimlere maslak, bununla ilgili görevliye maslak reisi denirdi. ”

3. Şu kelimeler günümüz imlasından farklı yazılmıştır: Alma “elma”, altun “altın”, Bodurum “Muğlanın Bodrum ilçesi” (yalnız bir yerde böyle yazılmıştır), beg “bey”, beglik “beylik; kamu malı”, burunundaki “burnundaki”, ceneral “general”, dürlü “türülü”, furtuna “fırtına”, genç “genç” (yalnız bir yerde böyle geçer), gerü “geri”, gülünc “gülünç”, içün “için”, ilerü “ileri”, incü “inci” (yalnız bir yerde böyle), kapu “kapı”, karşı “karşı”, kilisa “kilise”, metro “metre”, misüllü “gibi”, papas “papaz”, Rados “Rodos adası”, sahrınc “sarnıç”, süd “süt”, Türkiye “Türkiye”, vergü “vergi”, yigirmi “yirmi”, yukaru “yukarı”, zeytun “zeytin. ”

Bunları aynen bıraktık. Sadece kilisa sözünü kilise yazdık. Rodos kelimesinin Rados yazılışı manidardır. Bu Türkçenin ilk hecedeki geniş-yuvarlak ünlüleri nasıl geniş-düz haline çevirip bünyesine uydurduğunu gösteren güzel bir örnektir.

Buna rağmen Osmanlıcada dörd şeklinde yazılan kelime kitapta dört olarak yazılmıştır.

4. -ub zarf fiili sadece yuvarlak şekliyle, yani -ub yazılmıştır. Gidüb, olub, yakılıb gibi. Bunları da aynen bıraktık.

5. Düz ünlülere bitişen -ur geniş zaman eki bir kez böyle kullanılmıştır.

6. Batı kaynaklı şu kelimelere yer verilmiştir : Alafıranga, arteziyen, diplomasi, doktor, entrika, fanila, gambot, gaz “gaz yağı”, gazino, jandarma, kanal, kanaviçe, kaput, karantina, komite, konferrans, kordon “kıyı şeridi, kumsal”, limon, makine, manifatura, paskalya, politika, portakal, posta, santim, tiyatro, ültümatom, vapur.

Demek ki bu kelimeler daha cumhuriyetten önce dilimize girmiştir.

6. Bazı Rumca sözler de kullanılır : Angelos “melek”, Barba “bu sözle Rum tefeciler kastedilir”, çumuha “ikinci derece kalitede sünger”, demurundia veya temurundia “adalarda Rumları idare eden teşkilatın adı”, Elinoz “galiba Elenizm kastedilmektedir”, epistans veya epistats “adaları idare eden memurlar ve vergi toplayıcıları”, kisten veya kesten “kale”, malat “en kaliteli sünger çeşidi”, manduruha “üçüncü derece kalitede sünger”, metropolid.

İSPORAD ADALARI ve TARİHÇESİ

Meis, Sömbeki, Kalimnoz, Kaşut, Kerpe, İl-yaki,

İstanköy adaları hakkında ma'lûmât

Muharriri

Habîbzâde Radoslu Ahmed Kemâl [İlcul]

Nâşiri Arif Hikmet 1331 [1915]

2// Bir iki söz

Bugünlerde Yunanistanla adalara ait mesâ'ilin [meselelerin] almış olduğu şekil ve vüs'atden [gelişmeden] dolayı tahaddüs eden [meydana gelen] ve atiyen [gelecekte] de etmek ihtimâli bulunan ihtilâfât [ihtilâflar] bütün alaka-dar dimağları işgal ediyor. Bu meselenin alacağı şekl-i mahiyet bilhassa oradaki varlıkları ayaklar altında kalan biçare İslâmları, o esir ve sefil mevcudiyetleri düşündürüyor. Bundan dolayı onların arzu ve emellerine, azimkâr hükûmetimizin de menafî'ine [menfaatlerine] muvafık [uygun] bir tarz-ı tesviyeye intizar etmekle [anlaşma tarzını beklemekle] beraber, buradaki karilerimizin de [okurlarımızın da] bu adalar hakkında vazife-i vataniyeleri mucibince [icabınca] bir telakki edinebilmeleri için lazım gelen idarî, tarihî, siyâsî izahatı vermeyi münasib bulduk. Bu eserçiğin ihtiva ettiği hakâyık [hakikatler] oralarda uzun müddet bulunmak ve gezmek suretiyle elde edilmiş olduğundan eseri mütala'a buyuran zevat, ümid-varım ki Bahr-i Sefid [Akdeniz]'in //3// üzerine birer inci güzelliğiyle serpilene ve hayat-ı atiyemiz için varlıklarına muhtâc olduğumuz bu mühimm parçalar hakkında bir fikr-i salim elde edebileceklerdir. . .

Hilâl-i Osmanî muharrirlerinden

Ahmed Kemâl

4// 1. Meis cezîresi [adası]

Meis cezîresi İsporad¹ adalarının müntehâ-yı cenûbisinde [güney nihayetinde] Likya [Teke]

nam-ı kadîmiyle [eski ismiyle] ma'ruf sâhilin yakınında ve Rados vilayetinin şark cihetinde vaki', dâiren-mâdâr [çepeçevre] on beş mil vüs'atindedir.

Adanın letâfet-i mevkî'yesi [mekisinin güzelliği] pek hoşdur. Karşusunda, yani şimâlinde Anadolu'nun zümrüdî dağları, şarkında küçük ve gayr-i meskûn bir takım adalar, garbdan Radosdan daimi esen saf rüzgârlar, cenûbda geniş bir sema altında parlayan berrak bir ufuk, adaya bir manzara-i feyz-nâk [ışıklı bir manzara] bahş eder.

Ada ormandan hâlî [yoksun], yalçın kayalar-dan ibaret olduğundan şehirden vasata [ortaya] doğrulunca yukarıdaki manzaranın letâfetine mukabil //5// sırtlarında yürümek mümkün olmayacak bir inhinâya [eğilmeye] tesadüf ediliyor. Bu nokta-i inhinâdan sonra şimâl-i şarkî cihetinden alçak ve mestûr [kapalı] görünen şehre zahîr [bakan?] ve etrafa hakim olan Jan tepesine vasil olunur.

Bu tepenin etrafına yerliler Aya Yorgi namını vermiş ve sâhil-i bahre [deniz sahiline] akıp giden cihetleri cesîm [kocaman] kayalarla, gayr-i muntazam bir yoldan ibaret bulunmuştur. Bu mevkî'den adanın her tarafına gidilebilmek için küçük ve ince yollar mevcuddur.

Adada ilk meskûn ahali Palazlar idi. ² Palazlar evvelce bir mezheb-i meçhûle salık idiler. Fakat sonraları Poltek'in³ ta'dat [sayı?] ilahı tecvîz etmesi [caiz görmesi] üzerine onlar da mezheb-i mezkûri kabul etmişler ve bilahare Yunanistanın Patras şehrinde tevellüd eden ve kendilerince Meisin hami ve kâşifi namı verilen Rados kâşifi Apollon, zaten ta'dad ilahı perestişi [tapınıcısı] olmakla bu kavim -Meisliler- kendisine ibadetde kusur etmemişdir. Ahiren Apostol Polus isminde bir din-i İsevî müntehşirinin [yayıncısının] adaya gelerek İsevî mezhebini i'lan ve ahaliyi mezkûr mezhebi kabul eylemeleri için teşvik ve

1 Yunanca olub dağınık manasını ifade eder [Yazarın notu].

2 Kitabın ikinci baskısının 6. sayfasında Palağuzlar yazılmıştır. Bu ad galiba Pelask kavim adıyla aynıdır. Dr. Gedikli.

3 Kitabın ikinci baskısının 6. sayfasında Polnek'in yazmaktadır. Dr. Gedikli.

tergib eylemesi [isteklendirmesi] üzerine zaten bir mezheb-i hakiki sahibi olmadıklarını tedricen //6// anlamaya başlamış olan ahali, bir müddet sonra din-i İsevîyi kabul eylediklerini i'lân etmişlerdir.

Meis, kable'l-milâd [milâddan önce] Radosa merbut idi. O zamanın memur-i siyasiyelerine epistats⁴ -bunlar vergü tahsili [toplayıcısı], memleketi idare usûlüne vakıf olanlar[dı]- namı verilir. O memurlar Radosdan i'zam [tayin] kılınarak memleket idare olunurdu. Bu idareye İskender-i Kebîr hâtıme [son] vermişdir. İskenderin adaya kadem-zen-i istila olduğu [istila için ayak bastığı] zamana kadar bu usûl cari ve daim idi.

İskender-i Kebîr mahsus [özellikle] tasavvur ederek değil, tesadüfi bir pocalama [sürüklenme] seferinde -ki şark seferinde- adayı istila ederek bir müddet kalmış ve bıraktığı memurlar vasıtasıyla ada bir vakit hüsn-i muhafaza olunmuş ise de, bilahare vefatıyla taksim-i mülk esnasında kendisiyle münasebetdar ve ülkesine karabeti [yakınlığı] olan Likya [Teke], Pamfilya [İç-el] hükümdarı bulunan Tarhus Andaruny, hissesine isabet ettirmeye çalışmış, o da bir müddet adaya sahip ve hakim olmuştur.

Milâdın birinci asrına kadar bu ada bir çok hükûmetlerin zir-i idaresine [idaresi altına] geçmiş ve sonra Romalıların devrine tesadüf eden milâdın 248'inci tarihinde Loeyus'un idaresinde bir müddet kalmış, bilahare al-i Abbasdan [Abbas soyundan] Harun'ür Reşid idaresine geçen bu ada az zaman zarfında her dürlü umrana [uygarlığa] nail olmuştur. Harun'ür Reşidin //7// Giride icra eylediği bir seferden avdeti sırasında havanın muhalefeti dolayısıyla donanması pek alçalarak, ya'ni engin denizlerden sevâhile karib

[sahillere yakın] bir mahalle geldiğinde barınmak ihtiyacı hissedilince donanmayı sâhile sevk etmeye başlamışdı. O zaman ise Temre⁵ limanının şöhreti meşhur-i alem idi. ⁶ Harun'ür Reşid gemilerinin yelkenlerini akdarma ettirerek bir müddet sonra Temreye dahil oldu.

Bu münasebetle oralarda fütuhata başladı. İskender-i Kebîrin üç yüz parça sefine-i harbiyesini [harp gemisini] isti'ab etmekle [almakla] ma'ruf olan Meis adasının ise bu seferden haric tutulması, tabi'i tecviz olunamaz idi [caiz görülemezdi]. Harun'ür Reşid bir müddet sonra donanmasıyla adanın Nefti limanına dahil olduğu zaman düşmanlarının müdafa'a-ı nefis için çalışmalarını değil, gemilerine binerek Radosa firar ettiklerini gördü ve bir gün zarfında adayı tahliye etdiler. Bu bilâ-müdafa'a [müdafaasız] firarda Romalılar haklı idi. Çünkü vatan-ı aslilerine pek uzak olan bir müstemlekenin emr ü muhafazası ancak kuvvetli bir donanmaya sahip olmayı icab ettiriyordu. Halbuki ada esasen öyle donanma ve kesretli [çok] memur besleyecek bir vâridâta [gelire] sahip olmadığından, daha doğrusu Romalılar adadan istifade //8// edemeyeceklerini aynelyakîn [kesinlikle] bildiklerinden adayı müdafa'a ve muhafaza etmekden ise firarı tensib etdiler [uygun gördüler]. Bu sebebdan Harun'ür Reşid, adayı memâlik-i cesîmesine [kocaman memleketlerine] kolayca ilhak eyledi.

Vefatından sonra [888]⁷ dört yüz on dokuz sene kadar ada müşarünileyhin [adı anılanın] müstemlekâtı sırasında bulundu.

Milâdi 1307 senesinde ada, Selçuk hanedanından Konyada hükûmet eden Üçüncü Alaaddin Şah tarafından zabt olunmuştur. Nam-ı atiki [eski adı] Likya ve Pamfilya olup bilahare Teke

4 Kitabın ikinci baskısının 7. sayfasında epistans yazılmıştır. Dr. Gedikli.

5 Temre, Meise iki saat mesafede kâin-i harab bir iskele olup âsâr-ı atikasıyla meşhurdur [Yazarın notu].

6 Temre 6 Haziran 1968'de Zümrütkeya adıyla belediye, 4 Temmuz 1987'de Kale adıyla ilçe olmuş, 2005'te Demre adı verilmiştir. Dr. Gedikli.

7 Bu tarih yanlıştır. Harun'ür Reşidin vefatı 809, saltanat yılları 786 - 809 arasındır. Harun'ür Reşid, Doğu Romaya karşı şehzadeliğinde iki sefer yaptığı gibi (780, 792'de) halifelğinde de bir çok sefer yapmıştır. 797, 803, 806 tarihlerindeki seferler en ünlüleridir. 805'te Kıbrıs adasını bir donanmayla ele geçirmiştir. Adada Abbasi hakimiyetinin 419 yıl sürdüğü doğru ise ada 1228'e değin Abbasilerin elinde kalmış demektir. Dr. Gedikli.

namı verilen mahalle adanın pek karîb [yakın] bulunması hasebiyle müşarünileyh, fetihde bir güçlük görmemiştir. Alaaddin hükûmetinin inkırazıyla [çöküşüyle] yeni istiklâl kesbeden Türkler daha deniz işlerine, fetihlerine başlamamalarından [başlamadıklarından] dolayı ada bir müddet gayr-i ma'lum hiç bir hükûmete tabî bulunmayarak yalnız ahali-i mahalliye tarafından idare olunmuş, bu idare altıncı padişah Sultan Murâd-ı Sâni hazretlerinin Mısır seferine kadar devam etmiş, hazreti padişah Mısırdan avdet-i hümayunlarına tesadüf eden 824 [6 Ocak 1421 - 26 Aralık 1421] sene-i hicriyesi eylülünde⁸ cezîre-i mezkûreye [zikredilen adaya] uğrayarak Yunanilerin ticaret ilahî i'tikad ettikleri Hermis namına inşa olunan kal'eyi, "kisten"i tahriben adayı fetih etmiştir. Müşarünileyhin adada müddet-i ikametî pek az devam etmiş ve bir kaç idare memurlarıyla kal'eye otuz sekiz küçük çapta top ve bir //9// mikdar asker bırakarak payitahta avdet ve Anadolu ahalisinin de bilâ-kayd u şart [kayıtsız şartsız] adada iskân etmelerine [yerleşmelerine] müsa'ade eylemiştir.

Murâd-ı Sâninin adayı fethetmesi üzerine Rados şövalyeleri galeyana gelmiş, Venedik kapudanlarından meşhur Firancesko Mavrozini tekrar adanın istirdadına [geri alınmasına] memur tayin kılınarak mikdar-ı kâfi gemi ile cezîre üzerine gönderilmiş, kal'eden her ne kadar kahramanca savlet [hücum] edilmiş ise de düşmanın çokluğu ve Türk çerisinin azlığı yüzünden muvaffakiyetin Mavrozuni tarafında kalmasına sebep olmuştur. Mavrozuni Türk memurlarını bilâ-aman [amansızca] kesmiş, ahalinin bir kısmı da küçük sandallara rakiben [binerek] bir gece adaya yarım sa'at mesafede bulunan Anadoluya firar etmişlerdir.

Fakat 926 [23 Aralık 1519 - 12 Aralık 1520] sene-i hicriyesinin yigirmi eylülünde⁹, yani Kanunî Sultan Süleyman devrinde ada kat'i olarak Muslihiddin Kapudan maharetiyle Türkiye idaresine geçmiştir.

Âsâr [eserler]

Adanın ilk ismi Kisten idi. Şimdi ise Meis ve Kasteleroz yad edilmektedir. Mîs teşdid-i yâ [çift y] ile adanın //10// cihet-i şarkıyesindeki küçük ve gayr-ı meskûn¹⁰ adalardan biraz büyüğü manasına olan Rumcadan alınmış, fakat bilahare kelime Türkleştirilerek Meis denilmiştir.

Kasteleroz Firenççedir. Kelime ahirine ilave edilen bir nun [n harfî] ile Rumcaya tahvil olunmuştur ki hristiyanlarca Kastelerozon yad olunur. Bu isim, Hermis namına yapılan kal'eyi Sultan Murâd-ı Sâni tahrib eylemiş olduğundan, bilahare adanın tekrar Rados şövalyeleri eline geçmesi üzerine Radosun sekizinci reis-i rüesası Jan Ferdinand do Radya, Likya sâhilinde bulunan Andifli [Kaş]'den nakl ettiği toprakla yine eski temel üzerine inşa ettirdiği ve elan harabesi mevcut olan kal'eye vermiş olduğu kırmızı şato manasınadır.

Kal'e, üzerinden mürur eden [geçen] asırlardan beri ta'mirden mahrum olduğu için harab bir hale gelmiş, binaenaleyh ba'zen hareket-i arzdan ve ba'zen de mevki'in mürtefi' [yüksek] olması hasebiyle isabet eden sa'ikalardan [yıldırımlardan] bir çok mahalleri yıkılarak delik deşik olmuştur. Kal'ede evvelce bir çok âsârın mevcut olduğu, şimdi bir takım görünen boşluklardan anlaşıyor.

11// Bulunduğu mahallin irtifâ'ı [yüksekliği] hasebiyle elan mevki'ini muhafaza etmekte olan

8 İkinci Muradın Mısır seferi yoktur. İkinci Muradın saltanatı aralıklarla 1421-1451 tarihleri arasındadır. Ayrıca hem hicri tarihten, hem eylül ayından söz edilmesi şaşkınlık doğurmaktadır. Osmanlılarda mali (rumi) tarih 1676'da başlar. Dr. Gedikli.

9 Hem hicri tarihten, hem eylül ayından bahsedilmesi şaşırtıcıdır. Dr. Gedikli.

10 Bu adalar içinde İstarankili namındaki adada bir fener vardır. Mezkûr fener 1326 senesinde inşa edilmiştir. [Yazarın notu].

1326 tarihi büyük ihtimâlle rumidir. Eğer böyleyse 14 Mart 1910 - 13 Mart 1911 arasına tekabül eder; tarih hicriye 4 Şubat 1908 - 23 Ocak 1909 arasına raslar. Dr. Gedikli.

yalnız iki cesim [büyük] mermer mevcuttur. Kal'enin üzerinde bir mahzen de vardır. Mezkûr mahzen kal'eye düşman tarafından bir tecavüz vaki' bulunduğu zaman gerek ahalinin ve gerekse müdafa'aların tahassungâhı [savunma yeri] olmak mülâhazasıyla inşa edilmiştir.

Kal'enin temelini teşkil eden cesim [koca] bir kayanın üzerinde on beş santim tul [uzunluğunda] ve on santim arzında [eninde] bir taş vardır ki mezkûr taşın üstündeki yazılardan kal'enin Hermis'e aid olduğu ve milâddan iki yüz sene evvel adanın meskûn bulunduğuna anlaşıyor.

Adanın en yüksek ve garb cihetine yakın bir mahallinde inşa edilmiş olan diğer bir kal'enin ehemmiyet-i mevki'yesi Kasteleroz -yani kırımı-zı şato- kal'esinden daha ziyade şayan-ı dikkatdir. Bu kal'enin mürur-ı zamanla binaları yıkılmış olduğundan, şimdi yalnız muhitini ihata eden cesim ve dairevi bir duvar görülmektedir. Ahali-i mahalliye tarafından yıkılan binalar yerine şimdi bir kilise inşa edilmiştir ki, pazar günleri mezkûr kilisede ayinler icra olunur.

Bu tepe kal'enin -ki Jan kal'esinin- zeminden irtifa'ı [yüksekliği] altı yüz metro kadar olub alt tarafı bir muharebe meydanını andıracak derecede düz ve vasi'dir [geniştir]. Vaktiyle icra edilen tahribatda Palaz //12// âsârına da mevki'-i mezkûrde tesadûf etmişler, adada ilk mütemekkin [mekân tutan] kavmin Palazlar olduğunu o zaman anlamışlardır.

Taharriyâtta [araştırmalarda] hâsıl olan çukurlar bilahare Anadolu'dan hicret suretiyle adaya gelen ağalar tarafından -Zeynelabidin Ağa, Hacı Mehmed Ağa, Mustafa Ağa, Ömer Ağa, Kaplan Ağa- havuz haline konulmuş ve maksad-ı esası olan bu fikr-i hayrın mevki'-i fi'ile [hayata] layıkıyla çıkması için hayli para sarf olunarak, ahalinin suya olan ihtiyacı bir dereceye kadar tahfif edilmiştir [hafifletilmiştir].

Aşere [10'lar] namı[nın] mezkûr sahrıncıların [sarnıçların] on adet olmasından ilerü geldiği söyleniyor. Fakat bu doğru bir tevil değildir. İslâmiyet nokta-i nazarına temas eden bu mesele şöyle olsa gerek: On metro tul [uzunluk], keza arzıyla [eniyle] aynı mikyasda irtifa'ı tekabül ederek bir muhit-i daire şeklini alan havuzlara aşere¹¹, yahud havuz-ı kebir namı verildiği ciheti düşünülürse aşereden havuz-ı kebir manası istihrac edilmiş [çıkarılmış] olur. Hakikat de bundan başka bir şey değildir.

Yine mezkûr ağalardan Ömer Ağa, Mehmed Ağa namlarındaki müccessem-i hayr [hayır tim-sali] olan öz Türkler adanın cihet-i vasatisinde [orta tarafında] yigirmi beş metro tul ve arzında iki dane göl inşa ettirmişlerdir ki mezkûr göllerin de aynı fikr-i hayır ile meydana getirilmiş olduğu cüz'i bir mülâhazada anlaşılır. Bu hamiyetli, pak kalbli dindarlar pek büyük //13// zahmet ve fedakârlıklar neticesinde meydana getirdikleri bu âsâr ile adada unutulmaz bir nam bırakmışlardır.

Adanın sahib olduğu imtiyaz dolayısıyla havuzlar[ın] sonradan bazı mütegalibeler tarafından gasbedildiği icra edilen tahkikatdan anlaşılmıştır. Mezkûr havuzlar o civarda meydana getirilen bahçeleri irva' ve iska'a [sulamaya ve suya kandırmaya] kâfi geldikten ma'ada [gayrı], etraf hanelerini de istifade ettirdiği görülmektedir. Ada kaimmakamları bu hayratı pençe-i mütegalibeden kurtarmaya biraz çalışmış olsa idiler, pek aşikâr bulunan bu hakkın mahalli evkaf-ı İslâmiyesine hayli vâridât temin eyleyeceği şübhesiz idi. Fakat adalarda idari ve suya sabuna dokunmamak suretiyle iş görmek politikaları ta'kid edildiği için bu şımarık çocuklar her küçük fırsattan pek büyük istifadeler temin ve buna müşabih [benzer] pek çok hayrat ve mukaddesatımıza dahi vaz'-ı yed etmişlerdir [el koymuşlardır].

11 Aşran fi aşr [Yazarın notu].

Arapça olan bu ibare "10'a 10" anlamındadır. Dr. Gedikli.

Adada yigirmi iki sene kadar kaimmakamlık eden Sirozlu Yusuf Ziya Beg hayli hizmet etmiş¹², fakat o da idare-i Hamîdinin zulm ü tegâlübünü [tahakkümünü] icraya memur olan valilerin keyfi emirlerinden kurtulamadığı için kema-hiye-hakkıha [hakkıyla, gereği gibi] tecrübe ve iktidarını isti'mâle [uygulamaya] vakit bulamamıştır. Müşarünileyh adada senevî yüz lira kadar, vakfa //14// vâridât temin eden akarat [gelirler] vücuda getirmiştir. Fakat Yunan eşkıyalarının adayı işgalden sonra bu hayrat, mahalli ahali-i hıristiyanıyesi tarafından gasb edilerek bir kısmı ahz-ı sâr [öc alma] maksadıyla yakılıb yıkılmışdır!!! Vatan-daşlar [!] senelerden beri su ve ekmeğiyle beslendikleri bu toprakların her bucağında ellerine geçen küçük fırsatları bile kaçırmayarak zavallı din kardaşlarımızın kanlarını dökmek suretiyle istifade etmeye çalışmışlar, nankör ve hainliklerini, kalblerinden silinmeyecek derecede olan vukû'ât-ı elîme-i harbiyenin [harbin acı veren vakalarının] kanlı sehâifine [sayfalarına] kayd ve ilave etmişlerdir.

Ezcümle adalar[ın] ahali-i hıristiyanıyesi tıynetlerinde merkûz [merkezleşmiş] olan vahşiliği ma'a-ziyade [fazlasıyla] icra etmişler, daha henüz başlarında tüy bitmeyen yavru ma'sumları Neron zulûmlerini pek gerüde bırakmayacak derecede kızgın şişlere geçirmek suretiyle ifa etmişler ve genç kızlarımızın harim-i ismetine kadar yed-i tecavüzlerini [tecavüz ellerini] uzatmak dena'etlerini de [alçaklıklarını da] icradan çekinmemişlerdir. Meis adası ahalişi bu tecavüzde pek ilerü giderek hatta işgalden evvel büyük vefa!!! ve samimiyet gösteren Barbalar bile memurîne [memurlara] pek çok hakaretler icra ve kadınlarımızı günlerce zulüm ve işkenceler altında inleterek sonra da ba'zılarının namuslarına tecavüz etmişlerdir. Bu alçaklardan mekteb-i Rumî müdürü Ahilya Dimandara, //15// Mihal Çaklaki, İstimat oğulları, icracı Kostanti, mu'allim Niko, Matena, Farniya oğulları, Doktor Kunduzi ve daha bunlar

gibi âmâl-i Yunaniye perestîşleri [Yunan emelleri fanatikleri] hainlerin igva'at ve teşvikatıyla cahil ahalinin yapmadıkları rezalet kalmamıştır. Cami'-i şerîfin duvarlarını delmek, minaresine çan asmak ve bir müddet o ma'bed-i mukaddesi meyhane yapmak, halı ve kilimlerini ve hatta kandillerini bile çalmak, yağma etmek gibi vahşetleri icradan çekinmemişlerdir.

Adanın cihet-i vasatısında [ortasında] bir Aya Yorgi kilisesi mevcut olup mezkûr kilisenin iki metro aşağısında, beş metro tul ve iki metro arzında bir ma'bed-i harab vardır. Mezkûr ma'bedin, Aya Yorgi kilisesinin asırları mütecaviz tarih-i inşasından pek eski zaman evvel mevcut olduğu ve ilk Aya Yorgi ismiyle tavsif edildiği de söylenilmektedir. Kuyûd [kayıt] tarihinden anlaşıldığına göre mezkûr kilisenin mahallinde evvelce Harun'ür Reşid tarafından yapılan bir mescidin mevcut olduğu ve bilahare Niki Dimitri ismindeki bir eşkıya tarafından mescidimiz yıkılarak yerine Aya Yorgi kilisesi inşa edilmiştir.

16// Adada bir de cami'-i şerîf vardır. Anadolu'dan hicret eden Osman Ağa namında bir zat, adada teksir-i İslâma [İslâmın çoğalmasına] binâen bir cami'-i şerîfin mevcudiyetine lüzum görmüş, bu emr-i hayrı icra için teşebbüs etmiş ise de önceden hıristiyanlar bu hayırlı teşebbüsün akim kalması için bütün kuvvetleriyle çalışmışlar ve bir müddet muvaffak da olmuşlardır. Fakat aradan çok zaman mürur etmeden [geçmeden] bu emr-i hayrı adem-i ifadan [yapamamaktan] dolayı vicdanının ta'zib [azap] ve tekdirinden, adadaki İslâmların dahi teşvikinden kurtulamadığı cihetle, nihayet cami'e kifayet edecek taşın okka ile alınacağını ahali-i hıristiyanıyeye beyan ve i'lan eylemesi üzerine bu haris mevcudiyetler dehşetli istifadeye yabancı bulunmaya razı olmadıklarından, Osman Ağanın fikrine muvafakat edilerek cami'in inşasına, mübâderet [girişme]

12 Kitabın ikinci baskısının 20. sayfasında Sirozlu Yusuf Begin 1300 tarihinde atandığı yazılmıştır. Bu tarih hicri olmalıdır. Hicri 1300 tarihi 12 Aralık 1882 - 2 Kasım 1883 arasına tesadüf eder. Dr. Gedikli.

ve altı ay zarfında kemâline muvaffak olmuşlardır. Cami'in tulû dokuz ve arzı [eni] sekiz metro seksen santim, irtifa'ı da on metrodur. . . Tarih-i inşası 1169 [7 Ekim 1755 - 26 Eylül 1756].

Hıristiyanların cami'in meydana gelmesine mümâna'atları [mani olmaları] güya inşa için intihâb edilen [seçilen] mevki'de yine bir kilise var imiş. . . Mürur-ı zamanla metruk bir hale gelmiş. Kendileri mevki'-i mezkûre kilise //17// inşa edeceklerinden cami'in ol mahalle inşası muvafık olamayacak imiş. . . Hepsi bir incir çekirdeği[ni] doldurmayacak velvedar mütâla'a ve müdâfa'alarla bir müddet tehir-i inşaya sebebiyet verilmiş ise de, bilahare dimurundiaya verilen cüz'ü bir ücret mukabilinde mahall-i mukaddes temlik edilmiştir [mülk edinilmiştir]. Hakikatte gayr-i mukârin [bitişmemiş; doğru olmayan] olan eski ve safsata iddi'aya halen dahi memleketin münevver [!] fikirli hatib diplomatları bir hakikat süsü vermeye çalışmaktan geri kalmıyorlar.

Cami'-i şerîfin inşasını müte'akib vâridât [gelir] olmak üzere bir kaç dane oda meydana getirilmiş, mezkûr odalardan alınan icar [kira] ile imam ve müezzin efendilerin ma'îşetleri bir müddet temin edilmiştir.

1276 [31 Temmuz 1859 - 20 Temmuz 1860] tarih-i hicriyesinde Kayserili Ahmed Paşanın adaya vürûd eylemesi [gelmesi] üzerine müşârünileyh tarafından bu vâridâtın tezâyüdü [arttırılması] ciheti düşünülmüş ise de daha mübrim [zorlayıcı] ihtiyacât-ı beşeriyeden olan suyun gerek cami'de ve gerek ahali ile münasebetdar olan ba'zı mahallerde adem-i mevcudiyeti [mevcut olmaması] nazar-ı i'tibara alınarak cami'-i şerîfe bir ve ba'dehû Neftî¹³ namıyla yad olunmakda olan mahallede üç aded sahrınc inşa edilmesiy-le vakfın tezyîd-i vâridâtına [gelirinin artışına]

medâr [çare] olacak akarın bu yüzden inşası dûcâr-ı tehir olmuştur.

18// Cami'-i şerîf havlısındaki [avlusunda-ki] sahrıncda mevzu' tarih-i iş'ar [yazılan tarih], paşanın namını unutulmaz bir hatıra-i takdis ile adaya nakş eylemiştir.

Suret-i levha

Cezâir valisi Ahmed-i âsaf-emced¹⁴

Derûn-i ehl-i Meisi kıldı bu hayrât ile behîc [sevinçli]

Du'alar eyleyüb şâh-ı cihân Abdülmecîd hana Senâ-yı bânî-i âsaf-la gel, âb-ı musaffâ [saf suyu] iç

Yegâne bercestdir tarihine Nâfi'

Vesile oldu celb-i rahmete bu nev-binâ sahrınc [sarnıç].

Sene 1276 [31 Temmuz 1859 - 20 Temmuz 1860]

Neftî sahrıncı senelerden beri ta'mirden mahrum oldukları için yıkılarak üzerindeki taş alınmış ve hükûmetin sahrıncı üzerine vaz' olunmuştur -ki mezkûr sahrıncın altında işgal-den bir kaç gün sonra Rum eli ahalisinden olub beray-ı ticaret [ticaret için] adaları dolaşan ve bil-tesadüf [tesadüfen] işgalde Meisde bulunan halıcı İbrahim Ağa namındaki bir zavallı hiç bir sebep olmadığı halde Meisliler tarafından salb [asılarak idam] edilmiştir.

19// Tarz-ı ma'îşet ve hicret [yaşayış tarzı ve göç]

Adada iki bin hıristiyan ve elli İslâm hanesi vardır. Mevcud nüfusu İslâm ve hıristiyan olmak üzere on bin kadardır. Ahalisinin yüzde onu ticaretle, beşi de Anadolu'da zira'atle iştigâl eder. Yüzde sekseni ise denizde temin-i ma'îşete uğraşırlar. Bu deniz ticareti yüzünden adada fakr u sefalet içinde yaşayana pek az tesadüf edilir.

Adada tabaka-i ahali ikiye münkasımdır [iki kısımdır]. Bir kısmı sermayeleri kendilerin-

13 Metinde Neğni yazılmıştır. Kitabın ikinci baskısının 19. sayfasında Neftî yazıldığı için doğru yazım Neftî kabul edilmiştir. Zaten daha önce Neftî liman adı geçtiği gibi Neftî adı az aşağıda bir kere daha geçecektir. Dr. Gedikli.

14 Ahmed-i asaf-ı emced; "çok onur sahibi olan vezir"dir. Dr. Gedikli.

den olmak üzere gemileriyle martın vürûdunda [girişinde] İç limandan¹⁵ hareket ile Anadolu sevâhiline azimet ve orada gemilerine kömür ve kereste tahmil [yükleme] ile İskenderiye, Suriye limanlarına giderler. Sekiz ay bu suretle seferler icra ve bu suretle küllî [çok] ticaret elde ederler.

Bu kısım ahali meyanında İslâmlardan Velicizade Mehmed, Bodurumlu Hüseyin ve Arab Mustafa Kapudan namlarında ancak iki üç kişi mevcuddur. Sair İslâm ahalinin bir kısmı gemilerde tâîfelik [tayfalık] ve bir kısmı da Anadolu'da zira'at ve ticaret etmek suretiyle geçinirler. İkinci derecede kalan ahali-i hıristiyanıye ise //20// navlun suretiyle icrâ-yı sefer ederler ki, bunlar sade bir hayat imrâr edebilecek [geçirebilecek] derecede ma'îşetlerini temin ederler. Binaenaleyh adada sefil hiç bir ferd yokdur.

İslâmların adada tavattun etmeleri [vatan tutmaları] hicret suretiyledir. 888¹⁶ tarih-i milâdiyesinde Harun'ür Reşid Meise civar-Temreye- geldiği zaman mikdar-ı kâfi gemi ve askeri Meise göndererek adayı zabt etmiş idi. O zaman Meis ahali-i umumiyesi mezheb-i hıristiyanıyeden idiler. Bunlar Harun'un fetihden sonra adaya bırakmış olduğu Arab memurlar ve bir mikdar nüfusla hoş geçinemazlar. Her iki taraftan ta'assub kabarcınca tecavüz vuku' bulur. Münâza'a [çekişme], mudârebe [dövüşme] ve ba'zen de mukâteleler [katletmeler] meydana gelirdi. Bunun için azlıktan ibaret olan ve adada memuriyetle bulunan ahali-i İslâmiye, Teke sancağındaki İslâmların yanlarına yavaş yavaş göçmeye başlarlar.

Az zaman zarfında adada bir kaç memurdan başka nüfus-ı İslâmdan eser kalmaz. Harun'ür Reşidden sonra ada bir çok hükûmetlerin zir-i idaresine geçmiş, fakat hiç birisinde hakiki Türk iskânı vuku'a gelmemiştir. Vakı'a Tekeden, Finikeden, Temre ve Andifli [Kaş] gibi civar mahallerden beray-ı ticaret adaya gidüb gelen Türkler eksik değil idi. Bu hal yigirmi sekizinci padişah,

Sultan //21// Selîm-i Sâlis zamanına kadar devam etmiş, nihayet müşarünileyhin [adı geçenin] zaman-ı saltanatında hakiki üç aile iskânı vuku'a gelmiştir. Sultan Mahmûd-i Adlî zamanında ise bu üç aile Koca Halil oğlu, Mustafa İlyas oğlu Hasan, Cakoğlu Abdullah, Çömez ailesi, Hacı Hasan ailesi, Rızvan ailesi, Koca Mustafa aileleri peyrev olurlar [ardı sıra giderler]. Fakat bu def'aki hicret mübrim [zorlayıcı] bir menfa'at nokta-i nazarına temas eder.

Şöyle ki Adaya Selîm-i Sâlis, Mahmûd-ı Adlî hazratı [hazretleri] zamanlarında hükûm-i tecdiden tevdi' edilen imtiyazın -vergü ve tekâlif-i saireden mu'afiyet hakkında bittabi' her ne suretle olur ise olsun adada tavattun edenlere de [vatan tutanlara da] şâmil olacağı cihetle zaten teksîr-i nüfus [nüfusu çoğaltma] arzu ve emelinde bulunan adadaki Türk memurlar ile menfa'at-i şahsiyelerine mağlub ada mütehayyızânı [i'tibarlıları] beray-ı ticaret [ticaret için] gidüb gelen Anadolu ahalisini teşvik ve tergibden [heveslendirmekten] gerü kalmazlar idi. Bu sebebdan zaten adaya yabancı bulunmayan Kaş kazası ahalisinden yukarıda isimleri zikr edilen aileler adaya nakl-i mekân ederler. Bunlar hıristiyanlardan ayrı yaşamayı arzu etdiklerinden adanın cihet-i vasatısindeki mer'aya Anadolu tertibinde kulübelerini inşaaya başlarlar. Fakat bunlar bir kaç yüz davarlarıyla birlikde hicret etdiklerinden bu yüzden az zaman sonra refah-ı hayat içinde yuvarlanmaya başlayan İslâmlar, bir hiss-i memnuniyetle Anadolu'daki akarib [akrabalarını] ve ehibbalarını [ahbablarını] da //22// bu refah-ı hayattan hissedar etmek için adaya da'vetden gerü kalmadılar. Bu suret, adada İslâmların ikinci tavattununu [vatan tutmasını] teşkil eder.

Bu ikinci hicreti müte'akib Akdeniz'de türeyen korsanların ara sıra hâlî [boş] buldukları bu adalara saldırımları, tecavüz etmeleri yüzünden İslâmlar bir çok zararlara dûçâr olmuşlardır. Bu mütemadi tecavüzden bizar olan ahali-i İslâmiye

15 Adada iki liman vardır. Birine İç, diğerine Mendirek limanı derler [Yazarın notu].

16 Bu tarihin yanlış olduğunu yukarıda belirtmiştik. Harun'ür Reşidin saltanat yılları 786-809 arasındadır. Dr. Gedikli.

-o zaman adada bin İslâm mevcut idi- bir müddet asâkir-i muhâfaza [koruma askerleri] ile Kasteleroz kal'esinde mevki'lerini müdâfa'aya çalışmışlar ise de hıristiyanların korsan korkusundan terk-i diyâr etmek suretiyle Anadolu'ya hicretleri bir kısım İslâmları da tahrik etmiş ve bilahare iştirâklerini de bâdî olmuştur [icap ettirmiştir]. Fakat İslâmların diğer bir kısmı tekrar geldikleri mahalle avdet etmek istemediklerinden sebat etmişler ve adadaki mevki'lerini muhafaza eylemişlerdir. Bilahare korsan korkusundan bu hicret keyfiyeti Sultan Mahmûd hazretlerinin mesmû'u olduğu [kulağına gittiği] cihetle, müşarünileyh bir ferman-ı tastîr [yazılı ferman] buyurarak Ak Mehmed Kapudan namındaki bir zatın taht-ı kumandasında bulunan bir kal-yonla mezkûr ferman adaya gönderilmiş, heyet-i idare reisi Yannaki'ye teslim olunmuştur. Bir kaç gün sonra ferman hükûmet konağı önünde ahaliye kırâ'at olunarak [okunarak] "Devlet, teba'asının emn //23// ve asayişini taht-ı tekellüfünde bulunduracağını ve bundan böyle hiç bir taraftan tecavüz ve ta'arruz vuku' bulmayacağına emîn ve ferman-ı hümayundaki ta'ahhüdata [taahhütlere] muttali' [bilmiş] olarak heman mekânlarınıza avdet ediniz" yolunda beyanat ve teminatda bulunmasıyla Anadolu'ya hicret etmiş olan ahali-i hıristiyanıyeye adaya tekrar avdet ve işlerine mübâşeret etmişlerdir [başlamışlardır]. Fakat korsanlara karşı bütün metanet ve kuvvetleriyle müdafa'adan gerü kalmayarak adada muhafaza-i mevki' eden İslâmlar bilahare cesaret ve azimkârlıklarıyla ihraz-ı şöhrat etmişler ve adanın cihet-i vasatisindeki mer'adan kal'e civarına nakl-i mekân ile Kesten kal'esi enkazından haneler meydana getirmişler ve az zaman zarfında orada bir İslâm mahallesi teşkil etmişlerdir. Fakat o haneler mürur-ı zamanla ahfad [torunlar] tarafından başka şekillere konulmuş, yalnız Hacı Hasan Ağa namındaki bir ağanın inşa ettirmiş olduğu kal'e civarındaki bir hane eski tarz ve heyetini [şekli] muhafaza edebilmiştir.

Hıristiyan kadınları melbûsât [giyecekler] ve tezyînat cihetinde adet-i kadîmeyi ta'kib ederler.

Mevcut paralarını kulblu altun yaparak kollarına, kulaklarına, boyunlarına takarlar. Elbiseleri ale'l-umûm ipekden olduğu için mutlaka otuz kırk lira sarf etmeye mecburdur[lar]. Kısa bir fistan üzerinde Mecidiye cesâmetinde [büyüklüğünde] gümüşden mamul dökmelerle //24// müzeyyen sırmalı birlik, başlarında ipekden murabba' [kare] şeklinde geniş bir örtü, ayaklarına ucu sivri ve üzeri açık sırma ile işlenmiş bir terlik iksa iderler [giyerler]. Pazar yahud yortu günlerinde değerli elbiseler giyilerek kiliselerde ayinler icra edilir. Kızlar kiliselere gitmezler. Onlar ebeveynin kiliseden avdetine kadar hanelerinde vezaif-i beytiye [ev vazifeleri] ile meşgul olurlar!!!

Sair günlerde dahi kızların sokağa çıkmaları mu'ayyebatdan [ayıplardan] addolunur!.. Bir cenaze gününde kadınlar pek garîb matem türküleri terennüm ederler. Bu matem senelerce temadi [devam] eder.

Mezkûr ada şimdi Yunan eşkıyalarının taht-ı işgalinde bulunmakta ve ahali mezkûr eşîrrâ [haşarılar] ile teşrik-i mesâ'i eylemektedir.

2. Sömbeki adası

Sömbeki adası 929 [20 Kasım 1522 - 10 Kasım 1523] tarih-i hicriyesinin şevval ayında ve bir salı günü sabahı donanma-i hümayundan tefrik edilen ve Kara Mahmûd namındaki mahir, cesur bir kapudanın taht-ı idaresine verilen bir salkıncı filosuyla fethedilmiştir. Fakat müşarünileyh kapudan adadan avdet ve İlyaki adasının zabtına giderken Padişah'ın burundaki şatodan gelen bir dane [gülle] ile şehid edilmiştir.

25// Bu ada yalçın kayalardan müteşekkil ve dâiren-mâdâr [çepeçevre] yigirmi mil vüs'atında ve Rados vilayetine iki sa'at bu'd-ı mesafede [uzaklıkta] kâin olup ahali umumiyetle gemicidir. Nüfus-ı umumiyesi on beş bin kadar tahmin ediliyorsa da def'aetle icra edilen tahrir-i nüfusda, nüfus-ı hakikisinin mevcudu anlaşılamamıştır. Çünkü ahali tahrir-i nüfus [nüfus yazımı] esnasında mahalli heyet-i ihtiyarisinin -ya'ni dimurundiasının- teşvikiyle Yunanistana ve mahalli saireye firar ederler. Tahrir mu'amelesi ikmâl

edilince yine dimurundia tarafından vaki' da'vet üzerine adaya avdet ederler. Bu sebeble adadaki kalabalık nisbetiyle, evrak-ı tahririyedeki nisbet arasında hayli fark vardır.

Ada ahalisi mart ayının vürûdunda gemilerini tertib ve ihzar [hazır] ederler. Nisan nihayetine doğru -büyük paskalyalardan sonra bütün sefâin [gemiler] Suriye, Afrika, Kıbrıs, Girid sevâhiline hareket ederler. O senenin teşrin-i evveline [ekim ayına] kadar sevâhil-i mezkûrede, ba'zen de açıklarda, gerek makine ile ve gerekse dalgıçlık suretiyle sünger avına devam ve teşrin-i evvelin on beşinde de adaya avdet ederler. Çünkü kışın sünger saydı [avı] mümkün olamaz. Gemilerin adaya avdetleri esnasında nazar, pek garîb levhalara, manzaralara tesadûf eder. Azimet sırasında tâife [tayfa] ve makineci sıfatıyla gemilere alınan efradın ba'zıları makinelerin tazyikleri altında boğuldukları ve ba'zıları da büyük balıkların haris ve keskin dişleri //26// arasında paralanarak mahv oldukları için istikbal [karşılama] maksadıyla sâhile dökülen felaket-zedelerin akraba ve ta'allukatları bu musibet haberleri aldıkları zaman feryad ü figan ile hanelerine avdet ederler. O anda kilise çanları da o feryadlara inzimâm eder [eklenir]. Memleket, gemilerin vürûdundan sonra bir kaç ay bir kisve-i matem altında kalır.

Adada beş altı kadar zengin, sermayedar adamlar vardır ki on beş, yigirmi bin halk bunların ihtiraskâr mu'amele ve inhisârları altında ezilir. Kapudanlar altı yedi ayda bin dürlü tehlikelere göğüs vermek suretiyle mühlik [tehlikeli] ve devirici dalgalar, uçurucu furtunalar arasında avlayabildikleri süngeri adaya muvasalatdan bir iki ay sonra o muhtekir [vurguncu] ellere teslim ederler. Onlar da mezkûr süngerleri Londra, Almanya, Viyana ve Fıransaya ve memâlik-i ecnebiyenin nikât-ı muhtelifesine [muhtelif noktalarına] beray-ı fûrûht [satış için] naklederler.

Süngerler malat, çumuha, manduruha namlarıyla üç nev'dir ki, bu nev'lerden birincisi olan malat tüccarlarca en makbul olan cinsdir. Gemiler sayd [av] esnasında bir malat sahasına tesadûf ederlerse o sene ahali bir hayat-ı refaha kavuşur.

Çünkü çumuha ve manduruha ne kadar kesir sayd edilse [çok avlansa] ahalinin ihtiyacat ve ma'îşetlerini tehvin [kolaylaştırma] ve temine kâfil [kefil olan] memleketine para idhal edilemez.

Her sene sünger saydı maksadıyla limandan hareket eden gemilerin //27// adedi yüz elliye bağlı olur. Bunlardan ba'zıları Yunanistan sâhiline karib [yakın] mahallerde tarama suretiyle sayd ederlerse de bu kısım gemiler Yunan memurlarının taht-ı tarassudunda bulunduklarından serbest olarak sayda devam edemezler. Çünkü onların ağır tekliflerine ma'ruz ve muhtekir nazırları altında muztarr [çaresiz] kalırlar. Bundan dolayı mezkûr kapudanların ekserisi Suriye, Kıbrıs sevâhiline giderek mâni'asızca sayda devam ederler.

Ada ahalisi son derecede sefihdir [zevk ve eğlenceye düşkündür]. Kışın bin dürlü zahmet ve meşakkatler neticesinde elde etmiş oldukları paraları adaya avdetlerinde meythane bucaklarında sürünmek suretiyle bir hayat-ı sefih yaşayarak yerler. Yine yazın vürûdunda ber-mutad mahkûm bulundukları Barbalara müracaat ile gemilerinin muhtâc olduğu sermayeyi tedarik ederler.

Adanın haricî manzarası lâtif ise de dahili her dürlü çirkaba menba'dır [pisliğin kaynağıdır]. Sokakları dar merdivenlerle muhat hanelerden her dürlü müzahrefat [pislikler] herkesin geçeceği mahallere dökülür. Yazın bu kayıdsız ve ihtimamsızlıktan mütevellid ekserî ahali hastalığa tutulur. Bahusus göz ağrısı küçük çocuklarda tabi'i olarak görülür. Bundan dolayı Sömbeki ahalisinin gözleri umumiyetle küçük ve büzüktür. . .

Kadınları âdât-ı kadimelerinden çok inhirâf etmişlerdir [sapmışlardır]. Ahalinin //28// ekserisi Yunanistanla münasebetdar olduğu için alafiranga bir hayat yaşamaya meyyâldir. Yunanlıların âdât ve i'tikad-ı hazırası adada tamamiyle hüküm-fermâdır. Yazın ada bir kadın sergisine benzer. Çünkü bütün erkekler gemilerle harice

gittikleri cihetle kadınlar altı ay erkeksiz yaşarlar.

Adada İmbiriyoz, Harani, Parmiyodi namıyla üç büyük liman vardır. Adanın cenûb cihetinde bulunan Parmiyodi limanı metin, furtunalı halvalarda iltica eden büyük ve küçük gemileri her dürlü tehlikeden masûn bulundurur. Limanda bir büyük kilise vardır ki, senede bir defa resmî [tören] olan gününde etraftan binlerce halk gelerek üç gün ikamet ile avdet ederler. Adalıların i'tikadınca Barmiyodi¹⁷ kilisesi her dürlü ile ve emrâzın [sakatlıklar ve hastalıkların] def' edicisi ve isteklerin de lutf edicisi imiş!.

Parmiyodi papaslarının hilekârlıklarıyla beyn'el-ahali [halk arasında] i'tikad edilmiş bir çok hurâfât vardır. Ezcümle bunların içinde ördek meselesi pek garîb ve gülünçdür. Bir gün adaya muhalefet-i havadan bir Türk gemisi pocalar [sürüklenir]. Geminin kapudanı karaya çıktığı zaman bir çok ördeklerin boğazlarına takılmış iplerle bir hat üzerinde ve bir noktadan diğer noktaya çekildiğini görür. Mezkûr kapudan limanda kaldığı müddet zarfında bilahare icra edilecek bu sahtekâr ameliyatı temaşa eder. Kilisenin //29// gününde papaslar tarafından bu ördeklerden birinin boğazına beş on altın takılarak nihayetde bulunan burundan koyuverince doğruca kilise önüne gelen bu ördek halk nazarında Hıristos'un ihsanı diye hürmetkâr nazarlarla karşılanır ve Angelos telakkî edilen bu zavallı mahlûkun boğazındaki altınlar gü-rültülü du'alarla alınarak yine denize koyuverilir. Bundan sonra halk yek-diğerini tebrike ve kilise ictimâ'ının o sene uğurlu bir senesi olduğundan dolayı şarab kadehleriyle icrâ-yı şad-maniye [eğlence icrasına] başlarlar ve o günün akşamı herkes geldiği mahalle gemiler ve vapurlarla avdet ederler. Mezkûr kilisenin senede yüz bin kuruş vâridât-ı nakdîsi vardır.

Elli bin kuruş kilisede ber-hayat-ı atıl ve alîl [çalışmayan ve sakat] yaşayan zavallıların [!] emr-i i'âşelerine terk edilerek mütebâkî vâridâtı da Sömbeki temurunda sanduğuna alınır. Bu sanduk ahalinin hüsn-i emniyetini kazanmış dört beş müntehib [seçilmiş] zevat ma'rifetiyle idare olunur. Kasabhane, kordon¹⁸ ve ba'zı beglik gazino ve kahvelerin vâridâtı ve kapudanların senevî vermiş oldukları vergü on bin lira kadar bir yekûna balığ olur. Meblağ-ı mezkûrle mu'allimlerin, doktorların ma'îşeti ve eczahanelerin masarifatı temin olunur. Memleketin her ferdine doktorlar meccanen [bedava] bakarlar. Eczahaneler belediye tarafından //30// küşad olduğundan ilaçlar hastalara meccanen tevdi' olunur. Mekteplerde tamamen Yunan usûlü ta'kib edilir. Mu'allimler temurundianın müraca'atı üzerine Yunanistan ma'arif nezaretinden tayin ve i'zam kılınır [yollanır]. Hulâsa bu Türk diyarının incü adalarını bütün Yunan efkâr-ı batılası sarmış, Elinozun karanlık bölükleri kaplamıştır.

Adada cem'an-yekûn [toplam] dört hususi ve ibtidai mektebi ve bir dane de i'dadi derecesinde zükûre [erkekler] ve iki dane de resmi inâsa [kızlara] mahsus mekteb vardır. Mekteplerdeki mu'allimlerin tahsilleri Yunanistandadır. Onlar o menba'-ı hayâlden aldıkları hurâfât ve tohum-ı nifakı küçük dimağlara yerleştirmek için pek çok çalışırlar. Adada İslâmlara ait mebânî-i resmiye [resmi binalar] ve gayr-i resmiye namında hiç bir şey yoktur. Hükûmet binası, karantina, postahane, İslâm mektebi, kışla ittihaz edilen bir bina, düyûn-ı umumiye idareleri ahaliden isticar edilmiştir [kiralananmıştır]. Adada İtalyan işgalinden bir sene evveline gelinceye kadar bir müfreze-i askeriye bulunuyordu. Bu suretle hıristiyanlar memuriyete karşı lazımgelen hürmet ve ita'atda kusur etmezler ve askerin nüfuzuyla hükûmet ifâ-yı vazife edebilirdi. 1322 [18 Mart

17 Yukarıda iki kere Parmiyodi biçiminde geçmişti. Dr. Gedikli.

18 Kordon ile kastedilen kıyı şeridinin kiraya verilmesi veya kıyı şeridindeki kum olmalıdır. Dr. Gedikli.

1904 - 8 Mart 1905]¹⁹ senesi evasıtında [ortalarda] taksim-i veraset meselesinden dolayı hükûmetle dimurundia arasında tahaddüs eden [meydana gelen] bir ihtilâf neticesinde iki üç bin //31// hıristiyan müsellâh [silahlı] olarak hükûmet konağını sarmış ve mesele- nin dimurundia nokta-i nazarına muvafık bir tarzda hemen halledilmesi için kaimmakam- lığa bir ültûmatom gönderilmişdi. O esnada adada mevcut olan müfreze-i askeriye kuman- danı Halid Beg ismindeki genç bir zabıt -ki mumailiyh elyevm [bugün] Maçka kışlasında yüzbaşı bulunmaktadı- yigirmi kadar sün- gülü asker ile ahali-i bâğiyenin [asi ahalinin] arasına girerek büyük fedakârlıklar ve musûb [isabetli] tedbirler neticesinde bunları deni- ze dökmeye muvaffak olmuşdu. Eğer adalara böyle silah satveti [gücü] mahallinde isti'mâl etmekle [kullanmakla] hakk-ı hükûmeti teza- hür etdirmeye muktedir ve azimkâr memur- lar gönderilmiş olsa idi, bu gibi vukû'ata hiç meydan verilmedikden ma'ada, Yunanlıların batıl kucaklarına atılmaya hazırlanan ve her vakit bu arzu ve meyli izhar eden nankörlerin hevesleri dahi daha evvelen söndürülmüş olurdu.

İ'lan-ı meşrutiyetden sonra teşkilât-ı aske- riye icâbâtı olarak adadan asker kaldırılmış ve yerine jandarma ikame edilmiş ise de askerin adem-i mevcudiyeti [yokluğu] her hususda anlaşılmaya başlanmışdır.

Adaya ilk defa Kayserili Ahmed Paşa tara- fından asker ikame edilmişdir. İspora adala- rının şarkından ta cenûbda bulunan Meise kadar müşarünileyh teşkilatını kema- hiye- hakkıha [hakkıyla] ifa ile icâb eden bu //32// adaların ba'zılarına da lüzum-ı der-kâr [gere- ği] bulunan piyadeler yerleşdirmiş ve kışlalar tesis eylemiştir.

1889 tarih-i milâdisinde Radosdan gön- derilen bir kaimmakamı Sömbekililer kabul etmek istemedikleri cihetle o zaman Bahr-i Sefid [Akdeniz {adaları}] mutasarrıfı bulunan Namık Kemal Beg²⁰, bir Osmanlı sefine-i har- biyesine [harb gemisine] irkab etdiği [bindir- diği] mikdar-ı kâfi askeri, Mahmûd Ağa na- mındaki bir kahraman zabitin taht-ı kuman- dasında olarak adaya sevk ve müte'akıben de kendisi ada umûrunu [işlerini] tesviye etmek [düzeltmek] üzere Radosdan Sömbekiye hare- ket eyledi.

Ahali o geceden asâkir-i Osmaniye'nin ka- raya çıkmasına mâni' oldular ise de, Mahmûd Ağa, Kemal Beg'in vermiş olduğu kat'i ve şedid emre istinaden her dürlü fedakârlıklar icra- sıyla askeri karaya çıkarmaya muvaffak oldu. Kaimmakamı da askerin cebr ü tehdidi saye- sinde kabul etdirdi. Ahalinin şımarıklık dola- yısıyla o geceden kaimmakamı ve hükûmetin ba'zı metâlibini [taleplerini] kabul etmeme- leri Kemal Beg'i i'zab etdi [sıkıntılıandırdı]. Ada mütehâyizânından [itibarlılarından] Mihal Petridi ve rüfekasından [arkadaşların- dan] ba'zılarını adadan alarak vapur-ı mah- susla Rados mahbushanesine sevk eyledi. Bir müddet sonra hükûmete muti' [itaatkâr] ve hürmetkâr bulunacaklarına dair asiler, Kemal Bege bir sened i'ta etdiklerinden [verdiklerin- den] serbesti-i hayata muvaffak olabilmişler- dir.

33// Ada sair adalar gibi imtiyazât-ı müte- selsileye malikdir. Rados adası Kanunî Sultan Süleyman hazretlerinin hücum-ı azimkârîsi [azimkâr hücumu] karşusunda 1522 tarih-i milâdi ve 929 tarih-i hicrisinde [20 Kasım 1522 - 10 Kasım 1523] sükut etdiği günden i'tibaren imtiyaza mazhar olmuş, fakat bilahare ba'zı padişahlar bu imtiyazları fesh ve ba'zıları da

19 1322 tarihini hicri tarih olarak kabul ettik. Rumi olarak alırsak 14 Mart 1906 - 13 Mart 1907 arasını kapsar. Dr. Gedikli.

20 Bu tarih de yanlış olmalıdır. Çünkü Namık Kemal Beg, 1888'de ölmüştür. Dr. Gedikli.

esas imtiyazı tevsi' ve bir takım müsa'adat dahi ilave eylemişlerdir. Ezcümle 1642'de Sultan Mehmed-i Râbi' [Dördüncü Sultan Mehmed]²¹, 1850'de Sultan Osman-i Sâlis [Üçüncü Sultan Osman]²², 1770'de Abdülhamîd-i Evvel hazratı [hazretleri]²³, ferâmin-i mezkûrenin [adı geçen fermanların] kavaid-i idaresini [idare kaidelerini] tecdid etmişlerdir [yenilemişlerdir]. Abdülhamid-i Evvel hazretlerinin son fermanında:

“Ada ahalisinin vergü, her türlü tekâlif-i devletden ve hidmet-i askeriye mu'af olduğu, yalnız devlete senevî ve ahalinin tahammülü dairesinde küçük bir vergü vermekle mükellef bulunduğu, Osmanlı devletinin saye-i livâ-yı adaletinde [adil sancağı altında] ferih [müreffeh] ve fahûr [övünerek] yaşayacakları, fakat hiç bir vakit devlet-i metbû'alarının [tabi oldukları devletin] -menafi'-i siyasiye ve iktisadiyelerine mugayir hareketde bulunmayacakları- şayed bu şera'it haricinde hareket olunursa ferman ve imtiyazâtın hükmü[nün] mefsûh [feshedilmiş] addedileceği beyan olunuyor.”

Merhum Kemal Begin ba'zı muhabere evrakıyla ferâmin-i mezkûre [zikredilen fermanlar] pek ehemmiyetli telakkı edildiği için son zamanlara kadar mahalli //34// temurundiasında mâi ve beyaz kadifeli sargılar derununda [içinde] mahfuz idi.

İ'lan-ı meşrutiyetden sonra bu adalar muhtelif livalara [sancaklara] merbut [bağlı] olmak suretiyle muhtariyet idarelerinden istifade edemediklerini i'lan etdiler. Fakat senevî verdikleri vergüyü mu'ayyen i'tibariyle muhtariyet-i maliyelerini pek a'lâ muhafaza ediyorlardı.

1909 Temmuzunda Bab-ı âli o zaman Cezair-i Bahr-i Sefid [Akdeniz adaları] valisi bulunan Reşid Paşaya adalar imtiyazâtının fesh edilmiş olduğunu tebliğ etmişti. Bu karar-ı cedid

[yeni karar] mucibince İsporad adaları ba'de-ma [bundan böyle] diğer vilayat-ı Osmaniye'nin tâbi' bulunduğu usûl-i idareye malik bulunacaklardı. Fakat Reşid Paşa adalarda entrikalı siyasetler ve vatandaş [!] politikaları ta'kib eden ba'zı kaimmakamlarla, onların koltukçusu olan bir kaç vilayet memurlarının adalar asayişine güya hall [çözüm] getirecek olan bu emrin “Şimdilik adalara tebliği caiz olamaz” gibi gayr-i makul ve nâmeşru' mütâla'alarına ehemmiyet verdiğiinden, mesele-i mezkûre hakkında izahat vermek üzere İstanbul'a azimet [gitmek] için mezuniyet [izin] istihsaline [almaya] teşebbüs etdi. Fakat Bab-ı âli karar-ı evvelin müfâdına ittibâ'en? hareket olunmasını [içeriğine uyulmasını] tekiden beyan eyledi. Bunun üzerine Reşid Paşa Radosa avdet ederek memurînin devair-i resmîyede [resmi dairelerde], muhakemede Türkçe lisanının lisan-ı resmi olarak isti'mâl etmeleri [kullanmaları] için kaimmakamlara ta'mimen i'lan etdi.

Şurâ-yı devletin ber-kararı üzerine //35// Sultan Mahmûd-ı Sâni [2. Mahmud] tarafından tarh edilen [konulan] senevî 180. 000 kuruşluk rûsum-ı maktu'anın [götürü vergilerin] yalnız emlak, âşâr [onda bir] ve mu'afiyet-i askeriye vergüsüne karşılık olduğu, rûsum-ı sairenin [öteki vergilerin] diğer vilayetlerde olduğu vech ile muntazaman o senenin martından itibaren dercine mübâşeret edileceği [başlanacağı] tebliğ edildi. Bu münasebetle bütün adalarda mütenakkıllar? [nakledenler?] akd ve merkez-i ictimâ', Sömbeki ittihaz edildi. Meselenin bir mesele-i siyasiye şeklini iktisab etmemesini, bittabi' zamanın nezaketi hasebiyle arzu eden Bab-ı âli, Reşid Paşanın tekrar müraca'atı üzerine imtiyazât meselesinin tedkiki için “Adalara bir heyet-i tahkikiye i'zam edileceği” cümlesi tebliğ edildi. Kalimnoz, Laryoz, Batnoz ve Meis adaları heyetinin reyiyile, Sömbekiden Bünyamin namındaki Yunan diplomatına bir Kalimnozlu terfik edilerek

21 1642'de tahtta İbrahim (Deli İbrahim) bulunuyordu. Saltanat yılları 1640-1648 arasındır. Dr. Gedikli.

22 1850 tarihinde tahtta Abdülmecid vardı. Saltanat yılları 1839-1861 arasındadır. Üçüncü Osmanın saltanat yılları 1754-1757 arasındadır. Dr. Gedikli.

23 1770'te tahtta III. Mustafa bulunuyordu. Saltanatı 1757-1774 arasındadır. Dr. Gedikli.

[katılarak] meseleyi daha salim ve kat'i bir suretde hall maksadıyla İstanbul'a gönderildi. Fakat Bab-ı âlînin evvelce beyan etmiş olduğu "Heyet-i tahkikiye ve teftişîye gönderilecek" cümlesi bunlara da tekrar edilerek avdetlerine emir verildi.

Bünyamin, Sömbekiye esnâ-yı avdetinde ahalîyi dürlü va'dlerle iğfal ederek hükûmet-i Osmaniye'ye mutâlebât-ı vâkı'alarını is'af [vaki isteklerini kabul] etdireceğini anlatmaya çalıştı ve bu dolablar sayesinde yüzler hatta binlerce liralarla kesesini imlâ etdi [doldurdu]. Sonralara tekrar İstanbul'a gitmek, bu suretle hakk-ı imtiyazlarını [!] müdafa'a etmek üzere ahaliyi intihabata [uyanmaya] teşvik //36// etdiler. Meisden Aşılıya, Sömbekiden Havyara, Kalimnozdan Fermati, Laryoz ve Batnoz ve sair adalardan da birer heyet-i Murahhasa, Sömbeki ceziresinde [adasında] ictima' etdi [toplandı] ve yine bunlar tarafından Bünyamin intihab edilerek [seçilerek] ikinci def'a olmak üzere İstanbul'a gönderildi. İstanbul Bünyamin'in adalar ahvalinden bahis[le] vermiş olduğu lâyiha ve muhtıralardaki ma'ruzat-ı kezbiyesine [sahte arzlarına] mukabil ahz-ı asker [askere alma] mu'amelesinin -ki Bab-ı âlînin gösterdiği bu cesaret şayan-ı takdirdir- mevki'-i tatbikiye konulmasını istical etdi [acilleştirdi] ve bütün adalara bir heyet-i askeriye gönderilerek kur'a mu'amelesi az zaman zarfında tamam ve kemâl-i ciddiyetle neticelendi.

Bünyamin oynamak istediği diplomasi rolünün bu suretle neticelendiğini görünce adaya heman avdet ederek ahaliyi firara teşvik etmeye başladı. Mevcudiyetleriyle gemici oldukları için bu teşvikin netayicini [neticelerini] ihata edemeyen [kavrayamayan] ahali birer birer Yunanistan, Amerika, Avusturalya, Mısır'a firar etmeye başladılar. Hatta bunların masarifat-ı rahiye [yol masraflarını] ve seferiyelerini temin edecek müfsidat [bozguncular] cemiyetleri de teşkil etdi. Fakat bu firardan hükûmet-i Osmaniye kat'iyen zarar görmüş olmuyordu. Bilakis temurundia dehşetli bir buhran-ı maliyeye dâ'ir oldu. Hükûmete her sene vermeye mecbur oldukları 800 lirayı vakt-i mu'ayyende [belirlenen vakitte]

veremedikleri gibi, doktor ve mu'allimlerinin mahsusat-ı senevîlerini de vermekde müşkülata dâ'ir oldular. Bu suretle çocukları cahil, //37// hastaları doktorsuz kaldı. Ailelerini terk ile firar eden safdiller ise türlü sefaletlere ma'ruz ve adada kalan aileleri de gece yakılacak gaz tedarikinden aciz bir hal-i sefaletle dâ'ir oldular.

Bünyamin ahalide hükûm-fermâ olan bu sefaletleri gördükçe, hırs-ı milliyesi arttı. Ahalinin hukuk-ı milliyelerini müdafa'a ve sıyanet [koruma] maksadıyla muhtelif mahallerde verdiği konferanslarla, sabır ve sebat tavsiye etdi. Fakat bu veled-i mâder-be-hata [piç adamın] teşvikinden ada ahalisinin dâ'ir olduğu sefalet, ba'zı zevat üzerinde mühimm tesirler hâsıl etmeye başladı. Nihayet bu hicretten sarf-ı nazar olunması keyfiyeti ahaliye tebliğ edildi.

Bünyamin İstanbul'a yine bir taraftan halkın tazarru'unu [yalvarışlarını] havi sun'î lâyhalar takdim ediyor, diğer taraftan da düvel-i mu'azzamaya [büyük devletlere] ve bilhassa 1832 tarihinde bahş edilen İsporad adaları imtiyazâtını havi ferâmin-i atıkayı [eski fermanları] tedkik ve hükümünü tecdid [yenileme] ve icraya tavsit etmek [aracı bulmak] üzere Firansa, İngiltere, Rusya devletlerine muhtıralar veriyordu. Bu muhtıralarla "Adaların beş yüz bine balığ olan nüfusunun dört yüz altmış bini[nin] Rum olduğunu ve bu kesrete [çokluğa] rağmen Rumcanın lisan-ı resmi olarak kabul edilmediğini ve adaların parça parça muhtelif sancaklara ilhak edilmek suretiyle Rum unsurunun ihlâl-i vahdetine çalışıldığını, aynı zamanda hükûmet-i //38// Osmaniye'nin hiç bir şey yapmadığını şikâyet ve memleketlerinde ne yol, ne liman, bir şube-i mesâ'i mevcut olmadığını beyan ve vergü-yi seneviye [senelik vergiye] mukabil kendilerine va'd edilen imtiyazât-ı maliye, idariye, askeriye'nin i'adesini talep ve beyan ediyorlardı."

Bu iki yüzlü diplomat mezkûr devletlerden hiç yüz bulamayınca üçüncü defa olmak üzere Bab-ı âlîye müraca'ata hazırlanırken İtalya işgali vuku' buldu. İtalyanların adayı bidâyet-i işgallerinde Türkiye idaresinden kurtulduklarına dair

bu nankörler günlerce i'lan-ı şad-mani [sevinç ilan] etmekden ve senelerce birlikde yaşadıkları memurlara dürlü hakaret ve zulümler icrasından çekinmediler!

İşgalin ikinci günü memurîni adadan tard etmek suretiyle izhar-ı tıynet etmek [ne mal olduklarını göstermek] istediler ise de, İtalyanların bu şımarıklara karşı ciddi bir vaz'iyet alması üzerine heman Türkiye aleyhindeki husumeti İtalyanlara da izhara yaltandılar. Fakat mütecasirleri [cesaret edenleri] ceza-dide olmak [cezalandırılmak] üzere vapur-ı mahsusla Radosda ceneral Ahliyo'ya sevk edildi. Bu ciddi mu'amele bittabi' vatandaşlarda [!] bir daha şakk-ı şefeye [ağız açmaya] cesaret bırakmadı.

39// 3. Kalimnoz cezîresi [adası]

Kalimnoz, Radosla Sakızın arasında ve her iki şehre onar sa'at mesafede kâin [var] olub dâiren-mâdâr [çepeçevre] yigirmi mil vüs'atindedir [uzunluğundadır]. Yigirmi beş bin nüfusa sahib bulunan bu ada dahi sair İsporad adaları misüllü mümtaz bir idareye malik idi. Fakat diğer adalara kıyas kabul etmeyecek derecede münbit ve mahsûldar olmakla beraber ahalisi de yüzde yetmiş beş derecede zengindir. Portakal ve limon bağçeleriyle şöhet kazanmış olan bu cezîre yalnız meyvelerden senevî yigirmi beş bin lira bir vâridât [gelir] temin eder. Ahalisinin bir kısmı gemicilik, süngercilik ve bir kısmı da ticaretle iştigal ederler. Ticaretle iştigal edenler hayat-ı tahsiliyelerini Avrupada geçirmiş olduklarından usûl-i ticarete layıkıyla vakıfdırlar. Adada sefil hiç bir ferd yokdur. Havası lâtif olmakla beraber ba'zı nefis su menba'ları da vardır. Kuyu sularının bağçeleri irva ve iskaya [sulama ve suya kandırmaya] adem-i kifayetinden [yetmemesinden] dolayı müte'addid mahallerde arteziyen kuyuları kazılmış olduğundan, bu sularla ahalinin ihtiyacı ma-ziyadeten [ziyadesiyle] tehvin olunmuşdur [kolaylaştırılmıştır]. //40// Adanın üzerinde mükemmel ve furtunalı havalarda barınmaya müsa'id bir liman yok gibidir.

Yalnız Yorusta ta'bir etdikleri köyün küçük bir limanı mevcut ise de piş-gâhında [önünde] gayrı muntazam bir çok sığlık ve kayalıklar bulunması mezkûr limanı ehemmiyetden düşürüyor.

Şimdiki şehrin bir sa'at ilerüsünde ve bir tepe üzerinde bulunan, kalan harabeleri meşhud olan [görünen] Eski Kalimnoz namındaki mahalden anlaşıldığı vech ile Radosun zabtından pek az zaman sonra Osmanlı idaresine geçmiş olan bu adaya Sultan Süleyman Kanunî bir hayli nüfus-i İslâm getirmiş ve iskân ettirmiştir. Harab olan Eski Kalimnoz şehrindeki ba'zı binaların üzerinde elan Karaoğlanın evi, Kabak Mahmûdun ağılı gibi cümleler görülüyor. Bu İslamların Mora isyanına kadar adada bulundukları bir çok âsâr-ı harabî ile sabit oluyor. Yunanistanın i'lan-ı istiklâlini müte'akib Akdenizde türeyen korsanların her vakit adadaki İslamlara ta'arruzları ve bâ-huhuûs [bilhassa] zavallı İslamların ırz, can, mallarını hedef ittihaz eylemeleri, onları adayı terk ile pek yakın bulunan Bodrum, Kızıltoprak, İstanköy gibi mahallere hicrete mecbur etmiştir. Ada ahalisi Türklere pek soğuk bulunurlar. Hatta Yunanistan i'lan-ı istiklâl için Türkiyaya açmış olduğu salîb-i isyan [haç isyanı] altına, bütün adalar //41// ahalisini da'vet ettiği zaman bu salîb-i isyan altına Kalimnozlulardan daha hevesli koşan bulunmamıştır. Yunanistan On İki adanın 350 bini tecavüz eden nüfusunun bu isyana iştirak etmeleriyle temin edilecek kuvveti pek a'lâ biliyor, bunun için adalara komiteler gönderiyordu.

Bu müfsidler [fesatlar] evvela elde etdikleri Kalimnoz adası halkıyla Laryoz, Batnoz, Kar-yut adaları ahalisinin isyana iştiraklerini temin edebilmişlerdir. Halbuki imtiyaz fermanlarının i'tası [verilmesi] esnasında tâbî' bulundukları hükûmet-i Osmaniyyeye muti' [itaatkâr] olacaklarına dair vermiş oldukları va'dde sebat etmediklerinden dolayı bu dört adanın hiç bir hakk-ı imtiyazları kalmadığına dair Sultan Mahmûd-ı Sâninin tastîr buyurduğu [yazdırdığı] bir ferman kalyon kapudanlarından Hüseyin Ağa

ma'rifetiyle bunlara tebliğ edilmiştir. Şu halde Kalimnozun da imtiyazâtı Sultan Mahmûdun gönderdiği bu fermanla fesh edilmiş oluyor. Fakat idare-i Hamîdinin tutamaksız icra'atları yüzünden umûr-ı idarenin her türlü teşvişata [karışıklıklara] ma'ruz kalması adaları da pürüzlerden kurtaramamış, binaenaleyh hakiki fermanlarla imtiyazâta mazhar olan adalar bunlardan tefrik [ayır] edilememiştir.

Bu adanın ahali efkâr-ı Yunaniye perestîşlerinden olduğu cihetle memurîn ile daima imtiyazsızlıkta [takışmada] bulunurlar.

42// [1]325 [14 Mart 1909 - 13 Mart 1910] senesinden²⁴ İtalya işgaline kadar adada kaimmakamlıkla bulunan Salih Beg ismindeki fa'al bir genc, adadaki ta'assub-ı Yunaniyeyi tamamiyle darbelemiş, mekteblere, temurindiaya, velhâsıl adanın en nüfuzlu idarelerine varıncaya kadar vaz'-yed ederek [el koyarak] satvet-i hükûmeti [hükûmetin kudretini] el-hak göstermeye muvaffak olmuştur.

1326 [1908] senesi martında adada icra edilen ahz-ı asker [askere alma] mu'amelesinin bir çok iğtişâsatı [karışıklıklara] bâdî [sebeb] olmak ihtimâli var iken kaimmakamın hüsn-i tedbiri, mütegalibe-i mahalli üzerinde kanunun şiddetle tatbiki, meseleyi iyi bir surette neticelendirmiştir.

Bafra gambotu süvarisi İsmail Kapudan Beg'in de limanda vazifeten bulunduğu ve kaimmakamın emrine amade olduğunu mahalli [yerli] metropolidine ityân [beyan] etmesi üzerine ahali hükûmet konağına gelerek haklarında icra ve tatbik edilecek olan mu'amele-i askeriye muvafakata mecbur olmuşlardır. . .

Kayserili Ahmed Paşa adalar teşkilatı münasebetiyle Kalimnoza geldiği zaman Sultan Mahmûd-ı Sâni tarafından evvelce mefsûhiyeti [fesh edilmişliği] i'lan edilmiş olan adanın imtiyaz fermanı temurindiadan alınarak tecdid-i imtiyaz [imtiyaz yenilenmesi] kelimesi müşa-

rûnileyh paşa tarafından kaydedilmiş idi. //43// Fakat bu "idarî ve muvakkat olan tecdid" irade-i seniye iktirân etmemiş [sunulmamış] ve yalnız paşanın "kelime" işareti ile kalmış olduğundan i'lan-ı meşrutiyeti müte'akib bu husus pek çok kıyl ü kallere bâdî olmuşdu. Hatta Sömbeki müdafî'i [savunucusu] Bünyamin ile Kalimnozu Fermati ismindeki iki yalancı müverrih [tarihçi] -mahiyet ve esas i'tibariyle pek düzme- adaların tarihini yazmışlar ve mezkûr risalede bu on iki adayı ta Kanunî Sultan Süleyman zamanından beri bilâ-fasla imtiyazât-ı müteselsileye sahip göstermişlerdir. Halbuki Laryoz, Batnoz, Kalimnoz, Karyut adaları yukarı bahislerde de beyan edilmiş olduğu vech ile Yunanistan isyanına iştirak etmiş olduklarından, Sultan Mahmûd-ı Sâni tarafından imtiyazları fesh edilmiş idi.

Adada iki dane zükûr [erkekler] ve dört dane de inâsa [kızlar] aid büyük mekteb vardır. Adada yerli olarak hiç İslâm ailesi bulunmadığından yalnız memurîn çocuklarına mahsus olmak üzere ibtidai derecesinde küçük bir de İslâm mektebi mevcuttur. Şimdi mezkûr mekteb ile oldukça cesîm olan hükûmet konağına İtalyanlar tarafından asker ikame edilmiştir.

44// 4. Kaşut cezîresi [adası]

Kaşut cezîresi Rados vilayetine doksan iki mil mesafede vaki' bir ada olup merkez-i hükûmet Feri namındaki iskelededir. Makra, İrmadiye, İstakiye, Aponiye namlarında ve yek-diğerine yigirmi beş dakika uzaklığında dört küçük adayı havidir. Bu adalardan Makra ve Aponiye adaları hâlî [boş] olup diğer iki danesi otlakiye halinde her sene talibine [isteyene] ihale olunur. Üzerinde çobanlarla beş hane mevcuttur.

Adanın arazisi taşlık olmakla beraber akar suyu da yokdur. Bağçe ve bağları ve münbit toprağı da mefkûddur [yoktur]. Yalnız Aya Yorgi namındaki kilisede bir çeşme var ise de mezkûr çeşmede ahalinin ihtiyacına kâfi derecede su bulunmadığından ahali hanelerindeki sahrınc-

24 Tarihi rumi olarak kabul ettik. Hicri olarak alırsak 14 Şubat 1907 - 4 Şubat 1908 tarihleri arasına tekabül eder. Dr. Gedikli.

larda birikdirdikleri yağmur sularıyla ihtiyaçlarını tehvin ederler [giderirler]. Yağmurlar derece-i kifayede yağmazsa o sene ahali susuzlukdan sıkıntı çekerler, yahut da pek çok müşkülât ile Kerpe adasından kayıklar vasıtasıyla su tedarik ve nakl ederler ki bu suret pek büyük müşkülât ve mezhimi bâdîdir [zahmetleri gerektirir]!

45// Cezîrenin senevî bir mikdar incir, üzüm, zeytun ve badem mahsûlü vardır. Fakat bunlar pek mahduddur. Orman, ma'den ise hiç yok gibidir. Sekiz on sene evvel bir alçı ma'deni keşfedilmiş idi. Fakat ma'denin mahalli, iskeleyle pek uzak olduğundan nakli hayli masarifi bâdî bulunmakla bir kaç ay işletdikden sonra ta'til edilmiştir.

Adanın ahalisi umumiyetle gemicidirler. Senenin altı ayını denizlerde sefer etmek, Anadolu sevâhilinden aldıkları hamûleyi [yükü] bir mahalden diğer mahalle taşımak suretiyle geçirirler. Otuz bin kileyi isti'ab eder derecede adanın büyük gemileri de vardır. Bu gemilerle Londra, Amerikaya kadar sefer icra ederler. Kışın vürûduyla adanın üç mil ilerüsünde Makra adası vardır ki mezkûr ada güzel ve rabitalı bir liman ihtiva ettiği cihetle gemiler orada muhafaza olunurlar.

Adanın bir kısım ahalisi de çobanlık suretiyle temin-i ma'îşet ederler. Güzel lor ve peynir, nefis sade yağı da imâl olunur.

Keçileri cinsdir. Beheri [her biri] yevmiye üç dört okka süd verir. Ahalinin ekserisi gemici olmak münasebetiyle Mısırla ihtilât etdiklerinden her sene yüzlerce keçi ve Mısır ineği getirilerek adada teksir-i ağnama [hayvanların çoğaltılmasına] ihtimam olunur.

46// Kadınlar ihram, fanila, çorap, kanaviçe gibi levazımat-ı zaruriyeyi hanelerde kendileri tedarik ve imâl ederler. Bu imâlat ihtiyaçları nisbetinde olduğundan harice sevk edemezler.

Armadya adasından sekiz on sene evvel alçı taşı ihraç edilmekde, Rusya ve memâlik-i saireye

gemiler vasıtasıyla sevk olunmakda iken bilahare memâlik-i mezkûreye yüzde seksen raddesinde gümrük aratılması bu ma'denin ma'tın²⁵ kalmasını intac etmiştir.

Kaşut adasında on manastır, iki mekteb, bir çeşme, yetmiş kadar da yel değirmeni vardır. Ahali umumiyet itibariyle hristiyandır. İslâm olarak yalnız memurîn bulunmaktadadır. Ada ahalisinin muhtâc olduğu havayic-i zaruriye [zaruri ihtiyaçlar] Rados, İzmir, Girid ve İstanköyden celbolunur.

Bu ada da şimdi İtalyanların taht-ı işgalinde bulunmaktadadır.

47// 5. Kerpe adası

Kerpe adasının tulû otuz, arzı da on mil cesâmetindedir. Radosa, Katavaya burnundan otuz, Giride de İsfakiye burnundan kırk mil mesafede vaki' olub İsporad adalarının en büyüğüdür.

Bu ada Kanunî Sultan Süleyman hazretlerinin fütuhât-ı mühimmelerinden [mühim fetihlerinden] ma'duddur [sayılır]. Radosun muhasarası müddetince Osmanlı dilâverlerinin [yiğitlerinin] adayı tazyiklerine rağmen Vatnos hükümdarının cesaret ve mukavemeti sayesinde ada Radosun sükutundan beş gün sonra teslim olmuştur.

Adanın fethine maslak reisi²⁶ ta'yin edilmiş ise de, reisin ma'iyetindeki kürekçilerin azlığı ve kalyonların da kal'enin metanet ve cesâmetiyle mütenasib olmayan küçüklüğü dolayısıyla dört beş ay zabtı mümkün olamamış ve Kerpenin rüzgâr ve furtunası çok olan denizinde barınmak hususunda da imkânsızlık görülmüş olduğundan, maslak reisi Radosa avdet ve donanma-i hümayuna iltihaka mecbur kalmıştı. Bunun üzerine hazret-i padişah yine //48// maslak reisin[in] taht-ı kumandasında olarak ikinci sınıf akıncı ve salgıncı filosunu adanın fethine memur eylemiş olduğundan, adanın dört etrafından hücum

25 Ma'tın, ineklerin yattığı ve su içtiği yer; ağıl. Dr. Gedikli.

26 Osmanlılarda bentlerden künklerle getirilen suyun kollara ayrıldığı kesimlere maslak, bununla ilgili görevliye maslak reisi denirdi. Dr. Gedikli.

eden müşarüniyleh kapudan, nihayet muhasaranın altıncı ayı zabta muvaffak olabilmıştır.

Adaya ilk defa İtalya hükûmetinin Lefgolyon namındaki hükümdarı tarafından tard olunan Pelazi kavmi gelip yerleşmiş ve bilahare Dori ve Uli kavimleri de gelerek Pelazlarla ittifak etmişler ve adada kendilerine birer hisse-i arazi ayırarak çiftçilik, çobanlık etmek suretiyle iyi yaşayışa sahib olmuşlardır.

Adanın üzerinde elan mevcut harabelerden de anlaşıldığı vech ile bu kavimlere sonraları âsâra [eserlere] ehemmiyet vermiş olduklarından cesîm ma'bedler, tiyatro-haneler, heykeller, büyük binalar ve şehrin müdafa'asını temin için kal'eler vücuda getirmişler.

Bunlar tarih-i milâdın sekiz yüz sene evveline kadar her türlü refah ve sa'adetin adada husûlünü temine çalışmışlar ve muvaffak da olmuşlar ise de bilahare Roma ve Antos hükümdarlarının tecavüzlerine ma'rûz kaldıklarından mahv olmuşlardır ve mezkûr hükûmetlerin zir-i idaresine geçmişlerdir.

49// Cezîre vaktiyle dört şehirden ibaret olub birincisi Bıygadya'da vaki' Poşeydon, ikincisi Sarya adasının şark cihetinde Balatya ve üçüncüsü Raksa karyesinin cenûb cihetinde İzkasa, dördüncüsü de Kerpenin şimâl tarafında bina edilmiş, Vurgunda namlarıyla yad olunurdu.

Adanın Tarlidoma, Makripalu, Balyokastero, Lefko İsoastero nam mevkilerinde elan pek çok âsâr-ı atikanın mevcut olduğu anlaşılmakta ve o cihetlerdeki harabeler üzerinde ba'zı âsâr-ı bakiye müşahade edilmektedir.

Adanın şimâl cihetinde Barşenudi ve şimâl-i şarkisinde Makrayonda, canib-i cenûbisinde Kastellos, cenûb-i şarkisinde Pannalla, şimâl-i garbisinde Vurgunda namlarıyla yedi burun vardır ki İskenderiye ve Suriye sevâhiline geçen gemiler, adanın bu arızalarından dolayı dört beş mil açıktan mürur ederler [geçerler].

Adada başlıca dört liman vardır. Bunlardan en muhafazalı ve metin bulunan Zitoma limanıdır. Bu nam, limanın önünde üç adet küçük ada

bulunmasından dolayı verilmiştir. Tarlidoma, Armoroz namlarındaki limanlar da gemilerin barınmalarına elverişli bir derecede bulunduğundan ada gemicileri kışın diğer adalar gibi zahmet ve müşkülata ma'rûz kalmazlar.

50// Limanlar oldukça derin sulara malikdir. Bilhassa Armoroz limanında on beş kulaç su vardır. Bu limana ba'zen kanalda büyük furtunalara tutulan vapurlar bile pocalayarak iltica ederler.

Cezîrenin üzerinde oldukça mürtefi' [yüksek] dağlar da mevcuttur. Adanın vasatında [ortasında] vaki' ve sath-ı bahirden 450 kadem²⁷ irtifa'ında Lasdu dağı vardır. Kışın bu dağdan büyük çaylar hâsıl olur. Esasen adanın dört bucağı soğuk ve leziz sularla doludur. Mart ayına kadar bu sular pek taşkın bir surette cereyan ederse de martdan sonra hal-i tabi'isine rücu' ederek lâtif bir surette cereyana başlar.

Adanın üzerinde 500'ü mütecaviz çeşme vardır. Bunlardan en makbul ve sıhhate nafi' [faydalı] olanı Paşa suyudur. Bu çeşme vaktiyle adalar ıslahatına memur edilen Kayserili Ahmed Paşa tarafından inşa ettirilmiş olduğundan, Paşa suyu namıyla isimlenmiştir.

Kerpe dağlarında gümüş, demir, kurşun ma'denleri vardır. Bundan yigirmi sene evvel adaya bir Alman gelerek keşfiyat ve taharriyat [aramalar] icra etmiş ve daha bir çok cins ma'denlerin adada mevcut olduğunu merkez vilayete lâyiha ile iş'ar etmiştir [yazı ile bildirmiştir]. Fakat mezkûr ma'denlerin şimdiye kadar işletilmesine teşebbüs olunmadığından metruk ve mektûm [saklı] kalmıştır. Fakat adanın sâhil cihetlerindeki alçı ve mermer taşı //51// ma'denleri hayli zaman işlenmiş ve harice dahi uzun müddet sevk edilmiştir.

Mezkûr ada 1328 senesi nisanının yigirmi dokuzuncu [11 Mayıs 1912] günü İtalyanlar tarafından işgal olunarak memurîni esir edilmiş ve zaten yerli ahali-i İslâmiye ve asker bulunmadığından, ada kolayca yed-i zabta [ele] geçirilmiştir.

27 Kadem; bir metrenin üçte biri kadar olan uzunluk ölçüsüdür. Dr. Gedikli.

52// 6. İlyaki adası

İlyaki adasının tulü üç ve arzı bir sa'at kadar imtidadındadır [uzunluğundadır]. Ada nahiye merkezi olduğu için üzerinde ancak iki yüz elli kadar hane vardır. Hava ve suyu fevkal'ade denilecek derecede sıhhatte nafi'dir [yararlıdır].

Adanın zabtına Kanunî Sultan Süleyman zamanında Sömbeki adasının fethine memur edilen kalyon kapudanlarından Mahmûd Kapudan memur edilmiş ise de, müşarünileyh Sömbekiyi zabt ettikten sonra bu vazifeyi de ifaya giderken yolda şehadeti vuku' bulmuş olduğundan, mezkûr adaların fethine memur donanmada ikinci reis bulunan Öz Ağa Kara Mahmûd, cenazesini Radosa nakl ettikten sonra adanın zabtına şıtab [acele] etmiş ve birinci hücumda karaya asker çıkarmaya muvaffak olmuştur. Şövalyeler elinden alınan mezkûr ada dahi sair adalar mi-süllü Radosa ilhak edilmiştir.

Son zamanlara kadar bu ada Sömbeki kazasına merbut idi. Üzerinde küçük ve muntazam bir liman mevcut olup yelken kayıkları kışın furtuna ve denizli havalarda pek iyi muhafaza olunurlar.

53// Cezîrenin cihet-i garbisinde Aya Anton dağı eteğinde üzerinden asırlar geçtiği halde elan mevcut olan bir kal'enin henüz bugün inşa olunmuş gibi yeniliğini muhafaza etmekde olduğu, kapu ve duvarlarının pek metin ve sağlam olduğu görülmektedir.

Mezkûr kal'enin 474 [11 Haziran 1081 - 1 Haziran 1082] sene-i hicriyesinde Kudüsü zabt ile Loren'e avdet etmekde iken bil-tesadüf [tesadüfen] adaya uğrayan Godgoruva Dobuliyon tarafından inşa olunduğu zannediliyorsa da daha doğrusu bu hususda henüz kat'i bir emare-i tarihiyeye dest-res olunamamıştır [raslanamamıştır]. Adalarda her büyük kilisede mevcut olan bir takım saçma tarihlerde böyle saçılmış düzme havadisler pek çoktur. Böyle havadislere bir tarih nazarıyla bakmaktan ziyade birer mecmu'a-i

hurâfât deyüb çıkmak daha doğru bir tedbir olur. Çünkü bu adalara mahsus müverrihler o kadar iltizamkâr [tarafgir] tarihler yazmıştır ki akıl ve mantık bu yazılanlarla hiç de alakadar değildir. Ada küçük olmakla beraber ahalinin muhtâc olduğu havâyic-i zaruriyeyi tehvine [zaruri ihtiyaçları temine] kâfi derecede mahsûldardır.

Pek küçük olan bu adada mebzul [bol] badem ağaçları mevcut //54// olduğundan, ahali ihtiyaçlarına kâfi derecede badem alıkoyduktan ma'ada harice de sevk ederler.

Alma, armud, portakal mahsûlleri de oldukça mebzuldür. Vesait-i nakliye yalnız kayıklara inhisar eder. Küçük yelken kayıkları Radosan, Sömbeki adasından un, manifatura ve eşyâ-yı attariye getirirler. İhracına nisbeten idhalat pek azdır. Çünkü ada ahalisinin ekserisi tarlalarından kaldırdıkları buğdayları değirmenlerde un yaparak ihtiyaçlarını giderirler.

Bu adada kadın ve erkekler tuhaf bir surette giyinirler. Başlarında sivri bir külâh, yaz ve kış sırtlarında kalın bir kaput, ayaklarında çizme, bellerinde siyah yün kuşak bulundururlar ki -bunların hepsi kendileri tarafından tedarik ve imâl olunur- bu tarz tebbüs [giyinme], ahaliye müstesna bir şekl-i garîb verir.

Adada dört kilise vardır. İslâm ahali olmadığı gibi memurların da adedi pek mahdud idi. Yalnız adada beş altı jandarma bulunur ve bunlar asayiş-i memleketi temine kâfi gelirdi.

Şimdi mezkûr ada İtalyanların taht-ı işgalinde bulunmaktadır.

İfade

İstanköy, Asturopalya, Karyut, Batnos, Laryoz, İncirli adalarına ait ma'lûmât-ı tarihiyeyi vaktiyle Hilal-i Osmani ve Hak gazetelerinde yazmış olduğumdan, mezkûr //55// makaleleri toplayarak kitab şekline koyacağımı ve bu suretle İsporad adalarının tarihçesini itmam edeceğimi [tamamlayacağımı] kariin-i kirâma arz eylerim.

Turan Coğrafyasında (Kuzey) Kafkasya

Prof. Dr. Hilmi Özden

Sarı Deniz'den Akdeniz'e geniş bir coğrafyayı kapsayan Turan Yurdu içinde Kuzey Kafkasya'nın özel bir önemi vardır. Avrupalılar ve Ruslar bu coğrafya üzerine bir çok planlar yapmışlar ve sonunda Rusya bu güzel coğrafyayı sömürgeleştirip Ruslara iskana açmıştır. Nüfus sayımında (Kuzey) Kafkas Cumhuriyetlerinde yerli Kafkasya boyları; tek başlarına hesaplanırsa, nüfus çoğunluğunun veya yarıya yakınının Dağıstan bölgesi hariç Ruslara ait olduğu görülecektir. Bugünkü haliyle her türlü demografik değerleri alt üst edilmiş bu vatan toprakları istisna çalışmaları saymazsak Türk sosyologları, tarihçileri ve dilcilerince yeterince incelenmemiştir. Batı merkezli kavramların özellikle etnisite (!) çerçevesinde eserler üretilmiştir. Maalesef boyculuk duygusundan kurtulamamış birçok yerli araştırmacı da mikro yaklaşımların tuzağına düşmüştür. Dolayısı ile "Birleşik Kafkasya Ülküsü" bazı aydınlar arasında sınırlı kalmış Bütün bir Kafkasya halkına anlatılamamıştır. Bilindiği üzere 1864 Büyük Kafkasya (Çerkes) sürgünü ile de yerli halkın nüfusu Kafkasya'da son derece azalmıştır. Ruslar ağırlıklı olmak üzere farklı halklardan yerleştirilen topluluklarla Kuzey Kafkasyalılar azınlık durumuna düşürülmüştür. Diğer taraftan her biri Turanî halklardan gelen yerli Kuzey Kafkasyalılar ise Türklüğe ve biri birilerine ötekileştirilmişlerdir. Halbuki tarihi ve kültürel veriler bu insanların millî kaderlerinin, hayat tarzlarının, millî köklerinin birlikteliğini göstermektedir. Turan Medeniyeti ve İslâm Medeniyeti çerçevesinde değerlendirildiğinde gerçek hiçte Avrupa, Rus ve kabile merkezli bakış açılarının söylediği gibi değildir. Millî kardeşliğin Kuzey Kafkasya'da yeniden tesisi, Turan Tarih ve Medeniyetinin algı ve idrak seviyesinin yaygınlaşması ile mümkün olabilecektir.

Anahtar Kelimeler:

Turan coğrafyası, (Kuzey) Kafkasya, Turanî boylar

Ali Şir Nevaî: "Benim bin bir kabilem, bin bir oymağım var"¹

Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu ile Kuzey Kafkasya Türk Kültür Derneği başkanlıklarında bulunmuş Kadircan Kaflı "Şimâli (Kuzey) Kafkasya"² isimli eseri-

ne şu satırlarla başlamaktadır: "Kafkasya hakkında Rusça, Almanca, İngilizce, Fransızca ve diğer dünya dillerinde binlerce cilt eser yazılmış, basılmış ve yayılmıştır. Halbuki bu mevzu

1 Nevaî Divanından.

2 Kadircan Kaflı, Kuzey Kafkasya, (Hazırlayan, Erol Cihangir), Turan Kültür Vakfı, İstanbul, 2004 s. 17.

Türkiye ve Türkleri için daha mühim olduğu halde bizce hemen hemen hiç işlenmemiştir. Kuzey Kafkasyalılar için orası anavatanıdır. Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye’de Kuzey Kafkasyalılar arasından büyük din adamları, âlimler, san’atkârlar, kumandanlar, diplomatlar ve idareciler yetişmiş, sadakat ve liyakatle hizmette bulunmuş, Türk tarihine parlak sayfalar katmış, isimlerini ebediyete yükseltmişlerdir; Türk istiklâl ve inkılâp tarihinde de şerefle anılan kahramanlar vardır. Tarih devamınca Kuzey Kafkasya’nın kalbi Türkiye için en candan ve en sarsılmayan sevgi, hasret ve heyecanla çarpmıştır; Türkiye’nin kalbi de aynı duygularla dolup taşmış; orayı sevmiş, oraya bağlanmış, icap ettiği zaman aziz çocuklarını o bahtsız ülkelere göndermiş, feda etmiştir, aradaki sevgi bağını evlatlarının kanlarıyla sulamış, beslemiş, büyümüştür. Halbuki Kafkasya hakkındaki bilgimizin Patagonya hakkındaki bilgimiz derecesinde olduğunu söylemek mümkündür. Tanınmış münevverlerimiz arasında bile pek çoğu Kafkasyalıları âdetâ yabancı sanırlar, halbuki büyük Türk milletinin başka isimler taşıyan bir çok kolları vardır ve bu kollardır ki o büyük milleti meydana getirmiştir.³(Kafli 2004: 17-19)”

Kadircan Kafli ile General İsmail Berkok’un, Türkçe; Met Çünatıko Yusuf İzzet’in Osmanlıca harflerle Türkçesi, Aytek Namıtok’un Fransızca kaleme aldığı eserleri yayınlandıkları yıllarda birer başvuru eseri olmuşlardı. Aytek Namıtok’un eserinin 1. cildini kıymetli arkadaşım Doç. Dr. Perihan Yalçın Türkçeye tercüme etmişti, daha sonra kıymetli ağabeyim Opr. Dr. Yılmaz Nevruz tercümeyi yeniden gözden geçirmiş son halini vermişti. O yıllarda (1980’li yıllar) bastırmak mümkün olmadı. Daha sonra bu eserin 1. ve 2. ciltlerinin tercümesinin Aysel Çeviker tarafından yapılmış olarak Kaf-Dav yayınlarından 2008 yılında piyasaya çık-

tını gördük. Kadircan Kafli’nin çok az sayıda kitapların bulunduğu yıllar diye bahsettiği dönemler geride kalmıştır. Kuzey Kafkasya Dernekleri ve Dergi faaliyetleri ise günümüze kadar kesintisiz devam etmiştir. Bir örnek vermek gerekirse “Kuzey Kafkasya Dergisi” 1970 yılında yayın hayatına şu satırlarla başlıyordu : “İçinde yaşadığımız devir, bir kısım milletlerin hürriyetlerine kavuştuğunu, daha çoklarının da zulüm ve esaret içinde inlediklerini gösteren tarihi bir belge durumundadır. Doğuda Türk dünyasını meydana getiren Doğu-Batı Türkistan, Özbekistan, Kırgızistan, İdi-Ural, Kırım, Kuzey Kafkasya ve Azerbaycan; Batıda Trakya Türkleri, Romanya, Polonya, Doğu Almanya, Çekoslovakya ve Macaristan gibi daha bir çok bölgeler, cebri yoldan, tenik güce sahip bir devlet tarafından kaderlerine boyun eğmeye mecbur bırakılmıştır. ” “İlk sayımız, İstanbul’da yirmi yıldan beri samimiyetle çalışan Kuzey Kafkas Türk Kültür ve Yardım Derneği’nin teşvik ve ortak çalışmasıyla hazırlandı. ” diyerek çıkarken isimli sunum sayfasını noktalanıyordu. Fakat, Kuzey Kafkasya’nın tarihinin, edebiyat, folklor ve kültürünün tanıtıldığı bu dergiye, sahibi ve Yazı İşleri Müdürü değişmediği halde daha sonraki yıllarda Türk kelimesi unutulmuş “Kuzey Kafkasyalılar Kültür ve Yardım Derneği” tarafından yayınlanır, ibaresi konmuştu. Yılmaz Nevruz ağabeyimin ise daha önce aynı isimle çıkardığı “Birleşik Kafkasya” dergisi doksanlı yıllarda yeniden çıkmaya başladı. Derginin 1994 yılı I. sayısında başlarken okuyucuya I. sayfa şu açıklama yapılır: “Birleşik Kafkasya”, ismi ile 1950’li yıllarda merhum Alihan Kantemir’in yönetiminde Münih’te bir dergi yayımlanmıştı. Bunun gibi, 1960’lı yıllarda yine aynı adı taşıyan bir dergi de Yılmaz Nevruz ve Mustafa Beştoy tarafından çıkarılmıştı. Her iki dergi de imkanları nispetinde “Kafkasya Sorunu”na birlik ve bera-

berlik ilkesi muvacehesinde hizmet etmişlerdi. 1994 üçüncü kuşak “Birleşik Kafkasya Dergisi” de aynı ilkelere bağlı kalarak hem Kafkas kültürüne hem de Türk kültürüne karınca karınca hizmet etmeye çalışacaktır. ³⁴ ifadesi ile birleşik Kafkasya dergisi 23 sayı çıkarıldı.

Yılmaz Nevruz ağabeyimin doksanlı yıllarda yeniden çıkardığı her sayısı dolu dolu “Birleşik Kafkasya” dergileri “Birleşik Kafkasya Ülküsü”nü özellikle genç nesiller olmak üzere hem Türkiye hem Kafkasya Türkleri için daima önemli kılacaktır. Fakülte yıllarından beri dostum Dr. Hayati Bice’nin “Türk Yurtları” dergileri ve Kafkasya araştırmaları, Mahmut Bi ağabeyimle zaman zaman yaptığım fikir ve kaynak alış verişi ile yayın hayatına kazandırdığı “Kafkas Tarihi I-II” eseri de bizim için önemli diğer bir kaynaktır. Kafkasyalı akademisyen Prof. Dr. Ufuk Tavkul’un makaleleri ve kitapları ise sadece bizim değil tüm araştırmacılar için; Kafkasya üzerine kaynak eserler olma hüviyetini daima koruyacaktır. Üstelik genel bir kabul olan “Kuzey Kafkasya” terimi yerine sadece “Kafkasya” teriminin kullanılmasını yaygınlaştıran da Ufuk Tavkul’dur. Kuzey Kafkasya için “Kafkasya”, Güney Kafkasya için “Kafkas ötesi” ifadesinin daha uygun olduğunu her zaman vurgulamıştır.

Başvuru eseri diyebileceğim Türkiye’deki Kafkasyalı yazarların eserlerden örnekler olan bu eserler yılların birikimi olan son derece önemli kaynaklardır. Şüphesiz burada bahsetmediğim Türkiye’de ve Kafkasya’da yapılmış değerli çalışmalar vardır. Onlardan da makalemizi “Kitap” boyutunda hazırladığımız zaman bahsedeceğiz. Okuyucular, bizim yazımızda, zaman zaman Kafkasya üzerine okudukları makale ve eserlerdeki bazı kavramları kullanmadığımızı veya görüşlerine katılmadığımızı (özellikle etnisite, etnogenez) fark edeceklerdir. Bununla birlikte okuyucu ile kaynaklar arasına

fazla girmemeye çalışacağım. Çünkü okuyucu kaynakları kendisi de tetkik ettiğinde görecektirki “Bağımsız Birleşik (Büyük) Kafkasya”nın yol haritası Turan Tarihi’dir.

Bu sebeple, Kafkasya veya Türkistan boylarının isimlerinde ; “Adige, Abhaz, Çeçen, Kırgız vd. ” kullanım şeklinde değil, “Adige Türkleri, Abhaz Türkleri, Karaçay Türkleri, Kırgız Türkleri vb. ” söylenişleriyle “Türk” kimliğini kullanmayı tercih edeceğim. Bu farklı yaklaşımlar, biz araştırmacıların, hakikati değişik cephelerden ortaya çıkarma cehdidir. Yahut bilgi birikimlerindeki ve ilmi disiplinlerindeki metod farkıdır. Hakikatleri ortaya çıkaracak “Bağımsız Büyük Türkiye”, “Bağımsız Birleşik (Büyük) Kafkasya” ve “Ebedi Tur’an” Ülküsüne gönül vermiş her araştırmacıya, her bilim insanına takdir duygularımızı sunarız.

GİRİŞ

Kafkasya tarihi, Türk yahut Turan tarihi ve coğrafyası içinde değerlendirilmelidir. Sistemli bir biçimde incelendiğinde Kafkasya tarihi Türk tarihi ile bir bütünlük arz etmektedir. Kafkasya boylarının tarihî araştırıldığında öncelikle Kafkasya’da yüzyıllar boyunca hâkimiyet kurmuş olan Türk kavim, devlet ve boylarının tarihlerinin ele alınması gereklidir. Proto-Türk ve Türk kavimlerinden olan Kimmerler ve İskitler sonra Hunlar, Kuban Bulgarları, Hazarlar, Alanlar ve Kıpçaklar vd; Kafkasya halk ve boylarının sosyo-kültürel yapısını meydana getirmektedirler. Buna rağmen Rusya ve Batı merkezleri araştırmaların birçoğunda bu Turanî Kavimleri, bugünkü torunları olan Türklerle ilişkilendirilmemeye özen gösterilmektedir. Kafkasya’nın en eski tarihini meydana getiren kavimlere baktığımızda Turan coğrafyasının kadim Türkleri olduğu görülmektedir. Avrupa merkezci ve

Rus merkezli araştırmacıların karartma çabalarına rağmen tarihi veriler, Türk kültürü ve Turan Medeniyetinin ipuçlarını vermiştir. Sadece ip uçlarını vermekle kalmamış, Kafkasya'da Kimmer, İskit, Sarmat, Massaget, Hun, Bulgar, Kıpçak, Avar kavimleri Türk-lüğün medeniyet tapusunu tescil etmişlerdir. Esasında Kafkas halklarının Turanî olduğunu gösteren bu kavimlerin tarihlerini; Avrupalı ve Rus Kafkasologların bir kısmı, yıllardır kendi istek ve amaçları doğrultusunda sapırtmaya çalışmışlardır. Kafkasya Türk Tarihi ve Kafkasya boyları incelendiğinde bu tahrif daha da artmaktadır. Rus çıkarlarına hizmet edecek, asla Kafkasyalıları bir araya getirmeyecek ve Birleşik (Büyük) Kafkasya şuurunu güçlendirmeyecek yayınlar Kafkasya'da ve Kafkasya dışında çoğalmaktadır. Gelecek nesillere sadece boy duygusundan öte bir şey vermeyen yayınların isterse iyi niyetle olsun topyekün Kafkasya'yı ayağa kaldırmayacağı açıktır. Kafkasya'nın tarihi incelendiğinde büyük bir Turan-Kafkas Medeniyeti'nin izleri görülmektedir. Kafkas boylarını sürekli olarak bir müze unsuru olarak görme ve gösterme çabaları kime hizmet edebilir? Bu oyunu tüm Kafkasyalıların düşünmesi gerekir. Ebedi bir devlet ve millet birliği, farklı farklı boy duygularını körüklemek ve ayrıştırmaktan geçmez. Kafkasya'nın önceliği boylar arasındaki ortak payda olan Turan-Kafkas Kültür ve Medeniyetinin temellerine ulaşmak olmalıdır. Bu ortak temel Turan- Kafkas Yurdunun çatısını da inşa edecektir.

Genç nesiller'e Kafkasya'da ve Türkiye'de, Kafkasya Türklüğünün kaynakları anlatılmaz ve bu bilinçli veya bilinçsiz örtülmeye çalışılırsa her nesil vebal altında kalacaktır. Farklı Kafkas boylarından bir kısmını Türk, kimini Hint-Avrupalı veya tarihte kaybolmuş kavimlerden göstermek Kafkasya'ya ne katacaktır? Şu an Karaçay Balkar, Kumuk, Nogay, Türkmen ve Bazı Dağıstan boyları Türkçe konuş-

maktadırlar. Fakat Proto-Türkçe ile akraba olduğu ve Türk Tarihi kaynakları içinde yeri olduğu halde bugün Türkçe konuşmayan boylara Türk dememek ilmi ve milli gerçeklerle ve hedeflerle bağdaştırılamaz.

Türk Topluluklarının dil dönüşüm süreçleri sadece Kafkasya Coğrafyasında değil dünyanın farklı yörelerinde olagelmış bir hakikattir. Üstelik Türkçe asırlarca Kafkasya'da ortak iletişim dili olmuştur. Son Birleşik Kafkasya Cumhuriyetinin resmi dili de bilindiği gibi Türkçe'dir. Kadim Kafkasya Tarihine baktığımızda ise Kafkas boylarının dillerinin ortak bir dilden geldiği son dönem yapılan çalışmalarla gösterilmiştir. Bütün Türk boylarında ve halklarında ortak bir motif olarak muhafaza edilen Yafes neslinden gelme geleneği unutulmamalıdır. Kafkasya'da konuşulan diller Yafetik diller olarak kabul edilmektedir. Dolayısı ile Kafkasya dillerine Yafes-Turan bağlantısı çerçevesinde bakılmalıdır. Herodotus'un "çok ve her çeşit ulus", Strabon'un 70'ten fazla dilin konuşulduğu, Orta çağ arap gezginlerinin "diller dağı" dediği Kafkasya'yı Medeniyet Tarihi açısından değerlendirmesek; sadece dondurulmuş bir fotoğraf karesi çekilmiş ve yorumlar o kare üzerine yapılmış olurlar. Halbuki bu çeşitlilik ticaretin, iktisadi ilişkilerin, uygarlığın gelişmişliğini anlatmaktadır. Yoksa aynı kültürel ve tarihi geçmişi yaşayan boyların farklı diller konuştuğu anlamına gelmez. Misafir olarak veya ticaret yapmak için gelen muhtelif kavimlerin farklı diller konuşmasından daha tabi ne olabilirdi? Üstelik dünya haritasının dağlık olan neresine bakarsak bakalım, dağların aynı milletin çocuklarında çok kısa denebilecek sürede adadillerinde ayrılıklar oluşturduğunu görürüz. Hatta şifreli diller diyebileceğimiz 100-200 ailenin anlayacağı anlaşma dilleri ortaya çıkar. Tabii bunun yanı sıra büyük pazarların kurulduğu alış verişin çok olduğu bir çok toplulukla sosyal temas kurulan yerlerde de

dil değişir. ⁵ Tüccarların, gemicilerin zamanla Kafkas Turanlılarının özellikle kıyıda ve şehirlerde olanlarının dillerinde değişiklikler oluştuğu görülmektedir. Fakat “Elburz eteklerinde yaşayan Karaçaylar Balkarlar Kafkasya dillerindeki Türkçenin en eski katman özellikleriyle, epigrafik abidelerinde ve yerleşim yer adları ile Türkçelerini muhafaza etmişlerdir”⁶(Bayçorov 1996: 31). Diğer taraftan bir kısım Kafkasologların söylediği gibi Karaçaylar sonradan Kafkasyaya gelmiş, Altay dilli kavim değil tam tersine kadim zamanlardan beri yaşayan Altaylılarla akraba Kafkasya’da yaşayan Türk boylarından biri idiler. Onlar Kimmer, İskit döneminden beri de arkaik Türkçe kelimeler dahil Türkçelerini koruyorlardı. Abhaz, Adige, Kabartay ve Dağıstan Turan boyları da Karaçay-Balkarlar gibi yerli idiler. Akrabaları Yenisey Türkleri ve Karadeniz Kafkas Kimmer-İskit Türklerinin konuştukları kelimeleri korumakla beraber dillerinde önemli değişiklikler olmuştu. Uzun mesafelere seferler düzenlemiş olan Turan Ordularındaki askerlerin vardıkları coğrafyaların halklarının dillerinden etkilendiğini de göz önünde tutmak gerekir. Türkçeyi muhafaza edebilmiş olsun veya olmasınlar, Kafkasya boyları aynı tarihi atalardan gelmişler, mitolojik kahramanlarını ve nice ortak kültür unsurlarını korumuşlardır. Bu gerçeği “Birleşik (Büyük) Kafkasya Ülküsü” mensupları her geçen gün daha da aydınlatmaya gayret etmelidirler. Kafkasya’nın dirlik ve birli-

ği ayrılıkları çoğaltmaktan değil, müşterekleri zenginleştirmekten geçer. Kafkasya halkları veya boyları dediğimiz topluluklar ortak bir geçmişten gelmemiş olsalardı, mitolojide, aile damgalarında, isimlerinde ve kültürlerinin değişik katmanlarında dünyanın hemen hemen hiç bir yerinde dil ayrılığına rağmen bu kadar ortak paydayı bir araya getiremezlerdi. Bu ortak paydayı sadece ödünçleme ile oluşturduklarını düşünmek bile isabetli bir sosyolojik tesbit olamaz. Turan-Kafkas boylarının biri birleri ile harmanlanması kız ve oğul alıp vermesi, ekzogami (dışardan diğer bir Kafkas Türk boyu ile evlenme)si, ortak aile isimleri ve atalık geleneği düşünüldüğünde ise Kafkas boyları millî bütünlüşmeyi asırlardır oluşturma gelmişlerdir. Bu açıdan Kafkas halklarının ve boylarının tarihleri ve gelecekleri bir arada bir bütün olarak düşünülmeli, buna göre değerlendirilmelidir. Yüzyıllarca aynı coğrafyada yaşayan Kafkas boyları arasında soy-sop, kültür ve medeniyet açısından güçlü bir bütünleşme meydana geldiği unutulmamalıdır.

“Özellikle Kabarvey, Abhaz, Abaza, Karaçay-Malkar, Oset ve Gürcü-Svan halkları arasında ve Kumuk, Avar, Lezgi, Çeçen halkları arasında da bütünleşmenin ileri derecede olduğu görülmektedir”⁷ (Tavkul Kafkasya gerçeği) Ayrıca; Kafkasya’nın tarihini, bugünkü gerçeğini değerlendirirken ve Birleşik Kafkasya Ülküsünü güçlendirmeyi arzularken Medeniyetimizin kavramları ile düşünmeliyiz. Türk ay-

5 Karamanoğlu Mehmet Bey Anadolu’da Türkçe’nin düşebileceği tehlikeyi önceden sezmiş ve meşhur fermanını yayınlamıştır: “Mehmet Bey Konya’yı ele geçirip, Siyavuşu Selçuklu tahtına geçirdikten sonra 13 Mayıs 1277 tarihinde Konya önünde aktedilen bir toplantı ile Türkçe’yi resmi dil olarak ilan eden ünlü fermanını yayınlamıştır. Karamanoğlu Mehmet Bey’in ünlü fermanı İbni Bibi’nin Evamirü’l-Alaiyye adlı Farsça eserinde Farsça olarak yer almıştır. İbni Bibi’nin eseri Yazıcıoğlu Ali tarafından Tevarih-i Al-i Selçuk adıyla 15. yüzyılda Türkçeye çevrilmiştir. Çevirinin yazması, Topkapı sarayı Revan bölümü, 1391 numarada kayıtlıdır. 13. yüzyılın dil özelliklerini yansıtan bu yazmada ferman şu şekilde Türkçeye çevrilmiştir: “**Şimden girü hiç kimesne kapuda ve divanda ve mecalis ve seyranda Türki dilinden gayri dil söylemeye**” 13. Yüzyılın dilini yansıtan bu cümle bugünkü Türkçeye Karaman Valiliğinin başvurusu üzerine Türk Dil Kurumu tarafından şu şekilde aktarılmıştır. “**Bugünden sonra hiç kimse sarayda, divanda, meclislerde ve seyranda Türk Dilinden başka dil kullanmaya**”

6 S. YA. BAYÇAROV, Avrupa’nın Eski Türk Runik Abideleri, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, ANKARA, 1996, s. 31.

7 Ufuk TAVKUL, Kafkasya Gerçeği, Selenge yayınları, İSTANBUL, 2007.

dınları, araştırmacıları ve ilim insanları; birçok Avrupalı ve Rus Kafkasolog-Türkologların kavramlarını zihniyet ve medeniyet filtrelerinden geçirmelidirler. Batılı ve Rus araştırmacıların bakış tarzı ile bizlerin bakış tarzı bir olabilir mi? Kafkasya, onlar için akademik uğraş alanı yahut devletlerinin politik çıkar alanlarıdır. Türkler için ise varlık ve yokluk meselesidir. Var olmanın temellerini güçlendirmek geleceğe güvenle yürüyebilmektir. Kafkasya gerçeğine, geçmiş ve gelecek arasında güçlü bir köprü oluşturmayı istiyorsak takdığımız, veya bizlere takılmak istenen boyculuk (kabilecilik) göz-lüklerinden kurtulmamız gerekmektedir. Boyculuk tutkusu, geçmişteki büyük kavimlerden geldiği iddiasında bulunup, sonrada o muhteşem tarihi ve ataları kaptırmamak psikolojisini kimse meşrulaştıramaz. Kafkasya için dünkü ve bugünkü çıkmazların en büyüklerinden biri budur. Türkiye’de yaşayan Kafkasya Türkleri; Osmanlıdan beri yaşanan ortak acılar, savaşlar, göçler, kederler, ölümler, sevinçler ile Türkiye Türklüğünün ayrılmaz bir unsuru olmuşlardır. Hem Türkiye Türkleri ile hem de farklı Kafkasya boyları ile iç içe bütünleşmeyi başarmışlardır. Fakat demirperdenin yıkılması, Sovyetlerin dağılması ile Kafkasya’yı saran ayrılık rüzgarları adeta Türkiye cihetine de esmiş “Birleşik (Büyük) Kafkasya” Ülkü olmaksızın ziyade hayalden de öte hayalet konumuna düşürülmüştür. Her Kuzey Kafkasya boyu iyi niyetli olsun olmasın bazı telif, tercüme eserlerle yapay sınır içine çekilmek veya çektirilmek istenmektedir. Adeta ötekileşme ve ötekileştirme tutkusu bulaşıcı sosyal bir hastalık olarak toplumda yayılmaktadır. Maalesef bunda aydınlarımızın, bilim insanlarımızın, politikacılarımızın da vebali büyüktür. Bununla birlikte Türkiye, Kafkasya ve Türkistan’da son derece ilmî, emek ürünü, uzun yılların birikimi eserler de yazılmaktadır. Bu bizleri sevindirmesi, gereken ümit yıldızlarımızdır. Yıllar önce istis-

naları saymazsak konunun yakınları bilirler böyle nitelikli eserleri ne Türkiye’de ne Kafkasya’da ne Türkistan’da bulmak mümkündü. Yeni kaynakları, Türkiye Kafkasya ve Türkistan Türklerinin müşterek ülkeleri doğrultusunda zenginleştirmeli, genç kuşakların anlayacağı lisana dönüştürmeliyiz. Yabancı yazarlardan objektif olanların eserlerini tercüme etmek ve paylaşmak, millî literatürümüze katkı sağlayacaktır. Fakat, sosyal bilimlerdeki her araştırmacının kendi mensup olduğu Medeniyet kavramlarına göre düşündüğü unutulmalıdır. Üstelik sosyal bilimlerde çoğu kez ideoloji ve sömürgecilik de işin içine girmişse o zaman karşımıza gerçeklerden uzak sanal tarihler ve topluluklar çıkartılabilir. Yıllardır hatta asırlardır, Avrupa ve Rus devletlerinin emelleri doğrultusunda Kafkasya üzerine binlerce kaynak oluşturulmuştur. Bu kaynaklardan gerçek ilim insanlarını müstesna tutarsak, birçok araştırmacının eseri, tarihi tutarsızlık ve karmaşıkları da beraberinde getirmişlerdir. Bunun sonucu nesillerin ancak şuurlu gayretleri ile telafi edilebilecek ve eğrinin doğrudan ayırtılmasını bekleyen literatürler kütüphaneleri doldurmuştur. “Maalesef Çarlık Rusyası ve Sovyet Rusya döneminde Emir-komuta idare sistemi, bilimi ve kadim tarihi bile, kendi isteği doğrultusunda, çıkarlarına uygun bir şekilde gerekli nehir yatağına yönlendirmiştir. Kökleşmiş ilmi klişelerden uzaklaşan ve kendine has hükümleri ortaya koyan bazı bilim adamları, çeşitli baskılara uğramışlar ve sadece bilimsel görüşlerinden dolayı kovuşturmaya maruz kalmışlardır. Türk Halklarının tarihlerinin tahrifine çok sayıda örnek vermek mümkündür. Eski SSCB halklarının tarihine ilgi duyan okuyucu, bu tahriflerle karşılaşmaktadır.”⁸ Türk Tarihini tahrif (değiştirme) yanında, kavram haritamızın Millî olmaması bizi sosyal ve tarihi çıkmazlarla karşı karşıya bırakmaktadır. Kafkasya’da, Türkistan’da, Türkiye’de ve

8 Kazi T. LAYPANOV, İsmail M. MİZİYEV, Türk Halklarının Kökeni, Çeviren: Hatice BAĞCI, Selenge Yayınları, İSTANBUL, 2008, giriş: s. 27.

Balkanlar'da Türk (Turan) menşelileri çaresiz bırakan ve Türklüğü zor duruma sürükleyen kavramlardan biri; etnisite kavramıdır. Batının özellikle gelişmemiş veya gelişmekte olan diyebileceğimiz, kısaca kendi dışındakileri ötekileştirdiği milletleri bölmek, parçalamak, hükmetmek ve sömürmek için eski Yunandan getirip çağdaş dünyaya enjekte ettiği bir kelimedir. Halbukî bu tip kelimeleri ve kavramları, üstlerine ne kadar sözde bilimsel elbisesi giydirilirse giydirilsin; adeta ötekileştirilmiş milletlerin aydın ve araştırmacıların sorgulaması gerekmektedir. Sosyal bilimlerin ilk çıkış dönemleri incelendiğinde bu cümlelerin mahiyeti daha iyi anlaşılacaktır. Halen de sosyal bilimlerin bir kısmı veya bir boyutu örtülü bir şekilde Cemil Meriç'in ifadesi ile sömürgeciliğin keşif kolu olarak devam etmektedir. Sonra sömürgeciğin hayat ve idamesi için Sömürgeci devletlerin dışında kalmış devlet ve milletleri kargaşanın, kavganın, içine çekmekte, onlara bağımlı ve muhtaç hale getirmektedir. Onların kavramlarına kayıtsız ve şartsız teslim olmak onlar adına düşünmek kendi milletinin bilmeden de olsa zorluklar denizine atmak demektir. Şüphesiz eleştirdiğim kavram ve kavramları kullanan çok değerli araştırmacı ve bilim insanlarımız bulunmaktadır. Fakat önce sorgulayıp ondan sonra kabul etmek veya retdetmek mi daha bilimseldir? Yoksa sorgulamadan kabul etmek mi? Takdir okuyucuların ve bilim insanlarımızındır. Bu satırlarda maalesef bu kavramı ne kadar özen göstersemde kullandığım yerler olabilecektir. Bunlar alıntılar yaptığım yazılara aittir. Yukarıda da ifade ettiğim gibi son derece değerli araştırmacılarımız ve ilim insanlarımızda bunu kullana gelmektedirler. Bu batıların ve Rusların çağımızda daha baskın (dominant) bir kültür ve medeniyeti temsil etmelerinden kaynaklanmaktadır. Fakat geleceğe mektup yazmak diyebileceğimiz, medeniyetimizin kavramlarını ortaya çıkarma ve kabul ettirmeyi de ihmal etmemeliyiz. En azından gelecek nesillere inşa edecekleri yeni medeniye-

timizin yol haritasını vermiş oluruz. Bizler onların Tüm Türk Yurtlarında bunu başarabileceklerini düşünüyoruz. Türk insanı evini kaybeden bir gurbet içindedir. Bir gün evlerini kaybeden aydınlarımız, bilim insanlarımız, hatta kendi millî kültürüne yabancılaşan halkımız evlerine dönecektir. Kafkasya Türkleri açısından baktığımızda kozmopolitlik'de, kabilecilik'de "Kafkas Ruhuna" ve "Bağımsız Birleşik (Büyük) Kafkasya Ülküsüne" yabancılaşmaktır. Tüm boylara birlik içinde bakmak, bunları Ulu Kafkas Çınarının kökleri olarak idrak etmek gerekir. Şimdi batılılar ve ruslar tarafından yönetmek ve kontrol altında tutmak istedikleri milletler için kullandıkları tuzak kelime Etnisite kavramının macerasına kısaca bir göz atalım. Daha sonra da bunu kullanmak yerine kendi medeniyetimizden hangi kavramları kullanabilir veya oluşturabiliriz sorusunu soralım? Etnisite kavramı: Bu kavramın etimolojik kökeni nedir? Ne derece Kafkas-Turan coğrafyasındaki boyları tanımlamada kullanılabilir? Özellikle etnisite gibi sisli ve puslu kavramların mutlaka netleştirilmesi gerekir. Böylece kavram kargaşalarının önüne geçebiliriz. Sadece kavram kargaşalıkların önüne geçilmez onların vereceği zararlar engellenmiş olabilir. Kafkasya'yı her zaman meşgul etmiş daha doğrusu Kafkasya Birliğini engellemek için kullanılmış "etnik milliyetçilik" diyebileceğimiz handikapta anlaşılabilir ve aşılabilecektir. Günümüzde olur olmaz sıklıkta kullanılan etnisite kelimesi antik yunancaya ve latinceye dayanmaktadır. Bu kadar sıklıkta kullanılıp ona politik ve millî kimlik sıfatı kazandırmanın ise tutarlı tarihi ve kültürel boyutu olamaz. Bazı Türkçe metinlerde etnik kavramına karşılık olarak budun, soy, millet gibi kavramlar kullanılmaktadır. Ancak, etnik kavramın tarihsel süreç içerisinde ifade ettiği anlamlar Türkçe karşılıkları olarak gösterilen kavramlarla örtüşmemektedir. Geçmişte "Antik Yunanlılar ethnos terimini değişik şekillerde kullandılar. Homeros'ta ethnos hetarion, bir grup arkadaş,

ethnos Lukion, Likyalı bir kavim ve ethnos melisson veya orniton, bir arı veya kuş sürüsünü duymaktayız. Aeschylus Persliler'i bir ethnos olarak görmekte, Pindar kadınlar veya erkeklerden bahsederken ethnos aneron veya gunakion, Herodot Medyan halkından bahsederken Medikos ethnos. Platon ise bir mübaşir kastı hakkında konuşurken ethnos kerukidon demektedir.⁹

Ethnos kullanımının Yunanlı olmayan periferik (çevredeki) yabancı barbarlar için geçerli olduğunu; Yunanlıların kendilerini tanımlarken genos Hellenon terimini kullandıkları bilinmektedir.¹⁰ Ethnos teriminin yabancı barbar kavimler için kullanıldığını kabul ettiğimizde, bu kavimlere bakış açısının belirlenmesinin yararlı olabileceği düşünülebilir. Böylelikle ethnos teriminin anlamı hakkında ip uçları elde edilebilir.¹¹ M. S. 1. ve M. S. 2. yüzyılları kapsayan Yeni Ahit yazarları ve Kilise Babaları dönemlerinde ethnos kavramı Hristiyan ve Yahudiler dışında kalan halkları belirten ta ethne şeklinde kullanılmaya başlamıştır.¹² Bunun yanı sıra, antik Yunan dilinde doğmak anlamına gelen gen fiilinin Lathince karşılığı olan nasci fiilinin çekimi olan natio kavramı, Roma dilinde Roma vatandaşı olmayan kişiler için kullanılmış; Romalılar kendilerini tanımlamak üzere populus kavramını tercih etmişlerdir. Gen kelimesinden türetilen gentile kavramı da yine Hristiyan ve Yahudi olmayan barbar kavimleri tanımlamak üzere kullanılmıştır.

Hristiyan Roma döneminde ethnic kavramının, evrensel ve doğru tanrının emirlerine göre şekillendirilmeye çalışılan ekümenik düze-

nin önündeki antik çağdan kalma Greko-Helen ve barbar tortularla beslenen mikro kimlikleri ve kültürleri anlatan dışlayıcı bir anlamı olduğu düşünülebilir.¹³ Aynı şekilde, etnik kelimesinin Fransızca karşılığı olan ethnique kehmesi de Latince kökenine uygun olarak pagan anlamında kullanılmıştır. Grand Robert Sözlüğü, ethnique kavramının 17. yüzyıla kadar paganlar için kullanıldığını göstermektedir.¹⁴ Verilen örnekler doğrultusunda, etnik kavramının Hristiyanlık dini için anlam ve içerik açısından olumsuz bir geçmişe sahip olduğu söylenebilir. 20. yüzyıl sonlarında bile Kilise ve etnisite arasındaki ilişkiler bu olumsuzluğun devam etmekte olduğunu göstermiştir.¹⁵ Görüldüğü gibi kelimenin başlangıcı "ayırıcı" niteliği ile "biz" olgusunu yaratmak ve bir anlamda "öteki"ne atfederek barbar kavimleri nitelemek için Eski Yunanlılarda, ethnos; daha sonrada MS 1. ve MS 2. yy da Yeni Ahit yazarları ve Kilise Babaları döneminde "ta ethne" şeklinde kullanılmıştır.¹⁶ Erol Cihangir'e göre "Batı Avrupa ırkçılığı bütün mesaisine rağmen Kafkasya insanına dair lengüistik ve etnolojik çalışmaları sabit bir sonuca ulaşabilmiş değildir. Keza aynı şekilde, bölgeyi (Kafkasya) ana Rusya'nın ayrılmaz bir parçası olarak gören Rus ilim adamları da hiç olmazsa milli ve stratejik hedefleri açısından uysallaştırma veya içselleştirme açısından Kafkasyalıların Aryen olduklarını ispat edememişlerdir."¹⁷ "Konunun zaman boyunca böylesine sürüncemede kalması Batı'nın bölge halkı arasına atmış olduğu politik amaçlı emperyalist bir anlayıştan başka bir şey olmadığı, günümüz Avrupa akademik araştırma kürsülerinde Kafkasya mevzunun hâlâ aynı

9 Serkan H. AKILLI, Etnisite Olgusunun Kavramsal Sınırları ve Modernite Açısından Değerlendirilmesi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2003. s. 34

10 Serkan H. AKILLI, a. g. e., s. 34.

11 Serkan H. AKILLI, a. g. e., s. 35.

12 Serkan H. AKILLI, a. g. e., s. 35.

13 Serkan H. AKILLI, a. g. e., s. 37.

14 Serkan H. AKILLI, a. g. e., s. 37.

15 Serkan H. AKILLI, a. g. e., s. 38.

16 Serkan H. AKILLI, a. g. e., s. 38.

17 Kadircan KAFLI, Kuzey Kafkasya, Önsöz. s. 14.

anlayışla devamı yanında, yeniden Avrupa ırk ve uygarlığına eklemeler yapmak için Hititlere (Etiler'e) yönelmesidir.¹⁸ Hititler ve Kafkasya arasında bir ilişki kurma çabalarından önce Bozkır Halkları ile Kafkasya halkları arasında irtibat kurulması gerekmektedir. Şunun da altını çizmek gerekir ki, proto-hitit dediğimiz dilleri Türkçeye benzeyen Hattilerle ilişkiler kurmak daha tutarlı olabilir. Halbuki bu araştırmaları yapan veya yaptığını ifade eden insanlar bu önemli ayrıntıya dikkat etmemekte, Hattileri ve Hititleri sürekli olarak birbirleri ile karıştırmaktadırlar.

“Tam anlamıyla “Kavimler Kapısı” olarak adlandırılan Kafkasya bölgesinin özellikle I. Dünya paylaşım savaşı arefesinde petrolün önem kazanmasıyla o güne kadar uydurulan mitler (promete, Kafkas ırkı. v. b. gibi) bölgede Rus hegemonyası da dikkate alınarak bölge halkının başına geçirilir. Batının sunduğu her şeyi doğru ve peşinen kabullenme temayülü taşıyan ekseri Doğu halklarının tabiatına uygun olarak, Kafkasya halkları da “promete” miti ile süslenmiş ve “en ari ırk” yalanıyla taçlandırılarak bölge halkı hiçbir yerle temas kuramamacasına tıpkı Promete gibi Kaf dağının başında tecrit edilerek zincire vurulur.”¹⁹ Bir an için Batılıların öngördükleri ve sınıflandırdıkları tez'den yola çıkıldığında (onların mantığına göre) eski Yunan efsanesinden, Nordik halklara, Hititlerden, Kafkasya'ya ve Hindistan'a kadar uzanan bu “İndo-Aryen” sınıflandırması karşısında acaba “Kafkas hakları”nın yeri nedir sorusunun cevabı nedir? Bu cevabı sahanın tek otoritesi olan Gumiliyev aynı adı taşıyan tez'i ile cevaplandırmakta ve onların tartışmasız Bozkır halklarından olduğunu ispatlamaktadır.²⁰ Batılıların bunu görmemezlikten gelmeleri de kendileri açısından gayet anlaşılabilir bir

tutum olarak görülmektedir. Bu tutum. Martin Bernal'in vurguladığı gibi, Avrupa merkezci-lerin Eski Yunanistan tez'ini geliştirerek, Asya ve Afrika toplumlarını dünya tarihinin gelişme yatağının dışına atmaktır. Böylelikle Avrupa toplumu, hesapta insanlığın tek gelişme ve öncüsü olmaktadır. Bunun dışında kalan Doğu toplumları ise gelişme dinamiğine irksal olarak yetenekli olmadıklarından, tabii olarak geri kalmış yahut 3. Dünya halkları olmaya mahkumdurlar. Batı ile Doğu arasındaki, Batı'nın öngördüğü ayrımın ilişkisi emperyalizm ve sömürgeciliği tabii karşılama amacına dayanmaktadır. Nitekim 1830-1860 arası Ari modelin yükseliş döneminde, yeneler yenilenlerden daha ileri ve dolayısıyla “daha iyi” olarak görülmekte, ve ırkların biyografisi olarak görülen tarih, kısa vadede anormallikler olsa bile, güçlü ve canlı halkların, zayıf ve güçsüz halklar üzerindeki zaferlerinden ibaret olarak görülmektedir. Anayurt, toprak ve iklim şartları tarafından şekillendirilen ırklar, her çağda değişse bile, değişmeyecek olan özlerini muhafaza etmektedirler. Avrupalı ilim adamları için, dünya tarihindeki en büyük “ırkın” Avrupalı yahut Ari “ırk” olduğu tartışma götürmemektedir. Ve bu “ırk”ın bütün diğer ırkları fethetme ve Asyalılar ile Afrikalılar tarafından yönetilen statik (durağan) uygarlıkların tersine, dinamik uygarlıklar yaratma yeteneğine sahip oldukları iddia edilmektedir.²¹ Oysa daha başlangıçta vur-kaç taktiğini esas alan Batılı “deniz eşkiyalığına” dayanan “korsan uygarlığı” ile, nizam kurmaya dayanan Bozkır fetihciliğinin, medeniyet kurma ve gelişme yolunu açmada tetikleyici olduğu sabit iken, bu gerçeği ters yüz ederek, barbarlığa dayandırmanın mantığını “emperyalist ve eşkiyalıktan” başka şekilde açıklamak mümkün olmasa gerekir.²²

18 Kadircan KAFLI, a. g. e., Önsöz 14.

19 Kadircan KAFLI, a. g. e., Önsöz. s. 14.

20 Kadircan KAFLI, a. g. e., Önsöz. (Bkz. Gumiliyev, Büyük Bozkır Halkları, c. II, 2004). s. 15.

21 Kadircan KAFLI, a. g. e., Önsöz. s. 15. (Bkz. Kara Atena. Kaynak yayınları)

22 Kadircan KAFLI, a. g. e., Önsöz. 15.

Promete efsanesi üzerine kurulan “Kafkas ırkı” ne etnolojik, ne dil, ne kültür üzerine kesin bir kanaate varılmayan Batılı Ari “ırk” tez’i, sakil bir şekilde zihin bulanıklığı yaratmadan başka bir şeye yaramadan Öylece ortada durmaktadır. ²³ Bu yolda yapılacak çalışmalar, hangi kültür coğrafyasına ait olursa olsun, ilmi meseleleri tereddütten kurtaracağı gibi, belki bundan daha önemlisi bölge (Kafkasya) ve bölge insanını (Kafkasya halkları) emperyalist anlayışına dayanan Batı’nın boyunduruğundan kurtaracaktır. ²⁴ Avrupa merkezli ırkçı bakış, sadece Avrupa milletlerine değil, dünyanın dört bir tarafındaki milletlere de kan ve göz yaşı getirmiştir. Avrupa’nın diğer milletlere bakışının esas temeli sömürgecilğine sözde meşru zemin oluşturmaktır. “üstün ırk” kavramını Avrupalıların ortaya atışı ve bunu sömürge için kullanmaları, yüz yıllardır, yer yüzünde sonu gelmez savaşları ateşlemiştir. Irk kavramı tek başına sömürgecilikten sorumlu mudur? Tabi ki Avrupalının buna yüklediği anlam ve yorumlar tarihin seyrini değiştirmiştir. Bu terimi Avrupa özellikle 17. yy da kendi menfur amaçları için kullanmaya başlamıştır. Bu kullanımda batının tanınmış filozofları ve ahlakçıları; ötekileştirdiklere diğer millet ve halklara acımasız yorumlar yaptılar. Kant 1775’de “Of The Different Human Races” kitabını yayınladı. Buraya aldığı ifadeler genelde gezginlerin kitaplarından aldığı bilgilerdi. Irk hakkında konuşmalar yaptı, antropoloji ve fiziki coğrafya konusunda dersler verdi. Bu kitabında yazdığı bilgiler araştırma ürünü olmayan teorik bilgilerdi. Üstelik biolojik yorumları günümüzde çocukları bile güldürecek ilkellikteydi. Negroların (siyahiler) tembel, kızıldereliler güçsüz, sarı derililerin safra kanallarının engellenmiş olduğunu yazıyordu. Herder, Hegel, Gobinea yazdıkları eserlerde sürekli olarak önce beyazlarda zihnin çalıştığını söylüyorlardı. Bunlara ünlü evrimci Darwin’de dahildi. (!) Bu bakış açı-

ları sıradan Avrupalı’nın değil Avrupa’ya yön vermiş ahlakçıların, filozofların görüşleri idi. O halde ister Asya, ister Afrika, isterse Güney Amerika olsun kendi kavramlarını oluşturmak zorundaydı. Medeniyet ve Kültürler kavramlarını oluşturmadığı müddetçe Avrupa merkezli düşüncenin esiri olmak durumundadırlar.

Şimdi, etnik ve etnisite kavramları yerine Turan ve İslâm Medeniyetleri bizlere hangi kavramları sunmaktadır? Biz, tüm Turan coğrafyası için etnik, etnisite ve etnos gibi kavramları tarihi süreci göz önünde bulundurduğumuzda mümkün olduğunca kullanmamaya gayret edeceğiz. Türk-İslâm Medeniyetinin kavramalarını yazımızın seyri içinde tercih edeceğiz. Mesela; İbn Haldun’un Mukaddime isimli önemli eserinde “nesep asabiyeti” yerine “sebeup asabiyetinin” tercih edilmesi gerektiğini vurgulaması Kafkasya dahil Tüm Türk dünyasındaki handikabın aşılabilecek en önemli tarihi gelişimini işaret etmektedir. “Nesep asabiyeti” yerine “sebeup asabiyetinin” geçmesi demek; boyculuk (kabilecilik) duygularından kurtulup, toplumca benimsenen bir ideale, inanca ve değerlere saygılı bir medeniyet anlayışını geliştirmektir. Bu tarz bir anlayış müphem bir tarihe sahip asabiyet kelimesini İslâm’a uygun bir zemine oturtabilir. Çünkü boy (kabile) asabiyeti, toplumların eski dönemlerinden kalmıştır. Günümüzde Batılılar ve Rusya ise bunu canlı tutmak ve yönetmek istediği toplumlarda devam etmesini istemektedir. İbn-i Haldun İslâm medeniyetine “sebeup asabiyeti” kazandırmıştır. Orhun Kitabelerinde Bilge Kağan, muhtelif Türk boylarını saydıktan sonra bunlar “benim milletimdendi” demektedir. Bu boyların ayrılıkçı ve başkaldırıcı isyanları dahi Bilge kağan’ı bu düşüncesinden ayırmamıştır. Bilge Kağan, “dışlayıcı (ötekileştirici)” değil “kapsayıcı, birleştirici ve bütünleştirici” bir anlayışının örnek bir temsilcisi olmuştur. Yirminci Asırda Avrupa milliyet nazariyelerinden bir hayli etkilen-

²³ Kadircan KAFLI, a. g. e. , önsöz. s, 16.

²⁴ Kadircan KAFLI, a. g. e. , önsöz. s, 16.

miş düşünürümüz, Bilge Kağan'ın 1400 sene önce taşlara vurduğu ebedi sözlerin çok uzatıldığı kalmışlardır. Kendi kültür ve medeniyet ırmaklarından beslenmeyen her fikir hareketi “yabancılaşmaya” mahkumdur. Ali Şir Nevaî “Benim binbir kabilem, bin bir oymağım var” “Divanıımı Türk ve Türkmen ülkelerine göndererek onları bir kıldım” derken kendi medeniyetinin irfanî dilini kullanıyordu. Bu bakımdan batı tipi millet ve milliyetçilik kavramı Türkiye ve Kafkasya için uygun değildir.

Bu hususunda Ziya Gökalp, Abdulkadir İnan, Batı kavramları ile yola çıksalar da Türk Medeniyetinin kavramlarına ulaşmaya çalışmışlardır. “Ziya Gökalp’a göre, İslâmiyetten önceki Türk ailesini sistematik olarak bün-yeye muhtevası ile açıklamaya çalışmıştır. İslâmiyetten evvel Türk ailesi “Boy, sop, soy, pederi aile, izdivacı aile “ adlı beş tipten geçmiştir.²⁵ Aile ve onun kademeleri olan boy, sop, soy gibi zümreler daha sonra sosyal birlikler olarak maşeri vicdan ve maşeri duygunun tesiri altında Aşirete, oradan da Devlete inkılâb edeceklerdir yani dönüşeceklerdir; hiç değilse siyasi ve idari büyük kuruluşların kısımlarını meydana getireceklerdir.²⁶ Boy bir yandan aile yapısının sıralanışı içinde yer alırken, aile dizisini oluştururken öte yandan siyasi gelişim ve idari oluşumu hazırlayan en ehemmiyetli bir zümre halini alıyor. Ziya Gökalp sosyolojisinde Eski Türk cemiyetlerinin ve bu cemiyetlerin meydana getirdiği siyasi ve idari kuruluşları büyük yer işgal ettiği bilinmektedir. Gökalp kendi sistemini Türk sosyal sistemi ile paralel götürmeye çalışır. Bu sebepten misallerini daha çok Türk sosyal ve idari sisteminden alır. “Eski Türklerde İller bir siyasi cemiyettir. Bu siyasi cemiyet, Özlerden yani Aşiretlerden mürekkeptir . ‘Öz’ler de ‘Boylardan mürekkepti. ‘Boylar da ‘Sop’lardan mürekkepti. “Eski Türklerde devletin en basit şekli ‘İl’ adını alır. Şark Türklerinde büyük olsun, küçük olsun siyasi

olan her cemiyete ‘Budun’ derlerdi. Devletin sulh mefkuresini eski Türkler devletin içinde yani İl dairesi içinde benimsedikleri gibi, İl dışında diğer devletler arasında benimsetmeye çalışmışlardır. Bu sebeple Eski Türklerde bir siyasi cemiyet kendi zümresine (İç İl) adını verdiği gibi, başka milletlere de (Dış İl) adını verirdi. Öyle anlaşılıyor ki, siyasi faktör aşiretler arası, aşiret içi ve devletler arası kavgalan “uzlaştırma prensibine dayanmakta idi. Bu hususta Gökalp şöyle söyler, “Türkler en eski zamanlarda İl şeklinde muntazam devletler teşkil etmişlerdi. Devletin aşiretten farkı kan davası kaidesini ‘ilga etmesidir. Hükümsüz bırakması, ortadan kaldırmasıdır. Bir zümrede kan davası tesanüdü (dayanışması) varsa, O aşirettir. Bir zümre kan davasını men etti mi, artık o, devlet mahiyetini almıştır. “Bu da gösteriyor ki, her il, daimi yardımlaşma hayatı yaşayan, hari-ce karşı kapalı bir aile enmüzececinin (tipinin) teşkilâtını muhafaza eden, kapalı bir cemiyetti. Gökalp’ta içtimai vicdan’dan Milli Kıymetler doğuyor. Çünkü İçtimai Vicdan, Gökalp sisteminde aynı zamanda örfe) Buradan şu hükme rahathkla vanılır. Millet, mefkûrevi cemiyettir. Millet, Gökalp’a göre, İçtimai»bir bütündür. Cemiyeti ve dolayısıyla Milleti canlı varhğa benzetten Gökalp, cemiyetin tabakalan arasında bir uygunluğun, aralannda bir tutarlılığın bulunması icabettiğini ileri sürer. “Bir cemiyette bu üç tabakadan (daha önce bu üç tabakadan söz edilmişti) birbirine tama-niyle muntabık (birbirine tam uyar) değilse, o cemiyete henüz bir küllü tam olamamış, yani bir millet haline gelememiştir. O halde millet, mefltürevi bir cemiyet olup hiç bir kavimde tamamiyle tecelli edememiştir. Millette bir ahenk bir tamlasma bulunması icabediyor. İçtimai tabakalann birbirini tamamlaması demek, cemiyetteki fonksiyonlann, yapılan işlerin birbirini tamamlaması mânâsına gelir. Millet müesseseleri tamlıştırân bir karaktere sahiptir. Örfler, âdetler, görenek-

25 Nihat Nirun, Sistematik Sosyoloji Açısından Ziya Gökalp, 1981, İstanbul, s. 16.

26 Nihat Nirun, a. g. e. , s. 18.

ler, gelenekler birer müessese olarak kabul edilir. An'aneler bir milletin malıdır. Beynelmîl an'aneler (gelenekler) bir milletçe yer almadıkça zarfı olmayan bir kağıda benzer. An'ane (gelenek) bir mazruf ise (zarfın içine konan kağıt) millet de bir zarftır. Ananeleri, görenekleri, örfleri, âdetleri kılıflayan, bir kalıba sokan, bir zarf içinde muhafaza eden millettir. Onun içindir ki Gökalp Millete bütünleşmiş ve tamlaşmış bir sosyal bünye olarak bakar.²⁷

Abdülkadir İnan "Türk Etnolojisini İlgilendiren BirkaçTerim-Kelime Üzerine"²⁸ isimli makalesinde "Ulus (yahut uluş), uguş, urug (urug - tarıg), ok, boy, oba, bukun, oymak (aymak, omak, omok), bağ (bav), ocak, ağıl, süngük (süyek), tübe, yasa, töre, yargı, yol terimleri" üzerinde hayli ayrıntılı bilgiler vermektedir. "Yukarıda gösterilen terimlerden uluş-ulus, oguş, urug, bukun, budun, ağıl terimleri Orhon - Yenisey yazıtlarında ve Divanü lûgat-it-Türk'de bulunuyor. Boy ve oba'ya yalnız Divanda, ok ve bağ terimlerine ancak Orhon - Yenisey yazıtlarında raslanır." diyen İnan kavramları incelemeye başlar. "BUDUN : Bu terim ile kavim, halk kavramı anlatılmaktadır. . . Orhon yazıtlarında Çin gibi yabancı kavme budun denildiği gibi, Türk olduklarından şüphe olmayan Kırgız-, Karluk, Oğuz topluluklarına ayrı ayrı budun denilmektedir. Kâşgarlı Mahmud'a göre "budun" kelimesi Çigilce bir kelimedir "arra'ie ve 'avamü'n-nas" anlamına gelir (c. I, 34). Bu kelimeyi, cümle içinde geçtiği yerlerde, bazan "kavim", bazan "en nas" kelimeleriyle tercüme edivor. Herhalde "budun" kelimesi XI. yüzyılda VII - VIII. yüzyıllardaki anlamıyla kullanılmış olsa gerektir. Kâşgarlı Mahmud'un çağdaşı Yusuf Has Hacip "Kutadgu Bilig"de "budun" kelimesini çok kullanıyor. Peygamberin na'tında "budun" kelimesini "halk" anlamında

kullanıyor²⁹ ULUŞ~ULUS. Moğol istilâsı devrinden sonra yayılan ve kavim, halk anlamını bildiren "ulus" terimi birçok kimselerin sandıkları gibi Moğolca bir terim-kelime değildir. Eski Türkçe'de şehir ve karye anlamına gelen ULUŞ terimi Moğol istilâsından sonra ş/s değişimiyle ULUS şeklinde yayılmıştır ve halk, kavim, millet (Moğol ulusu, Türk ulusu), devlet (Çağatay ulusu, Cuçul ulusu) anlamlarını ifade etmiştir. "Ulus" kelimesine ilk defa VIII. yüzyılda. Kül Tegin yazıtında raslanıyor. Yazıtın kuzey yüzünde (IN, 12) cenaze törenine gelen kavimlerden bahsederken ". . . kün batısıktaki Sogd, Bereçker, Bukarak Ulusta Nen Sengün, Oğul Tarkan kelti" denilmektedir. Bu cümledeki "ulus" kelimesini V. Thomsen "kabile (Stamm)" ile tercüme etmiştir (ZDMG, NF, III, 1924, 5. 156). Kâşgarlı Mahmud "uluş" kelimesini Çigilce "karye", Arguca "şehir" diye açıklamaktadır (I, 60; ter. 62). Kâşgarlı Mahmud'un çağdaşı ve vatandaşı olan Yusuf Has Hacip "Kutadgu Bilig"inde "uluş" kelimesini pek çok kullanmıştır. Metinden anlaşıldığına göre bu eserde "uluş" "şehir" anlamındadır, çok yerde "uluş kend" şeklinde geçmektedir ki eşanlamlı kelimeler olduğu belirtilmiştir; kimi yerde "il uluş" dahi denmektedir³⁰

Harun Özdemir, "Tarihin Işığında Şeriat"³¹ isimli eserinde İslam Medeniyeti açısından ŞERİA, ŞERİAT kelimelerinin tarihi ve dini seyrini inceler. Hatta bu kelimenin Arapça olup olmadığını da tartışır. "Ş, R, A', Şeria't kelime olarak, "Ş, R, A'" harflerinden türeyen bir kelimedir. Bu üç harften birçok kelime türemiştir. Her bir kelime ekonomik, siyasal, dini ve bilimsel gelişmelere bağh olarak, insanlık tarihinin her döneminde yeni anlamlar kazanmıştır. Gelişmelere paralel olarak kelimeler de tıpkı canlılar gibi doğmuş, türemiş, yaşlanmış ve öl-

27 Nihat Nirun, a. g. e. , s. 54.

28 Abdülkadir İnan "Türk Etnolojisini İlgilendiren BirkaçTerim-Kelime Üzerine",

29 Abdülkadir İnan, a. g. m (e), s. 628.

30 Abdülkadir İnan, a. g. m (e), s. 629.

31 Harun ÖZDEMİR, Tarihin İzinde Şeriat, s. 15.

müştür. Doğada geçerli olan biyolojik süreçlerin bir benzeri, ekonomik ve sosyal gelişmelerde de yaşanmıştır. Her gelişme yeni kelime ve kavramların doğuşuna, her duraklama ve yıkılış da bazı kelime ve kavramların yıpranmasına ve ölümüne neden olmuştur. Yine her canlı gibi kelimeler de, yeni kelime ve kavramlar doğurarak işlevlerini sürdürmüştür. ”³² “Arapça’da ş, r, a’ harflerinden türeyen çok sayıda kelime vardır. Bunların hepsini incelemek mümkündür. Biz Özellikle Kur’an’ı baz alarak şerea’^ , şere’û , şurra’ , şira’ ve şeria’ kelimelerini, sonra da Arapça’da, kullanılan ş, r, a’ harflerinden türeyen diğer kelimeleri analiz etmeye çalışır”³³

Ali Galip Sezgin, “Tefsirde semantik metod ve Kur’an’da “kavm” kelimesinin semantik analizi”³⁴, isimli eserinde, çok detaylı bir şekilde ırk, kavim, millet gibi kavramlara açıklık geririr.

Kur’an’da geçtiği şekliyle “Milletin taşınması olduğu “din” anlamı, “hak din” mânâsında olabildiği gibi “bâtıl din” anlamında da olabilir. Ebû Hilâl Askerî (Ö. 395, 400, H. ?/1004, 1009 M. ?)Millet” kelimesiyle “Din” kelimesi arasındaki farkı şu şekilde ele almaktadır. Askerî’ye göre “Millet kelimesi, Allah’ı ikrar ile beraber bütün şeriatler için bir isimdir. Din ise Allah’a yaklaşmak için İnanılan ve gidilen yoldur. Her millet, dindir. Her dîn, millet değildir. Yahudilik millettir. Çünkü içerisinde şeriatler vardır. Şirk ise millet değildir. Allah katında din İslam’dır âyetinde olduğu gibi, geçerliliği bizzat Allah tarafından bildirilen genel bir tâat’ın adıdır.” Ebû Hilâl Askerî, “Millet” ve “Din” kelimelerinin yakın anlamlarda olmaları sebebiyle, bazı yerlerde biri diğerinin yerine (yani millet kelimesi dinin, din kelimesi de millet kelimesinin yerine) kullanıldığını, ancak esas olanın kendisinin söylediği kelimesi, kendisine isnad edilen peygamberin ismine muzâf olabilmektedir.

Şu halde, Araplar “millet” kelimesini Kur’an’da geçtiği şekliyle “din” anlamında kullanırlarken, bugün Türkçe’de kullanılan topluluk anlamındaki “millet” kelimesi yerine ise ya “kavm” ya da “ş’a’b” kelimesini kullanmaktadırlar. Kur’an’da geçen şu âyet, “millet” kelimesi ile “kavm” kelimesinin birbirinden farklı anlamda olduğunu gözler önüne sermektedir: “. . Ben Allah’a inanmayan, ahireti de inkâr eden bir kavmin dinini terk ettim.” Ayrıca şu âyette de millet kelimesi ile din kelimesi bir arada geçmiş, âyetin başında gelen “din” kelimesi, daha sonra gelen “millel” kelimesini tefsir etmiştir: “De ki; Rabbim beni doğru bir yola, dosdoğru bir dine, Allah’ı birliyen İbrahim’in dinine iletti. O müşriklerden değildi.” Kur’an’da “din” anlamında kullanılan “millet” kelimesi, Türkçe’de nasıl oluyor da, “topluluk” diye sosyolojik bir anlamda kullanılmaktadır? “Kelimelerde anlam değişimleri” kelimelerde anlam değişikliği, anlam kayması aynı dil içinde olduğu gibi, dilden dile geçince de olabilmektedir. İşte “millet” kelimesi de dilimize geçerken sosyolojik bir anlam kazanmıştır. **Bernard Lewis, Türkçe’de millet olarak bilinen “mille” kelimesinin Aramî kökenli olup, esas anlamının “bir söz” demek olduğunu, dolayısıyla da muayyen bir sözü ve Vahiy kitabını kabul eden bir insan topluluğuna “mille” dendiğini belirterek şu açıklamalarda bulunur:**

“Aramî Hristiyan dilinde ‘logos’un karşılığı olan “Mille”, Kur’an ‘da ve daha sonraki kullanımda ‘umme ‘den daha kesin bir dinî cemaat çağrışımı yaptığı görülür. İslâm cemaati mânâsında kullanıldığı gibi; gayr-i müslimler, dinî grupları ve İslâm dünyasındaki ayrılıkçı grupları anlatmak için de kullanılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nda ise kendi idareleri altındaki otonom haklara sahip bulunan teşkilatlanmış, tanınmış, dinî-siyasî toplulukları anlatan teknik bir terim haline gelmiştir.

33 Harun ÖZDEMİR, a. g. e. , s. 16.

34 Ali Galip Sezgin, Tefsirde Semantik Metod ve Kur’an’da “kavm” Kelimesinin Semantik Analizi, 2002, İstanbul.

B. Lewis'e göre klâsik Osmanlı kullanımı-
mında "millet" ya tamamen (Müslümanlar,
Hristiyanlar, Luteriyen) ya da birincil olarak
(Grekler, Ermeniler, Yahudiler) dinî terimlerle
tanımlanan gruplar için kullanılmıştır.³⁵ Prof.
Bayraklı, "Millet" kelimesini bir başka açıdan
şu şekilde yorumlamaktadır: ³⁶ "Millet, din,
şariat ve sünnet kavramlarının hepsi kişinin
düşünce ve davranışlarında birleşmektedir. Bu
kavramların hepsi insanın görüş ve davranış-
larıyla ilgilidirler. Görüşleri sınırlamak, davra-
nışları takdir anlamına gelen millet, bu yapı-
sıyla bir disiplini ifade etmektedir. Dolayısıyla
dinsiz, hukuksuz, eğitimsiz toplum, millet ola-
maz. Arapça 'da ve Kur 'ân 'da genellikle 'din'
anlamında geçen Millet kelimesinin Türkçe'de
sosyolojik bir mânâ ifade etmesi, onun ırkî
yapıdan daha çok, hukukî, terbiyevî ve siyasi
müesseseleri oluşturan görüş ve davranışların
bütününe de ihtiva etmesinin bir sonucudur."
Daha önce de misal olarak verilen: "**Sen, onla-
rın dinlerine uymadıkça, yahudiler de hris-
tiyanlar da asla senden razı olmayacaklardır**
. . . " âyetinde geçen "Millet" kelimesini, mü-
fessirler "din, şariat, yol mânâlarında yorumla-
maktadırlar. Ancak Elmalılı Hamdi Yazır'ın bu
âyette geçen "Millet" kelimesiyle ilgili yorumla-
rı konunun başından beri açıklanmaya çalışılan
hususları te'yid eder mahiyettedir. Elmalılı'nın
"Millet" kelimesi ile ilgili olarak yapmış oldu-
ğu yorumlar şöyledir: "Millet, lügatte esasen
söyleyip yazdırmak veya ezbere yazmak an-
lamında olan 'imlâ' manâsıyla ilişkili olan bir
isimdir. Zemahşeri'nin 'Esas'ta beyanına göre;
asıl mânâsı 'tutulup gidilen yol/tarikat-ı mes-
lûke' demektir ki eğri veya doğru olabilir. İşte
bu anlamdan alınarak din ve şariat mânâsında

kullanılmıştır. Şehristânî'nin 'el-Milel ve'n-
Nihal'deki beyanına göre din, şariat, millet de-
nilen şeyler hadd-i zatında hep aynı şeylerdir.
Ancak itibar edilen ve gözetilen mânâyâ göre,
yine de her biri bir başka yönden diğerinden
farklı bir anlam kazanır. **İtikat yönünden din,
amel bakımından şariat, sosyal bakımdan
millet denilir. Gerçekte itikad edilen ne ise,
esas itibariyle üzerinde ittifak edilen şey de
odur. Şu halde millet, bir cemiyetin etrafında
toplandığı ve üzerinde yürüdüğü, diğer bir
deyişle, içtimâî duygu ve telâkkilerinin tâbi
olduğu ve kitlesinin bağlı bulunduğu hâkim
ilkeler ve takib edilen gidişattır, sülûk edilen
yoldur. Bu yolun hak olanı, hak olmayanı,
eğri olanı, doğru olanı vardır. (. . .) Demek
ki Millet, sosyal kurul dediğimiz toplumun
kendisi değildir.** Ona cemaat, kavim, ümmet
veya ehl-i millet denilir. Meselâ Yahudilik ve
Hristiyanlık birer millettir fakat Yahudiler
ve Hristiyanlar ehl-i millet, sahibi millettirler,
diğerleri de öyle. Bununla birlikte 'millet' ke-
limesi 'ehl-i millet' mânâsına da mecaz olarak
kullanılmaktadır. Meselâ, 'millet şöyle yaptı,
millet böyle yaptı' denilir ki bu, kavim demek-
tir. "³⁷Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın bu yorumla-
rından hareketle diyebiliriz ki "Millet" kelime-
si, Kur'ân'da geçen diğer topluluk isimleri gibi
sosyolojik mânâda "toplum"dan ziyade "takib
edilen yol, benimsenen hayat tarzı, davranış bi-
çimi" anlamına gelir. Zaten her toplumun ken-
dine has bir uslûbu, bir yaşama şekli ve farklı
düşünce ve hareket usûlü vardır. İşte bu değişik
üslûp, tarz ve usûller "millet" kavramı içinde
değerlendirilmektedir. Dolayısıyla "bir toplu-
mun olgunlaşmış bir millet halini alabilmesi için
kendine has bir yolu, düşünce biçimi, hayat tar-

35 Ali Galip Sezgin, Tefsirde Semantik metod ve Kur'ân'da "kavim" kelimesinin semantik analizi, LEWIS. BERNARD., **İslam'ın Siyasal Dili**, s. 62; **Modern Türkiye 'nin Doğuşu**, s. 333. Lewis, B., **İslam'ın Siyasal Dili**, s. 62; **Modern Türkiye 'nin Doğuşu**, s. 333. Ali Galip Sezgin, Tefsirde Semantik Metod ve Kur'ân'da "kavim" kelimesinin Semantik Analizi.

36 Ali Galip Sezgin, a. g. e. İstanbul. BAYRAKLI, BAYRAKTAR., "**İslam ve Millet Kavramı**", s. 102, 103. *Bakara*, 2/(20) *et-Taberî*, **Camiu'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'ân**, c. I, cüz I, s.

37 Ali Galip Sezgin, a. g. e. 284. "Elmalılı, **Hak Dini Kur'ân Dili**, C. I, S. 483, 484. (Elmalılı Bu Görüşlerini Ez-Zemahşeri'nin **Esasu'l-Belâga** (C. II, S. 401)'Sı İle Eş-Şehristânî'nin, **El-Milel Ve'n-Nihal** (C. I, S. 37) isimli eserlerine dayandırmaktadır.) Bayraklı, B., A. G. M., S. 104.

zı ve kültürünün oluşması gerekir”ki bu da sosyolojik anlamda “millet”in tâ kendisidir. Prof. Hilmi Ziya Ülken’e göre “kavm”, muayyen bir vatana yerleşmemiş, müşterek bir tarih şuuru ile ayrı bir kültür yaratmamış olan göçebe veya yerli dil ve soy birlikleridir. ” O’na göre, aynı kavimden birçok milletler doğabileceği gibi, bir kaç kavmin birleşmesiyle de bir millet vücûda gelebilir. İngilizler Kelt, Anglosaxon, Norman kavimlerinin; Almanlar Germen, Slav, Lâtin; Birleşik Amerikalılar Anglo-saxon, Latin, yerli kavimlerinin karışmasından doğmuşlardır. Buna mukabil Lâtin kavmi parçalanarak Fransız, İtalyan, İspanyol; Germen kavmi bölünerek Alman, Danimarka, ‘Hollanda milletlerinin doğmasına sebep olmuştur. Şu halde kavm, milletin doğuşunda ham madde vazifesini görür ve ondan tamamen ayrıdır.³⁸

“Kavm” İle “Millet” Kelimelerinin

Mukayesesi

Genellikle “kavm” ve “millet” kelimeleri ayrılmış gibi değerlendirilerek birbirleri yerine geçecek şekilde kullanılmaktadır. Halbuki bu iki kelime arasında bazı farklar vardır. “Kavm” kelimesi batı dillerinde folk, people yani halk karşılığında kullanılırken, millet de nation karşılığı olarak kullanılmaktadır. Her kavm tarihî ve siyasî gelişiminin belirli bir safhasında millet olma niteliğine erişir. Öyleyse her millet, bir kavmin inkişaf etmiş şeklidir. Kavimlerin millet haline gelişi, devlet içinde ve devlet sayesinde gerçekleşir. ”

Kur’ân’da “kavm” ve “millet” kelimeleri tamamen ayrı anlamlarda kullanılmıştır. Genellikle “din”, anlamında Kur’ân’da geçtiğini gördüğümüz “millet”, sosyolojik olarak yapılmış birçok tarifinde; “dil, din, ahlâk ve güzel sanatlar bakımından ortak;-dil dile, din dine uygun, ortak bir geçmişe ve tarihe sahip, aralarında iş bölümü yapabilen, kültür birliği meydana getirmiş topluluk” olarak tanımlanmaktaydı. “Kavm” kelimesi ise sosyolojik olarak, çok

eskiden lisanî bir cemaat halinde yaşadıkları halde daha sonra dağılmış bir millet, belli bir vatana yerleşmemiş ortak tarih ve kültür şuuruna sahip olmayan göçebe veya yerli soy birlikleri şeklinde tanımlanmaktadır. Demek ki “kavm”de ana unsur dinden ziyade dil (lisan) dir. Ayrıca “kavm”de ortak bir tarih ve kültür şuuruna da yoktur. Halbuki Millet kavramında ise dil, din, vatan, kültür, ekonomik dayanışma ve devlet temel unsur olmaktadır. Bunlar olmaksızın “millet” olmamaktadır.

“Kavm”, “milletin oluşmasında hammadde vazifesini görür ve millettten tamamen farklıdır. Bu nedenle millet, “kavim ile bağları kaybolmamış, fakat daha fazla kültür meselesini, daha fazla cemaatten cemiyete geçiş sürecini ifade eder olmuştur. Bellidir ki millet, kavimden çok daha giriftliği olan, biyolojik olmaktan öte geçmiş bir birliktir (. . .). Milletin kavimle irtibatı daha çok tarihî zeminde ve sosyal değişme süreci içinde kalmıştır. ” Millet, merkezî bir kültürün hakimiyeti altında çeşitli cemaat ve kültürlerden oluşmuş bir toplum kütesidir. Kavm ise kültürden daha çok dil ile ilgili bir topluluktur. Yalnız, daha önce de belirtildiği gibi “Aynı kavm’de birçok milletler doğabileceği gibi, bir kaç kavmin birleşmesiyle de bir millet vücûda gelebilir. İngilizler Kelt, Anglosaxon, Norman kavimlerinin, Almanlar Germen, Slav, Latin; Birleşik Amerikalılar Anglo-Saxon, Lâtin, yerli kavimlerinin karışmasından doğmuşlardır. Buna mukabil Latin kavmi parçalanarak Fransız, İtalyan, İspanyol; Germen kavmi bölünerek Alman, Danimarka, Hollanda milletlerinin doğmasına sebep olmuştur. ””Millet” ile “Kavim” kelimeleri “dil” devreye girdiği zaman, tıpkı yukarıda yapılan açıklamalarda da görüldüğü gibi içi içe girmiş, birbiriyle kesişen kavramlardır. Çünkü “bir kavmi teşkil eden bütün kabileler, aynı lisanı konuşmaya başladığı zamandır ki, millet tamamen teşekkül etmiş olur. İnsan camialarının kabile safhasında, soy ve oymakların konuşma vasıtaları iptidaîdir, keli-

38 Ali Galip Sezgin, a. g. e. , s. 285.

meler azdır, gramer henüz kat'ileşmiş kaidele-re mâlik değildir. Aynı zamanda her oymağın lehçesi ayrıdır, türlü oymaklara mensup fertler birbirlerini güç anlarlar (. . .). Müşterek lisan ancak uzun zaman aynı devlet içinde yaşama ve tekerrür eden temaslar, taklitler neticesinde meydana gelir. Bu kaynaşma devrinde bir taraftan lehçeler birleşir, kelimelerin adedi artar, diğer taraftan kavmin medenî seviyesi yükseldikçe, yeni kelimeler yaratılır ve aynı zamanda lisanın gramer kaideleri tebellür ederek, sabit bir şekil alır. Bu suretle bütün kavme şâmil umûmî bir lisan vücuda gelir. (. . .) Tarihte, nerede bir millet teşekkül etmiş ise, orada bir millî lisan görülür.”³⁹

Çocukluğumuzda büyüklerimizin, hepimize öğrettiği şu soru meselenin can alıcı noktasıdır: “Hangi Milletdensin?” “Hz. İbrahim Milletindenim” Kur’ânî bakışta

“Din” kelimelerinin yakın anlamlarda olmaları sebebiyle, bazı yerlerde biri diğerinin yerine (yani millet kelimesi dinin, din kelimesi de millet kelimesinin yerine) kullanıldığını, ancak esas olanın kendisinin söylediği kelimesi, kendisine isnad edilen peygamberin ismine muzâf olabilmektedir.

Millet kelimesi ile isnad edilen peygamberlerin arasında kurulan bağ oldukça önemlidir. Türk Destanlarında da bu husus dikkatlerden kaçmamıştır. “Nuh oğlu Yasef’in (Yafes) oğlu Abulca Han’ın oğlu Dib-Bakuy’un oğlu Kara-Han”, çok büyük bir adamdı. “Talas’tan Sayram’a ve Buhara’ya kadar olan Türkistan ölkesine hâkim idi”. Kara-Han’ın oğlu OĞUZ-HAN, Tanrıya inanan bir padişahı⁴⁰ Hz. Nuh, Yafes’i diğer kardeşlerine başbuğ olarak bırakmıştır. Yafes oğlu Togarma (Türk)’nın Peygamber olduğunu ifade edenler olmuştur.

Vani Mehmet Efendi Kuran Tefsirinde Oğuz Hanın Peygamber olduğunu vurgular. Türk Milleti, Oğuz Milleti dediğimizde Dini inancı, Kutlu Töre’si, dünya görüşü, kültür birlikteliği olan bir toplum yani Millet anlaşılmaktadır. Türk kelimesinin bir anlamı da TÖRELİ demektir. Kafkas boylarındaki TÖRE’nin önemi de hatırlanırsa Kafkas Türklüğü açısından Millet olmanın tarihî, medenî ve dinî zemini anlaşılabacaktır.⁴¹

KAFKAS KELİMESİ

Plinius, İskitler’in Kafkas dağlarına kendi dillerinde Graucasum adını vermiş olduklarını belirtti. Bizzat İskitler Persler’e Chasaros ve Kafkas dağına Graucasum, yani Akar dediler. Türk dilinin kar nixe, kar’a ve akar yüксеğe denilmektedir. Çünkü formalarındaki angan, Uygunes o kan, Çagatayca ogan, “en, supremum” deus maximum’a en büyük Tanrı’ya işaret eder. Plinius tarafından aktarılmış olan Graucasus adı, Türkçe kar ankas (ankar) “ulu akar”ın bileşimi olduğu inanılmaz değildir. Çünkü Grauca formunun ıslık sesi, belirsiz dental “r” ye kolayca dönüşebilir. Türkçe Kaukasi Kafdağı adındaki kau hecesiyle kaf hecesi açıkça bir araya geldi, gerçekten dağ, eski aukas, aukar (okar) la aynı şeye işaret ediyor. Dünya coğrafyasında üstad olarak bilinen H. Kiepert, bunun ilkkısını kısa süre önce açıkça aydınlattı ki Caucasi dağının bazı vadileri çok eski zamanlardan beri Türk menşeli insanlar tarafından iskan edilmiştir. İskan bizim Plinius’tan aktardığımızgörülmektedir.⁴²

“Kafkas”. Bu kelime Türkçe “Kapu” (kapı/giriş) + “kas” et-noniminden oluşmaktadır ve genel manasıyla “Kas kapısı” demektir. Eski Kaspiler, Kafkasya ötesinde, genellikle

39 Ali Galip Sezgin, a. g. e. , s. 285.

40 Kırzioğlu, a. g. e. , s. 45.

41 Geniş bilgi için bkz. Birleşik Kafkasya Dergisi, Yılmaz NEVRUZ, *KAFKAS KÜLTÜRÜ ve KAFKASYADA KÜLTÜR EROZYONU*, 1998, sayı 16. İMAM ŞAMİLİM DEVLET SİYASETİ VE “BİLEŞİK KAFKASYA DEVLETİ” İDEALİ, 1997, Sayı 12. KAFKASLARDA DİN MESELESİ 1997, Sayı 11.

42 Dr. İlhami DURMUŞ, İskitler (Sakalar), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, ANKARA, 1993, s. 137.

de Hazar Denizi'nin batı kıyılarında ve Derbent bölgesinde yaşamışlardır. Eski dönemde Derbent kapıları "Kasların kapıları" ("Kafkaz") diye adlandırılmıştır. Daha sonra bu isim bütün bölgede yaygınlaştı. Araplar Kafkasya'ya: "Kab"/"Gabg", Persler ise "Kaf/Gaf" demişlerdir. Bu terimler Türkçe "Kapu/Kapı" sözcükleriyle bağlantılıdır. Pliny, İskitlerin Kafkas dağlarını "Kroukas" yani "kardan beyaz" diye isimlendirmişlerdir. Bu terim "kırau" (kırç, kar) + "kas" (kayalık) kelimelerinden oluşmuştur "karlı kayalar" anlamındadır (Geybullayev, 1991, s. 300). "Kas" ayrıca "kaş": Kabarık dalga, sırt/tepe, yüksek tepe anlamlarına da gelmektedir (*Miziyeve*, 1991, s. 47).⁴³

HZ. YAFES ve KAFKASYA TÜRKLERİ

Türk Kavim ve boylarında; secerelerini Hz. Nuh oğlu Hz. Yafes'e bağlama geleneği bulunmaktadır. Bu geleneği destekleyen destanlar, Tevrat gibi dini metinler bulunmaktadır. Türklerin, farklı coğrafyalarda olmalarına rağmen Hz. Nuh'tan sonra Hz. Yafes'e secerelerini dayandırmaları dikkatlerden uzak tutulmamalıdır. Kafkasya, Türkistan yahut Türkiye tarihini oluşturan boyları ve kavimleri daima bu hassasiyete dikkat etmişlerdir. Bu gerçeği göz ardı etmek mümkün olmadığı halde Kafkasya boylarına, Tur'an boylarından ayırarak sadece Yafetikler demek doğru değildir. Hz. Yafes'in oğlu Türk'de birleşerek Türk Atanın ismini Kafkasya için kullanmamak tarihî ve sosyolojik gerçeklerle uyumsuz. Asırların oluşturduğu "millî hafızamız"ın değerli birikimini görmezlikten gelemeyiz.

Nuh aleyhisselâmin oğlu Yâfes'in büyük oğlu Türk, doğuda yerleşmişti. Bunun ülkesine Türkistan denildi. Türklerin ilk atası olan Türk'ün oğullarından büyüğü Kara-Han, Karı-Sayram şehrini başşehir edinmişti. Yay-

lakları, İpanç şehri yakınlarındaki Or-Tag ile Kür-Tag, kışlakları da Porsuk şehri yanındaki Kara-Kum idi.

Reşideddin'in bıraktığı Oğuzname nüshasına göre Oğuz Kağan'ın babası Nuh Peygamber'in büyük oğlu Yafes'tir. Reşideddin "Oğuzların ve Türklerin Tarihi"ne şu satırlarla başlar: Türk tarihçileri ve dili çabuk râviler şöyle anlatırlar: Nuh Peygamber A. S. yeryüzünü oğulları arasında bölüştürdüğü zaman büyük oğlu Yafes'e Doğu illeri ile Türkistan'ı ve o tarafları verdi. Yafes, Türklerin deyişine göre Olcay Han diye lâkap alır⁴⁴

Taberi, Kadim Türkler'in; Yafes'in oğlu Türk'ten türediklerini yazmaktadır. Ebulgazi'nin istifade ettiği Oğuznamelere göre Yafes, ilk defa İdil (Volga) ve Yayık (Ural) nehirlerinin kenarlarına gelmiş ve oralarda yerleşmişti. Oğlu Türk ise; ısıg göl bölgesinde oturuyordu. Ebulgazi Bahadır Han "Şecere-i terakime" (Türklerin Soy Kütüğü) isimli eserinde: "Yafes'e bazıları Peygamber idi demişlerdir ve bazıları peygamber değil demişlerdir. Yafes babasının emri ile Cûdi dağından gidip İtil ve Yayık suyunun yakasına vardı. İkiyüz elli yıl orada durdu, sonra vefat etti. Sekiz oğlu var idi. Çocukları pek çok olmuştu. Çocuklarının adları şunlardır: Türk, Hazar, Saklap, Rus, Ming, Çin, Kimeri/Tarih. Yafes, öleceği sırada büyük oğlu Türk'ü yerine oturtup diğer çocuklarına dedi ki: Türk'ü kendinize padişah bilip, onun sözünden çıkmayın dedi. Türk'e Yafes oğlu diye isim taktılar. Çok edepli ve akıllı insan idi. Babasından sonra bir çok yerleri gezdi ve gördü. Sonra bir yeri beğenip orada oturdu. Bugün bu yere ısıg Köl derler. Çadır evi (otağı) o çıkardı. Türk2lerin içindeki bazı âdetler var, ondan kaldı. Türk'ün dört oğlu var idi: birinci Tütek, İkinci Çiğil (Çekel), üçüncü Barsçak (Berseçar), dördüncü Almak (Emlak)" (Ergin "Ebulgazi Bahadır Han" 1974: 24) ebulgazi Bahadır

43 Kazi T. LAYPANOV, İsmail M. MİZİYEV, Türk Halklarının Kökeni, s. 110.

44 Ord. Prof. Dr. A. Zeki Velidi TOGAN, Oğuz Destanı, s. 17.

Han Türk'ün birinci kuşak oğullarını sayarken verdiği Çiğil ismi önemlidir. Orhun abidele-
rindeki Çik (Çiket) Türkleri bunlardır. Çik'ler;
çikh (zikh) isimleri altında Kafkasya'daki Ubıh
Türkleri ve Adige Türkleridir.

İmami'nin "Hannamesi" Özbek Türkleri-
nin Milli Destanıdır. Hanname'de; "Yafes ölür-
ken büyük oğlu Türkü yerine koydu ve O'nu
hakan ilan etti. " İfadesi bulunmaktadır. Aşık
Paşa (XV. yy), Oğuz Türklerinden Kayı boyu
Osmanlı Hanedanının soy kütüğünü, eserinde
aynı geleneğe uyararak kaleme almıştır. Sul-
tan Korkut'tan Osman Gazi'ye, Oğuz Han'dan,
Kara Han'a, Hz. Yafes ve Hz. Nuh'a kadar uzun
bir isim listesi vererek şecereyi tamamlar.

Eserin 2. bâb'ında Osmanogulları'nın
Anadolu'ya nasıl geldikleri anlatılır; "Osman
Gazi'nin dedesi Süleymanşah'tır. En evvel bu,
Rûm (Anadolu) ülkesine gelmiştir. Gelmesi-
ne sebep budur ki Abbasoğulları zamanından
tâ Süleymanşah zamanına kadar Arap askeri
Rûm (Bizans) üzerine galipti. Rûm (Bizans)
da, Acem de mağlûptu. Yâfes nesli olmaları se-
bebiyle Acem padişahları gayretlendiler. Bize
Arap galip oldu diye gayrete gelip Yâfes nes-
linden göçebe Türkler'i kendilerine dayanak
edip Araplarla galip geldiler. Bu yüzden Arap
mağlûp olunca kâfir ülkeleri kafa tutmaya
başladılar. Kâfirler Müslümanlara itaat etmez
oldu. Bu göçebe Türkler'den Acem padişahları
çekinir oldular. Tedbir düşünerek ittifak ettiler
ki bu göçer evli Türkleri kendilerinden uzak-
laştıralar. Süleyman Şah gaziye ileri çektiler ki
o, göçer evlilerin ulularındandı. Elli bin kadar
göçer Türkmen ve tatar evini onun yanına ver-
diler. "Varın Rûm'da (Anadolu'da) gaza edin"
dediler. Süleymanşah dahi kabul etdi"⁴⁵ Aşık-
paşaoğlu Oğuz Kayı boyu Türklerinin Yafes

nesli olduğunu, savaşçı, teşkilatçı, üstün yete-
nekleri ile vurgulamak istemiştir.

Başka bir Tevârih-i Âl-i Osman'da da aynı
gelenek görülmektedir: "Osman Han-ı Gazı ibn
Ertugrul ibn Süleyman-şah ibn Kaya Alp ibn
Kızıboğa ibn Bay Temur (2 a) ibn Kutlug ibn
Togar ibn Kıyun ibn Sagur ibn Bulgay ibn Bay-
sunkur ibn Toktemur ibn Bâsuk ibn Çemendüz
ibn Yakıak ibn Gök Alp Oğuz ibn Kara Hân ibn
Aykut Tuk ibn Tutrak ibn Kara Hân ibn Bay-
suk ibn Yalvaç ibn Takar ibn Serenç ibn Çarbîga
ibn Kurtulmuş ibn Karaca Han ibn Âmud ibn
Süleymân-şâh ibn Kara Hol ibn Kolgay ibn Bay
Timur ibn Tos ibn Mablu ibn Togar ibn Doğ-
muş ibn Küçük Beg ibn Artuk ibn Kuman ibn
Çektimuz ibn Turun ibn Kızılboğa ibn Karaog-
lan ibn Süleymân-şâh ibn Korlu ibn Bulgar ibn
Bay Timur ibn Turmuş ibn Gök Alp ibn Oğuz
ibn Kara Han ibn Katı Hân ibn Bolcay ibn Ya-
fes ibn Nuh. Salavâtullahi aleyh, Ba' zı rivayetde
yüz kırk bir atada ecdâd-ı Hazret-i Nuh, a inti-
ha olur. "⁴⁶ Kutsal Metinlerden Tevrat'ta⁴⁷ Hz.
Nuh'un oğullarından " Yafet(Yafes)'in oğulla-
rından Gomer'in oğullarından biri Togarma"
dır (Tekvin: Bab 10: 3-4 ayet).

ÇERKES VE ÇERKESLİK KAVRAMI

Çerkes isminin anlamına ve tarihçesine
geçmeden önce yazılışındaki farklılığa vurgu
yapmamız gerekmektedir. Bu isim "Çerkez"
veya "Çerkes" şeklinde kullanılmaktadır. Sö-
lüklerde^{48,49} -z'li veya -s'li görülebilen çerkes(z)
sözcüğü yazarlara göre de değişebilmektedir.

Çerkes, genel bir ifade ile (Kuzey) Kafkasya
boylarına top yekün verilen ve onlar tarafından
da kullanılan bir isimdir diyebiliriz. Bunun
yanında, çerkeslere; Kazak (kazok), zikh, çikh
gibi isimlerde verilmiştir. Şerafettin Terim'e

45 A. Nihal ATSİZ (Hazırlayan), Aşıkpaşaoğlu Tarihi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985, s. 13-14.

46 Hasan Hüseyin Adalıoğlu, Muhyiddin Cemâli'nin Tevârih-i Âl-i Osman'ı (Yüksek Lisans Tezi) T. C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Orta-çağ Tarihi Ana Bilim lalı, yüksek Lisans tezi, İstanbul 1990

47 Kitabı Mukaddes, Sevetifünun matbaası, İSTANBUL, 1976, (Tekvin: Bab 10: 3-4 ayet).

48 İlhan AYVERDİ, Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Kubbealtı, 2. Baskı, İstanbul, 2011.

49 Türkçe Sözlük, TDK, 10. Baskıdan tıpkı Basım, 2009, Ankara.

göre “Kafkasya (Kuzey) halklarının tümüne batıların (Sirkas- Sirkasyen), Türklerin ve Arap aleminin ise (Çerkes-Çerakese) dedikleri bilinmektedir. Merhum General İ. Berkok’un dediği gibi “her kabile kendini Çerkes diye bilir, fakat hiçbir kabile (Çerkes) benim diyemez”⁵⁰ Bu tesbitin yanında “çerkes” isminin Kafkasya haricinde kalan Turan coğrafyasının çeşitli bölgelerinde de yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir.

“Çerkes” ismi Kafkasya’da ne zaman ortaya çıkmıştır? Yücel Öztürk “Kazaklar”⁵¹ adlı incelemesinde Kafkasya’da Çerkes isminin Moğol istilası evvelinde mevcut bulunmadığını yazmaktadır. Öztürk’e göre “Çerkes isminin, Alan, As, Abhaz, Osset gibi isimlerin birbirinin müteradifi olduğu genel olarak kabul edilmiştir. Diğer yandan, XIV. asrın ilk yarısına ait iki önemli kaynakta, Çerkes ismi verilirken, Alanlar, Aslar ve Ossetlerden de bahsedilir. Durum İbni Battuta açısından da aynıdır. Cengiz Han’ın kurduğu ilk Moğol sisteminde kabile yapılarının parçalanmasına çalışılmış, köklü aristokratik geleneğe sahip boylar yeni fethedilen bölgelere gönderilmek suretiyle boylar dağıtılmıştı. Moğolların Kafkasya’daki bu yeni kavmi teşkilatlanmasından en çok etkilenenler, günümüzde Osset tabir edilen Aslar olmuştu. Cengiz Han sonrasında devleti ayakta tutan askeri güç, büyük ölçüde yeni fethedilen halklardan meydana geliyordu. Bu halklar, eski Türk teşkilat usulüne göre, dörtlü kabile teşkilatına dönüştürüldü. ⁵² Bu kabile örgütlenmesi, zaman içinde köklü aristokrisiler meydana getirdi. Devlet yönetiminde etkili olan kabile şefleri, sahip oldukları gücü daima ileriye götürme mücadelesi içinde olmuş, bu nedenle mutlak merkezi yapının teşekkülüne engel ol-

mak için her türlü çabayı sarfetmişlerdir. Zaman içinde Moğol unsurunun azalmasıyla bu kabile şefleri devlet gücünün aslı unsuru haline gelebilmişlerdir. Bunlar, hanların atanmasında esas güç olmuşlardır. Bazen bu kabile şeflerinin güçleri, hanları bir oyuncak derecesine indirmiş, bu nedenle Altınordu’da bu tür hadiseleri ifade etmek için “han kuterme”, Çağataylarda ise “han bazı” gibi hususî deyimler türemiştir. Bu sosyo-politik yapı, Moğol harici unsurların Moğol devlet bünyesine girmesine imkân vererek Moğolların ırkî vasıflarını yitirmesine ve bölgesel şartlara göre yeni kültürel özellikler kazanmasına yol açacaktır. Cengiz Han’ın Kıpçak ülkelerini Cuci’ye tevcih ettiği sırada emrine dört emir kumandasında dört bin Moğol verilmişti. Bunlardan birisi, Fuman Toyan idaresindeki Kesikit binliği idi. Bu birliklerin daha sonra Rus, Çerkes ve Kıpçaklardan takviye edilmek suretiyle Altınordu devletinin asıl büyük ordusunun vücuda getirildiği Residüddin’de yer alır. Adeta dört ordu şeklinde organize olmuş bulunan Cuci Ulusu’nun, Altınordu ve Altınordu geleneğini sürdüren Kırım, Kazan, Astarhan, Nogay hanlıklarında dört ana kabileye inkılab ettiği, bu kabile reislerine Karaçi beyleri denildiği, bu Karaçi beylerinin bahis konusu hanlıkların idaresinde büyük rol oynadıkları bilinen bir husustur Bu “karaçi” sıfatının, tek imtiyazlı veya soylu kitle olan Cengiz evladı ile onun dışında kalan nüfuzlu tabakanın ayırd edilmesi için kullanılan genel bir ayırım olduğu görülüyor. Bu şekilde Moğol sosyal ve siyasî yapısına giren demografik kitlenin kahir eksiriyetle daha önce Deşt-i Kıpçak’ın sahipleri olan Kıpçaklardan teşekül ettiği, bu nüfusa Kıpçaklara ilaveten Uygur, Karluk, Argun, Kuşçu, Beyrek, Kanglı gibi

50 Şerafettin TERİM, Kafkas Tarihinde Abhazlar ve Çerkeslik Mefhumi, Minetoğlu Kitapevi, İSTANBUL, 1976, s. 64, 71. General İsmail BERKOK, Tarihte Kafkasya, İSTANBUL, 1958.

51 Yücel ÖZTÜRK, Özü’den Tuna’ya Kazaklar 1, s. 91-92.

52 Yücel ÖZTÜRK, a. g. e., s. 93. Zeki Velidi Togan, Moğol dönemi ve sonrası devlet - halk yapılanmasına damgasını vuran 4’lü kabile organizasyonunun köklerinin Göktürkler zamanlarına dayandığını ifade etmektedir. A. Zeki Velidi Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul 1081, S. 113.

Türk boylarının da katılarak “Kıpçak” ana ismi altında toplandığı, ayrıca, Kafkasya’nın yerlileri olan Alan-As -unsurlarının da yoğun olarak yeni Türk-Moğol siyasî içtimaî teşekkülünde yer aldıkları anlaşılmaktadır”. Moğollarda Çağan Tatarları ve Çahar kabilesinden bahseden Öztürk “Çahar”ların, Moğollar içinde Kuzey Çin’e kadar uzanan bir sahada yayılmış, sosyal ve siyasî bakımdan ehemmiyetli bir kabile olduğunu vurgular. Dolayısıyla Moğolların ilk Kafkasya fetihleri sırasında, Kafkas Adigelerini bu boy aristokrasinin emrine vererek bunlara “Çarkas” denmiş olması mümkündür ve Çerkeslerin, Kıpçak, Karakalpak ve diğer Türk boylarıyla aynı tarihi şartlar altında, Kazak cüzlerinin teşekkülünde etkili oldukları bir gerçektir demektir.⁵³

Eldeki veriler ışığında, “Çerkes” kelimesinin semantiği ve etimolojisi üzerinde araştırdığımızda ise Çerüü, Çerik, sözleri Türkçe kelimelerdir. (DLT 1, 325, 8) “kez” ise eski Türkçe’de güçlü anlamına gelir. Türkçe’de sıfat bazen isimden sonra gelebilir. (Koşay 1974:312) Bu takdirde “Çerkez” kelimesi “güçlü asker” anlamını verir. “Kez”i fiil olarak ele alırsak; Anadolu Türkçesi’ne göre “gezmek” şeklinde yazılan fiilin kökü olan “gez”, doğu lehçelerinde “kez”, “kes” veya daha farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır Divan-ı Lûgâti’t-Türk’de “gez” varyantlarıyla ilgili önemli misaller sunulmaktadır. “Gezmek”le alakalı olduğu kesin olan “sıra”, “nöbet” manaları bulunmaktadır. Kezik : İnsanı titreten sıtma, gezek. Sarığ kezik: Sarrılık hastalığı. Kezik: İşte nöbet, gezek. Senin kezikning geldi: Senin nöbetin, sıran geldi. Kezik: Cesaret. Bu işte sanğa kezik kerek: Bu işte sana cesaret gerek.” Burada görüldüğü gibi, “kezik”, “kezek”, çağdaş türkçede gezici, bulaşıcı, ayrıca, askerlikte yine gezme ve gözetleme

manalarında “nöbet” manalarını havidir. “Cesaret” manasına da önmelidir.⁵⁴ Gezoh (Karaçay Efsane Kahramanlarından): En eski Türk dilinde “kez” (güçlü) (DTL, 293) ve ohcak (erkek oğul) kelimelerinden kurulmuştur. Ok denen kelimenin genç erkek, delikanlı anlamında kullanılması Türk dillerinde olduğu gibi, Adige dillerinde de görülmektedir. Kes(kez) kelimesi Farsçada “kişi” anlamına gelir. Bu takdirde çerkes, asker, savaşçı kişi anlamını verir.

Abhazya sık ormanlık ve dağlık bir araziden oluşur. Kafkas Dağlarının batı bölümünün yamaçları gür ve iyi yetişmiş ormanlarla kaplıdır. Dağ yamaçlarının aşağı bölümlerinde geniş yapraklı ağaçlardan meydana gelmiş ormanlar çok yer tutar. 1. 500-2. 000 metre arasındaki yüksekliklerde çam ormanları, daha yükseklerde otlak ve çayırlar yer alır. Buna karşılık Kafkas Dağlarının doğu bölümü çok yerde seyrek ağaçlı ve çıplaktır.⁵⁵ Kırgız Türkçesinde; Çeri Koyu orman, içinden geçilmez çalılık, içinden geçilmez çam ormanı anlamına da gelmektedir.⁵⁶ Batı Kafkasya’nın ormanlarla dolu olduğunu düşünürsek coğrafik bir isimlendirme ile o bölgeye Çerkezistan (güçlü orman ülkesi) denmesi uygun olmaktadır. “-stan” Farsça “yer, ülke” anlamına gelir.

Gerges, Kafkas Türklerin “Barak” adlı mitolojik köpeğini doğuran büyük kuş ismidir.⁵⁷ Gerek Çerkes ve gerek Gerkes adları aynı kelimelerdir. 1404 yılında İbnne Galonifontibus şöyle yazmıştır: “Burada (Kafkasya’da) iki grup halk yaşıyor. Beyaz (Ak) ve siyah (Kara) Çerkesler. “Kara” kelimesi sadece halkın adı anlamındadır bu onların deri rengi değildir. Dağlılar “kara”, ova ve deniz kıyısında yaşayanlar ise “Ak” Tarklar (Türkler) Ruslar Oğuzlara “tork” “tark”(Rusça telaffuz kurallarında “o” harfi cümle içinde “a” telaffuz edilmektedir),

53 Yücel ÖZTÜRK, a. g. e. , 95.

54 Yücel ÖZTÜRK, a. g. e. , s. 71.

55 Ufuk TAVKUL, Kafkasya Gerçeği, Selenge yayınları, İSTANBUL, 2007, s. 35.

56 Yudahin, Kırgız Türkçesi Sözlüğü, TDK 1988, 1. cilt: s. 262

57 Abdulkadir İNAN, Makaleler ve İncelemeler, II. Cilt, s, 219

Kumanlar Tark demektir dolayısıyla burada adigeler ak Oğuzlar(Türkler), Karaçaylar kara Oğuzlar (Türkler) olarak adlandırılmaktadır. Rusca oğuzlara Tork, Kuman Türkçesinde tark denmektedir.⁵⁸ “Hiç kimse asla bu kara’ları ziyaret etmez, onlar da tuz gerekli olduğu durumlar dışında asla dağları terk etmezler. E. P. Alekseyeva:“ Ak Çerkezler Adıgelerdir. XV. -XVI. Yüzyıllar Cenova haritalarında Saçi bölgesinde İtalyanca çevirisi “Ak Çerkezistan” olan bir yerleşim noktası göstermiştir. “Kara Çerkezler” Karaçaylardır. Kara Çerkezleri veya Karaçayları XVII. Yüzyıl yazarları da İtalyan Arkancelo Lamberti ve Fransız Jan Şardan, Karaçay (Karaçioley) olarak adlandırmışlardır. Karaçayların atalarının Runik yazıya sahip Balkarlar ve Bulgarlar (Bulgar Türkleri)olduğu bilinmektedir.⁵⁹

Deşt-i Kıpçak sahası (Karadeniz Kuzeyi), Kafkasya ve Merkezi Asya’da (Türkistan) Kazak boy ve kavim isminin görüldüğü sabittir. Kazak adının tarihi kayıtlarda çerkesler içinde kullanılması çerkes/kazak adlarının birlikte düşünülmesine de neden olmaktadır. Hatta Kırğız (Usun-Wusun)/Kazak boylarının Kıpçak boyları olduğu düşünüldüğünde “Çerkes” kelimesini Türk dünyasının hangi bölgelerinde arayabileceğimizi kesinleştirebiliriz. Bazı araştırmacıların tereddütle bahsettikleri gibi “çerkes” kelimesi tesadüf bir kavram olmayıp tarihi, etimolojik ve semantik özellikleri mevcuttur. Üstelik bu kavram tamamıyla Türklüğe ait tarihi “Türk boylarının” isimleri olagelmıştır. Türklükten ayrı düşünerek, ne çerkes ne de çerkeslik kavramı gündeme taşınabilir. “Çerkes Türkleri” veya “Kafkasya Türkleri” tabirinin kullanılması gerçeğe uygundur. Türklükten ayrı kabul edilebilecek “Çerkeslik” kavramı ise Türkiye’de ve Kafkasya’da “Millî

Birliği ve Millî ve içtimai kardeşliği” zedeler ve tarihî gerçeklerle de bağdaşmaz. Şerafettin Terim, 1976 yılında Kafkasya Türklerini rahatsız eden bir gerçeğe dikkar çeker: “bir camiaya mensup bazı kişisel davranışlar müşahade edilmektedir ki, bunlar hem kardeşlik ve beraberlik ruhunu zedelemekte, hem de Kafkas halkları için büyük sakıncaların doğmasına sebep olmaktadır”⁶⁰ “Çerkesler genel adı ile yaşamakta olan Kafkas asıllı vatandaşların, Türk Toplumundan tamamen ayrı ve sanki bu topraklarda sadece geçici bir göçmen olarak yerleşmiş, yabancı bir azınlık imiş gibi nitelendirmekle kalmayıp, ayrıca Çerkesim diyen her ferdin gayesinin ana vatan Kafkasya’daki bölgelere dönmelerini istemektedirler”⁶¹Şerafettin Terim’in bu ifadesine rağmen Kafkasya’ya dönme arzusu normal de bulunabilir hatta Rusya çifte vatandaşlık hakkını kolaylaştırırsa alınması uygundur. Fakat, Birleşik Kafkasya Ülküsü’nü kazanamamış her kim olursa olsun Kafkasya gittiğinde sadece gittiği mahalli yörenin “boy(Kabile) temsilciliğini” yapacaktır. Kafkasya’da, yüzyıllar boyu savaşlar ve sürgünlerle Ruslar karşısında neredeyse azınlığa düşürülen Kafkasya boylarının aralarına ayrılık tohumların ekildiğini ve körüklendiğini de görmekteyiz. Barut fıçısına dönüştürülmüş Kafkasya’nın huzurlu günlere ulaşmasında “Türkiye Kafkas Türkleri” ile kendi topraklarında yaşayan “Kafkas Türkleri” nin gaye birliği yapmaları, millî davalarında Kafkasya’da yardımcı olmaları gerekmektedir. Türkiye ve Kafkasya’nın Birliği yıpratılacak tarihi hatalara fırsat verilmemelidir. Türkiye’de hangi boydan olursa olsun Kafkas Türkleri arasında sağlanan tesanüd (dayanışma) Kafkasya’ya da örnek kılınmalıdır. Osmanlı Devlet geleneği ve yaşanan göçler, savaşlar, hastalıklar, evlilikler Türkiye

58 Prof. Dr. Laszlo RASONYI, Tuna Köprüleri, s. 68, 128.

59 S. YA. BAYÇAROV, Avrupa’nın Eski Türk Runik Abideleri, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, ANKARA, 1996, s. 30.

60 Şerafettin TERİM, a. g. e. , s. 66.

61 Şerafettin TERİM, a. g. e. , s. 68.

Türkleri ve Kafkasya Türkleri arasında büyük bir kardeşlik ve kader birliği yaratmıştır. Fakat Sovyetlerin çöküşü ile Kafkasya'dan esen rüzgarlar; "boyculuk" duygularını yeniden kö-rüklemiştir, Türkiye'deki Kafkasyalıları arasına bile kara bulutların girmesine neden olmuştur. Rusya'nın değişmez politikası "böl, parçala, hükmet" politikası "Kafkasya Türklüğü"nü stratejik hatalar içine sürüklemeye devam edelmektedir. Hiçbir Kafkasya bölgesinde çoğunluğu oluşturamayan Türkler bir birleri ile uğraştırılmaya sürüklenmiştir.

Türkiyemiz'de durum hangi merkezdedir? "Misakı Millî ile sınırları çizili Türkiyemizin ve Türk Toplumunun aslı üyesi olmuş ve buna her bakımdan hak kazanmış, Çerkesler genel adı ile anılan Kuzey Kafkasyalıları Türk Toplumundan tamamen ayrı ve onları bir azınlık olarak nitelemeye ne hakları vardır? Türkiye'deki Çerkeslerin kendi dilleriyle eğitim ve öğretime geçmeleri hususuna gelince: Şerafettin Terim, "Çerkeslerin azınlık değil, Türk vatandaşı ve Türk olduklarını" ifade eder. "Dil eğitimi ve imkânı düşünülse bile bu kadar çok Kafkas lehçeleri muvacehesinde, Kafkas dillerinden hangisi ile eğitim ve öğretime gidilecektir? Birliği bu kadar köstekleyen, çok sayıda çeşitli dillere sahip olmak belki de Kuzey Kafkasyalıları için talihsizliktir"⁶² ifadesi bir Kafkasyalı aydınının 1976 yılındaki gerçekçi tesbitidir. Kafkasya coğrafi tarihi incelendiğinde; her boyun kendi lehçe ve dillerini konuşmasına rağmen ancak "Türkçe"nin "millî ve resmi" dil hüviyetini sağladığını görmekteyiz. Son kurulan "Birleşik Kafkasya Cumhuriyeti"nde resmi dil Türkçe iken O'nun yıkılmasından sonra resmi dil Rusça olmuş ve boylar arası iletişim Rusça ile sağlanmıştır. Rusların da Çarlık ve Sovyet döneminden beri istedikleri "Türkçe"nin yerine "Rusça"yı ikame etmek istemeleridir. Bu isteklerinde de başarılı olmuşlardır. Buna rağmen

bu gerçeği görmeyenlerin ne Türkiye ne de Kafkasya birliğine katkıda bulunmaları mümkün değildir. Gerçeği göremeyenler geleceği de inşa edemezler. Günümüzde sayısı yüz binlere varan internet sitelerinden, kitap ve dergi külliyyatından, Kafkasya; müze ve arkeolojik sergiye dönüştürülmemelidir. Kafkas tarihinin kültürel ve medeniyet zemini ilmî usullerle tesbit edildikten sonra "aydınlar" ve "bilim insanları" tarafından bu tesbitler, halkımıza anlaşılır ve uygulanabilir seçenekleri ile anlatılmalıdır. Türkiye Cumhuriyeti yöneticilerinin de bu husus da geliştirecekleri stratejiler de Türk Kültür ve Medeniyeti kavramları ile olan olayları, coğrafyaları, tarihi süreci okuyabilmeleridir. Bu Türkiye ve Kafkasya dahil Tüm Türk Yurtlarının geleceği için var oluş veya yok oluş meselesidir. Bu sorumluluğa kimse gözlerini kapayamaz ve hakkı da yoktur. Tarih helak olmuş yok olmuş kavimler mezarlığıdır. Bunun istisnası olamaz. Türk devleti ferasetli, basiretli, Bilge devlet adamları tarafından yönetildiği dönemlerde "Türklüğün Mukadderat" yıldızı parlamış aksi durumlarda sönmüştür.

Orhun Abidelerinde Bilge Kağan, kendine milletinden olan Türk boylarının bilmeden yanlış hareketler ettiğini ve eziyet gördüğünü anlatır. Kırgız, Onok, Dokuz Oğuz, As, Çık vd. Türk boyları bunlardan bir kaçıdır.

"Türk beyler Türk adını bıraktı. Çin adını tutarak, Çin kağanına itaat etmiş" (Bilge kağan doğu cephesi)⁶³ "Türk kağanı türküm, milletim idi. Bilmediği için, bize yanlış hareket ettiği. ." (Bilge kağan doğu cephesi)⁶⁴ "Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti öylece yaklaştırmış. Yaklaştırdı, konduktan sonra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş. İyi bilgili insanı, iyi cesur insanı yürütmezmiş. Bir insan yanılsa kabilesine, milletine, akrabasına kadar barındırmaz imiş. Tatlı sözüne, yu-

62 Şerafettin TERİM, a. g. e. , s. 68-69.

63 Muharrem ERGİN, Orhun Abideleri, s. 18-19.

64 Muharrem ERGİN, a. g. e. , s. 21.

muşak ipek kumaşına aldanıp çok çok, Türk Milleti öldün; öleceksin!” (Bilge kağan kuzey cephesi)⁶⁵ Bilge Kağan’ın karşısında o devirde Ruslar olsa aynı uyarıyı yapardı. Fakat Türk Milletinin dünyaya milliyet öğrettiği dönemlerde Rusların adı bile konmamıştı. Günümüzde ise sadece Çin, Rusya değil Amerika, Avrupa Devletleri gibi emperyalistler de Kafkasya ve diğer Türk yurtları üzerine hesaplar yapmaktadırlar. Bilge Kağanın uyarılarını evlatlarımıza ve torunlarımıza öğretmeliyiz. Milletine kıyamete kadar ayakta kalmanın düsturlarını veren Bilge insan ölümsüz ifadesi ile şunları söylüyordu: “Türk, Oğuz beyleri, milleti işt: Üstte gök basmasa, altta yer delinmese, Türk Milleti, ilini töreni kim bozabilecekti? Türk Milleti vaz geç pişman ol” (Bilge kağan doğu cephesi)⁶⁶ Tarih süresince boylarının çokluğu ile bugünlere gelmiş Türk Milletinin Kafkas boyları için kullanılan çerkes ismini değişik Türk Yurtlarında arayalım. “Kazakların Küçük Cüz’e bağlı Batı Kazaklarında ve Alabuga Tatarlarında çerkes ismi görülmektedir. Bu bilgileri araştırmacı Budayev, Şakarım Kudayberdi-ulu’nun “Türklerin, Kırgızların, Kazakların ve hanlı hanelerin soy ağacı” adlı eserinde bulmuştur. Şakarım Kudayberdi-ulu, “Çerkesler, Kazak halkının Küçük Çüz’üne dahildir” demektedir. “Daha kesin bilgiyi ise meşhur tarihçi V V Radloffun eserinde buluyoruz: “Çerkes, Kazak-Kırgızların Küçük ordasının alt bölümü olan Alaçın kabileleridir. ⁶⁷ “Eski Çerkesler en kalabalık Türk-Alan kabilelerinden biriydi. Türkmenistan’daki Çerkesli etnonimi, eski Kırgız Çerkas kabilesi, Kırım Tatarlarındaki Çerkes özel adı ve Nogaylarda Tau çerkes adlarına geniş bir coğrafyada rastlanmaktadır. ⁶⁸ “Kazak” boy adı ile Çerkes boy adı birbirinin eşanlamlısı olarak

da gösterilmiştir. “Yenisey’de bulunan ve VIII. Yüzyıla tarihlenen eski Türk kitabelerindeki metin “kazğakım oğım” (menin asırap algan uldarım) şeklinde”okunmuştur. Bu okunuş şeklini dikkatle inceleyen ve konu üzerinde uzun süre Kazakistan’da bulunduğu dönem içinde araştırmalar yapan V. I. Yudin, sadece okunuş şekliyle değil, anlam yönüyle de okunuşu doğru olarak kabul eder. Ona göre, “kazğakım” kelimesindeki “ğ” sesi VII. -VI-II. Yüzyılda Türk boyları arasında sözlü edebiyatta bu şekilde kullanılmıştır. Sonradan “ğ” sesi düşüp günümüzdeki kullanılış şekli benimsenmiş olabilir”. Kazak adının günümüz okunuşuna en yakın şeklinin tespiti bu okunuşta görülmesine rağmen adın bir boy ya da şahıs adı olabileceği de unutulmamalıdır. ⁶⁹ “Yine bu tarihlerde kaynaklarda, Kazak adının yazılışının farklı şekli başka bir eserde de tespit edilmiştir. Konstantin Bargyanarodniy kaynaklarda Kazak adına benzer “kasok, kagas, kasakiya veya kazak” şeklinde bir kelimenin bulunduğunu belirtir. Onun malumatlarına göre, Kafkas halkları arasında Zihu halkı ile Adıgey adı yerine “kasak ve (kasakiya)” şekli kullanılmaktadır” ⁷⁰ “Çerkes” adı günümüzde Guryev, Ural ve Astrahan bölgelerinde yaşayan Orta Cüz’e mensup Kazakların, keza Kalmıkya ve Astrahan eyaletlerinde yaşayan Alabuga Tatarlarının zati adıdır. Folklorik bilgilere nazaran Orta Cüz Kazakları, daha sonraları Kök Orda bünyesine dahil olan Kıpçaklardan inmedirler. Tohtamışhan bu ordanın hanıydı onun ve diğer taht müddei hanların soyu Çerkeslere mensuptu. İbni Battuta’nın anlattığına göre Altın Orda’nın başkenti Saray’da As ve Çerkes mahalleleri vardı. Astrahan bölgesinde bugün dahi Kazak-Çerkeslerle As-Nogayların ve Çerkes-Tatarlar

65 Muharrem ERGİN, a. g. e. , s. 32.

66 Muharrem ERGİN, a. g. e. , s. 22

67 N. M. BUDAYEV, Kim Bu Çerkesler, s. 181.

68 N. M. BUDAYEV, a. g. e. , s. (Budayev 2009:181-182)”

69 Dr. Mustafa KALKAN, Kırgızlar ve Kazaklar.

70 Dr. Mustafa KALKAN, a. g. e. , s. (Kalkan 2006: 52).

yaşamaktadırlar. ⁷¹ N. Samayloviç, “Kazak sözünün XI. Yüzyılda Türk kültür çevresinde ortaya çıktığını, Kazakların Orta Asya’da Avrupa’ya kadar hakimiyetlerini sürdürdüklerini ve Hazar Denizi ile Karadeniz arasında yaşayan Kıpçak boyları arasında varlıklarını muhafaza ettiklerini yazar”. ⁷² “XV. Yüzyılda yazılan sözlüklerde de (Samabek’in (Şemseddin Sami) “Kamûs-i Türkî’si gibi) Kazak adı “kazmak” şeklinde geçerken, sözlüğün başka bir yerinde “sakalsız asker” anlamında yazılmıştır. XIV asırda Tatarlar atlı askerlerine “Kazak” adını vermişlerdir. Arap seyyahların Kazak kelimesini “kasak-kasag”, “kesap” ve “kesal” şeklinde bozarak kendi telaffuz biçimlerine göre kullandıkları zikredilmektedir. Ali Şir Nevaî, Kazak sözünü “vatansız”, “yurtsuz”, “kezbe” ve “jasak” anlamında kullanmaktadır”. ⁷³ “N. Ya. Marr’ın açıklamalarına göre Kazak sözü “kazak”, “hazar” sözünün kökeni “kas”, “kaz” dır “kas-pi” ve “kaz-ki” sözleri ile bağlantılıdır. A. Divayev’e göre de “kaz-kaz (gus) ve zak-”karga” (varona) kelimelerinden Kazak adı oluşmuştur. R. Toktarov gibi Kazak adını “kaz (kus) ve ak (akpak) etimolojisiyle bağlantılı olduğunu iddia edenler de vardır. Kelimenin etimolojisinin farklı hecelerden oluştuğunu iddia edenler arasında M. Akınjanov ile S. Mukanov da dahildir. Onlara göre: Kazak sözü ‘kas’ ve ‘sak’ olarak iki ekten meydana gelmiştir. Kas ‘gerçek, asıl’ anlamındadır Sak ise, Orta Asya’da yaşayan eski halkların adıdır. Kazak sözünün manası ‘gerçek sak’, ‘asıl-temiz sak’ tır. ⁷⁴ B. Grozniy, Kazak adının ortaya çıkışını şu şekilde tanımlamaktadır. Ona göre “Kasahi” Hazar Denizi’nin batısındaki Hun boyudur. “Kasahi” sözünün kökü “kas” ve “kaz”dır. “Kasag” ve

“keseg” sözleri bu köke dayalı olarak yapılandırılmıştır. Kafkas ve Kaspiy sözleri köken itibarıyla aynıdır. İlim aleminde Kazak etimolojisi ile ilgili olarak farklı tezleri ortaya atanlar da vardır. Belkoja Januzakov’un verdiği bilgilere göre Kazak sözünün ilk eki olan “kas”, “kaz” Ural-Altay, Kafkas dil grubunda “erkek”, “er”, “yiğit” ve “kişi” anlamına gelmektedir. A. T. Kaydarov ve E. Koyçubayev araştırmalarında “kaz” kelimesini bugünkü Kazakistan topraklarında yaşayan Az boyu ile ilişkilendirmektedir. ikinci eki ise affiks olarak değerlendirmektedir. Abdurahmanov, Kazak etnoniminin birinci ekini “kas” ile karşılaştırırken, ikinci olan “ak”ı ise eski Türk dilindeki “og”-“ok” yani uruğ anlamına dayandırmaktadır. A. N. Bernştam da Kazak sözünün eski dönemlerde “kaspi” ve “sak” eklerinden çıktığını savunanlar arasındadır. ⁷⁵ “Peçenekler Hazarları ve Hazar ülkesinin kuzeyindeki Türk boylarını mağlup ettikleri zaman bu Türk boyları ikiye ayrılmışlardı. Bir kısmı Kafkas dağlarına çekilmişler, Derbend ve civarında ve bugün Gürcistan dediğimiz yerlerde yerleşmişlerdir. Hazar kıyılarında Kabarlar tesadüf olunmaktadır. Kabardiya kıtasının başka bir adı da Çerkezistan’dır. Kabardiya kıtası halkına verilen Çerkes ismi Kerkes yahut Kerkis adını taşıyan bir köy “Kırgız” ismidir. Kerkeslerin asıl yurtları Baykal civarındadır. Bunlar diğer Türk boyları ile birlikte batıya göç etmiş ve Hazar Türkleri’nden Kabarlarla birleşerek Kabardiya’da yerleşmişlerdir. ⁷⁶ Fransız tarihçi Deguignes, Türk Tarihi isimli eserinde “Kırgız’lar Asya’nın birçok kesimlerine dağılmış olan ve Hazer denizinin batısında Çerkezistanda bulunan Çerkezlerle aynı kavimdirler. ”demektedir⁷⁷ demektedir.

71 N. M. BUDAYEV, a. g. e. , s. (Budayev 2009:182)”

72 Dr. Mustafa KALKAN, a. g. e. , s. (Kalkan 2006: 52)

73 Dr. Mustafa KALKAN, a. g. e. , s. 54.

74 Dr. Mustafa KALKAN, a. g. e. , s. 57.

75 Dr. Mustafa KALKAN, a. g. e. , s. 58.

76 Kadirhan KAFLI, a. g. e. , s. 62.

77 Joseph DEGUİNES, Büyük Türk Tarihi, s. 82.

Oğuz Han'ın 6 oğulunun öz çocuklarından birinin adı "Kergis" dir. ⁷⁸Kırgız Urukları, "Ong" (Sağ) ve (Sol) diye ikiye ayrılırlar. Sağdaki uruklar: Adigene, Tagay'dır. ⁷⁹ Mehmet Eröz⁸⁰ Kıbrıs'daki yer adlarından bahsederken Çerkes isimli bir köyün Limasol'a bağlı olduğunu belirtir. Eröz'e göre "Çerkes", bir Türk boyunun adıdır. Kıpçak Türk'lerinin Küçük Yüz (Kiçicüz) koluna bağlı Bayulu (Bayoğluna) tabi boy-lardan birinin adı, "Çerkez" tir. ⁸¹ Gerçekten Kıpçak Türklerinden olan Kırım Tatarlarının, Kırım'da Bahçesaray'da kurmuş oldukları köy-lerden birinin adı da "Çerkez" dir. Türkçe ko-nuşan Kuman-Kıpçak Peçenek Türk'leri tara-fından kurulmuştur. Anadolu'da da, "Çerkez" isimli Türk köyleri vardır. Vambery, Batı Türkistan'da, Yamut Türkmenleri'nin beyi olan "Kolçak Han'ın kardeşinin adının "Çerkes Bey" olduğunu söyler (Vambery Travels in Central Asia, London, 1864, sf. 79) Demek ki Batı Anadolu'da bulunan Türkmen oymakları arasında bir oymağın adı "Çerkes" idi ve Kıbrıs'ta bir köy kurdu. ⁸² Kazan Türklerinden Abeşi "Yasa ve Kasuğlar"ı anlatırken: " Bunlar Alan kavmine mensup birer koldur. Daha doğ-rusu onların bakiyeleridir. Kafkas Dağları ara-larında Dağıstan'da, Volga'nın orta akımların-da yaşardılar. Bugünkü Osetinler Yaşa(As) de-nilen halktır. Kasuğlar ise Çerkeslerdir. (Rusya'nın güneyinde Kiyev civarında Türkler, Oğuzlar, Kayı, Berendi, hepsi Türk'dür. Türk-lerden meydana gelmiş halklara "Çerkes" ve "Karakalpık" da denilirdi.) Bunların yaşadık-ları şehirlerine miladi X. Yüzyıla kadar "Ka-hasya" denilirdi. Osetinler bugün dahi Çer-kes'lere " Kasah" derler. ⁸³ Çerkes'lerde kadim

Türk boylarındandır ve hattâ Kazak-Kırgızlar'ın Küçük-Yüzünün Bayovlu (Oğlu) ka-bilesine bağlı bir boyun ismidir Çerkes'dir. Türklüğün kadim kollarından biri olan Çer-kesler, daha ziyade'milâttan çok önceleri Altaylar'dan göçlerle gelip Kafkasya'da yerle-şen Türklerdendir. ve Altaylar'ın Tanrı Dağları kesiminde bir mıntıkada Çerkes ismini taşır ⁸⁴

"Avşarların, Kafkasya Çerkesleri ile doğru-dan akrabalıkları olmadığı halde Turan coğ-rafyasının başka bölgelerinde yaşayan başka bir Türk boyu olmasına rağmen "Çerkes, Avşarlar arasında eskiden beri sıklıkla kullanılan ve "cesur, gözü pek, kavgacı" anlamına gelen bir erkek adı ve lakabıdır. Osmanlı-Rus savaşları sonrası yaşanan Avşarların Çerkeslerle doğru-dan muhatap olmasına sebep olan Kafkas göç-leri öncesinde de Avşarlar arasında Çerkes adı kullanılmaktaydı. Mesela Osmanlı Devletinin 1690 yılında Avusturya'ya yaptığı sefere Avşarlar Recep-Oğlu, Çerkes-Oğlu, Bahri-Oğlu, Kara Gündüz oğlu Hacı İvaz-Oğlu gibi oba ve sülalelere mensup beyler idaresinde katılmış-lardır. 1761 1771 yıllarında Osmanlı devlet ri-cali ile Avşar beyleri arasında yapılan görüşme-lere katılanlar arasında Taslakoğlu Çerkes ve Abdullah bin Çerkes adları dikkat çekmektedir Yine 1856 yılında Avşarların başında Arap Ha-sanlı oymağında Çerkes Bey vardı. Kaşgarlı Mahmut'un kaydettiğine göre "çer" savaşta karşılıklı duran saflar, "çerik" asker, ordu, "çerkeşmek" ise saf haline gelmek, sıralanmak, dizilmek anlamındaydı. Avşarlar arasındaki anlamına baktığımızda Çerkez adının, Türkçe çerkeşten geldiği anlaşılıyor. ⁸⁵

78 Joseph DEGUİNES, a. g. e. , s. 136. Bayçarov, S Y. : Avrupa'nın Eski Türk Runik Abideleri.

79 Abdulkadir İNAN, a. g. e. , s. 6-7,

80 Mehmet ERÖZ, Türk Kültürü Araştırmaları, s. 220.

81 Abdulkadir İNAN, a. g. m. , s. 4-5.

82 Mehmet ERÖZ, a. g. e. , s. 220 .

83 Hasan Ata ABEŞİ, Türk Kavimleri Tarihi, Şa-To Türkiyat, s. 67

84 Hilmi GÖKTÜRK, Anadolu'nun Dağında Ovasında Türk Mührü, s. 157.

85 Adnan Menders KAYA, Türkiye Dışındaki Ülkelerde Avşar Varlığı, Turan Dergisi, sayı 17, 2012, s. 119.

Anadolu’da bir çok köylerde Çerkes ismini taşır ve bu köylerde adlarını bu; Türk boyundan almıştır; meselâ burada, şu köyleri zikredebiliriz: Tekirdağ’ın Saray, Bayazıt’ın Eleşkirt ilçelerine bağlı birer köyün ismi Çerkes’dir; Kocaeli’nin Gebze, Bilecik’in Osmaneli ilçelerine bağlı birer köyde Çerkesli isimlerini taşır; Maraş’ın Elbistan, Ankara’nın Şereflikoçhisar ilçelerine bağlı birer köyün ismi Çerkes Uşağı; Bolu’nun Düzce ilçesinde iki köyün ismi de Çerkes Aynalı ve Çerkes Bâllica’dır; Ordu’nun Fatsa ilçesine bağlı bir köyünde Çerkes Dağı ismini taşıdığı görülür; Çanakkale’nin Biga ilçesinde bir köyde, Çerkes Demirci ismini taşır; Tokat’ın Artova ilçesinde’ bir köy Çerkes Danişment ve aynı ile bağh Zile ilçesinde bir köyün ismi de Çerkes Derbendi’dir; Bilecik’in Bozüyük ilçesiyle bağlı bir köyün ismi de Çerkes Çetmi, Ankara’nın Haymana İlçesinde bir: köyün ismi de Çerkes Höyük’dür; Çorum’un. Sungurlu ilçesinde iki köyde Hacılar Hanı Çerkes ve Kadılı Çerkes isimlerini taşır ; Diyarbekir’in Silvan ilçesine bağlı bir köy Hacı Çerkes; Manisa’nın il merkezine bağlı iki köyün ismi de Çerkes Osmaniye ve Çerkes Yenice’dir; Adıyaman’ın il merkezine, bağlı bir köyde Küçük Çerkes ismini taşır; Kayseri’nin Pınarbaşı ilçesinde bir köyünde Çerkes Kuşçu ismini taşıdığı görülür; aynı ilçeye bağlı diğer bir köyün ismi de, Çerkes Karaboğaz’dır; Tekirdağ’ın Hayranbolu ilçesine bağlı bir köyün ismi de Çerkes Müsellim’dir. Sivas’ın Kangal, ilçesine bağlı bir köyünde Çerkes Sıçan Höyük ismini taşıdığını görüyoruz; Bolu’nun Düzce ilçesine. bağlı İki köyde, Çerkes Karaköy ve Çerkes Taşköprü isimlerini taşır. ⁸⁶ Lezina ve Superanskaya’nın “Türk Onomastikası”nda⁸⁷ Çerkas: Rusya’daki Kara Kalpaklıların bir diğer adı - İvanov 1935, 13 [Ortaçağ Rus kaynaklarına göre. Çerkenler: Türkmen () - Sakin 2006, 131.

Çerkeş. Cehl-Kes. Çilkas. Çilkes: Göçebe Özbek - Sultanov 1982, 33, 44. Çerkesli: Türkmen () - Türkay 2005, 255. Çerkesoğlu: Türkmen () - Türkay 2005, 255. Çerkeş, Serkeş: Kazak (Bayulı) - V. i M. 231. olarak belirtilmektedir. çerkez: Türkmen (Ersarı) - Vinni-kov 1962, 46, şema 3. Çerkî: [Kazak] (Bayulı) - Aristov 1896, 379. boy ve oymakları bulunmaktadır. Kim bu Çerkesler?⁸⁸ isimli eserinde N. M. Budayev, B. H. Musukayev’den aldığı bilgilere göre “Çerkes” adı Doğu Avrupa ve Asya’da hayli yaygındır. Bu adı taşıyanların bir kısmı Adıge kökenliydi demektedir. Gerçekten Maloruslara (Ukraynalı Zaporoz Kazakları) Çerkes denilmiştir. Sovyet ihtilalinden önce Kuzey Kafkasya halklarına Çerkes, Çerukas, Karaçerkes deniliyordu; ama Ukraynalılar, Kazaklar ve Adıgeler kendilerini bu adla tanıtmıyorlardı. Hatta bizzat Karaçay-Çerkesya Çerkesleri kendileri için bu adı kullanmıyorlardı. Çünkü onlar tarihen de sabit olduğu gibi kaçak Kabardinlerdi. Aksine bu halkların tamamı kendisini “Adıge” olarak tanıyordu ki, bu durumda söz konusu etnonimi kullanan bir halk veya kabilenin var olup olmadığı sorusu ortaya çıkmaktadır. Evet böyle bir halk var: Küçük Cüz’e bağlı Batı Kazakları ve Alabuga Tatarları. Bu konuda ikna edici bilgileri Sakarim Kudayberdi-ulu’nun “Türklerin, Kırgızların, Kazakların ve hanlı hanedanların soy ağacı” adlı eserinde buluyoruz. Yazar “Çerkesler, Kazak halkının Küçük Çüz’üne dahildir” demektedir.” Daha kesin bilgiyi ise meşhur tarihçi V V Radloff’un eserinde buluyoruz: “Çerkes, Kazak-Kırgızların Küçük ordasının alt bölümü olan Alaçın kabileleridir. ” Bunu A. M. Bayramkulov’un şu notunu da ilave etmek gerekir: “Eski Çerkesler en kalabalık Türk-Alan kabilelerinden biriydi. Bu bilginin doğruluğu ele geçirilen pek çok yeni malzeme ile teyit edilmektedir. Türkmenistan’daki Çerkesli et-

⁸⁶ Hilmi GÖKTÜRK, a. g. e. , s. 159.

⁸⁷ L. N. LEZİNA, A. V. SUPERANSKAYA, D. A. BATUR ilaveleriyle, Türk Onomastikası Bütün Türk Halkları, s. 204.

⁸⁸ N. M. BUDAYEV, Kim Bu Çerkesler, Çeviren: D. Ahsen BATUR, s. 181.

nonimi, eski Kırgız Çerkas kabilesi, Kırım Tatarlarındaki Çerkas özel adı ve Nogaylarda Tau çerkes adları. ”.⁸⁹

Folklorik bilgilere nazaran Orta Cüz Kazakları, daha sonraları Kök Orda bünyesine dahil olan Kıpçaklardan inmedirler. Tohtamış-han bu ordanın hanıydı onun ve diğer taht müddei hanların soyu Çerkeslere mensuptu. Altın Orda tahtında yalnızca Çingiz-han soyundan gelenler hak iddia edebildiği için onu Adıgelerle karıştırmamak gerekir. Örneğin büyük fatih Timur, Çingiz-han soyundan gelmediği için hep “emir” olarak kalmıştır. İbni Battuta’nın anlattığına göre Altın Orda’nın başkenti Saray’da As ve Çerkes mahalleleri vardı. Yazar Astrahan bölgesinde bugün dahi Kazak-Çerkeslerle As-Nogayların ve Çerkes-Tatarların yaşadıklarını söylerken son derece haklıdır.⁹⁰

Kafkaslarda erken feodal devlerden biri Gürcistan’dır. Komşularının etnik mensubiyetini çok detaylı bir şekilde tasnif eden Gürcü tarihçilerin yazdıkları bu bağlamda hayli ilginçtir. Çünkü Gürcistan savaşlarına Hazarlar, Bolgarlar, Savirler ve Kıpçaklar defalarca iştirak etmişlerdir. G. A. Melikaşvili, eski Gürcü vakayinamelerini didik didik ederek, Türk kabilelerinin Kuzey Kafkasya’daki hakimiyet dönemlerini tespit etmiştir: IV-VI. Yüzyıllarda Hunlar, VII-IX. Yüzyıllarda Hazarlar, XI. Yüzyılda Kıpçaklar. Eğer Lontiy Mroveli’nin vakayinamesine güvenirsek, Kartli’nin Hellen öncesi döneme kadar sakinleri Bun-Türkleri (Yerli Türkler) idi. ” Bu bilginin millî tarihçiliğe ters düşmesi muhtemel, ama Türklerle Gürcistan arasındaki eski bağlara şahitlik etmektedir. XI. Yüzyılda bu ilişkiler müttefiklik çerçevesi dahilindeydi. Birkaç örnek verelim. Urfa’lı Matwei’in vakayinamesinde Ganzak emiri Kazi’nin 1121-22 yıllarında IV. David’le savaştığından bahsedilmektedir. Bu savaşta Kart-

lı hükümdarının emrinde 15 bin Kıpçak, 500 Alan ve 160 Frank askeri vardı. ”⁹¹ 1177 yılında’feodal beylerin isyanını bastırmak isteyen Kral III. Georgi’nin safında Kupsar kumandasında 5000 Kıpçak vardı. ” Arap tarihçi İbn’el Esir’de şu satırları okuyoruz: “Hicri 514 (1120) de Küre (Gürcü)ler Kıpçaklarla birlikte Müslüman şehirlerine saldırdılar. ” Müslümanlar da karşı saldırıya geçerek Gürcistan’a girip Tiflis’e kadar geldiler, İki ordu karşı karşıya gelip savaş düzeni alındıktan sonra, “200 Kıpçak süvarisi öne çıktı. Müslümanlar (Türkler) onların teslim olmak istediklerini düşündüler ve gerekli emniyet tedbirlerini almadılar. İki taraf birbirine kavuşunca Kıpçaklar tarafından ok yağmuruna tutuldular. Müslümanlar saflarını düzeltip ilerlemeye başlayınca ileri fırlamış olan Kıpçaklar geri dönüp kaçmaya başladılar. Taraflar arasında kovalamaca ve boğuşma başladı. Pek çoğu öldürülmüştü. ” İbn’el Esir, aynı dili konuştukları ve aynı kökenden geldikleri için ancak Kıpçak Türklerinin Selçuklu Türkleri karşısına teslim olmak niyetiyle gelebileceğinden bu 200 athıy Kıpçak olarak düşünmüştür. Aynı taktiği Memlukların Çingizi ordularıyla çarpışırken uyguladıklarını da burada kaydetmek gerekir. Kıpçaklar ve Alanlar 1122’de Tiflis’in kurtarılması için verilen savaşa iştirak etmiş; Kıpçak-Gürcü ordusu Şirvan’a bir sefer düzenlemiştir. David’in müverrihleri bu seferlere katılan Kıpçak savaşçı sayısını 50 bin kişi olarak göstermektedirler. ”⁹² Bu anlatılanlara önemli, bir ilave olarak Z. V Ançabadze’nin bir Gürcü vakayinamesinden yaptığı şu cümle çevirisi ilave edilebilir: “Kıpçaklar Çerkesdir. ” Çerkesler, Memluk kroniklerinde iki şekilde gösterilmiştir: Carkas ve Şarkas. Arapçada “ç” harfi olmadığı için kelime “c” ile “Carkas” şeklinde yazılmıştır. Hatta Kazak lehçesinde dahi

89 N. M. BUDAYEV, a. g. e. , s. 182.

90 N. M. BUDAYEV, a. g. e. , s. 182.

91 N. M. BUDAYEV, a. g. e. , s. 183.

92 N. M. BUDAYEV, a. g. e. , s. 183-184.

Çerkes kelimesi çoğu kez “Şarkas” ve “Şerkas” şeklinde yazılmaktadır.⁹³

H. Brus’un açıklamalarında şu cümleyi buluyoruz: “Çerkeş Tatarlar Dağıstan’da Tark şehri civarında yaşıyorlar.” Galonifontibus’un naklettiklerinden de buna bir ilave yapılabilir: “Tatar kasia’da ak ve kara Tarkaslar yaşamaktadır.” Bu tür taksim Türk halklarında yaygındır: Kara Bolgarlar, Ak Hunlar, Ak Hazarlar, Kara Kumania, Ak Kumania, Ak Nogay, Kara Nogay vs. .

N. Vitsen (1640 yılı): “Çerkeslerin toprakları Hazar Denizi sahilindedir. Onların dilleri ve giysileri Dağıstanlılarınkine (Tark Tatarlarınkine) benzer. Sadece dört köşeli şapka giyerler. Hayat tarzları Nogaylarınkine oldukça benzer.”⁹⁴

Harbi de la Motre (1674): “Onlar - yani Çerkesler Moskof, Tatar ve Perslerden bazı terimler aldılar. Nogaylar Çerkes dilini rahatlıkla anlıyorlar.” Jeanne de Luc (1625): Çerkesler Nogay Tatarlarına çok benzerler.” Pherran (1670-1713): “Benden Çerkeslere Hristiyanlığın iman esaslarını açıklamamı çok istediler, ama ben Tatar dilini bilmiyorum ki.” Charles Peisonele (1727-1790): “Çerkes Tataryası günümüzde Kimmer Bosforus’undan Kabardia’ya kadar uzanmaktadır.” Yazar ayrıca Çerkeslerdeki sınıf taksimatını da sıralamaktadır: Beyler, sipahiler (sipagalar), özenler ve kullar. Görüldüğü gibi bunlar Türkçe sınıf terimleridir.⁹⁵

Karaçerkesler -Kempfer, Kafkas halklarını sayarken Kara-çayları böyle adlandırmakta; Well ise Dağıstan ve Kumıkları Çerkes-ya ile özdeşleştirmektedir. Çerkes-Tatarlar - Ch’oreba’ya göre Şedrin’den Gürcistan’a kadar uzanan topraklarda çoğu Çerkeş olmak üzere değişik Tatar halkları yaşamaktadır. Çerkes-Tatarlar - Henuei: “Çerkeş Tatarların ülkesi Pyatigorsk (Beştav)dan Karadeniz’e kadar uza-

nır.” Reynegers’in kaydına göre Kabirdinlerde kendilerinin bazen Çingiz-han’ın soyundan, bazen Kumıklar ve Avarlardan türedikleri şeklinde değişik rivayetler vardır. T. Lapinsky’nin anlattığına göre Laba nehrinin sağ sahilinde sultanın hakimiyetini yalnızca görünüşte kabul eden ve Hristiyan Abazalarla sürekli çatışma halinde olan birkaç haydut Tatar ordası-Müslüman Çerkesler yaşıyordu.⁹⁶

Bir diğer soru: Neden Kazaklara bu ismi verdiler? “Kazak-Kazah” ses benzerliği nereden geliyor? Türk dillerinde bu ses benzerliği tamdır. N. M. Karamzin beş ciltlik “Rus Devleti Tarihi”nde Kazakların kökeni konusunda şöyle diyor: “Tork (Türk) ve Berendilere Çerkes denildiği gibi, Kazaklara da Çerkes denildi. Rus ve Ukrayna dilleri Türkçeden pek çok kelime almıştır. Kazaklar günlük konuşmalarında ve özellikle askeri terminoloji de bol miktarda Türkçe kelime kullanırlardı: “Ataman, koşevoy, kazak, karaul, bunçuk, yesavul, korunci, meydan, maska vs. .”. Yukarıdan beri anlatılardan da anlaşılacağı üzere Kosa, kosah, koşak, kosak, kaysak, kasog, kozar, hagas, kazah, kozak sözcükleri Türk etnonimleriyle bağlantılıdır. Kazak ve Çerkeş sözcükleri sinonimdir ve Türkçe kökenlidir. Kazak - Savaşçı (cesur, haydut, gönüllü insan, Türk). Çeruk - Savaşçı (Türkçe), Çerukas, Yeniçeri, Çerkeş, Çerikes. Bunlara ilaveten Kaşgarlı Mahmud’un sözlüğündeki şu bilgi tamamlayıcı bir unsurdur: “Çeruklar - sözü edilen 22 Türk kabilesinden biri.” Kazak sözcüğünden Karaçay-Balkar dilinde “savaş” anlamında kelime oluşmuştur. Tıpkı Rusça “voin” (savaşçı)dan “voyna” (savaş) kelimesi yapıldığı gibi. Voin-voyna, kazak - kazauat (ka-zagat). (g-uveg-v-u değişimi) Kazık-Kazık Kazmak - Kazmak, göçebe olarak dolaşmak. Kazak - Kazakların etnik adı. Kazak - Karaçay, Balkar, Tatar, Kumık ve Nogaylarda özel isim

93 N. M. BUDAYEV, a. g. e. , s. 185.

94 N. M. BUDAYEV, a. g. e. , s. 187.

95 N. M. BUDAYEV, a. g. e. , s. 188.

96 N. M. BUDAYEV, a. g. e. , s. 188.

ve boy adı. Çerkas, Çerkeş ve Şerkes etnonimleri Ukrayna'dan Kuzeydoğu Kazakistan, Güney Türkmenistan ve Orta Ural'ın yukarı akımlarına kadar uzanan coğrafyada tespit edilmiştir. Bayramkulov, eski SSCB'de alfabetik posta listesinde bu türden 28 toponim tespit ettiğini belirtmektedir. Çerkes etnoniminin yayıldığı bölge daha ziyade vaktiyle Türklerin yoğun olarak yaşadıkları alanları kapsamaktadır ve bugün dahi oraların büyük kesiminde Türkler yaşamaktadır. D. K. Kantemir'in verdiği bilgiler bu bağlamda oldukça dikkat çekici: "Kolonilere ayrılmış olan Çerkeslerde beş eyalet vardır ki, bunların en önemli şehirleri Izium, Har-kovia, Ohtırka, Ribinsk, Sumı ve Çuguyev'dir." Gördüğünüz gibi altı Çerkes-Kazak şehrinin beşinin adı Türkçedir. C. Kokov da buna dikkat çekerek şöyle demektedir: "Kafkasya'da mahalli özelliğine istinaden ortaya çıkan bazı isimler, kuzeye doğru gittikçe, oraların özelliklerine bağlı kalınmadan coğrafi objeler ifade etmeye başlamıştır." Yine de yazar, tüm dikkatine rağmen, Kafkasya'ya gezmen bu toponimlerin Türkçe olduğunu belirtmeyi unutmamıştır. Nitekim A. S. Strijak buna işaret ederek şöyle der: "Çerkass şehrinin bir bölgesinin adı bugün de Beştav'dır." ⁹⁷ V E Gorlenko'nun kaydına göre Çerkass şehrinin en eski yerleşim birimlerinden birinin adı Kazbet'dir (Kaz-bet Nogay - Nogayların muhafaza edilen isimlerindendir.) ⁹⁸

"Türk Tarih Kurumu"nun hazırladığı Türk Tarihindeki şu satırlar dikkate layıktır: "Peçenekler Hazarları ve Hazar ülkesinin kuzeyindeki Türk boylarını mağlûp ettikleri zaman bu Türk boyları ikiye ayrılmışlardı. Bir kısmı Kafkas dağlarına çekilmişler, Derbend ve civarında ve tugün Gürcistan dediğimiz yerlerde yerleşmişlerdir. Hazar kıyılarında Kabarlar tesadüf olunmaktadır. Kabardiya kıtasının başka bir adı da Çerkezistan'dır. Kabardiya kı-

tası halkına verilen Çerkes ismi Kerkes yahut Kerkis adını taşıyan bir boy "Kırgız" ismidir. Kerkeslerin asıl yurtları Baykal civarındadır. Bunlar diğer Türk boyları ile birlikte batıya göç etmiş ve Hazar Türkleri'nden Kabarlarla birleşerek Kabardiya'da yerleşmişlerdir." ⁹⁹

Bütün bu araştırmalardan anlaşılıyor ki, kuzey Kafkasya'nın sahibi ve yerli halkı olan Dağlılar aynı soydan gelmişlerdir. Bu netice şüpheli telâkki edilse bile, dağlar bu halkı ayırmamış, birleştirmiştir, bunları yoğurmuş ve tek millet haline getirmiştir. Tek millet olduklarına da kendilerinden kırk elli defa büyük bir devlete karşı bir yüzyıl süren, parlak zaferlerle dolu olan istiklâl savaşlarıdır. Tarihin diğer devirlerinin, ahlâk, âdet ve yaşayışlarının tetkiki de yeni ve aynı derecede kuvvetli deliller verir, din birliği ise milli birliği güçlendiren diğer bir unsurdur. Beddley'in belirttiği gibi "Kafkasya ahalisi bu sıra dağlara yalnız bariz seciyelerini değil, varlıklarını da borçludurlar. Mübalâğasız söylenebilir ki, bu adamları dağlar yaratmış, terbiye etmiş, onlar da metin göğüslerinde iken âdeta galip gelinmesi mümkün olmayan sevgili dağlarının müdafaası için hevesle ve aşkla cesaretle dövüşmüşlerdir." Bazıları görünüşteki farklara ve ayrılıklara bakarak Kuzey Kafkasya'da bir milli birlik olamayacağını sanırlar. En kesin hüküm, hâdiseler tarafından verilir. Kaldı ki milliyet meselesi aynı zamanda kültür ve his meselesidir. Soybirliği tam olan Çinliler arasında bir millî birlik bulunmadığını, muhtelif milletlerden kurulan İsviçre'nin ve daha karışık olan Amerika Birleşik Devletlerinin halkının millî birliğini hatırlamak lâzımdır. ⁹⁹ Kafkasya'da soy ve dillerin pek çeşitli olduğu ve memleket halkının belli bir karakter göstermediği iddiasını en çok yayanlar Rus alimleri olmuştur, bu da özel ve siyasî bir maksat içindir. ¹⁰⁰

97 N. M. BUDAYEV, a. g. e. , s. 191-192.

98 Kadircan KAFLI, Kuzey Kafkasya, s. 57.

99 Kadircan KAFLI, a. g. e. , s. 59.

100 Kadircan KAFLI, a. g. e. , s. 62.

ADİGE TÜRKLERİ

“Kafkasya’nın batı kısmında Karadeniz sahiline Kuban Irmağı havzasına kadar olan geniş bölge ile Terek Irmağı havzasında yaşayan ve kendi aralarında Abzeh, Şapsığ, Bjeduğ, Natuhay, Hatıkoy, Temirgoy, Besleney, (Kabardey) gibi çeşitli kabilelere ayrılmış olan Kafkas halkı kendilerini ‘Adige’ adıyla tanımlar”¹⁰¹ Adige Türkleri içinde, çok çeşitli kadim Türk boylarını görebilmekteyiz: MÖ V. YY kadar Kafkasyada gördüğümüz, Kimmer Türklerinden önemli boylar Adige, Abhaz, Dağıstanlı, Karaçay, Oset vd. toplulukların içinde yer almıştır. Adigelerin Kemirguey adıyla da bilinen Temirgoy kabilesinin adı ile, Dağıstan’daki Gimri yer adı Kimmerlerden kalmıştır. “558 yılında Kafkasya’ya gelen Avar Türkleri bir kısım Bulgar boyları ile birlikte Balkanlarda Tuna bölgesine göç ettiler. 671 yılında liderleri Asparuk komutasında Balkanlara giden ve bugünkü Bulgaristan’a adlarını veren Bulgar Türkleri, orada Slav kabileleri arasında eriyip yok oldular. Kafkasya’da kalan Kuban Bulgarları ise Alan ve Adige boyları ile yaşamaya devam ettiler 10. yüzyılda Hazar imparatorluğunun çökmesiyle Hazarlardan pek çok aileler Kafkasya’da Adigeler arasına sığınarak onlara karışmış ve bazıları Adigelerin soylular sınıfına girmişlerdi. Bir kısım Hazar ailelerinin de Digor-Osetlere karışarak onların soylular sınıfını meydana getirmiş oldukları muhakkaktır”¹⁰². (Metcunatuko 1975:8) (Tavkul 2007:). Zeki Velidi Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş adlı eserinde, Türklerin en eski destanlarının “Edige Destanları” olduğunu, bu destanları anlatanlara, Doğu Türkistan’dan Romanya’ya kadar rastlandığını

yazmaktadır. Bir yerde “Edige Destanlarındaki Kabardin Oğullarından” söz etmektedir. Kabardin-Kabarday’lar, Ubih’lara akraba Çerkes dili konuşan Adige’lerin, halen Türkiye’de yüzbinlercesi yaşayan bir koludur. Eserde, Orta Asya’daki eski Kas-Kaspi varlığı da vurgulandıktan sonra, böylesine Edige-Kabardin beraberliği de tesadüf olamayacağına göre, Edige destanlarına adını verenlerin ve “Türklerin Edige Beyleri” olarak adlandırılanların, Çerkes-Adige’ler olduğunu kabul etmek gerekir. Eski Türk tarihinde, Psake, Yınal-Yanal, Beşgür, Şor gibi çok sayıda Adigece ad ve kelime kullanıyor olması da dikkat çekicidir.”¹⁰³ “Çerkes’ler Hun sanatının yaşayan en sadık temsilcileridir.”¹⁰⁴ TRT’nin süper TV dizisi olarak hazırlattığı “Atilla” yı konu alan filmin senaryosunu yazan ünlü İngiliz yazar Anthony Burgess’e göre, Hun ordusunun büyük bölümü Kuzey Kafkas ırklarına (Çerkesler) mensup idi.¹⁰⁵ Atilla adını A-ti-tla (hemen hemen aynı) olarak telâffuz ederseniz, Adigece “Yiğidimiz, kahramanımız” anlamını taşıyan bir adı söylemiş olursunuz. Türk tarihinde Önemli bir yeri olan “Yabgu” fonetik ve anlam bakımından Adige’cedir. Cesur, sert, güçlü anlamı taşır. Oğuz kelimesine çok benzeyen “Duğuj” Adige’ce kurt demektir. Oğuzlar, bilindiği gibi, kurt soylu olarak kabul edilirler.¹⁰⁶ İranlıların Afrasyab, Yunan tarihçilerinin Madova ya da Madiyas, Türklerin ALPERTUNGA dedikleri ünlü SAKA hükümdarının lâkabı TUUŞ, Ubih Çigetlerin dilinde; Duğuj -kurt- demektir. Hatta Ubihlerin geçen asırdaki Rus savaşlarında DUĞUJ isimli ünlü bir liderleri vardır.¹⁰⁷ Günümüzde ise, Atilla’nın torunları Sekeller’de “

101 Ufuk TAVKUL, Kafkasya Gerçeği, s. 133.

102 Ufuk TAVKUL, a. g. e. , 134. (Metcunatuko 1975:8)

103 Kazım Berzeg, “Vubih-ciget”lerin “Son Sesleri” ile Yitirilen tarih belgeseli, Birleşik Kafkasya sayı:17 s. 1-6. (Tarih ve Toplum, Kasım, 1988)

104 Kazım Berzeg, a. g. m. s. 4. a) *Hun Sanatı*, Nejat Diyarbakirli. M. E. B. Kültür Yayınları, 1972; b) *Çerkes Motifleri*, Kuzey Kafkas Derneği yayını. 1977.

105 Kazım Berzeg, a. g. m. s. 4. *Cumhuriyet* Gazetesi, 8 Ocak 1988 “TRT’nin Atilla’sı Kim Olacak” başlıklı yazı.

106 Kazım Berzeg, a. g. m. s. 4.

107 Erenoğlu H, Kuzey Kafkasya’da Türk-Moğol İzleri, Birleşik Kafkasya, sayı:3, 1995 s. 33

Abacsi, Adigh” gibi şahıs isimleri halen kullanılmaktadır.¹⁰⁸ (Doğan 2004:20) Ön Asyada ve Kutsal metinlerde Türk adının milattan önce yıllarda görülmesine rağmen “Çin yıllıkları, ilk kez (540’larda), Türk adını anmaya başlamışlardır. Kök Türklerin tarihi, M. Ö. VIII-V. yüzyıllarda Kimmerlerle başlayan, iskitler, Tokharlar, Sarmatlar, Hunlar, Sienbiler, Wusunlar, Yuehchiler, Kuşhanlar, Alanlardan geçerek, M. S. VI. yüzyılın ilk yansında Avarlara (~ Juan-Juanlar ~ sözde - Avarlar ~ Varlar) ve Eftalitlere (Eftaller) dayanan, sonu bir türlü gelmeyen Orta-Asya volkerwanderung’unun (Kavimler Göçünün) doğal bir parçasıdır. .”¹⁰⁹ “Kırgızların ataları sayılan Vusunlar hakkında H. Namık Orkun Çin tarihlerinin kırgızlar (o zaman çinliler “Vusun” diyorlardı) hakkında en eski bilgileri, Han zamanından itibaren başlar; Hunlar’ın batısında, Hun karargahından 700 fersah mesafede, onlara tabi olarak yaşarlardı. Güneylerinde uygurlar bulunuyordu. Arazileri yazın bataklık, kışın da karla kaplı idi. Bu kavim uzun boylu, kumral saçlı, beyaz yüzlü ve mavi gözlü idi. Erkekler pek cesur olup ellerinde dağlama nişanlar taşırlardı. Kadın erkek karışık yaşarlar ve aralarında serbestlik vardır. Yılın ilk ayına: Maossegai (Maosseg-ay) derler (Adigece Mezagu: Dolunay; maze/ay; dönüyor) ki ay demektir. Üç ay (Mezagu) bir mevsimdir. ” “Bu memlekette altın; demir ve kalay vardır. Yağmurlu zamanlarda suların sürüklediği (Ka-şa) denilen bir demiri toplarlar (Kış: Adigece demir veya demirhane demektir. Kışhan, Gucihan gibi kadın isimleri de demir an-

lamında hâlâ kullanılmaktadır). “Kırgız Ülkesinde her yağmurdan sonra demir bulunur: Koşa denilen bu demirden gayet keskin silahlar yapılır. Bu demirden daima Tu-çue’lere (Türklerle) verilir. Qaşa-kaş sözcüğü İç-Asya’da da yüzyıllar boyu kullanmıştır¹¹⁰ Dillerinde çadıra Mi-ti-şi-to denir” Vusunlar’ın çadıra verdikleri isim adigece açıklanabilir. Mate: Sepet; Mate-şit sepet ev (Sepet gibi örülmüş duruyor.) Adigece Mıtırşite / Mıdeşit: Burada duruyor veya Mıtırşit İri birşey duruyor kelimeleri ile vusunların çadıra verdikleri Mitişito kelimesi hem şekil hem kavram bakımından benzerlik göstermektedirler; Keza, Vusun/Vosı (adigece: Kar) veya Asın’ı/As kelimeleri arasında da büyük bir benzerlik göze çarpmaktadır. Adigece Asanı/As kavminin yurdu, Apsını/Abhâz yurdu anlamına gelir. ”¹¹¹ (Güneş Soylu Adıge’ler); Yaşayan Adıge dilinde “dıge” güneş demektir. Adıge ise, güneşe bağlı, güneşten gelen demektir¹¹². Oğuz Destanında oğullarından birinin adının Gün Han olduğu bilinmektedir. “Gün Güneş Demektir. Oğuz Hanın altı oğlunun öz çocuklarından birinin adı da Kergis idi. ¹¹³ Bir Çerkeş efsanesine göre, Adıge’ler güneş soyundan gelmedir. Hun efsanelerine göre Mete Han ve Cengiznameye göre Cengiz Han da güneş soyludurlar. Japon filmi “Narayama Türküsü”nde olduğu gibi, Çerkesler de Nart efsanelerinde, yaşlıların götürülüp bir vadiye veya dağ başına bırakıldığını anlatırlar. Ord. Prof. Dr. Zeki Velidi Togan’a göre, bu adet eski Orta Asya Kas-Kaspi’lerinin tarihi ve ayırdedici geleneği idi. ¹¹⁴Bilindiği gibi günümüzün

108 Yrd. Doç. Dr. İsmail DOĞAN, Atilla’nın Torunları Sekeller, s. 20

109 Sencer DİVİTÇİOĞLU, Orta-Asya Türk İmparatorluğu, s. 49.

110 Sencer DİVİTÇİOĞLU, a. g. e. , s. 91.

111 Ahmet Hazer HIZAL Adige Dilinde Arkaik (Kadim) Türkçeden Kalma Kelimeler ve İrtibatlar-II-1996. sayı. 8, 30

112 Adigeler’in güneş neslinden geldiği ifade edilen tezlere (“Kazım BERZEG, “Vubih-ciget”lerin “Son Sesleri” ile Yitirilen tarih belgeseli, Birleşik Kafkasya sayı:17 s. 1-6. (Tarih ve Toplum, Kasım, 1988), “Kadircan KAFLI, Kuzey Kafkasya, Hazırlayan: Erol CİHANGİR, Turan Kültür Vakfı, İSTANBUL, 2004. , K Günokho, Kuzey Kafkasya Dergisi, 13: 74-75, 1989, s. 36. vd.)Prof. Dr. Ufuk Tavkul katılmamaktadır: bkz: Dr. Ufuk TAVKUL, “Kafkasya’nın Otokton (Yerli) Halkları Meselesi ve Kafkasya Halklarında Etnik Köken Arayışları”, Kırım Dergisi, 6 (24), 1998, . ss. 36-39.

113 Deguignes, a. g. e. , s. 136.

114 Kazım BERZEG, a. g. m. s. 4. Ord. Prof. Dr. Zeki Velidi Togan. *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. 47.

yüce Japon İmparatoru da “Güneşin Oğlu” dur. “Kırgız Türk urukları (boyları) “ong” (sağ) ve sol diye ikiye ayrılırlar. Sağdaki uruklar: Adigene ve Tagaydır. ¹¹⁵ Tarihi kayıtlar Kırgız Türklerinin, bugünkü fizyonomilerine değişmeden önce uzun boylu, sarışın, mavi veya yeşil gözlü olduklarını belirtmektedirler. Adige kelimesi, bugünkü Kırgız Türkçesinde “atake” küçük ata (babacık, bey baba) anlamında kullanılmaktadır ¹¹⁶“Kırgızlar yahut kara Kırgızlarda Adigene şubeleri ve oymakları bulunmaktadır. Karakalpak, Kazak-Kırgız, Başkurt, Sibiry-Tobol ve baraba gibi Türk halklarında Edige isimli destan bulunmaktadır. ¹¹⁷ Karadeniz kuzeyinde büyük uygarlıklara imza atmış Kuman Kıpçak Türklerinin de, sarışın mavi gözlü oldukları hatırlanmalıdır. Kumanlarda Kafkasya boylarının hemen hemen hepsinde kültürel ve sosyal boyutlarda etkili olmuşlardır. Kuman isimlerini Kafkasya’da görmek her zaman mümkündür. Kuban uygarlığı ve Kuban nehri isimleri de Kumanlardan hatıradır. Çeri (Czeri), Çikel (Czikely), Çike (Czke), Avar (Ovari) gibi hiçbir fonetik değişiklik yapmadan diğer Türk boylarında kullanılan isimler, Sekel Türklerinde kullanılmaktadır. Sekeller; tam fonetik söyleyiş olmasa da Adige boylarından bazılarını çağrıştıran ; Beseny, Bege, Jano, Kaba, Hodg-yai, Scabacsi gibi isimleri korumaktadırlar. ¹¹⁸ Adige boylarından Besleney, Kabarday prenslerinden Beslan’ın adından gelir. Türkçe bir isim olan Beslaney, Beslanın halkı anlamına gelir. ¹¹⁹ Serkel adı Beseny’in Besleney’e benzerliği, Kabbarların Hazarlar’dan ayrıldıktan sonra, Hun-Macarlarla olan yolculuğunu hatırlatmaktadır. Bjeduğ (Bjeduh) boy adı adigece “bje” arı keli-

mesinden gelmektedir. Kraliçe arının Türklerin yaşadığı yerlerdeki geleneksel ismi bey’dir, mesela arı bey. “bey’ ismi bu arının, arı topluluğundaki kendine has biyolojik rolünün açıkça görmezden gelindiğini gösterir. Türk dilleri kraliçe arı ve oğlun annesini ayıramaz gibi görünmektedir. ¹²⁰ bu açıdan bakıldığında Adigece bje (arı) ile Türkçe “beg” kelimesi arasındaki çağrışım dikkatlerden kaçırılmamalıdır. Sekel Türklerindeki “beg” isimleri, Türk boylarının hepsinde görüldüğü gibi Macaristan’daki Kuman adlarında da vardır. Baydemir gibi bir isimde “y” “j” ye dönüşmekte “bajdamer” olabilmektedir. ¹²¹ Sekellerde de Beg, Türkçede “y” “j” ye dönüşmektedir. ¹²² Bj(beg)eduk(lar), arı yetiştiren boya ait olanlar için kullanılır. Jano ismi, Macar Türkçe boy adlarından “ jenö” ve adige boyu “jane” ismi ile aynıdır. Kaba’nın Kabbarları (Kabartey), Hodg-yai (Hatıkoy-Hatkoy-Hatukay) ifade ettiğini ise görmekteyiz. “Hatıkoylar, Karadeniz kuzeyinde Taman’da yaşıyordu. Ruslar Kırımı işgal edince Kuban’ın sol sahiline çekildiler¹²³. ” Sekellerdeki “Scabacsi” (Şabsge) isminin, at yetiştiren sekeller için, ayrı bir önemi görülmektedir. Sekeller de bir çok Türk boyu gibi at yetiştirirlerdi. “Sekellerin efsanelerine göre onlar bu atları Tatarlardan almışlardır. Önceki dönemlerde her onluk yerleşim birimi içerisinde yer alan ailelerin savaşta kullanmak için yetiştirdikleri atları vardı. Savaş için eğittikleri atlara günlük hayatta kullanım için binmeyen Sekeller onları ayrı bölümlerde beslerdi. Günümüzde de bu geleneği bazı Sekel aileleri devam ettirmektedir. ”¹²⁴ Kafkas Türk boylarından “Şapsıgların (Şapsuglar) boy isimleri, at yetiştiriciler anlamına gelmektedir.

115 Abdulkadir İNAN, Makaleler ve İncelemeler, I. Cilt. s. 6

116 Yudahin, Kırgız sözlüğü, 1988: I, 58.

117 Abdulkadir İNAN, a. g. e. , s. 76.

118 Yrd. Doç. Dr. İsmail DOĞAN, Atilla’nın Torunları Sekeller, Yeni Avrasya Yayınları, ANKARA, 2004, s. 20.

119 Ufuk TAVKUL, a. g. e. , s. 135.

120 Edward Tryjarski. : Türklerde Arıcılık. (çev: Ayşe N. Kırgız sağı) Acta turcica. Yıl II, Sayı 1/1 Ocak 2011. sf. 45

121 Prof. Dr. Laszlo RASONYI, a. g. e. , s. 119.

122 Prof. Dr. Laszlo RASONYI, a. g. e. , s. 119.

123 General İsmail BERKOK, Tarihte Kafkasya, 1958, s. . 122.

124 Yrd. Doç. Dr. İsmail DOĞAN, a. g. e. , s. 48.

Şapsığlar, Kuban ırmağının güneyindeki düzlük ile Kafkas dağlarına kadar uzanan bölgede yaşarlar. Şapsığların Tuapse yakınlarında oturan kolonilerine “Küçük Şapsığlar”, dağların kuzeyinde Kuban Irmağı’na doğru oturan ana kütlelerine ‘Büyük Şapsığlar’ adı verilir¹²⁵Natuhaylar (Natuhaç-Nathoy-Nathoc)ların ise Şapsığlardan ayrılmış bir kitle oldukları ileri sürülmektedir. ¹²⁶ Karadeniz kıyılarında, Taman yarımadasından kıyı boyunca Şapsığ, Ubıh ve Abzeh bölgelerine kadar uzanan alanda yaşayan Natuhaylar Anapa ve Novorossiski çevrelerinde daha yoğun olarak bulunuyorlardı. ¹²⁷ “Adige boylarından abzehler, Abazaların ötesinde(aşağısında) oturanlar anlamına gelen bir boy ismine sahiptirler. ¹²⁸ Kök Türkler VI. Yüzyılın ortasında, Asyanın doğusunda Çin devletinin batısında Sasani-İran devletinin sınırlandığı İç-Asya bozkırlarında Avarlara ve Eftalitlere yapılan savaşlar sonucunda Doğuda Bumin Kağan, batıda İstemi Kağan tarafından kurulan, Doğu ve Batı Kök Türk Kağanlıkları olarak başladı. Miladi 630 yıllarında I. Doğu Kök Türk Kağanlığı yıkıldı. ¹²⁹ Bilge Kağan ve Kül Tigin II. Doğu kağanlığında, Türk Birliğini sağlamak için bilindiği üzere diğer Türk Kavim ve boylarıyla savaşmışlardır. Milattan sonra 680’lerde II. Doğu Kök Türk Kağanlığı Kutluğ (İlteriş Kağan) tarafından, Çinin kuzeybatısında yerleşmiş olan Türk boyları ile birlikte kurulması ile başlar. “Böylece, Çinle yapılan çatışmalar ve Dokuz Oğuzlarla yapılan çetin savaşlar sonucunda. Kök Türk budunu yeniden Ötüken yıšta il tutmuş oldu. İlin derlenmesi inişi Kapağan Kağan zamanındadır. Kağanlık danışmanı Tonyukuk’un da hazır bulunduğu, Kitana, Tatabilere, Basmillere, Türgişlere, Kırgız-

lara ve Dokuz Oğuzlara (v. d.) yapılan seferler sırasında, II. Doğu Kağanlığının sınırları Korenden, Demir Kapıya (Kafkasyaya) kadar genişledi. Kapağan Kağanın katledilmesinden sonra tahta oturan yeğeni Bilge Kağan yine Tonyukuk’la birlikteydi. Ne yazık ki artık, onun kağanlığı devraldığı gibi devam ettirmesi mümkün değildi. Uygur-Karluk-Basımıl ittifakı, Cungaryanın Çinlilerce zaptı, Türgiş Su-lu Kağanın güçlenmesi II. Doğu Kök Türk Kağanlığını yıpratmaya yetmişti. Bilge zehirlenip öldürüldüğünde yerine geçen oğullarından Tengri Kağan henüz çocuk yaştaydı. Onun otoritesine başkaldıran Ozmış ise Uygurlarla savaşamayacak kadar tükenmişti. En sonunda (744) Uygurlar, “Üç Tuğlu Türük”ü darmadağınık etmeyi başardılar. Böylece de, iki yüzyıllık Kök Türk tarihi, tarihe karışmış oldu. ¹³⁰ “Kök Türkler kendilerinden, böri’den, sincaptan ve Ong Dağından söz ederken “kök” sıfatı kullanıyorlardı da, at rengine gelince ona “boz” diyorlardı. Kül Tigin’in çarpışmalarda bindiği atların renkleri: boz, toruğ, ak ve yağız atlardır. Kül Tigin’in birçok budunla yaptığı savaşlar arasında kesinlikle bilinen onun ak atlara binip birer kez Kırgızlar, Karluklar, Azlar ve İzgillerle; ikişer kez Türgişlerle (“başgu boz at” dahil), üçer kez de Dokuz Oğuzlarla (Uygurlar dahil) çarpıştığıdır. Bu budunlardan Kırgız, Karluk, Az, İzgil ve Türgişlerin Kök Türk ilinin batısında yerleşmiş olduklarından eminiz. Dokuz Oğuz boylarından bir bölümü de bu bölgede oturmuş olabilirler. Yine kesinlikle bilinen, Kül Tigin’in yağız atlara binerek, bir keresinde Edizler olmak üzere, iki kez Dokuz Oğuzlarla savaştığıdır. Uygurlarla birlikte, Dokuz Oğuz boyları genellikle Kök Türk ilinin kuzeyinde

125 Ufuk TAVKUL, a. g. e. , 134. .

126 Ufuk TAVKUL, a. g. e. , 135. (Habiçoğlu 1993:29).

127 Ufuk TAVKUL, a. g. e. , s. 134-135. (Habiçoğlu 1993:30)

128 İsmail BERKOK, a. g. e. , s. 223.

129 Sencer DİVİTÇİOĞLU, Orta-Asya Türk İmparatorluğu, s. 52-53

130 Sencer DİVİTÇİOĞLU, a. g. e. , s. 53.

yaşarlardı. ”¹³¹ Türk kavimlerinde Kök Türkler de dahil Aşena uruğundan idiler. Hun, Bulgar, On-ok, Karluk, Basmıl, Hazar, Peçenek, Kırgız, Oğuz vb. kağanlıklarında da yönetici boy Aşena idi. Hatta On-Ogurların Kurt (Aşena) efsanesini Vusunlardan (Kırgızlardan) aldığı belirtilir.¹³² Vusun’larla (Kırgız), Adige’lerin köken birlikteliğine Türklerdeki “Aşine sülale geleneği açısından yaklaşırsak Abdülkadir İnan’ın “Türk Destanlarına Genel Bir Bakış”¹³³ makalesindeki şu tesbitlerden bahsetmek gerekmektedir: “Aşine sülâlesi hakkında Çin kaynağı şu efsaneyi naklediyor: “Türkler’in ilk atası Batı denizinin batısında bulunuyordu. Bunun ulusu Hunların bir bölümü olup Aşine adını taşıyordu. Bu Aşine boyu komşu uluslardan biri tarafından yok edildi; bunlardan ancak bir oğlan kaldı. On yaşlarındaki bu oğlana acıdılar. Ayak kolunu kesip bir kamışlıkta bıraktılar. Bu çocuğu dişi kurt besledi. Düşman han çocuğun yaşadığını işidip öldürmek için adamlarını gönderdi. Kurt çocuğu alıp Altay dağlarının ortasına geldi. Her tarafı dağlarla kapalı bir mağarada on çocuk doğurdu. Bu çocuklar evlendiler, her birinden bir boy türedi. Bunlardan biri Asine boyu idi. Aşine’nin boyu büyüdü. Bir müddet geçtikten sonra Aşine boyu Asençe denilen birinin idaresinde bu mağaradan (dağlıktan) çıktı” ¹³⁴Çin yazarı bu rivayeti, şüphesiz, Türkler’in destanî rivayetlerinden almıştır. Bununla beraber, şu gerçek tarihî olayı da yazıyor : “536 yılında İli Han Tumin, Türk devletini kurduktan sonra. Cücen Hanı’nın kızını istedi. Cücen hanı Türk elçisine hakaret etti. “Türkler benim demircilerimdir. Kızımı istemiye nasıl cesaret ediyorsunuz” dedi. Türkler bir müddet önce Cücen’lere tabi

olup Altay’da onlar için demircilik yapıyorlardı”¹³⁵ Bir boyun başka bir düşman boy tarafından yok edilip ancak bir çocuk bırakılması çocuğun kurt tarafından beslenmesi Türk destanının en eski motiflerinden biridir. Milât’tan 119 yıl önce Batı ülkelerini gezerek Çin İmparatoru’na rapor veren devlet adamı Çjan-Ken şöyle diyor : “Hun ülkesinde bulunduğumda işittim ki. Usun hanı Gunmo unvanını taşıyor. Bu Gunmo’nun babası Hunların batısında ki bir ülkeye sahiptir. Gunmo’nun babası bir savaşta Hunlar tarafından öldürüldü. Yeni doğmuş olan Gunmo’yu kırlara attılar. Kuşlar çocuğu sineklerden koruyor, dişi kurt sütiyle besliyordu. Hun hakanı buna şaşıtı, bu çocuğu Tanrı saydı, onu kendi terbiyesine aldı, büyüttü. Babasının ülkesini ona geri verdi” ¹³⁶ Çin yıllıklarındaki, İslâm tarihçilerinin eserlerindeki Türklerle ait rivayetlerin çoğu Moğol istilâsından sonra yaşayan tarihî kahramanların destanlarına kadar sokulmuştur. Meselâ XIV - XV. yüzyıllarda Altun Ordu ve Çağatay uluslarında gelip geçen Ediğe, Toktamış, Çora Batır gibi tarihî kahramanların destanlarında bile eski destanların kalıntıları vardır ¹³⁷ Hunların Orta Asya’dan batıya göç ederek M. S. 370-375 yıllarında Volga Irmağını geçip, Kafkasların kuzeyinde yaşayan Kuban Alanlarını boyundurukları altına aldıkları bilinmektedir. Batı Hunlan’nın bir kolu olan Bulgar Türkleri’nin 3. -4. yüzyıllarda Kuban bölgesine yerleştikleri anlaşılmaktadır. Bizanslı tarihçi Diyonysius de Charax Hunların 330 tarihlerinde Kafkasların güneyine kadar indiklerini kaydetmiştir. Bunlar da Hunların Bulgar kolu idi M. S. 3. yüzyılda yaşayan Suriyeli tarihçi Mar Abas Katuni’ye göre ise Bulgar Türkleri

131 Sencer DİVİTÇİOĞLU, a. g. e. , s. (Divitçioğlu 1987: 114)

132 Massao Mori, J. A. Joki, H. W. Haussig, Türk Kültürü El-Kitabı, İSTANBUL, 1978.

133 Abdülkadir İNAN, Makaleler ve İncelemeler, Türk Tarih Kurumu Basımevi, ANKARA, 1987, s. 255.

134 Abdülkadir İNAN, a. g. e. , s. 231. (Hyacinth, I, 256-257).

135 Abdülkadir İNAN, a. g. e. , s. 231. (Hyacinth, I, 266).

136 Abdülkadir İNAN, a. g. e. , s. 231. (Hyacinth, I, 12-13).

137 Abdülkadir İNAN, a. g. e. , s. 231.

M. Ö. 149-127 yıllarında Kafkasların kuzeyinde bulunuyorlardı¹³⁸

David Urquhart (Çerkesler arasında Davud Paşa diye meşhur oldu), yaklaşık otuz yıl boyunca Kafkasya olaylarını izleyen İngiliz diplomat ve ajanıdır. İngiltere Hindistan yolu güvenliğini sağlamak ve Rusya'yı zayıflatmak için görevlendirilen İngiliz görevlilerden biridir. "David Urquhart İstanbul, St. Petersburg ve öteki Avrupa başkentlerinde çıkan yayınlardan haber alıyordu Önce Londra'dan, daha sonra da İngiliz Büyükelçiliğinde konsolos yardımcılığına atandığı İstanbul'dan Çerkezler ülkesine yaptığı seyahatlerden sonra. Çerkezlere her konuda tavsiyeler vermeyi sürdürdü, hatta işi, daha sonra tüm Avrupa saraylarına gönderilecek olan 'Bağımsızlık Bildirisi'ni kaleme almaya kadar götürdü. Çerkezlerin şeflerine bizzat kendisinin çizdiği ve Kuzey Kafkasya'nın değişik kabilelerinin birliğini simgeleyen bir sancak gönderdi bu birliğin başlıca yaratıcılarından biri de kendisi olmuştu. Bu sancağın bir örneğini de daha sonra Şamil'e yolladı. Tüm Çerkeslere seslenerek, Ruslara karşı başarılı olmak için Çerkes birliğinin kurulmasını önerir. "Sizler artık birer kabile değilsiniz, siz bir halksınız! Sizler Çerkezistanlısınız ve bu ülke de Çerkezistan!" Ama Çerkezistan'da ortak bir dil gerekiyordu. Bu yeni anlayış kıyaslama yoluyla aktarılamaz ya da akıl yürütmeye pekıştırılmazdı. Çok daha basit bir araç kullanmak zorunluluğu vardı ve bu düşünceyi, bu ortak inancı aktarabilecek tek haberci olarak kafamda birdenbire ulusal bir amblemin görüntüsü canlanıverdi. Ama renkli bir bayrak geçmişin gücünü belirtir. Ünlü kişilerin anısıyla veya insanlığın başlangıcına bağlı büyük olana hayranlığı veya iyi olana aşkı ifade eden yüce ilkelerle birleşir. Beş bin yıllık atalarıyla Çerkezistanlılar bu birlikteliklerden hiçbirine

Adige Bayrağı

sahip değillerdi. Bir işgalciyi püskürtmüş bir kahramanları yoktu, kurumlar ve çalışma yoluyla onlara özgürlük ve refah sağlamış hiçbir yasal düzenleme yoktu. Hiçbir ailenin silahları soylu bir özverinin amblemi olarak seçilmemişti ve hiçbir kurumun simgesi ulusal birliğin ifadesi olarak benimsenmemiş veya temsil edilmemişti. Buna karşılık bu sancağın renkleri, isteklere, koşullara ve o anın duygularına göre seçilmiş olmalıydı. Bu yüzden dağları örten ve aynı zamanda dinin de simgesi olan yeşil rengi seçtim ve bunun üstüne onların özel silahı olan bağlanmış bir ok demeti ve kamp gecelerinde bağımsızlıklarını yaratanın eseri ve göklerin yığılmasıyla birleştirmeyi tasarladıkları yıldızlardan bir taç yerleştirdim. Gözlerinden geçip yüreklerine hitap eden bu dili anladılar. Karadeniz kıyısından bir birlik çılgılığı yükseldi ve Hazar Denizi ne kadar yayıldı. Yeni bir ulus doğuyordu. Yeni bir dünya değil ama eskilerin yazgısını değiştirmek için yeni bir halk yaratılmış oluyordu. . . ."¹³⁹Kafkasya'da 12 kabile 12 kişilik hükümet Adigeler, Tsemez'de (Novorossisk) karaya çıkan, oradan da Anapa'ya giden Urquhart'ı büyük bir ilgi ve sevgi gösterisiyle karşılar. Anapa'da onuruna düzenlenen bir kurultaydaki bu kurultay Aguy ovasında düzenlenmiştir. Adigelerin lideri durumunda olan Zanko Sefer Bey'in de onayı ile 12 kabileyi temsilen 12 kişilik geçici bir hükümet kurulur. Adige Ulusal Bayrağının Kabulü: Urquhart'ın, Kafkasya'dan ayrılmasından 3 yıl sonra 6 Ma-

138 Akdes Nimet KURAT, IV - XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s. 12, 108.

139 Alexandre GRİGORİANTZ, Kafkasya Halkları, s. 48-49.

yıs 1837’de bu kez, yine İngiliz S. James Bell ve gözlemci Longworth’un hazır bulunduğu ünlü Adhanekum (Adakum, Atakum, Atakhum diye de geçer) kurultayda, ipekten yeşil renkli, siyah iki ok ve üzerinde 10 kabileyi temsil eden 10 adet sarı yıldızın yer aldığı Adige Bayrağı dalgalanmaktadır. Havidko Mensur’un (Havdiko, Havudukue diye de geçer) liderliğinde ve bütün Adige kabilelerinin temsil edildiği, bin delegenin katıldığı bu Adige tarihinin büyük kurultayında bilinen ilk resmi bayrak kullanılmıştır. Bundan bir yıl sonra ise 1838 yılında, Batı Kafkasya’daki 12 kabile, 3 liderin başkanlığında birleşir ve yeşil yüzey üzerinde 3 siyah ok ve 12 yıldızlı tarihsel Adige bayrağını ulusal bayrak olarak kabul ederler. Renklerin, Okların ve Yıldızların Anlamı Adige bayrağında yer alan renkler, yıldızlar ve oklara gelince: İpek kumaşın yeşil rengi Kafkasya’nın dağ ve ovalarını; siyah 3 ok dönemin en yetenekli ve ünlü üç ailesini (Zaniko, Aytekçiko, Boleteko aileleri), siyah renk ise düşmana ölümü, sarı yıldızlar da bütün yaşamları açık havada, kır ve dağlarda geçen ve gökyüzündeki yıldızlara bakarak uyuyan kahramanların yer aldığı 12 bölgeyi temsil ediyordu. Bu 12 bölge; Natukhay(Nathkoç), Şapsuğ, Abedzah, Ubih, Bjedugh, Temirgoy, Abhaz, Hatukay, Mahoş, Besleney, Brakiy, Karaçay ve Kabardey’den oluşur. ¹⁴⁰ Bayrak, Soğucakkale’de Türkler tarafından getirilmiş olan Muhammed Peygamberin sancağının uzun zamandır aynı saygıyla korunmuş olduğu ve özel olarak inşa edilen bir sunağa yerleştirildi. Bu bayrağın “Sancak-ı şerif” yani “kutsal bayrak” veya “Peygamberin bayrağı” adıyla onurlandırılmasına tepki çok büyük oldu. ¹⁴¹ Adige bayrağının ortaya çıkışının hikayesi budur. Fakat ilginçtir ki Urquhart’ın bile farkına varmadan, yeterince bilmediği Türk Tarih ve destanlarındaki yay ve ok motifleri’nin bu bay-

rakta yer aldığını öğrenmesi acaba kendisine neler hissettirdi? Biz Türk Tarihinden örnek verirsek, Büyük Selçuklu Hükümdarı Tuğrul Bey Nişaburu Feth ettiğinde Tarih-i Beyhaki’de şunları okuruz: “.....Birkaç gün sonra, şehre çoğu zırhlı 3000 atlı ile Tuğrul bey geldi; kolunda gerilmiş bir yay ve kemerinde üç ok bulunuyordu ki” , bunun Oğuzlarda ve belki de diğer Türk Kavimlerinde hükümdarlık alame-ti olduğu anlaşıyor;” du. ¹⁴² Türklerin kadim destanı; Oğuz Han Destanında ise yay ve Üç ok motifi bilinmektedir: Oğuz Han Amuderya’yı (Ceyhun) geçerek, Ilak ülkesindeki Semerkand bölgesine vardı. Buhara sınırındaki Yalbulagaz mevkiine geldi. Anayurduna erişti. Elli yılda dünyâyı feth eden ulu cihangiri, Kanglı ve Uygurlar, dokuz günlük yoldan gelerek karşıladılar. Kürtak Yaylağına gelen Oğuz Han burada, bin evi doyuracak koyun ile dokuz yüz kısrak kestirerek, ulu bir toy verdi. Oğuz Hanın yanında soylu, yaşlı, uzun tecrübeli ve ak saçlı bir Düşüme(vezir) vardı, adı Uluğ-Türk idi. Bu vezir, bir gün rüyâda gördü ki, bir Altın Yay doğudan batıya doğru gidiyor. Uyanıp, rüyâyı, Oğuz Hanın ve neslinin cihan hâkimiyetine tâbir etti. Bunun üzerine Oğuz, oğullarını çağırıp, avlanmalarını istedi. Büyükler doğruya, küçükler batıya doğru ava çıktılar. Gün, Ay, Yıldız yolda bir Altın-Yay; Gök, Dağ, Deniz de yolları üzerinde üç Gümüş-Ok bularak dönüp babalarına getirdiler. Buna çok sevinen Oğuz Han, okların herbirini küçük oğullarının birisine verdi: “Ok, yaya tabidir, onu atarken de öyle olunuz” dedi. Sonra dönüp, Altın-Yay’ı üçe bölerek, her parçasını büyük oğullarından birisine verdi: Bunlara, Boz-Oklar dedi. Sonra, büyük kurultay toplayarak, yanına kırk kulaç boyunda bir direk diktirip, üzerine bir altın tavuk koydu ve dibine bir Akkoyun bağladı; soluna da kırk kulaçlık direk diktirip, üzerine bir Gümüş-Ta-

140 Ahmet Hazer HİZAL, Kuzey Kafkasya, Orkun Yayınları, ANKARA, 1961.

141 Alexandre GRİGORİANTZ, a. g. e. , s. 52.

142 Faruk Sümer, Oğuzlar (Türkmenler), AÜ. Dil ve Tarih Coğrafya yayınları (DTCFY), 2. Baskı, Ankara, 1972, s. 86. (Tarih-i Beyhaki s. 553. ’den nakil)

vuk koydurdu ve dibine bir Karakoyun bağladı. Oğullarından Bozokları, sağ (doğu) yanına, üç okları da sol (batı) yanına oturtarak, kırk gün, kırk gece yiyip içtiler. Ulu toy yaptılar. Sonra Oğuz Han ülkesini altı oğlu arasında bölüştürdü ve rûhunu teslim etti. Adige bayrağındaki 12 yıldız ve üç oku “Oğuz Han” destanı ışığında değerlendirirsek; 12 yıldız, yay bulan kardeşleri ; Üç ok da, Üç ok bulan kardeşleri simgelemektedir. Oğuz Han Türkolog Joseph Deuignes’e¹⁴³ göre MÖ ‘2800 yıllarında yaşamıştır. Dolayısıyla Oğuz destanı çok geniş bir coğrafya da iz bırakmıştır.

Abhaz Türkleri

Abhaz Türkleri, değişik kaynaklar da İskit Türkleri’nin ve Massaget Türklerinin bakiyesi diye tanımlanır: Kafkasya’daki İskit halkları; İskitlerin kuzeyden güneye geçiş istikametinde yurt tutmuşlardır. Hatta bölgenin adı bile Çigetya yani İskitya’dır. Bu bölgenin güneye devamı Ahıska (Aksaka), daha güneyde Çıldır, eski bir Sakasen prensliği olarak bu coğrafi çizgiyi devam ettirir. Bu bölgenin kuzey bölümündeki, yani Çigetya’daki Abaza ve Ubih Çiget halkı, doğrudan İskit bakiyesidir.¹⁴⁴ 1817-1819 yıllarında (. XIX. asır) Karadeniz sahillerini dolaşan P. Minas Bijişkyan “Pontos Tarihi” isimli eserinde Abazaları İskit Tatarlarından inmiş, Büyük Tataristan’dan gelmiş olarak tanıtır.¹⁴⁵ Bijişkyans, Abaza memleketini anlatırken “İskit Tatarları” ile meskun olduğunu ifade eder.¹⁴⁶ Özhan Öztürk, Karadeniz Anksiklopedik sözlüğünde bu ifadeyi biraz daha netleştirir: İskit, (Saka). Antik çağda. Yunanlıların ilk olarak Karadeniz’in kuzeyinde rastladığı göçmen bir halk adı. Anabasis’te , Diodoris Sicilusda adı geçen kabile Halib’lerin (Chalybes) kuzeyinde, antik Ermenistan sınırında. Doğu Karadeniz

sahilinden pek de uzak olmayan bir mesafede yaşamaktaydı (ANBS IV. 7. 18, 8. 1; ADIC 198) Roma döneminde pek çok halk gibi Kolhisliler ve laz’larda iskit olarak adlandırılmıştır: “Kolhiler Hindistan Skifleridir (İskit) veya diğer bir adıyla Lazlardır. Kolhiler daha önce Massagetler olarak adlandırılan Abhazlarla birlikte yaşıyorlardı” (Lycophronis Aleksandra, rec. E. Scheer, Bd. Berlin 1950/179; ABS 51.) İskitler, MÖ 7-8. yüzyılda Orta Asya’dan Karadeniz’in kuzeyine göç eden göçebe bir halk olup, MÖ 4-2. yüzyıllar arasında Sarmatları egemenliğinde yaşamışlardır. Atlı savaşçılardan oluşan bu topluluğun, kendini skudat (okçu?) olarak adlandırdığı sanılmaktadır. Herodot, İskit dilinden oior “erkek” ve “pata”öldürmek (Herodot, Historiae IV, 110) kelimelerini, Plinius ise Caucasus dağlarının anlamını İskit dilinde “kar beyazı” (Plinius, Naturalis Historiae II. CVI. 226) olarak bildirmiştir. İlk olarak Herodotun bahsettiği atlı bir topluluk olup, Kafkasya ve Karadenizin kuzeyinde yayılmak için Kimmerlerle mücadeleye girip, 30 yıllık bir savaşın ardından üstünlük sağlayıp, Kafkasya üzerinden İran, Anadolu, Suriye hatta Mısır’a kadar, inmiş ama Med’lerin karşı saldırısı karşısında başta Kırım yarımadası civarı olmak üzere Güney Rusya’ya geri çekilmişlerdir. Sovyet bilimadamlarının, Altay’da Pazırık adlı bölgede yaptığı kazılarda, altın, gümüş, elektrom, demir ve bronz metallerinin ince bir zevkle işlendiği, İskit sanatına özgü mücehver ve günlük hayatta kullanılan eşyalar bulmuşlardır.¹⁴⁷ M. Fahrettin Kırzioğlu, Dede-Korkut Oğuznameleri’nde Gürcistan tarihi isimli eserden gösterdiği ifadelerden şunları yazmaktadır: (K-ÇKH I. 66: “kartlis-Çkhovreba” -Gürcistan Hayatı-Gürcistan tarihi)da, ilk defa M. S. 87 yılında, şimdiki Apkazya bölgesi ve kuzeyinde(ki

143 Joseph Deuignes.: Büyük Türk Tarihi. cilt 1. s. 135.

144 Halil Erenoğlu, Kuzey Kafkasya’da Türk-Moğol İzleri: 1, Birleşik Kafkasya dergisi, sayı 3, 1995, s. 33.

145 Özhan Öztürk. Karadeniz Anksiklopedik Sözlük. Cilt II, s. 695.

146 P. Minas Bijişkyan (çeviren: Minas Bijişkyan)“Pontos tarihi, çivi yazıları, s. 147.

147 Özhan Öztürk. Karadeniz Anksiklopedik Sözlük. Cilt 1, s. 562

kıyıda) “Paçanıgler ve Cikler” diye anılan iki Türk uruğu’ndan birincisi, “Paçanak/Peçenek” adlı, Üç-Ok/İç-Oğuz kolundan, Gök-Khan oğlu sayılan Oğuz Boyudur; ikincisi de, Köktürk Yazıtlarında “Çik”, Karahanlı Devleti birliğinde (güzelleriyle ünlü) “Çigil\Çik-l\” uruğu koludur. Aslında, Karadeniz kuzeyindeki İyon-Kolonileri, ilkin Sakala/rı öncüleri “Çik’it” (Çik’ler)i tanıdıklanndan, hepsine “Skyt” adını verdikleri anlaşılıyor. Yine K-ÇHK (II, 18)da ve Kartli edebiyatında, “Çerkesler, Cikhier”, ülkeleri de “Ciket/Cikhet” diye anılmaktadır. Apkazeli kuzeyi kıyılarında STRABON(II)dan başlanarak, “Zigi Zgoy” denilenler de, Çikler’dir. STRABON, ”Trapezus\Irahzon) İle “Ab/A” arasında, “Zygopolis “ (Çik-şehri) diye bir belleden bahseder.¹⁴⁸ Yunanlılar çiğet Türklerine İSKİT (skit) dediği bilinen bir gerçektir. Abhaz Türklerinde yahut Ubuh Türklerinde Çigil devamlılığı net olarak görülür. Bununla birlikte İskit Türkler dikkate alınmadan Kafkasya boylarının tarihi aydınlatılamaz.

Örneğin, Adige ve Abaza halklarında Nart destanlarında, özellikle tarım bayramlarında ortaya çıkan “Ajegafe” ya da “Cegafe” adı verilen keçi ayaklı bir yaratık görülmektedir. Bu

motif İskitlerin hayat ağacı çevresinde dikilmiş dağ keçileri motifinin Adige-Abaza kültürüne yansımış bir şeklidir. 149İskit Türkleri’nin kültür motifi olan dağ keçisi motifi bir çok Türk boyunda da görülür. Sanat eserlerinden damgalara kadar görülen dağ keçisi motifi, İskitler, Hunlar, Göktürkler gibi Türk Topluluklarında özellikle hanedanı vurgulayan bir tamga olmuştur. Çarpıcı bir örnek vermek gerekirse Göktürk Devletinde Kültekin dikilitaşında “dağ keçisi” damgası görülmektedir. Turan coğrafyası üzerine çalışmalar yapan Servet Somuncuoğlu’nun Taştaki Türkler¹⁵⁰ çalışmaları incelendiğinde bu motif Türklüğün taşlara kazınan mührü olarak takip edilebilir. Abhaz bayrağındaki motif, XII:-XVI. yüzyıllar arası Türk geleneğinde bugünküne benzer şekilde; dosta selam, düşmana dur anlamına gelen el motifi olarak görülürken, XVII. yüz yüzyılda üstünde üç hilâl bulunan dağ keçisi motifinden oluşmaktaydı. İskitlerin torunları olan diğer Kafkasya boyları ve Türkistandan Balkanlar’a kadar dağ keçisi motifini zengin bir miras olarak görmekteyiz.

Abhaz bayrağındaki sağ el ayası bize bakacak şekilde ve üstünde yarım ay şeklinde 5 uçlu yedi yıldız yer alır. elin anlamı dosta hoşgeldin, düşmana geçit yok anlamına gelir. 7 yıldız abhazyanın eski çağlardaki 7 dini merkezi simgeler. bu 7 dini merkez daha sonra sohum, gudauta, gagra, afon, gal, oçamçira ve tkvarçal’dan oluşan 7 şehre dönüşmüştür.

Abhazlar İngur Irmağı’ndan kuzeye doğru Kafkas dağlarının güney eteklerine ve Karadeniz kıyıları boyunca Adler’in ötesine kadar uzanan bölgede yaşarlar.¹⁵¹Günümüzde Abhaz’ların isimlendirilmeleri iki ana başlık al-

148 Kırzioğlu M. FAHRETTİN, Dede-Korkut Oğuznameleri, s. 185

Prof. Dr. M. Fahrettin KIRZIOĞLU, Kıpçaklar.

149 Ufuk TAVKUL, a. g. e. , s. 60.

150 Servet Somuncuoğlu, “Sibiryadan Anadolu’ya Sibiryadan Anadolu’ya Taştaki Türkler” “Saymalıtış” “Damgaların Göçü -Kurgan”

151 Mahmut Bİ, Kafkas Tarihi II. cilt, s. 790.

tında toplanabilir: APSI-WA (ABHAZ), AŞU-WA (ABAZA).

APSI-WA (ABHAZ): Gagri'den İngur nehri-ne kadarki Kafkas Sıra Set Dağları sahil hat-tında ve kıyılarda oturuyorlardı. Apsıwaa'ler bu durumlarını esasen bugüne kadar muha-faza edegelmışlerdir. Oturdıkları ülkeye Apsı-nı, dillerine Apsı-şua. Apsıwa (Abhaz) kabilesi Medozyu ve Zambal(Rusça Tsebelidin) gruplar oluşturmaktadır.

AŞU-WA (ABAZA): Bugünkü toprakla-ra daha önce yaşadıkları Abazinya'dan İngur nehri ile Boundyak körfezi arasındaki toprak-lardan gelmişlerdir. Kaynaklarda Abaza te-rimi çeşitli şekillerde bulunmaktadır. Abazg, Abhaz, Abez, Obez, Obesesler, Abasa, Abaza, Abeslin Afgazlar, Abhazlar, Abbaza, Abazin-ler, Abazlar. Abaza terimi eski kabile ismi olan Abazg'ya dayanmaktadır. Aşu-Aşvi bölge-sindeki Aşuwalaar şu gruplardan oluşmakta-dır; Tram(Tam), Kazılbek(Kızılбек), Başılбай, Barakay(Barakiy), Bağ, Şegrey, Bashog, Ma-dıvvaKuzeye adigelere doğru yakın olanlara ise Abaza denmiştir. ¹⁵² İnönü Anskiklopedisi tasnifine göre; "Abhazlar beş boya bölünmüş-lerdir. Bunlar Karadeniz kıyısı boyunca kuzey-den güneye Cigetler, Abzıblar, Ahçipsalar'dır. iç kesimlerde ise kuzeyde Zamballar (Hırps ya da Tzaballar) güneyde Aybgalar'dır. ¹⁵³

Aytek Namitok ve İsmail Berkok ise Ta-rihi Batı Kafkasya halkını genel dil lehçesi ve gerekse coğrafi mevkii açısından; Apsuvalar (Bask=Aphaz), sahilde oturan Kafkasyalılar içinde gösterirler.

APSUVALAR (ABHAZLAR): M. S. I. y. y.'da Flavi Arryen Adrian'ın Roma İmparatoruna yazdığı mektupta, Lazların kuzeyinde yer alan

Absilya, Abazgya, Sanigya Krallıkları da Laz Ka-rallığı gibi Roma imparatoruna bağlı idi. Kral-lıklarının eski feodal geleneklere göre sürdüren bu krallıklardan; Absilya(Absuva=Abhazlar), Abazgya(Abazalar=Abazin-ler) ve Sanigya ise Sadzvaların değişik söylenişinden başka bir şey değildir. ¹⁵⁴ Abhazlar İngur Irmağı'ndan kuzeye doğru Kafkas dağlarının güney etek-lerine ve Karadeniz kıyıları boyunca Adler'in ötesine kadar uzanan bölgede yaşarlar. Abhaz-lar kendilerine Apsua(Apsuva) derler. Kuzeye adigelere doğru yakın olanlara ise AŞU-WA (Abaza) denir. Met İzzet Çenetoka Abhazlar hakkında; eski Yunan kaynaklarından alın-tılarla Kafkasyalıların Küçük Asyaya isim-lerini verdiğini anlatır. Abazalar'ın (AZ, AS) lar olduğunu belirtir. Çok eski tarihçilerin ve son yüzyıl bilim adamlarının bahsettikleri en kadim Çerkes kabilelerinden biri olan (Az-Ge-As-Ghe)lerde muhafaza edildiğini söyler. ¹⁵⁵ Yusuf Has Hacıp tarafından Kutadgu Bilig'de "Apa", Âdem, insan anlamında kullanılmış-tır. "ajunka apa inmişinde berü/ Ukuşluğ uru keldi edgü törü" (KB. beyit:219) "Göktürk kay-naklarına göre Adigece Asanı/As kavminin yurdu, Apsını/Abhâz yurdu anlamına gelir. Bu mıntıkada Göktürk hakimiyetinde yaşayan ve Orhun Yazıtlarında adı geçen AZ ve EZGİŞ kavimlerinin isimleri de adigece izah edilebi-lir: Adigeler'in abhazlara verdiği AZ-GE (AZ kavmine mensup) demektir. Eski yunanlıların ASYA kelimesindeki AS'lar da bu kavimlerle irtibatlı olmalıdır. Abhazlarla akraba oldukları bazı bilim adamlarınca ileri sürülen 'Bask'ların kendilerine ESKUALDUNA ve yurtlarına da EZKAUDİ dedikleri hatırlanırsa, bu irtibatlar çok daha ötelere gider. ¹⁵⁶ Ömer Büyüka'ya göre

152 Mahmut Bİ, a. g. e. , s. 790. Prof. Dr. Aytek NAMITOK, Çerkeslerin Kökeni, Cilt I. , General İsmail BERKOK, Tarihte Kafkasya, İSTANBUL, 1958,

153 Ufuk TAVKUL, a. g. e. , s. 125

154 Prof. Dr. Aytek NAMITOK, Çerkeslerin Kökeni, 2003, s. General İsmail BERKOK, Tarihte Kafkasya, 1958, s.

155 Şerafettin TERİM, Kafkas Tarihinde Abhazlar ve Çerkeslik Mefhumu, s. 27.

156 Ahmet Hazer HIZAL, Birleşik Kafkasya sayı15 Adige Dilinde Arkaik (Kadim) Türkçeden Kalma Kelimeler Ve İrtibatlar -II- (Birleşik KAFKASYA Dergisinin 1996 yılı 6. sayısında yayınlanan yazının devamı)

“Abhaz (Apsu) ların ilk ulusal adı olan As ve bunun değişik söylenişleri ile kendisinin ve değişik söylenişlerinin türettikleri etnonimler ve onların da değişik söylenişleri, bütün bunlara Apsuca ekler eklenerek türetilen yer adları yüzlercedir. Bunlar Sind ve Seyhun ile Atlas denizi arasındaki memleketleri adetâ ören eski izler ve damgalardır. ”Ömer Büyüka Kafkasya’da ilk toplum adının As olduğunu belirtir. Yazar Abhazca eklerle yer ve toplum adlarının Abhaz Mitolojisi anaç mı? adlı eserinde etraflıca örneklendirmektedir. Abhazca kaynaklı toplum adlarını karakterize eden ekler şunlardır : -r (Tümsel çoğul edatı) veya (Tümül edatı diyebileceğimiz bu sonek, (-lar, -ların tümü, -lılar, -halkı) anlamlarındadır, -rı, -ra, -re biçimlerine de girdiği olur. Asır (Aslar), Xazır (Hazlar, Haz halkı, Hazar, Kaslar, Kas-halkı), Volgar (Volgalılar, Volga-halkı, Bulgar) vb. gibi. ¹⁵⁷ Azkua(Azlar, abhazcada mavi gözlü, kumral saçlı, pembe tenliler demektir. Azız, azux, Adigecede azlar, azular anlamına gelir ¹⁵⁸Çin tarihçileri mavi gözlü veya yeşil gözlü, kumral veya kızıl saçlı çeşitli kavimleri bilhassa usunları (Wusunlar) tanıyorlardı. Bu kavimler memleketin ilk sakinleri idiler az çok Moğollaşmaları sonradan olmuştur. ¹⁵⁹ Tarihçilerin bildiği gibi Türkistandaki Kırgızların ataları Wusunlar, Az kavmi ile akraba olup Türk kavimlerindenirler. Kül Tigin Abidesinin Doğu cephesinde Türkiş, On-ok, Kırgız kavmi ile ismi geçen Az kavmi Kök Türk Hakanlığına bağlı Türk Milletinin mensuplarından gösterilir. Kök Türk Kitabeleri incelendiğinde Bilge Kağan’ın, kardeşi Kültekin’in ve Vezir tonyukuk’un; Türk Kavimleri arasında birliği sağlamaya çalıştıkları görülür:

“Ecdadımızın tutmuş olduğu yer, su sahip-siz olmasın diye Az milletini tanzip edip.... ” “Kögmenin yeri, suyu sahipsiz diye Az, Kırgız kavmini düzene sokup geldik. Savaştk...ilini/geri verdik ¹⁶⁰ “Çinlilerin Asige ve KökTürklerin Ezgiş dedikleri, As kavmi Ortaasyanın Dahe (Adağı=Dave-Dağ)ları ile soydaş oldukları da belirtilmektedir. Kafkasya’nın Asıge-Adıge:Dağı (stan)-Diğor-Tağaur soybirliği, olduğu gibi Ortaasya’da da bulunduğu böylece görülmektedir. ” ¹⁶¹ Abhazcadaki Kaswı (Kaslı) ve Kazwı (Kazlı-Kaslı) ve bundan gelen Kazwın (Kaslı-yurdu=Kazvin=Kuz-gun) terimleri Kaspi terimi’ni de vucuda getirmişlerdir. Kaswı’nın değişik söylenişinden başka bir şey değildir ve bunda ki Kas; Kafkas, Kırkas (Çerkes), Kasak (Kazak, Kasak), Kasır (Khazır, Hazar), Abkase (Abkas, Abkhase, Abhaz), kelimelerini de türetmiştir. ¹⁶² İskit Türk Hakanı Alpertunga’nın kızının adı Kazvin’dir. “Dede Korkut Oğuznameleri”ne göre ise “Kan-Abkaz / Kan-Abkaza Eli / Kan-Abkaza Kâfir Eli. (IV. Boy: “Toksan - Tümen Genç Oğuz sohbetine derilmiş” bulunduğu bir sırada Kazan - Han, genç oğlu Oravaz’ın henüz hiçbir yiğitlik göstermemiş olmasına üzülererek, içmiş olduğu halde ağladı. Bu manalı ağlayışın sebebini soran Oravaz, babasını sıkıştırarak: “Demez olur -ısağ, kalkubanı yerümden men tururam, kara gözlü yiğitlerümi boyuma aluram, Kan - Abkaza Eli’ne men giderem, altun - khaça men elümi basaram, pılon giyen Keşiş’ünğ elin öperem, kara - gözlü Kâfir Kızı’n men aluram; dakhı senünğ yüzünğ men gelmezem” dedi. “Vatikan Oğuznâmesi”nde (92 a. yaprak): “Kan-Abkaza Kâfir Eli’ne ben giderem, altun - haça elümi ben basaram, bılan-giyen Keşiş’ünğ elin ben öperem”, deniliyor. Bu destanın başın-

157 B. Ömer, BÜYÜKA, Abhaz Mitolojisi Anaç mı?

158 B. Ömer, BÜYÜA, a. g. e. , s. 17.

159 B. Ömer, BÜYÜA, a. g. e. , s. 48.

160 Muharrem ERGİN, Orhun Abideleri, s. 8.

161 Ord. Prof. Dr. A. Zeki Velidi TOĞAN, Umumi Türk Tarihi’ne Giriş, s. 23-24.

162 B. Ömer, BÜYÜA, a. g. e. , s. 48.

da ise (91 b. yaprak), Kazan-Han'ın künyesine şu vasıf eklenmiştir: “Olaş-oğlu, erenlerünğ arslan; tülü - kuş'unğ yavrusı, beze - miskin ümidi, kalmış yiğit arkası, Kaim - Oğuz paşası, Kan - Abkaz'unğ karımı, konğur-atunğ eyesi, Kara - Kona'nunğ kardaşı, Kara-Budak emmisi, Han-Or(a)vaz'unğ babası Sal (v) ur- Kazan”). Burası, Karadenizin doğu kıyılarındaki Abaza/ Abkhaz ülkesidir.”¹⁶³ Evliya Çelebi (H. 98, 108), h. 1056 (1646) yılında görüp çok iyi tanıdığı bu memleket ile halkı için şunları naklediyor, ki çok doğrudur: “Abaza Diyârı'nun ihtidası Faşa (Riyon) çayı, âhir hududu garb taraf da kırk iki konak yerde Kefe Eyâleti hükmünde Taman Ceziresi kurbünde Anapa Kal'ası limanıdır”. Faşa - suyu Megrel (Mingrel) ile Abaza sınırını teşkil eder. “İki taraf da çengilistân ve ormanistân olduğundan, Abazalar Megreller'i Megreller Abazalar'ı sirkat idüp bâzîrgânlar satarlar, İki bin pâre köydür, derler. . . Kendilerine Kâfir desen, insanı katlilerler; Müslüman desen, hazzidüp severler. Bunlar, ehl-i-kitâb olmadıkları gibi, hiç bir mezheb üzere de değillerdir.” Justinianus tarafından hâkimiyet altına alınıp tanassur ettirildikten sonra, abazalar aşağı yukarı 800 de, hazarların yardımı ile, istiklâllerini elde ettiler. Bir Hazar prensesi ile evlenmiş olan prens (eristav) kiral Leo II. unvanını aldı. Abazaların, Tiflis valisi îshâk b. İbrahim zamanında (aş. -yk. 830—853) araplara haraç verdikleri söylenmekte ise de, yalnız coğrafi sebepler bu havalinin tamamı ile itaat altına alınmasını imkânsız bırakmıştır. Abaza kırıllarının en parlak devri 850 ile 950 arasındadır. Abaza kırılları bu devirde Abaza, Mingrel, Imeret ve Kartalin memleketleri üzerinde hüküm sürmüşler, hattâ Ermenistan işlerine de karışmışlardır. O zamandan beri gürcüce, abazaların edebî dili ve münevver sı-

ıfların lisanı olarak kalmıştır. Kırıl hanedanı inkıraz bulduktan sonra (XI. asrın sonunda) saltanat Gürcü Bagratîlerin(Bagrattunîler) eline geçmiş, fakat Abaza memleketi büyük devlet içinde ehemmiyetini muhafaza eylemiştir.¹⁶⁴ Hazarların yardımıyla 800 yıllarında müstakil bir kırıllık kurabilen Abkazlar, X. Asır sonunda Ortodoks Bagratlılar'ın idaresine girdiler; III. Bagrat (980-1014)'ve halefleri “Abkhaz ve Kartli Kırallı” unvanını aldığından, 1225 te Harezmşâhların fetihlerine ve hattâ İlhanlıların sonuna değin “Abkaz” adı Kür ve Çoruk boylarına da teşmil olundu (“Gürcistan”, İs. Ans. IV. 839). Bu yüzden Selçuklu fetihleri sırasında ve Temür seferlerinde bile Tiflis çevresi “Abkhaz/Abkaz” memleketinden sayılmıştır. Gürcüler asıl Abaza/Abkaz yurduna “Abkhazet/Abkhazeti” derler. Destanlarımızdaki “Kan-Abkaza” adının başındaki “Kan”, türkçedeki “Khan” adının ilk şekli olup, “büyük, ulu; çok büyük” mânasına gelir (“Khan - Tanğrı - Tağ”, “Khan - Tivrüz (Tebiz)”, “Khan - Arğı (Ağrı - Dağ)”, “Khan - Ahıska”, “Khan - Araz (Aras)” gibi yer adları halk ağzında ve bilhassa türkülerde çok geçer). Destanımızdaki “Abkaza” ve bugün kullandığımız “Abaza” ülke ve kavim adının telâffuzu, sessiz harflerle biten adların sonuna birer sesli katarak söyleme hususiyeti bulunan Gürcü dilinden geçmedir (“Acar = Acara”, “Akal - Kalak = Akhalka-laki”, “Çoruk: Corukhi”, “Tamar = Tamara”, “İvan = İvane”, “Zakar = Zakare”, “Kür = Kura”, ” gibi).¹⁶⁵

Ortodoks Bagratlar Abhazlar'ın idari kadrolarını temsil ettiler. Bu arada belirtilmesi gereken çok önemli tarihî bir gerçek vardır ki; Vanand Bagratları, Ermenistan hakimî Bagrat hanedanıdır. Özellikle unutulmaması gereken, o yıllarda Ermenistan demek bugünkü Ermeni topluluğunu kasdetmemektedir. Ermenia,

163 Kırzioğlu M. FAHRETTİN, Dede-Korkut Oğuznameleri, s. 90-91.

164 W. Barthold. Abazalar maddesi, İslam ansiklopesisi, MEB. 1997. Eskişehir, I. cilt s. 6

165 Kırzioğlu M. Fahrettin, Dede-Korkut Oğuznameleri. I. Kitap, s. 90-91.

Aramice’de yukarı iller (Fırat ve Dicle nehirlerinin yukarısı) anlamına gelirken bir coğrafya ismidir. Yukarı İller demektir ve buraları (Doğu Anadolu ve Kafkasya Coğrafyası) Oğuz illeridir. Bu husus da Kırzioğlu’nun Dede Korkut Oğuzname ve Kars Tarihi isimli eserlerinde detaylı bilgiler mevcuttur.^{166 167} Türk destanı Kitab-i Korkud ‘un da 1400 senesinde Ermenistan yaylasında vucude gelmiş olması muhtemeldir; biricik elyazması Dresden’de bulunmaktadır. Abaza’lar, Trabzon rumları ile birlikte, müslümanların düşmanı olarak tavsif edilirler ; kendi halkı tarafından köle muamele gören bir kahraman, “Abaza kabilesine gider, eline bir altın haç alır, arkasında âyîn libası (pilun) bulunan bir adamın elini öpermiş”. Trabzon imparatoru tarafından 1459 da yazılan bir mektupta Abaza hükümdarlarının 30. 000 kişilik bir ordu çıkardıkları kaydolunur.¹⁶⁸ Bagrat hanedanı hem Abhazyada hem Ermenia’da yönetici kadro olarak devleti idare eden hristiyan bir Oğuz-Türk Hanedanıdır. Maalesef hristiyan Türklere karşı duyarsız oluşumuz nedeni ile bu hanedanlık üzerinde net fikirler beyan etmemişizdir. Halbuki Abhaz bey isimleri tetkik edildiğinde de Bagratların Oğuz Türkleri olduğu anlaşılır. Ermeni hanedanı Bagratlıların da bugünkü bilinen anlamı ile Ermenilikle (Hayklarla) hiç bir ilgileri yoktur. Onlar da yine aynı hanedanın temsilcisi olarak Türktürler. Çoğunlukla Bagratlılar mevzuu tarihçilerce her zaman sessizce geçirilmektedir. Halbuki işin gerçeği şudur: Vanand, Abhaz, Gürcü Bagratlıları hanedanlarının üçü de Hristiyan Oğuz Türk hanedanlarıdır. Aynı aile, farklı coğrafyalarda üç ayrı hanedanlık tesis etmiştir. Müslüman Selçuklu Türklerinin Vanand Bagratlılarını yıkması ve arkasından Gürcü Bagratlı hanedanı ile mücadeleleri bilinmektedir. Tiflis şehri, müslüman ve hristiyan Türkler arasında sürekli el değiştirmiştir. Hristiyan Kıpçak

Türklerinin Bagratlara yardımı ile Gürcistana Selçuklu akınları önlenmiştir. Selçuklular ondan sonra daha ziyade Dağıstan bölgelerine müslüman Türk boylarını iskân etmişlerdir. Oğuz Bagratlı hanedanı ise Abhaz-Gürcü hanedanı şeklinde birleşmiştir. Bugün bile Abhaz ve Gürcüler arasından Bagratlı hanedan ismini taşıyan aile veya insanlar bulunmaktadır.

Oğuz Bagratlıların “Dede Korkut Oğuznameleri”nde bahsedilen tarihi “Bahr, ül-Ensâb”da: (Oğuz’un 6 oğlundan 4. sü Gök-Alp Han’ın 3 oğlundan biri olan) “Baymdur - Han, ta’allûkaatıyla Horasan’dan azimet idüp ANI’ya, Kars’a geldiler. **Üç-Oklar/İç-Oğuzlar** boyu’ndan **Gök-Alp Khan** soyundan **Bayındur-Khan** sülâlesinin hâkim olduğu **Ak-koyunlular** adlı büyük **Türkmen** uruğu uluları elindeki “**Oğuznâme**”nin, Arapça “**Bahrü’l-Ensâb**” (=Soykütükleri-Denizi) adıyla anıldığı, görülüyor. Bayburtlu Osman Efendi, adigeçen “Bayındur-Han” bahsini, şimdiye kadar ele geçmeyen, “BAHR ÜL-ENSAB” adlı çok değerli bir nesepler kütüğünden almıştır. “Husûsî isimlerin harekelenmiş” bulunduğu bu bahiste, Arsakhlar’ın “Oğuzelleri” ne gelişi ve yaşayışı’ düzenleri şöyle naklediliyor ve şimdiye kadar gördüklerimiz içinde en mühim Türk rivayetini teşkil ediyor: “Bahr ül-Ensâb kavliyle yukarıda zikrolunan GÖK-ALP HAN’un kaçan kim eceli yetişüp dünyadan gitdi; oğullarından Kaydur Han, Turmuş Han memleketlerin taksim idüp harbin bir vilâyete han oldu. Karındaşları BAYINDUR-HAN ta’aliûkaatıyla Horasan’dan azimet idüp ANI’ya, KARS’a geldiler, Gürcistan Keferesi’yle ceng-idüp Tiflis’i aldılar. Andan, Demür-Kapu’ya varup Küstâsek-Melik’i muhasara idüp Demür-Kapu’yu alup başın kesdi. **Ol târihde ÎSÂ Aleyhisselâm göğe çıkup Bizüm Peygamberimiz’den nişan yoğ idi.** Anlar dîn mezheb bilmezlerdi amma, Hakk’a ikrar-

¹⁶⁶ Kırzioğlu M. Fahrettin, a. g. e. 90-91.

¹⁶⁷ Kırzioğlu M. FAHRETTİN, Kars Tarihi, I. cilt, 1953.

¹⁶⁸ W. Barthold, a. g. m. , s. 7

ları var-idi. Oğuz Taifesi derler idi. KAZAN-HAN derler idi. Bayındur-Han'un vezîri idi. Aralarında TAŞ-OĞUZ, İÇ-OĞUZ Beğleri anılır-idi." "İç-Oğuz Beğleri'ne: Kazan-Han, Budak-Beg, Yagan-Beg, Şam-soldzin-Beg, **Bayarak-Beg**, Kara-Konak-Beg derler-idi. Taş-Oğuz Beğleri'ne: (Oravaz-Han,) Dondar-Beg, Aman-Beg, Avşar-Beg, Dokar-Beg, Rustam-Beg bunlara Taş-Oğuz Beğleri derleridi. Cümle doksan bin askeridi. Dede-Korkud şeyhleri idi. ¹⁶⁹ İç-Oğuz'dan Bayarak (Beyrek, Bagrat) bey'in çocukları İspir sancağında (Bayburt) yıllarca hüküm sürmüşlerdir. Baybut Hisarı çoruk nehri dirseği üzerinde bir yerdir. Oğuz Türkçesinde Bay: zengin, Burt: Hisar anlamına gelir. Beg- Börek hikayeleri hem Müslüman hem hristiyan ahali tarafından bu bölgede sahiplenilmiştir. Bagratiler'in (Bagratlar) menşei, Akkoyunlulara, Arsaklara, Oğuz Karahan nesline kadar uzanmaktadır. Bir hanedan soyu olması nedeniyle Aşina boyu'nun özelliklerini korumuşlardır. İskit , Oğuz ve Göktürklerden taşıdıkları mirasın zenginliği olan Aşine'nin boyu'nun izlerini Abhaz Türklerinde de göstermektedir: "Açe-na, abhazlarda Aş- tanrıçasıdır. ¹⁷⁰Türk Boylarında besleyip büyüten kurt (Aşena-Aşhena-Şana) motifini düşündüğümüzde bu kelimenin önemini daha iyi değerlendirebiliriz. "Abazalar bu tabiri el'an (Ah) diye muhafaza ederler ve kullanırlar. Kuban kabileleri de (achine) namına yemin ederler. Abazalarda bu yemin bazen (aniche) şeklinde de kullanılmaktadır. ¹⁷¹ Bütün Türk Kavimlerinde kendi kanlarını bir kaba damlatarak ant içme adeti vardır. Bugünkü Türk ağızlarında mevcut bulunan ant içmek deyiimi çok uygun

bir deyimdir. Uygurcada İçkü, Çuvaşça aş-, eski Türkçe iç fiilinin On-ogur ve Bulgar Türklerine geçtiğini görmekteyiz. ¹⁷² Abhaz Türklerindeki "achine" namına ant içmeleri, bir çok Türk boyları gibi Kurt anaya ant içtiklerinin delillerindendir. Daha da ilginç "Şana ya da Ançva Şana Abhaz mitolojisinde anne sembolü olan tanrıçadır. İnsanları ilk olarak yerleşik bir hayata sokup, toplumda işbirliği kuran ve insanların her, türlü ihtiyaçlarını bulabilecekleri bir köy-şehir yaşantısı geleneğini yaratan annenin kutsal anısı Abhazlar arasında bu kültü doğurmuştur ¹⁷³ Tsiwına adlı bolluk bereket tanrıçası da Şana'ya bağlıdır. Abhazlar her yıl Mayıs ayında bu tanrıça onuruna büyük bir şölen düzenlerlerdi. ¹⁷⁴ Moğol devrine kadar olan arab ve iran kaynaklarında Bagratilere daima "Abaza kırılları" denilmiştir; bizanslı Cedrenus gürcü kırıllarından Abaza kırıllı diye bahseder; hattâ kırılların bizzat kullandıkları unvanlarda bile "Abaza kırıllı" unvanı en başta gelir. Bagrati hâkimiyetinin menşide garpta (Çoruh ve Rion havâlisinde) aranmalıdır- Takriben 1325 senesinde (Şirvanşah soyundan geldikleri iddia edilen/Şervaşidze hanedanına Abaza memleketi timar olarak verilmiş, 1462 de de (kiral Bagrat II. zamanında) Şirvaşidze'ler memleketin hükümdarı (eristav) olarak tasdik olunmuşlardır. ¹⁷⁵ Şirvanşahlar, Güney Kafkasya'nın İslam orduları tarafından feth edilmesinden sonra ön plana çıkmış bir hanlıktır. Azerbaycan hanlıklarından biri olan Şirvanşahlar üç dönem halinde incelenir; Şeybanî Şirvanşahlar sülalesi(799-1074), XI. yüzyılda Selçuklu fetihleri ile Şeybanî hâkimiyetine son verilir (1079-1146) Sonra Kesranî

169 Kırzioğlu M. FAHRETTİN, Dede-Korkut Oğuznameleri, s. 49.

170 (Büyüka 1971: 188).

171 Şerafettin TERİM, Kafkas Tarihinde Abhazlar ve Çerkeslik Mefhumu, s. 128.

172 Prof. Dr. Laszlo RASONYI, a. g. e. 1984. , s. 45)

173 B. Ömer, BÜYÜKA, a. g. e. , s. 144. Ufuk TAVKUL, a. g. e. , s. 429.

174 B. Ömer, BÜYÜKA, a. g. e. , s. 151 Ufuk TAVKUL, a. g. e. , s. 429-430.

175 W. Barthold, a. g. m. , s. 7

Şirvanşahlar Sülalesi (1155-1146), daha sonra da Derbendi Şirvanşahlar sülalesi hüküm sürdüler. (1382-1551) Bu sülale Şii Safevi Türkler tarafından ortadan kaldırılır. Şirvanşahlar zamanı Azerbaycan Türk Tarihinin bilim ve sanat adamlarının yetiştiği parlak devirlerinden biridir. ¹⁷⁶ Şirvanşahlar (Şervaşizde) Hanedanı Türkçe konuşurlardı ve mezhep olarak da sünnî idiler. Daha sonra Abhazya'da Şirvanşahlar Hanedanı olarak varlıklarını devam ettirdiler. Şervaşizde (Şirvanşah) aile ismini taşıyan Abhazya ve Gürcistanda yakın tarihlerde bile yöneticiler görülmüştür.

Osmanlılar Karadeniz'in şark sahillerine yerleştikten sonra, Abazalar Osmanlı Türk hâkimiyeti altına girmekten kurtulamadılar ve İslâm nüfuzu, tedricen de olsa, hıristiyanlığın yerini aldı. Dominiken keşişi Jean de Lue, kendi zamanında bile, (1637) abazaların artık hıristiyan âdetlerine İttiba etmemekle beraber, yine hıristiyan sayıldıklarını iddia etmektedir. Gürcüstan'dan ayrıldıktan sonra, Abaza memleketinin din işleri, Pitzand 'da oturan (daha XIII. asırda zikredilen) müstakil bir patrik tarafından idare edilmiştir, Zamanımızda bile Abaza memleketinde sekiz büyük ve, mahalle kiliseleri ile hususî kiliseler de dahil olmak üzere, 100 kadar küçük kilise harabesi mevcut olduğu söylenmektedir, Şervaşidze hanedanı İslâmiyeti ancak XVIII. asrın son yarısında kabul etmiş (prens Leon), aynı zamanda da Türk hâkimiyetini tanımıştır. Bu münasebetle prens, abazaların daha 1725-1728 de muhasara etmiş oldukları Sohüm kalesi verildi. Gürcüstan 1801 de Rusya ile birleştikten sonra, abazalar bu kuvvetli komşuları ile münasebete girişmek mecburiyetinde kalmışlardır. İlk teşebbüs 1803 te prens Keleş Beg tarafından yapılmış, fakat biraz sonra bundan vazgeçilmiştir. Ancak bu prensin 1808 de katledilmesinden, sonradır ki, oğlu Sefer Beg ruslar ile daha sıkı temasa gelmiş ve kardeşi, baba katili Arslan Beg 'e kar-

şı, onlardan yardım istemiştir. Sohüm ruslar tarafından 1810 da zaptedilmiş ve hıristiyan olarak Georgius adını alan Sefer Beg prenslik makamına oturtulmuş, fakat o zamandan beri de Sohüm daimî surette bir rus garnizonunun işgali altında kalmıştır. Sefer Beg "in her iki oğlunun, Demetrios (1821) ve Michael'in (daha yaşlı olan kardeşinin zehirlenmesinden sonra, 1822), saltanat makamına ruslar tarafından silâh kuvveti ile oturtulmaları mecburiyeti hâsıl olmuştur. Fakat bunların nüfuzu, her şeye rağmen, içerisindeki işgal kuvvetlerinin ancak deniz yolu ile diğer mıntakalarla temasta bu bulunabildikleri Sohüm kalesinin civarından öteye geçmemiştir. Edirne muahedesi mucibince, (1829), Anapa'dan Poti 'ye kadar olan sahil boyunun ilhakından sonra, rusların vaziyeti bittabi kuvvetlenmiştir. Fakat buna rağmen, 1835 te bile, memleketin yalnız şimal-i garbî kısmını, yani Bzyb havalisinin prens Michael'e tâbi olduğu söylenir. Diğer kısımlar, prensin müslüman olan amcalarının elinde kaldı. Prens bilâhare, rusların yardımı ile, mevkii tarsine muvaffak olma ve, seleflerinin aksine, tebaasına karşı hemen hemen mutlak bir hükümdar tavrı takınmış ise de, hıristiyan olmasına rağmen, o dahi etrafına Türkleri toplamıştır. ¹⁷⁷ Ruslar garbî Kafkasya 'yı katî olarak zaptettikten sonra (1864), Şervaşizde hanedanın hükümeti de, diğer yerli prens ailelerinininki gibi, sona ermiş ve prens Michael, daha 1864 yılı teşrin II. de, haklarından vazgeçtiğini ilân ederek, memleketini terke mecbur olmuştur. Abaza memleketi rus İmparatorluğuna Sohüm, hususî idareli bir sancak (otdel) olarak, ilhak edilmiş ve üç sancağa bölünmüştür: Pitzand, Oçemçiri ve Tzebelda. Yeni idarenin, vergi tahı maksadı ile, memleketin iktisadî vaziyetim tetkik teşebbüsü 1866 da bir isyana ve, isyanın yatıştırılmasından sonra da, abazalardan büyük bir kısmının Türkiye 'ye hicret etmesi ile -söylendiğine göre, nüfusun 79, 000 den 65. 000

¹⁷⁶ Kerim ODER, Azerbaycan, s. 44-45.

¹⁷⁷ W. Barthold, a. g. m. , s. 7

‘e inmesine sebep olmuştur. Hemen tamamı ile boşalmış olan Tzebelda sancağı sancaklıktan çıkarılarak, hususi bir “İskân emini” (popeçitel naselenîya) idaresine verilmiştir. Zamanımızda tekmi Abaza, Sohum-Kale sancağı kaza olarak, Kutays eyaletinin bir kısmını teşkil etmektedir. Nüfusu, yeni muhaceretler ve bilhassa abazaların da, Türk kuvvetlerinin Kafkasya sahillerine çıkarılması üzerine, vuku bulan dağlıların isyanına iştiraki yüzünden, çok azalmıştır. Abazaların sayısı 1881 de 20, 000 olarak tahmin olunmakta idi. ¹⁷⁸

Kabardey (Kabartay) Türkleri

“Kabardeyler Büyük ve Küçük Zelençuk havzalarından Vladikafkaz’a kadar uzanan ve Kuma ile Terek ırmaklarının yukarı kollarının suladıkları geniş bölgede yaşamaktadırlar. Batılarında Besleney ve Abazalar, doğularında Çeçenler, güneylerindeki dağlarda ise Karaçay-Malkar ve Oset halkları yaşamaktadır. Kabile adları ‘Kabarda Tambiy’ adını verdikleri cedlerinin adından gelir. Bu adı Hazar Türkleri’nin ‘Kabar’ boyuna bağlayan tarihçiler de vardır. Feodal sistem ve sosyal tabakalaşma açısından Kafkasya’daki en gelişmiş toplumdurlar. Bölgeleri çeşitli prens soylarının idaresinde Büyük Kabardey ve Küçük Kabardey olarak ikiye ayrılmıştır. ¹⁷⁹

“Tarihen malumdur ki Kaberdeyler Macarlarla birlik ve sekizinci kabile sıfatı ile miladi yedinci asırdan sekizinci asra kadar Taman yarımadası ile Kırım’ın Şimal(Kuzey) taraflarında, Don nehrinin güney havzasında ve Dinyeper’e kadar olan mıntıkada yaşamışlar ve sonra Macarlardan ayrılmışlardır. On dördüncü asırda Karadeniz sahillerini terk ederek (TEREK) nehri vadisine göçmüşlerdi. İşte bu ikamet ve Macarlarla birleşme esnasında Macar Prenslarini, nam vermiş Macar amirlerini taklit ederek Kabardeylerin nüfuzlu askerî amirleri de âsalet

ünvanlarını alarak soyluluk usulünü kabileleri arasında tesis etmişler, sonraları bu soylu tabakasının diğer çerkes kabileleri arasına dağılarak soyluluk usulünü Çerkes kabileleri arasına sokmuşlardır. .”¹⁸⁰ “Onogur İmparatorluğu hükümdarı Kobrat, Atilla’nın oğlu İrnek’in ahfadı idi. Hunlarının 453’den sonra Maeotis’in ötesine çekilen kalıntıları hakkında şunu söyleyebiliriz: Etil (Attila) ve Cengiz Han gibi büyük fatihin ailesini, bozkır göçebeleri çevresinde öylesine bir saygı çevrelemişti ki onlara yönetici ve hükümdar gözüyle bakılıyordu. Onogur kavimleri MS 463’e kadar İç Asyadan Urallara kadar hakimiyet kurmuşlardı. Macarlara müttefik olan Onogurlar, Avar-Sabir mücadelesinde güneye (önce Kuban bölgesine) göç etmişlerdir. Bulgar-Türk menşeli alıntı kelimelerin bir kısmının Onogurcadan Macar diline Kafkasya bölgesinde geçmiş olması ihtimal dahilindedir. Macarlar VI. yy. ortalarında Batı-Türk İmparatorluğu’nun egemenliğine girmişti. Bizans tarih yazarlarının, XI. yy’da bile Macarlardan Türkler diye söz etmesi buradan kaynaklanmaktadır. İlk önce Maeotis’de hüküm sürmüş olan Kobrat (anlamı ;kavmi bir araya topla), VII. yy’ın ilk onlu yıllarında Avarları batıya doğru sürmüş ve Onogur-Bulgarların yönetimi altında bulunan ve Kuban nehrine ve Tuna’ya kadar uzanan Büyük Bulgaristan’ı kurmuştur; Kobrat 642’de öldükten sonra, Hazarların hücumu neticesinde İmparatorluğu parçalanmıştır. Bizanslı yazar Theophanes, İmparatorluğun Kobrat’ın oğulları arasında 5’e bölündüğünü bildiriyor. Oğlunun biri Bayan (zengin) Hazarların(yoldan çıkanlar, gayesiz dolaşanlar) egemenliğini tanıyıp, Moravcsik’in içinde Macarların atalarını gördüğü Onogurların bir parçasıyla Kafkasya bölgesinde kalmıştır. Göçebe kavimlerde, kabileleri arasında yapılan ittifakda başka dili konuşan hâkim kavmin adını almak ve reislerinin hâkim kavmin aile-

178 W. Barthold. a. g. m. , s. 7

179 Ufuk TAVKUL, Kafkasya Gerçeği, (Tavkul 2007: 135)”

180 Jabagi BAJ, Çerkesya’da Sosyal Yaşayış-Adetler, Kafkasya Kültürel Dergi Yayınları, 1969, s. 106.

sinden gelmesi sık sık görülen bir özelliktir. Macarların Bayan yönetimi altında olan kısmında ve Küver'in reisliği altında olan küçük Macar parçasında da bu durumu düşür nebiliriz. Böyle hallerde kabilenin tamamının Onogur, dilinin de Onogurdili olmadığı kendiliğinden anlaşılacaktır. Moravcsik'den aktaracak olursam: "Batıya doğru çekilen Bulgar Türklerinden ayrı olan Macarların ilk hükümdarı, VII. yy. 'daki Bayan'da, sonraki Macar hükümdar ailesinin atası görmemiz gerekir. Macarlar Onogurların çekilmesinden sonra Hazar İmparatorluğu'nun ittifakına dahil oldular ve bu ittifaktan IX. YY. sonuna doğru yurt tutan kavim olarak ayrıldılar. Bu ittifak süresi 200 yılı bulmaktadır.¹⁸¹ "Demek oluyor ki Macarlar VII. yy ortasında Hazar hakimiyeti altına girmişler ve IX. yy ortasında buradan ayrılarak Hazarların bir parçası olan Kabarları (başkaldıranlar) da kendilerine katıp, Levadia ve Etelköz'de kısa süren konaklamadan sonra IX. yy sonunda bugünkü yurtlarına yerleşmişlerdir."¹⁸² Bizans İmparatoru Konstantinos Porphyrogenos'un meşhur eseri De administrando imperio'daki kavim adları eserinde Macar kavimler birliğinde birinci sırada Kabarları zikreder. Hazar Türklerine ait olan bu boyun hazarlara baş kaldırmalarından sonra bir süre Macarlarla birlikte hareket ettiğini ifade eder.¹⁸³ "Türkçe Kökenli Macar Kavim Adları" eserinde Arpad BERTA, belgeleri ile Macar Türk boylarını vermektedir. Çit, Jenö, Kavar (Kabar) gibi boylar Kafkasya tarihi açısından bugün hâlen güncelliğini korumaktadır.

Böylece Hazarların Kabar boyundan ayrılan bazı boy ve ailelerin, Kabar dey halkının prens ve soylular sınıfını oluşturduğunu ve Kabar

adını Kabar dey biçiminde bu kabileye verdiğini düşünülebiliriz. Kabar deyler Kafkasya'da siyasî-sosyal yapı ve örgütlenme açısından oldukça farklı özellikler taşımaktadırlar. Kökenlerini 'Kabarda Tambiy' adlı bir prensle bağlayan Kabar deylerin prens ve soylular tabakasını oluşturan özellikle Hazar-Kabar kökenli boylar oluşturmıştır.¹⁸⁴ Kıpçak hanlarının isimlerinin Kabar deylerle (Kabardinlere) ait olduğu araştırmacıların dikkatini çekmektedir. Kabarlar, Kabardlar ve Koyarlar Hazar kabilelerinden ve Türk'tü.¹⁸⁵ "B. B. İrmuhanov'a göre Çin kaynaklarında geçen kasa, kosa etnonimleri Hazarlara işaret etmektedir. Dunlop, Çin yıllıklarına atıfta bulunarak "Kosa"ların eski Uygurların adı olduğu sonucuna varmıştır. Bretshneider de aynı sonuca vararak "Kosa"ların Türk kökenli bir halk olduğunu belirtmiştir. Hatta İbni Said el-Magribi "Kasa halkı Türk'tür" demektedir. Olcas Süleymanov da sözü edilen dilbilim verilerine dayanarak Kosogları Türk saymaktadır. (Süleymanov O. Az I Ya s. 72)¹⁸⁶ Bizans İmparatorluğu'nun Kuzey Kafkasya'da kendine ait piskoposluğu ve kolonileri vardı. Uzun süre bölge halkıyla ticari ilişkiler kurmuştu. Örneğin İmparator Kostantin Porphyrogenitus (Konstantinos Porphyrogenos), Kasahiya (yani Türkler-Kasoglar-Kazaklar) bölgesini Zihia (Adıge bölgesi)nden ayırmaktadır. Zihilerin Adıgelerin ataları olduğu bilinmektedir. Peki, acaba Kasahiya kimlerin ülkesiydi? Arap coğrafyacısı Mesudi Kafkasya halkları arasında "Kasak"lardan söz etmektedir. Gürcüler ve Osetinler Kabardinlere "Kaşak" ve "Kasak" demektedirler."¹⁸⁷ İmparator Kostantin Porphyrogenitus'un(MS. 952) Kasa-

181 Prof. Dr. Laszlo RASONYI, Tuna Köprüleri, s. 16.

182 Prof. Dr. Laszlo RASONYI, a. g. e. S. 17.

183 Arpad BERTA, Türkçe Kökenli Kavim Adları, s. 18.

184 Ufuk TAVKUL, a. g. e. , s. 78.

185 N M BUDAYEV, a. g. e. , s. 176.

186 N M BUDAYEV, a. g. e. , s. 175.

187 N M BUDAYEV, a. g. e. , s 178.

hiya ve Zihya bölgesini birbirinden ayırması tabii karşılanabilir. O devirde çoğu kez kavimleri oluşturan urukların yaşadığı coğrafyalar ayrı ayrı belirtilmiştir. Aynı İmparator Macar Kavmini oluşturan boyları anlatırken de aynı yolu izlemiştir. Bilindiği gibi Zihia bölgesi için kullanılan Zihya yahut Çiket kelimesi Orhun kitabelerinde bahsi geçen çiklere (Çiğil Türklerine) aittir. Dolayısıyla hem Kasahiya hem de Zihia birbirinden farklı kavimlerin değil, aynı kavmin değişik boylarının oturduğu coğrafyalardır. N. M. Budayev “Kim Bu Çerkesler” isimli eserinde değerli tarihi bilgilere ve sentezlere ulaşmasına rağmen; Çerkes Türkleri Kavramını, sadece Kabartaylara ve Karaçay- Balkarlara ithaf etmektedir. Bu husus da “kıymetli araştırmacının” henüz boy duygusunu aşamadığını göstermektedir.¹⁸⁸

“Tarihi bilgilerin bir halkın genetik hafızasıyla karşılaştırılması da oldukça önemlidir. Karaçaylar, Balkarlar, Kumıklar ve Nogaylar Kabardinleri “Çerkeş” ve “Kabartı” olarak adlandırır. Kabardin folkloru doğrudan Türk kökenli (Kırımli, Nogay ve Kumık vs.) Kabardinlerin zadegan (soylu) geçmişiyle bağlantılıdır.¹⁸⁹ H. Brus’un açıklamalarında şu cümleyi buluyoruz: “Çerkeş Tatarlar Dağıstan’da Tark şehri civarında yaşıyorlar. ” Galomfontibus’un naklettiklerinden de buna bir ilave yapılabilir: “Tatarkasia’da ak ve kara Tarkaslar yaşamaktadır. ” Bu tür taksim Türk halklarında yaygındır: Kara Bolgarlar, Ak Hunlar, Ak Hazarlar, Kara Kumania, Ak Kumania, Ak Nogay, Kara Nogay vs.¹⁹⁰ H. Yahtanigoy ve S. N. Beytuganov’un araştırmalarına göre pek çok Kabardin ailesinin ataları Karaçay, Balkar, Kumık, Nogay ve Kırım’dan gelme idiler. ”Gürcü vakayinamelerinde de bu görüşü teyit eden cümleler buluyoruz.”Doğu Gürcistan ve Tiflis’in Hazar-Bulgar kabilelerince 628’de ele

geçirilmesinden sonra, Gürcistan’da Hun dili kullanılmaya başlandı. ” Bilindiği gibi, Altm Orda’nın çöküşüne kadar Kuzey Kafkasya’da yüzlerce yıl boyunca Türk kökenli halklar kalabalık ve güçlü unsurlardı. Kabardin beylerinin İnal-tegin, Temruk (Türkçe Temir-ok’dan) gibi isimler taşımaları da tesadüfi değildir. (Ok sözcüğü Türkçede okdan başka, nesil, oğul, boy, kabile anlamına da gelmektedir). Dolayısıyla Kabardinlerin armasındaki birleşik ok “birleşik kabileler” anlamındadır ki bu, Türkçe kosok (Kosoglar) demektir. Bir başka deyişle bu sözcük Kabardinler tarafından Türk dilli ataları (Kazak-Kosok-Çerkes)lerden tevarüs edilmiştir. Karaçay-Balkarlarda olmayan kurgana kütük tabut içinde kılıcıyla birlikte defnetme geleneği de böyledir.¹⁹¹

Ubıkh (Ubıh) Türkleri

Heredot, Skyth sözünün Yunan söyleyiş tarzı olduğunu açıklıyor, sözcüğün aslı Çik’tir. Çok eski çağlardan beri Çik isimli bir kavim vardır. Çoğul ekiyle bu kavme Çiget denilmektedir. Yunan dilinde Ç ve C harfi yoktur. Bu yüzden Ç harfi S, C harfi de Z şeklinde teleffuz edilmektedir. Bu sebeple eski Yunanlılar Ubıhleri Ubıhzih olarak ifade etmişlerdir. Heredot devrindeki söyleyiş tarzı ile Skyth olarak geçmiştir. Gelelim bu sözcüğün ve bu halkın tarihi kökenlerine. İskitlerin Orta Asya’nın kuzeyinden, Altayların doğusundan çıkmış bir halk olduğu tarihen sabittir. “Orhun Abideleri’nde Bilge Kağan Yazıtında “Ubıh’lar; “Altı otuz yaşama Çik budun Kırgız birle yağı boldu. Kem geçe Çık taba süledim. Örpete süngüştümüz. Süsün sançtım. Az budunun altım. ” “Otuz altı yaşında Çik kavmi Kırgızlarla birlikte düşman oldu. Yenisey’i geçerek Çik’e doğru ordu sevk ettim. Örpent’de savaştık. Askerini mızrakladım. Az milletini aldım. ” ifadeleri ile geçmek-

188 N M BUDAYEV, a. g. e. , s 185.

189 N M BUDAYEV, a. g. e. , s185.

190 N M BUDAYEV, a. g. e. , s 186.

191 M N BUDAYEV, a. g. e.

tedir. Anlaşıyor ki bu Çik kavmi Yunanca Zih okunan kavmin anayurdundaki kalıntısıdır. Gerçekten de Kırgızlar o zamanlar Yenisey Irmağı'nın kaynak bölgelerindeydiler. Şimdiki gibi Tanrı Dağları ile Issıg Göl arasında değillerdi. D'emek ki bu Çik budunuyla Kırgızlar komşu ve müttefik idi. "Çin'in Kuzey Komşuları" isimli kitapta, Çiğil, türk kavmi olarak geçiyor. Bu sözcük Çik sözünün Çince yazılış tarzı olsa gerek. Kırgızlara kavmi isimlerini söyledikleri gibi Çye-Gli da demektedirler. O zamanki yıllarda, Kırgızlardan kıızısaçlı, yeşil gözlü bir halk diye bahsedilmektedir. Çince-de; "kıızıl" Çi, "halk" Gü demektir. Ancak Çik kavmi ile Kırgızların bu devirde içice olduğu sanılmaktadır. İskit İmparatorluğu, bir kabileler topluluğudur. Asıl çekirdek olan hakim kabile, yani hükümdar soyunun halkı, devlete adını vermiştir. ¹⁹² General Berkok'da eserinde " Ubıkhler (Ubıhlar) kendilerine Cikhı (Çikler) derler. Muhtemeldir ki Yunanlılar (C) harfini (Z) şeklinde telaffuz ettiklerinden Cikhı adı Zikhı olmuştur. Takriben bir asır evvel Cikhı'ler yerlerini terk ederek Karadeniz kenarındaki Tuapse ile Soçi arasında yerleşmişlerdir" der. ¹⁹³ Bizans vesikalarında, Batı Kafkasya bölgesi, Kazahya, Zikhı ve Abask adlarıyla tanımlanmıştır. ¹⁹⁴ Genelde, Kazahya, Kabartayların, Zikhı, adige ve Ubıhların, Abask ise Abazların meskûn olduğu bölgelerdir. Ubıh'lar. Kafkasya'nın Doğu Karadeniz-Soçi yöresinin otokton halkı ve Çerkes'lerin bir bölümüdür. Eski yazarlar, Çerkeslere Sind, Meot, Cik-Ciget adlarını da verirler. Etnik yapılarında İskit, Sarmat, Alan kabileleri de yer alır. 1 Ubıh'lar, eski kaynaklarda Çik veya ciget olarak adlandırılan gruptur. Yukarıda da bahsedildiği gibi Orhun Abidelerinden "Bilge Kağan Abidesi"nin

doğu cephesinde, Çik kavminin Kırgızlarla beraber yaşadığı kayıtlıdır. Araştırmacılar Orhun abidelerinde adı geçen Çik kavminin, Kafkasya'da, Abazaların kuzeyinde, bugünkü Soçi çevresinde oturan Ciget-Ubih'lerle aynı kavim olduğunu belirtirler "Ciget, çikler demektir. -t eki (-lar, -ler) Türkçede kelimeyi çoğul yapmaktadır. ¹⁹⁵ "Kırgızlarla beraber olan ve Orta Asya'da izler bırakan Çiget-Ubihların yaşadığı yerler olarak da Kögmen dağları gösterilir. Kırgızlar, genellikle tarih sahnesine çıkan ilk Türk kavmi olarak kabul edilir. İlk yurtları, Kuzeybatı Moğolistan'ın dağlık ve ormanlık bölgeleridir. Sarışın, yeşil gözlü ve ortadan uzun boylu tipler hâkimdir. Lehçelerinin belirgin özelliklerinin başında, L ve R harflerinden önce İ, U, I harflerini kullanmaları gösterilir. Bu yönleriyle. Anadolu Türkmenleriyle yakın ilgilerinin bulunduğu söylenebilir. ¹⁹⁶

"Sekel Diyarının kuzey kısmında györgen-yi dağları, györgeny suyu, györgeny (oğuzca gürgen demektir) adlı köyler bulunmaktadır. Györgeny'deki yüksek dağlar ile Uz (oğuz) suyu arasındaki sınır bölgenin adı olan Csik adını muhtemelen Oğuz adları arasına alabiliriz. Anlamı sınır demektir. En önemli kriter, adın Oğuz dilleri çevresine, dahil olan sahada ne kadar eski ve nerede görüldüğüdür. Türklerin sınırındaki kögman dağlarında bulunan Çik kavmi eski Türk kitabelerinde geçmektedir. 762de Uygurcada Çik-tutuk görülmektedir. ¹⁹⁷ Bu kavim ile ilgili başka bir Türk yazıtında da şöyle denilmektedir: Şine Uzu Yazıtlarında. . . Moyun-Çur Yazıtları (Uygur) "Ub uruş yıllaka Çik taba yorıdım. İkind ay tort yigirmike ikimde at okudım. " "Sonuçta pars yılında Çiklere karşı sefere çıktım. Ve ikinci ayın yirmidördünde anlaşma oldu. " "Kırgız taba er itmiş. Si

192 Halil ERENOĞLU, a. g. m. , s. 30.

193 General İsmail BERKOK, a. g. e. , s. 141.

194 General İsmail BERKOK, a. g. e. , s. 162.

195 Prof. Dr. Laszlo RASONYI, Tuna Köprüleri, s. 73.

196 Kazım BERZEG, a. g. m. , s. 2.

197 Halil ERENOĞLU, a. g. m. , s. 32.

ata aşkın. Çik ög at uşğının timiş min at aşıkayın timiş. Öküt but kalıda kabışalım timiş. Öz. . . timiş. . . anı. . . su yorıdım. . . tutug başın Çik tapa özen ıtım ökü er tidim. ” —Kırgızlara haber göndermiş. Siz harekete geçin. “Çik kralına karşı egemen olun” demem üzerine, haberciye: “harekete geçelim. Öküt Būd Kalıda buluşalım” dediler. Ordu sürdüm, TUTUK Başta Çik’e gidiş istikametinde vadi boyunca ilerleyerek. Bu yazıttan anlaşılıyor ki, o zamanki Türk devleti şimdiki Moğolistan bölgesindedir. Batıda, İçinde çoğu Türk unsurlar bulunan Çikil’e, yani Çigitler’e (Skyth) savaş açmaktadır. O zamanki İskit yurdunun ağırlığı Secitan (Sakaistan) denilen şimdiki Güney Türkistan’dan saydığımız Kuzey Afganistan’dır. Sakalardan kalma Çikmen yöresi de buradadır. İskitlerin İran, daha doğrusu Pers ilindeki adı Saka’dır. Çünkü İran tarihindeki Sakalarla Herodot’taki İskitlerin tarih maceraları aynıdır. **Her ne hikmetse batılı tarihçilere göre, İskitler bir İran kavmidir. Herodot tarihinde İskitlerin Perslerden farklı, hatta onlara düşman ayrı bir halk olduğu apaçık belirtilmiştir. İran destanlarında Türk-İran savaşları diye uzun ayrıntılarla hikaye edilen savaşlar PERS-SAKA savaşlarıdır.** Droysen tarihinde, İskender’in Sirderya sahillerinde bulunduğu zamana ait şöyle bir kayıt vardır: “Bu arada İskit güruhları hala nehrin karşı sahiline toplanmış halde idiler. Harbe davet eder gibi karşı tarafa ok atıyor, caka satarak gürültü yapıyorlardı. Yabancılar, herhalde İskitlerle harp etmeyi göze alamazlardı. Eğer cesaret ederlerse; Pers korkakları ile Çöloğulları arasındaki farkı öğrenmiş olacaklardı. İskender akıntıyı geçmeye ve onlara hücum etmeye karar verdi, fakat kurbanlar ona hiçte iyi işaret vermediler¹⁹⁸ Von Gabain’in anlamlandırmasına göre, tutuk’un anlamı ‘askeri yönetici’ yani sınır askerî yöneticisidir. Erken devir, Uygurlarında rütbe adı olarak Çik-bilge adı da vardı.

Bugünkü Sovyet atlası, Altay Dağlarının kuzey batısında bulunan Novisibirsk havalisinde Çik köyünü göstermektedir. Çik nehrini ise Ob nehir sisteminde göstermektedir. Türkmenlerin Göklen kabilesinin bir alt sınıfı Çik adını taşımaktadır. Başkırt toprağında da Çik adlı bir dere vardır. Türkiye’de ise Çikhasan adlı bir köy vardır. ¹⁹⁹ ÇİK kavmi kimi zaman İL eki ile ÇİKİL olarak geçmektedir. Yani ÇİK DEVLETİ. Eski İSKİT halklarının Asya coğrafyasındaki izleri bugün bile yaşamaktadır. Altaylarda ÇİKA TAMAN isimli bir dağ, Ortayüz Kazaklarında BAYÇİĞİT isimli bir kabile, Küçükyüz Kazaklarında KİÇİNE ÇİKTİ isimli bir kabile bulunmaktadır. ²⁰⁰ İranlıların Afrasyab, Yunan tarihçilerinin Madova ya da Madiyas, Türklerin ALPERTUNGA dedikleri ünlü SAKA hükümdarının lakabı TUUŞ, Ubih Çigetlerin dilinde; Duğuj -kurt- demektir. Hatta Ubihlerin geçen asırdaki Rus savaşlarında DUĞUJ isimli ünlü bir liderleri vardır. İsimdeki TUGA, belki ikibin yıl önce kurda benzeyen bir hayvandı. İranlılar, belki aşağılama amacıyla SAKALARA- SAK derlermiş. Sak iran dilinde köpek anlamına da geliyor. Eski devirlerde yırtıcı hayvanların totem olması, ayrıntıya girmemize gerek bırakmıyor. BAŞKURTİSTAN’da Çik gölü, BARABA steplerinde Çik nehri, Macaristan’da Çıkıla, Kırım’da Çik köyü, Uyguristan’da Çik-tutuk hep bu eski Saka devletinin coğrafyadaki yadigarlarıdır. “Ç” harfinin “S” okunduğu Yunan diliyle yazılan tarihlerde; Macaristan’da Ziget, Romanya Erdel’de Sekel, Sikület, Kazakların Kerey kabilesinde Sekel oymağı, hep bu İskit halklarının kalıntılarıdır. Çigillerin ongunu aslan. Çigil hükümdarı’na Çigilaslan deniyor. Kendilerini Afrasyab soyundan sayan Selçuk oğullarındaki Aslan yabgu, Alp-Aslan, Kılıç-Aslan unvanları bu eski geleneğin devamı mıdır? Tuğa Tigin (Alpertunga) deki “tuğa” da belki aslan gibi bir yırtıcı hayvandır²⁰¹

198 Halil ERENOĞLU, a. g. m. , s 32.

199 Prof. Dr. Laszlo RASONYI, a. g. e. , s. 47.

200 Halil ERENOĞLU, a. g. m. , s 33.

201 Halil ERENOĞLU, a. g. m. , s. 34.

Karaçay-Malkar (Balkar) Türkleri

Karaçay-Malkarlılara kendi dillerinde ‘Dağ-
lı’ anlamına gelen Kuşha adını veren Kabardey-
ler onları yaşadıkları bölgelere göre Karsağa
Kuşha, Çegem (Şecem) Kuşha ve Balkar Kuşha
olarak adlandırırlardı. Klaproth Kabard’eyle-
rin Karaçay-Malkarlılara Tatar Kuşha adını da
verdiklerini belirtmektedir.²⁰² Adigeler Kara-
çaylılar için Karaşey ve Kuşha, Abhazlar Aka-
raç, Abazalar Karca, Gürcü-Svanlar Mukrçay,
Osetler Asi, Gürcü-Megreller Alani adlarını
kullanırlar. Gürcüler de onlara Karaçiolı der-
ler. Malkarlılar için Gürcüler Basiyani, Gürcü-
Svanlar Sabir, Abhazlar Azuho, Osetler Asson,
Kabardeyler Balkar ve Kuşha adlarını kullanırlar.²⁰³ Karaçay-Malkar (Balkar) Türkleri, Kuzey
Kafkasya bölgesinin batı ve orta kısımlarında,
Kuban ırmağının başladığı bölgede, Elbrus da-
ğının [Mingitav] doğu ve batısındaki dağlık
arazilerde ve derin vadilerde yaşamaktadırlar.
²⁰⁴Karaçaylılar Elbruz Dağı’nın batı eteklerin-
de, Kuban ırmağı’nın kaynak havzasında yer
alan Hurzuk, Uçkulan, Kart Curt köyleri ile,
daha batıdaki Duvut, Teberdi, Morh, Ishavat,
Urup, Laba ırmaklarının yukarı kısımların-
da yer alan köylerde yaşarlar. Mara, Cögetey,
Zelençuk vadilerinde de Karaçay köyleri yer
almaktadır. Malkarlılar Elbruz Dağı’nın doğu
eteklerindeki Bashan vadisi ile daha doğuya
doğru yer alan Çegem, Holam-Bızmgı ve Mal-
kar (Çerek) vadilerinin yukarı kısımları ile
Köndelen, Aksuv, Hasaniya, Kaşha Tav, Kara-
suv, Gerpegej köylerinde yaşamaktadırlar.²⁰⁵
Karaçay-Malkar Türkleri, Kafkasya’nın yer-
li Turanî boylarındandır. Karadeniz Kuzeyi
ve Kafkasya’da yaşamış Kimmer, İskit, Hun,
Avar, Bulgar, Alan, Hazar, Kıpçak gibi ön-Türk
ve eski Türk kavimlerinin bakiyesidirler. “Ka-
raçay ve Malkar / Balkar isimleri eski Kafkasya

Bulgarlarından gelmektedir. MÖ. II. yy. ’a ait
Ermeni kaynaklarında “Kafkasya dağlarında
Bulgar toprakları” ibaresi geçmektedir. Arap
müellifi İbn-Rusta (X. yy.) Gürcüstan’ın uzak
sınır boylarında “Tavlu As” kabilelerinin yaşı-
dıklarını zikretmiştir. “Tavlu As” yani Dağlı
As adı, Karaçay-Malkarlıların kendilerine ver-
dikleri isimdir. Geçmişin ve yüzyılımızın ta-
nınmış alimlerinden Bizanslı Menandre, G. A.
Kokiev, vs. eserlerinde romalıların kullandık-
ları en büyük ticaret yollarından birinin Kuma
ırmağı boyunca, Minitav’un yanından Karaçay
ve Kolkidia’dan geçmekte olduğunu, yolun bu
kısımına “Horuçon” denildiğini ve bu ismin
Karaçay isminden alındığını yazmaktadırlar.
Bilim adamı P. Butkov’un yazılarının tetkikin-
de ise X. yy. ’da bile bugünkü Malkar toprak-
larının şimalinde Malkarlıların yaşadıklarının
kaydedildiği görülür.²⁰⁶

1395/96 yılının cihangiri Timur’un vakanü-
visleri Karaçaylılar ile Malkarlılara “As” adını
vermişler ve bunlara karşı sürdürülen tedip
hareketini anlatmışlardır. Yakın zamana ka-
dar Karaçay-Malkarlıların yakın komşuları
olan Osetinler onlara “Aslar” diyorlardı. Eski
dönemlerden XIV. yy. ’a kadar, yazılı belgeler-
de Karaçay-Malkarlılara Aslar, Bulgarlar, Kara
çerkesler, Tavlu aslar denildiği bilinmektedir.
XIV. yy. ve sonraki dönemlere ait Gürcü kay-
naklarında Malkarlılara Basianlar, Malkar
yurduna da Basiania denilmiştir. Bu ismin ya-
zılı olarak ilk kullanılışına Tshavat Haç’nda
(Altın Haç) rastlıyoruz. Sözü geçen haçın
üzerinde, Aristav Riziya Kvenipneve-li isimli
birinin Basiania’da tutsak edildiği ve Ksansk
boğazında yer alan Tshavat köyündeki Spasski
kilisesinde toplanan fidye ile kurtarıldığı ya-
zılmaktadır. 1745 yılında, coğrafyacı ve tarih-
çi oian Gürcü prensi Vahuşti’nin bir yazısında

202 Ufuk TAVKUL, a. g. e. , s. 150-151.

203 Ufuk TAVKUL, a. g. e. , s. 150-151. (Miziyevev 1991:135).

204 Adilhan Adiloğlu, Karaçay-Malkar Türklerinde Nart Destanları, Yeni Türkiye Dergisi, Sayı: 15, Ankara, 1997.

205 Ufuk TAVKUL, a. g. e. , s. 150-151.

206 MIZILANI İSMAİL NEVRUZ Karaçay-Malkar Halkının Tarihçesi. Birleşik Kafkasya dergisi, yıl 5, 1999, sayı 19.

Basiania'dan ve Basianialıların yaşantısından bahsedilmektedir. Basiani adı eski bir Hazar kabilesinin adı olan Basa sözcüğünün sonuna gürcüce "ani" çokluk eki getirilerek oluşturulmuştur. 1629 yılında, Terski bölgesi komutanı İ. A. Daşkov Moskova'ya bir mektup göndermiştir. Bu mektupta Maikar/Balkar topraklarında gümüş madeni yatakları bulunduğu kaydedilmiştir. O günden beri Malkar halkının adı Rus belgelerinde hep Balkar olarak geçmiştir. 1639'da Rusya'dan Güncüstan'a gitmek üzere bir elçilik heyeti yola çıkmıştır. Heyet Pavel Zahariev, Fedot Elçin ve Födör Bajenev¹ den oluşuyordu. Bunlar şimdiki Tırna-vuz kasabasının yakınlarında bulunan Elcurt köyünde, Karaçay asilzadelerinden Kınm-şavhallar'ın evlerinde konaklamışlardır. Yine 1643 yılında Terski bölgesi komutanlarından M. P. Valinski'nin bir raporunda Balkar kabaklarından (köylerinden) bahsedilmiştir. 1651 yılında ise N. S. Toloçanov ve A. İ. Yevlev'den oluşan bir başka Rus elçilik heyeti de Gür-cüstan'a giderken Malkar asilzadelerinden Aydabollar'ın evlerinde iki hafta konuk olmuşlardır. Ayrıca avrupalı ve Rus bilim adamlarının ve seyyahlarının 1622, 1743, 1747, 1753, 1760, 1778, 1779, 1793, 1794, 1807, ve 1808 yıllarında yazmış oldukları eserlerde Kara-çay-Malkarlılardan da bahsedilmiştir. Bilim adamı Kupier 1828'de kaleme aldığı eserinde kara-çaylıları Çerkeş adıyla nitelemiştir. Keza 1639 ve 1692 yıllarında Gürcü ve avrupalı seyyahlar gezi notlarında Karaçay-Malkarlılar'dan Dağlı Çerkesler diye zikretmişlerdir.²⁰⁷ Çok eski zamanlardan beri Kuzey Kafkasya'nın dağlık bölgelerinde yaşayan Karaçay-Malkar Türkleri, yakın zamana kadar Ruslar tarafından "Tatar" veya "Dağlı Tatar" adlarıyla anılmaktaydı. Komşu Kafkas halkları ise, Karaçay-Malkarlılara çoğunlukla "Dağlı" adını veriyorlardı. Karaçay-Malkarlılar da kendilerine müşterek ad olarak "Tavlu" [Dağlı] adını vermişlerdi. "Karaçay" sözü; Karaçaylıların efsanevi atası olan

"Karça"dan miras kalmıştır. "Malkar" sözü ise; milli kimlik olarak ilk önce sadece Malkar vadisinde yaşayanlar için kullanılıyordu. 1864 yılında Kuzey Kafkasya'nın Rusların eline geçmesinden sonra; Bızıngı, Çegem, Holam ve Baksan vadilerinde yaşayanlar için de Malkar sözü milli kimlik olarak kullanılmaya başlanmıştır. Tarihte "Kavimler Kapısı" adıyla anılan Kuzey Kafkasya bölgesinde; Hun-Bulgar, Hazar, Alan ve Kıpçak gibi Türk kavimleri yüzyıllarca hakimiyet kurmuşlardır. Uzun yıllar bu bölgede hükümlanlık süren bu eski Türk kavimlerinin izlerini tabii olarak Kara-çay-Malkar Türklerinde görmekteyiz. Bununla birlikte yüzyıllar öncesinden itibaren Kuzey Kafkasya'nın yerli halklarıyla karşılıklı kültürleşme sonucunda Karaçay-Malkar Türkleri kendilerine has bir kültür oluşturmuşlar; bir yandan Türklük kültürü, bir yandan da Kuzey Kafkasya ortak kültür dairesi içerisine dahil olmuşlardır.²⁰⁸ Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bölgede başlayan milliyetçilik ruhunun tekrar canlanması, Karaçay-Malkar Türklerini de derinden etkilemiştir. Bu çerçevede Karaçay-Malkarlı tarihçi ve bilim adamları büyük bir şevkle tarihi köklerini Türklük temellerinde araştırmaya başlamışlardır. Bu çalışmaların en önemlilerinden birisi de, son yıllarda Kuzey Kafkasya'da Karaçay-Malkar Türklerinin yaşadığı bölgelerde bulunan runik harfli yazıtların çözümleme çalışmalarıdır. Bu çalışmaların tamamlanmasından sonra bu yazıtların Hunların bir kolu olan Kuban Bulgar Türklerine ait olduğu ve 4'üncü veya 5'inci yüzyıllar arasında yazıldığı saptanmıştır. Bu yazıtların Yenisey ve Orhon yazıtlarından çok daha önce yazılmış olmaları dikkat çekicidir. Bu konudaki çalışmalarıyla tanınan Karaçaylı bilim adamı Soslanbek Bayçora, "Avrupadaki Eski Türk Yazıtları" adlı kitabında, Kuban Bulgar yazıtlarını açıklamalı olarak vermiştir. Soslanbek Bayçora, Kuban Bulgar metinlerin-

207 MIZILANI İSMAİL, a. g. m. , s. 4.

208 Adilhan Adiloğlu, a. g. m.

den yola çıkarak bir alfabe sistemi ortaya çıkarmış; Yenisey, Orhon, Tuna Bulgar ve İdil [Volga] Bulgar yazıtlarıyla karşılaştırmalı bir alfabe çizelgesi hazırlamıştır. Soslanbek Bayçora, Kuban Bulgar metinlerindeki harflerin, Orhon yazıtlarındaki harflere çok benzediğini ancak Kuban Bulgar metinlerinin çok daha önce oluşmuş bir yazı sistemine ait harflerle yazıldığını ileri sürmektedir. Burada önemli olan ilk husus, Karaçay-Malkar Türklerinin yaşadığı bölgede bulunan ve Hun-Bulgar Türklerine ait olduğu anlaşılan bu yazıtların aynı zamanda en eski Türk yazıtlarından olduğu, en azından Yenisey ve Orhon yazıtlarından çok daha eski olmalarıdır. İkinci önemli husus ise, Kuban Bulgar yazıtlarında yer alan birçok eski Türkçe kelimenin halen Karaçay-Malkar Türkçesinde yaşadığı ve diğer Kıpçak dil gruplarında bu kelimelerin bulunmayışıdır. Buradan hareketle Kuban Bulgar yazıtlarını, Karaçay-Malkar Türklerinin ilk yazılı metinleri olduğunu söyleyebiliriz. Ancak, belirtilmesi gereken başka bir önemli husus ise, Kuban Bulgar yazıtlarının yazıldığı [M. S. 4-5'inci yy.] dönem ile 18'inci yüzyıl arasındaki dönemlerde Karaçay-Malkar Türklerine ait herhangi bir yazılı metin bulunamamıştır. Bu dönemlere ait yazılı metinler varsa da Sovyetler Birliği döneminde Türkoloji alanındaki çalışmaların tek yönlülüğü ve bu konudaki derin çalışmaların sürekli engellenmesi, bu konunun karanlıkta kalmasına sebep olmuştur.²⁰⁹ Yakın zamana kadar hayvancılığa dayalı yarı göçebe hayatı yaşayan Karaçay-Malkar Türklerinin yazılı edebiyatı çok geç başlamıştır. Henüz 18'inci yüzyıl sonlarında İslam dinini kabul etmeye başlayan Karaçay-Malkar Türkleri, İslam'ı kabul etmeleriyle birlikte Arap harflerini de kullanmaya başladılar. Bunun ilk örneklerini mezar taşlarına yazılan kısa metin-ciklerde ve töre ile ilgili işlerin yazıldığı "Töre-taş"larında görmekteyiz. Edebi metin olarak

ilk örnek ise Yusuf Haçir'in Karaçay Türkçesiyle ve Arap harfleriyle yazmış olduğu dini manzumelerdir. Bütün Türk boyları gibi, Karaçay-Malkar Türkleri de çok zengin bir sözlü edebiyat geleneğine sahiptir. Nart destanları ve efsaneleri, masallar, eski halk şarkıları, atasözleri, bilmeceler gibi kültür ürünleri kuşaktan kuşağa aktararak yüzyıllarca korunmuştur. Öte yandan, bu sözlü gelenek ürünleri gerçek anlamda ancak 1917 Bolşevik ihtilalinden ve Sovyet rejiminin yerleşmesinden sonra yazıya geçirilebilmiştir.²¹⁰

DAĞISTAN

Dağıstan, Kafkasya'nın doğu bölgesini teşkil eden toprak parçasına verilen bir addır. Hazar Denizi ile Karadeniz arasını kaplayan Kafkas dağlarının hemen yarısı Dağıstan sınırları içine girmektedir. Kafkasya'ya ait efsane ve olayların bir Çoğu Dağıstan'la ilgilidir. İnsanoğlunun beşiği ve vatanı olduğu söylenen Kafkasya'ya bu ismin kimler tarafından ve ne zaman verildiği kesin olarak bilinmemekte, bu hususta ileri sürülen fikirler birer rivayet olarak kalmaktadır. Birinci rivayete göre bu isim "Kafkas" adlı bir iskit çobanının adına nisbetle verilmiştir. Başka bir rivayet de şudur: Kafkas ismi Farsçada "dağ" mânasına gelen "kûh" ile eski Türkçede "beyaz" mânasına gelen "kas" kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiştir.²¹¹

Üzerinde durmak istediğimiz bir noktayı da bu vesile ile kaydetmek isteriz: Hâlen Dağıstan'da Samur Nehri havzasında yalçın bir tepe üzerinde "Kafkas" adında bir köy bulunmaktadır. "Lek = "Gazi-kumuk" lehçesinde "kavka", Dargilehçesinde "karka", kaya anlamına gelmektedir. Avar lehçesinde de "göh", tepe demektir. Böylece Kafkas adı, Lezgi dilinde "Kasların Dağı" mânasına gelmektedir.

209 Adilhan Adiloğlu, a. g. m.

210 Adilhan Adiloğlu, a. g. m.

211 Şerafeddin EREL, Dağıstan ve Dağıstanlılar, s. 1.

Dağıstan adı : Romalıların Albanya dedikleri bu ülkeye, eski İslâm eserlerinde “Cebeli Kaf = Kaf dağı”, “Cebel-ül Elsine = Lisanlar dağı”, “Cebel-i Memleket-ül Etrak = Türk ülkesinin dağı”, “Ce-bel-i Kubç = Kubaçlıların dağı”, “Cebel-i Lan = Alanların dağı”, “Bab-ül Ebvab — Kapılar kapısı” adlarının verildiğini görüyoruz. Dağıstan adına gelince: Kafkasya’nın takriben üçte birini teşkil eden bölgeye verilmiş olan bu isim hakkında kesin bir bilgimiz yoktur. Bazı Osmanlı kaynaklarına göre Hazar Denizi doğusunda yaşamış “Dak Kavmi” ne nisbetle bu adı almıştır? Şerafeddin Erel’e göre: Türkler, dağlık bir yer olan Dağıstan’a “dağ” kelimesine farsça yer anlamına gelen “stan” takısını ekleyerek bu ismi vermişlerdir. İslâm Ansiklopedisi’ ise : “Fihakika Türkistan, Moğolistan, Çerkezistan gibi kavmi bir mefhumu değil de ormanlık, göllük kabilinden alelumum dağlık veya dağlar ülkesi gibi coğrafi ve topoğrafik bir mâna ifade eden Dağıstan, ülke mânasına delâlet eden yegâne bir tâbirdir” demektedir. Çeşitli dil ve lehçelerle konuşan kavimlerin yaşadığı bu ülkeye gerek birliğin ifadesi ve gerek büyük kısmının dağlık oluşu bakımından bu isim daha uygun düşmektedir. Türkistan gibi Dağıstan adı da Türklüğün hissiyatını okşamaktadır. Şurasını da kayıt ve ilâve edelim ki Osmanlı müellifleri bu adı bazan “t”, bazan da “d” harfi ile “Tâğıstan” veya “Dağıstan” şeklinde yazagelmişlerdir. Fakat halk bu adı “Dağıstan” ve “Dağustan” olarak telâffuz etmektedir. ²¹²Dağıstan’da tarihten önceki çağlarda insanların yaşadıklarına dair izler bulunduğu gibi hayatın ilk olarak Dağıstan’da başlamış olduğuna dair rivayetler de vardır. Yapılan arkeolojik araştırmalar neticesinde Dağıstan’ın taş, cilâlı taş ve maden devirlerini geçirdiğini, elde edilen buluntu ve kalıntılardan öğreniyoruz.

Eski çağlardan beri insanları ilgilendiren Nuh (A. S.) nazariyesinin izahlarına göre bugünkü insanlar, Kafkas’ın güneyinde Ağrı tepesi üzerinde karaya oturan gemide bulunan Nuh’un üç oğlu Ham, Sam ve Yafes’ten türemişlerdir. Yafes’in yedi oğlundan birinin adı Türk olup bunun nesli Dağıstan’da çoğalarak buradan doğuya doğru yayılmış olduklarına dair kayıtlara da tarihlerde rastlamaktayız. Dağıstan’ın eski yerlilerinin Kafkas ırkı denilen beyaz ırkın numunelerinden olduğunu söyleyen bilginler çoğunluğu teşkil etmektedir. Profesör Marr, bugün’ Dağıstan’da yaşayan Lezgi-Çeçen grubu-nun Kafkas yafetiklerinden olduklarını söylemektedir. Profesör Rasonyi ise Kafkasya’da yaşayan Lezgi, Avar ve Gürcü’leri Türk ırkının güzel örnekleri olarak göstermiştir. ²¹³

Lezgi Türkleri

Lek ismi, Derbent’ten Gürcistan’a kadar olan topraklarda hüküm sürmüş bulunan Targomas ile vefatında yerine geçen oğlu Likos’tan gelmektedir. Heredot, İskit kral ailesinden bahsederken Likos adlı bir prensin ismini zikreder. Eski isimleri Legge ve Gele olan Lezgilerden Strabon “Leges”, Lâtin müellifleri “Legea”, Arap müellifleri “Lekz”, Persler “Lekzan” diye bahsetmişlerdir. Gürcüler bunlara “Leki”, Ruslar da “Lezgin” demektedirler. Asya menşelolan ve bugünkü Dağıstan’lılar camiasını teşkil eden kabilelerin nüvesi sayılan Lezgiler, birçok akınlara uğramış olmalarına rağmen bugünkü yerlerinde mevcudiyetlerini muhafaza edebilmek kudretini göstermişlerdir. Profesör Zeki Velidî Togan “Umumi Türk Tarihine Giriş” adlı eserinde : “Derbent ile Şirvan arasında yerleşen her nevi Hazar ve Kıpçak unsurları zaman geçtikçe yerli ahali ile karışarak hep Lezgi oluyorlardı. Türk unsurlarını mütemediyen kendi muhitinde eriten Lezgiler de Tuna havzasında-

212 Şerafeddin EREL, a. g. e. , s. 2.

213 Prof. Dr. Laszlo RASONYI. A. g. e. , s. 19.

ki Macarlar gibi damarlarında her şeyden çok Türk kanı akan bir unsur olmuştur» demekle bu hususu kayıt ve tesbit etmiştir²¹⁴ Sonradan İran, Volga üzerinden gelmeye başlayan Kıpçak ve Selçuklu Türklerinin, yani Oğuz boylarının batıya doğru yayılan dalgası, Dağıstan'da büyük bir tesir yapmıştır. Osmanlıların, Timuruların, Ak ve Karakoyunlularla Safevilerin kurdukları büyük Türk devletleri de Dağıstan'da büyük değişikliklere sebeb olmuştur. Eskiden yabancı unsurları benliklerinde eriten Lezgiler, bundan sonra bu eritme kudretini kaybetmekle kalmamışlar, bilhassa Hazar Denizi kıyılarıyla Şeki, Şirvan ve Zakatala bölgelerinde yaşayanlar kendi dillerini bırakarak türkçe konuşmaya başlamışlar, benliklerini Türklük bünyesi içinde eriterek tamamen türkleşmişlerdir. Bugün bu mıntakalarda hâkim olan dil türkçedir ve bu hâkimiyet, gittikçe de kuvvetlenmektedir.²¹⁵

Lezgi karakteri: Lezgilerin; çok cesur, muharip, aynı zamanda vefakâr, sözlerine sadık, ilmi ve âlimleri seven, misafirperver, vücut yapıları itibariyle mütenâsip, iri gözlü, kestane saçlı, güzel yüzlü, tab'an çok müstait, üstün bir zekâyâ sahip, kanaatkar, zorluklara dayanıklı ve uzun ömürlü olduklarında dünya bilginleri müttefiktir³⁷. Malte Brun, Lezgilerin uzun ömürlü olmalarında az ve temiz gıda ile iktifa etmelerinin ve teneffüs ettikleri havanın çok sâf oluşunun başlıca sebep olduğunu kaydettikten sonra: "Eğer Lezgi, savaşta ölmemiş ise, öleceğini hissedince ailesi efradını yatağının etrafına toplar, servetinin yerini onlara bildirdikten sonra gülümseyerek ruhunu teslim eder" der. Lezgi kadınlarının da güzellikleri bütün dünyaca meşhurdur ve erkekleri gibi cecurdurlar.²¹⁶

Büyük Hazar Devleti Federasyonuna ayrı ayrı isimler altında dâhil bulunan Lezgi hükümetleri, Federasyonun en kuvvetli üyelerinden di. Hazar hakanlarının İdil'e (Volga) çekilmelerinden sonra da Lezgiler, müstakil krallıklar ve cumhuriyetler halinde idare olunmuşlardır. Sâsânî ve Arap kaynaklarında "Tabasaran-şah", "Tumanşah", "Sahib-üs Serir", "Melik-ül-Lekz", "Emir-üs-Sur" gibi unvanlarla isimlendirilen krallıklara muvazi olarak kimseye tabi bulunmıyan Zirhgiran, Kumuk vesaire gibi kendi cemiyetleri tarafından idare edilen topluluklar da mevcuttu.²¹⁷

Çeçen-İnguş Türkleri

Doğu Kafkaslarda, Terek ırmağının kolları olan Sunja ve Argun ırmaklarının suladığı bölgede yaşayan Çeçen-İnguşlar, doğuda Dağıstan halkları, güneyde Gürcüler, batıda Oset ve Kabardeyler ile komşudurlar. Kuzeylerindeki düzlüklerde çeşitli Nogay toplulukları ve Kazaklar yer alır. Çeçen, inguş ve Tuş olmak üzere üç gruba ayrılan bu halk kendilerini topluca Vaynah olarak adlandırır. Çeçenler kendilerine Nohçu, İnguşlar Galgay, Tuşlar ise Batsoy derler. Kumuklar Çeçenlere Miçigiş, Avarlar Burtel, Kabardeyler Şeşen, Karaçay-Malkarlılar Çeçen adını verirler. Çeçen kelimesi Karaçay-Malkar dilinde 'becerikli, ağız laf yapan' anlamlarına gelmektedir. Tuşlar Kafkas dağlarının güney yamaçlarında Gürcistan'da yaşamaktadırlar ve Gürcüleştirmişlerdir.²¹⁸ İskitler (Saka) : Eski çağlarda Dağıstan'ın kuzey bölgelerinden hareketle Küçük Asya'ya geçen İskitlerin (Masaget) Dağıstan'da esaslı izler bıraktıkları görülmektedir. Bugün burada yaşayan Çeçenlere verilen "Miçigiş"adının Masaget'ten başka bir şey olmadığı aşikârdır.²¹⁹ Kültür ve gelenek bakımından Kumuk ve Avarlar ile büyük bir

214 Şerafeddin EREL, s. g. e. , s. 17. Umumi Türk Tarihine Giriş, Zeki Velidi Togan, cilt 1, sayfa 441

215 Şerafeddin EREL, s. g. e. , s. 19.

216 Şerafeddin EREL, s. g. e. , s. 19.

217 Şerafeddin EREL, s. g. e. , s. 20.

218 Ufuk TAVKUL, a. g. e. , s. 170.

219 Şerafeddin Erel, a. g. e. , s. 30

benzerlik gösteren Çeçen-İnguşlar, Oset ve Kabardeylerin âdet ve geleneklerinden de etkilenmişler (Klaproth 1814: 349), bu bölgede uzun süre hâkimiyet kuran Hazar, Alan, Kıpçak gibi Türk kavimlerinden pekçok kültürel özellikler almışlardır. Özellikle ev eşyası, savaş âletleri ve süs eşyaları konusunda Alanlardan çok yararlanmışlardır. ²²⁰ M. S. 555'te Göktürk hakimiyetini kabul etmeyip batıya göçen Avarlar, İdil bölgesindeki Oğuzlara ulaşmış, sonra, UTUGUR boylarını da önüne katarak Kuzey Kafkasya'nın Alan bölgesinde görülmüşlerdir. Alanlar, bugün Rusların diliyle OSETİNLER olarak bilinen İSKİT bakiyesi, orta Kafkas bölgesine yerleşmiş bir topluluktur. Avarlar M. S. 558'de bu Alan bölgesinden Bizans'a elçi heyeti gönderip ilişki kurmak istemişlerdir. Bu arada Avar ve Cücen halkının bu bölgede yerleşmeye başladığı anlaşıyor. Avarların büyük bölümü, yeni bir Hun rüzgârı estirerek Karadeniz'in kuzeyini geçmiş ve Avrupa'da üç yüzyıla yakın hüküm sürecektir. AVAR İMPARATORLUĞU'nu kurmuşlardır. ²²¹ Çeçenlerin dillerinde kendilerine Nohçu demelerine karşılık, onlara yabancıların verdiği Çeçen adının kökeni konusunda çeşitli görüşler vardır. Bunlardan biri, Karaçay-Malkar dili ile birlikte Türk dillerinin Kıpçak grubuna giren dillerde konuşan Kırgız, Tatar, Başkurt, Kazak gibi Türk halklarının dillerinde bulunan 'çeçen' (güzel konuşan, ağzı laf yapan, söz ustası) sözünün bu halka etnik bir isim olarak verilmiş olabileceğidir. Bir diğer görüşe göre Çeçen adı Argun ırmağı kıyılarında bulunan Çaçanı köyünün adından gelmektedir. ²²² M. S. 558'de Alanlar ile temastan sonra bölgede kalan Cücen ve Avar Halkı'nın yurt tutmak için dağlara yerleştiği anlaşıyor. Çünkü, Göktürk kağanı İstemi Kağan peşlerinden gelmiş, üstelik Bizans'a baskı olsun diye Kırım Bosbo-

rus'unu (Kerç Boğazı) zaptetmiştir. (M. S. 576) Amaç Avarların barındırılmasını önlemek. İstemi Han baskısı o derece tehdiye çevirmişti, Bizans elçilerine Kafkas geçitlerinden haberdar olduğunu bildirmiştir. Göktürk kağanının baskısı ile Asya Avar ve Cücenleri belki Alanlar ile de savaşarak kendilerini dağlara atmış olmalıdır. Çünkü Dağıstan; çıplak ve ormansız, yaşama şartları çok ağır, fakat sığınak olarak koruyucu bir ülke. Çin sınırından gelenlerin, yaşanır ormanlık bugünkü Çeçenistan'ı seçmelerinin ayrıntısı bilgimiz dışındadır. Cücen ve Avarlar arasındaki fark Kırgız ve Kazak gibi boy farkından başka bir anlam taşımaz. Bu iki halkın kökeni aynıdır. Bu Cücen sözü ilk defa 7. asırda yaşayan bir Ermeni coğrafyacının kitabında ÇEÇEN ve İNGUŞ olarak geçer. İnguşlar da bir Çeçen halkıdır. Artık Ju Jan; gederek Cücen, sonra da Çeçen olmuştur. Avarlar ise Bizanslılara göre UAR, Lâtinlere göre AVARİ, AVARİS, slavlara göre ABRİ, ABRE şekline dönüşmüştür. Ayrıca Avarlar 2. bir hun dalgası sayıldığından, HUNNİ diye yazılmıştır. Özellikle Osetler bölgesine yakın yerleşen Çeçen ve İnguşlar Alanlarla, daha doğuya yerleşen Avarlar da Lezgilerle karışıp; genelde yerli dili ağırlıklı Kafkas Avar ve Çeçenleri'ni oluşturmuşlardır. ²²³ Rus kaynaklarında Çeçen adına ilk kez 1708 yılında Kalmuk Hanı Ayuki ile Kazan ve Astrahan Vali Yardımcısı Pierre Apraksine arasında imzalanan bir anlaşmada rastlanır. Bu anlaşmada, Çeçenlerin ve Nogay Tatarlarının Volga (İdil) içlerinde bulunan köylere saldırımlarına ve kendi topraklarına baskın yapmalarına Kalmuk-lann engel olması öngörülmektedir. ²²⁴ Gürcüler vasıtasıyla aralarında Hıristiyanlık inancı yayılan Çeçen-İnguşlar 17. yüzyıl ortalarından itibaren Dağıstanlılar vasıtasıyla İslâmiyetle tanışmışlardır. Bugün İslâmiyetin

220 Ufuk TAVKUL, a. g. e. , s. 170.

221 Halil Ekrem ERENOĞLU, Kuzey Kafkasya'da Türk-Moğol İzleri, Birleşik Kafkasya, sayı: 3, 1995. , s. 36.

222 Ufuk TAVKUL, a. g. e. S. 172.

223 Halil Ekrem ERENOĞLU, a. g. m. , s. 36.

224 Ufuk TAVKUL, a. g. e. , s. 172.

Şafi mezhebine mensupturlar.²²⁵ Çeçen-İnguşlar ‘tukum’ adı verilen kabilelere ve ‘tayp’ adı verilen soy ve klanlara ayrılmışlardır. Bu soylar arasında sürekli savaşlar ve kan davaları süregelmıştır. Çeçen-İnguş toplumunda tayplar geleneklerin koruyucusu olarak kabul edilmişlerdir. ‘Tayp âdetlerin kalesidir’ anlamındaki bir Çeçen atasözü, toplumsal yapı içinde taypların önemini vurgulamaktadır. 1807 yılında Kumbaley ve Assa ırmaklarının vadilerinde yaşayan Inguşlar arasında gözlemlerde bulunan J. Klaproth, onların karakterleri, hayat tarzları, âdet ve gelenekleriyle ilgili şunları söylemektedir: “İnguşlar diğer Kafkasyalılar gibi giyinirler ama kıyafetleri ve silâhları daha kalitelidir. Komşuları arasında kalkan kullanmayı hâlâ unutmayan tek halktırlar. Ahşaptan yapılan ve deriyle kaplanan bu kalkanlar oval demir şeritlerle güçlendirilmiştir. Kısa ve sert mızrakları yalnız savunmada kullanılmaz, fakat sivri ucu toprağa saplandığında arkasındaki çatalları tüfeğe destek sağlamaya yarar ve böylece daha iyi nişan alabilirler. Dağlıların yaptıklarının aksine, çoğu zaman at sırtında savaşır ve kalkanlarını takdire değer bir hünerle kullanırlar. Gurur kırıcı bir sıfat onlar için en büyük hakaret kabul edilir ve bunu söyleyen çoğunlukla hayatıyla öder.²²⁶ Çarpışmalarında tehlikeli bir biçimde yaralanacakları beklenirken, kılıç darbelerini büyük bir maharetle bertaraf ederler, ancak çok küçük yaralanmalara maruz kalırlar. Çoğu önemsiz durumlarda kılıç kullanırlar, ancak kan dökerek intikam almak ya da düşmanı geri püskürtmek gibi çok ihtiyaç duyduklarında ateşli silâhlara baş vururlar. Halk arasındaki sosyal ilişkiler zenginlikleri ya da ailelerinin itibarı sayesinde ayrıcalık kazanmış yaşlılar tarafından takip edilir. Yemeğe daima önce ailenin en yaşlıları otururlar ve kendile-

rinden sonra geleceklere yeteri kadar bol yemek bırakırlar. En son çocuklar yemeğe otururlar. Zayıf fakat iyi gelişmiş, çevik, güçlü ve yorulmak bilmez bir yapıya sahiptirler. Özgürlük, vahşilik ve vakar bakışlarında ifadesini bulur. Mizaç olarak çabuk parlayıp sönerler. Bütün hırslarını ve öfkelerini gizlemeden sergilerler. Hayatı küçük görmeyi bir meziyet sayarlar ve en küçük bir korku belirtisini büyük bir kusur kabul ederler. Avcılık, savaş ve çapulculuk İnğuş gençlerinin en itibar ettikleri uğraşlar sayılırlar. İhtiyaçtan çok şöhrat için adam soyarlar. Kanunlara ve bir hükme tabi olma durumuna tamamen yabancıdırlar. Bütün işlerinde eski geleneklere göre idare edilirler. Bir baba oğlunu, kendisini savunabilecek yaşa gelir gelmez silâhlendirir ve sonra onu kaderi ve hevesleri ile baş başa bırakır.²²⁷

18-19. yüzyıllardaki Kafkas-Rus savaşlarında Dağıstanlı ünlü komutan İmam Şamil’in direniş ordusunun en önemli ve faal unsurunu oluşturan Çeçenler, bu savaşlar sırasında Ruslara saldıkları korku sebebiyle pek çok Rus gezgin ve araştırmacının kendileri hakkında önyargılı fikirlerle hareket etmelerine de yol açmışlardır.²²⁸ Çeçenler günümüzde Rusya Federasyonu içinde yer alan Çeçen Cumhuriyeti’nin adını İçkerya olarak değiştirmişlerdir. İçker-ya adı Türkçe kökenlidir ve Çeçenlerin komşusu Kumukların Doğu Çeçenistan’a verdikleri ‘iç ülke-içeri ülke’ anlamındaki içkerya¹⁷ sözünden gelmektedir. İçkeri kelimesi ‘içeri’ anlamında günümüzde Kumuk ve Karaçay-Malkar dillerinde kullanılan bir sözdür.²²⁹ Karaçay-Malkar dilinde yiğit, kahraman, güçlü, kuvvetli, pehlivan yapılı’ anlamlarına gelen ‘tulpar’ sözü metatez yoluyla ‘turpal’ biçiminde dönüşerek Çeçen diline geçmiştir. Aynı kelime Karaçay-Malkar dilinden Oset diline geçerken de

225 Ufuk TAVKUL, a. g. e. , s. 173.

226 Ufuk TAVKUL, a. g. e. , s. 174.

227 Ufuk TAVKUL, a. g. e. , s. 175.

228 Ufuk TAVKUL, a. g. e. , s. 176.

229 Ufuk TAVKUL, a. g. e. , s. 177.

‘tolpar’ biçimini almıştır. Tulpar kelimesi ayrıca ‘uçan kanatlı at’ anlamında Karaçay-Malkar dili ile birlikte pek çok Türk dilinde de yaşamaktadır.²³⁰

Oset Türkleri

Orta Kafkasların dağlık kesimleri ile kuzey düzlüklerinde yaşayan Osetler kendilerine iron adını verirler. Osetlere Karaçaylılar Tegey, Malkarlılar Düğer, Kabardeyler Kuşa adını verirler. Osetler irem ve Digor olmak üzere iki büyük kola ayrılmışlardır. Tagaurılar da Ironlara bağlıdır.²³¹

4. Yüzyılda Hunların tazyiki ile Avrupa’ya doğru çekilmek zorunda kalan Alanların “Yasa” adlı bir aşireti Dağıstan’da kalmış ve orada yerleşmiştir. Tarihte “As Alan” adı verilen bu kavim, diğer Dağıstan kavimleri gibi eski yerlilerle, sonradan gelen kavimlerden teşekkül etmiştir. Bunlardan bir kısmı Moğol istilâsında ağır zayıata uğrayarak dağılmış, bir kısmı da yerlerinde kalmışlardır. Konuştukları dilde farsça kelimeler bulunmaktadır.²³² Esasen Osetler de kendilerinin İrandan gelmiş olduklarını söylerler. Filhakika Osetlerin bugün bulundukları yerlere, bilhassa Daryal geçidi mıntakasına Sâsânilerin kendi kavimlerinden muhafızlar yerleştirdikleri görülmektedir.²³³ Şerafeddin Erel’in, Sasani’lerin kendi kavimlerinden yerleştirdikleri askerler dediği esasında paralı Bun-Türkleridir. Bu Türkler İskender’in doğu seferinde karşılaştığı yerli Türklerdir. Bun-Türkleri, Osetler ve diğer Türk araştırmacılar tarafından göz ardı edilen çok önemli bir Türk Tarihi gerçeğidir. Bazı Osetler ister kabul etsinler ister etmesinler, Bun-Türklerinin(Yerli

Türk) torunları olmak özelliğini taşımaktadırlar.

Osetler Dağıstan’ın batı sınırlarında, Kafkas dağ silsilesinin ortasında, Daryal geçidi üzerinde ve Dağıstan’la Çerkezistan arasında dırlar. Çerkesler, onlara “Kosha”, kendileri de “İrun” derler. Osetler, Tağavur, Digur, Alagir ve Kartalin olarak dört kabileye bölünmüşlerdir. Bu kabile’, diğer Dağıstanlılarla birlikte yurtlarını müdafaa hususunda hiçbir fedakârlıktan kaçınmamıştır. Kültür bakımından da Kafkas kabileleri arasında başta gelmektedirler.²³⁴ VP. Alekseyev, Avrupa İskitleri hakkında şunları yazmaktadır: İskit tipinin özelliklerini Kuzey Kafkasya halkları arasında en fazla Karaçay-Balkarlar ve keza birçok bilim adamının Pers dilli Türkler diye kabul ettikleri Osetin-Digorlar tevarüs etmişlerdir. Çünkü, onların dilinde Türk dilinin etkisi oldukça fazla görülmektedir.²³⁵ Güney Osetlerin konuştukları dil Tual kolu olarak adlandırılır. Digor diyalekti Oset dilinin daha arkaik bir biçimidir. Edebî dil ise Iron lehçesine dayanmaktadır. Eski çağlardan beri Kafkas ve Türk dillerinin güçlü baskısı altında kalan Oset dili, bu dillerin ses özelliklerini aldığı gibi, onlardan birçok alıntılar da kazanmıştır. Ancak Oset dili eski gramer yapısını ve ana kelime varlığını ana çizgileriyle korumuştur.²³⁶ Osetlerin büyük çoğunluğu Ortodoks Hristiyan, bir kısmı da sünni Müslümandır. Hristiyanlık Osetler arasında Gürcüler vasıtasıyla yayılmıştı. Kafkas halkları üzerinde Gürcistan’ın hâkimiyetinin zayıflamasıyla birlikte, birçok Kafkas kavmi gibi Osetler arasında da Hristiyanlığın etkisi gücünü kaybetti ve halk eski pagan inançlarına döndü. 1742 yılında Gürcü başpiskoposu Yossiaf

230 Ufuk TAVKUL, a. g. e. , s. 175.

231 Ufuk TAVKUL, a. g. e. , s. 161.

232 Şerafeddin EREL, a. g. e. , s. 50.

233 Şerafeddin EREL, a. g. e. , s. 50.

234 Şerafeddin EREL, a. g. e. , s. 50.

235 Kazi T. LAYPANOV, İsmail M. MİZİYEV, Türk Halklarının Kökeni, s. 97.

236 Ufuk TAVKUL, a. g. e. , s. 161. (Alekseyev, 1989, s. 176-177).

ve” Moskova’daki Spasski manastırı baş rahibi Nikolay, Çariçe Y. Petrovna’ya Osetlerin dini inanışları ile ilgili bir tezkere sundular. Burada şunlar yazıyordu:²³⁷ “Kafkas Dağları’nda yaşayan ve altın-gümüş içinde yüzen Oset halkı, Gürcü devletinin iranlılar ve Türkler tarafından yıkılışından beri, hiçbir efendiye tâbi olmadan yaşamaktadırlar. Önceleri Hristiyan iken, şimdi tekrar paganizme dönmüş bulunuyorlar. Ülkelerinde seyahat eden gezginlerin bildirdiklerine göre, yeniden Hristiyan inancını benimsemeye arzulu görünüyorlar. Onları karanlık içinde bırakmak doğru olmaz. Eğer Ortodoksluğu öğretecek kişiler onların arasına gönderilirse, kısa zamanda doğru yola geri getirileceklerdir” 1745 yılında bir misyoner heyeti Moskova’dan Osetya’ya gitti ve burada bir kilise inşa ederek Osetleri tekrar Hristiyanlığa döndürmeye başladı. Bu misyoner heyeti Osetlere, şayet Kabardeylerin ve Çeçenlerin saldırılarından korunmak istiyorlarsa, kendilerinin Rusya’nın tebaası olduklarını bildirmelerini istedi. Tarih boyunca siyasî açıdan Kabardeylerle araları açık olan Osetler, batı komşuları Malkarlılar ile iyi ilişkiler kurup birbirleri ile kaynaşmışlardır. Çeçen-Inguşlarla da aralarında birçok akrabalıklar meydana gelmiştir²³⁸ Orta Kafkasların Tagaurı Kom, Kurdtatı Kom, Alagir-Uallaciri Kom ve Digor Kom adlı boğazlarında yaşayan Osetler kendi ülkelerine ‘İrişton’ adını verirler. Ufuk Tavkul’a göre “Dillerinin İran kökenli olması onların etnik kökenlerinin de İran kökenli kabilelere dayandığı görüşünün ortaya atılmasına sebep olmuştur. Avrupalı bilim adamlarınca İranlı bir kavim kabul edilen ‘Alanlar’ uzunca bir süre Osetlerin ataları olarak kabul edilmişlerdi. Ancak son araştırma ve deliller Alanların hem Türk hem de Hint-Avrupa unsurları içeren bir kavim olduğunu ve bugün Kafkasya’da kendilerine ‘Alan’ diyen Karaçay-Malkarlılardan da etnik

ataları arasında önemli bir yere sahip bulunduğunu ortaya koymuştur”²³⁹ M. A. Habiçev ve H. M. Hacilayev’in tespitlerine göre Karaçay sınırları içinde hiçbir Persce toponim yoktur. Fakat İran dilli Osetlerin yaşadıkları Oset sınırları içinde çok sayıda Türkçe toponim mevcuttur. Bu gerçek, Oset-Dil bilimciler tarafından da kabul edilmektedir. Meşhur toponom A. D. Tsagayeva, Kuzey Osetya yer adlarında küçük büyük birçok coğrafi yer adlandırmasında bir hayli Türk-Moğol izini tespit etmiştir: “Osetya toponomikasında Türkçe ve Moğolca açıklanabilen yüz elli kadar toponim vardır. Bu toponimler, genel olarak cumhuriyetin dağlık ve düz alanlarında eşit şekilde dağılmış durumda. Türk-Moğol toponomisine ait olan yer adlarına küçük büyük coğrafi adlarda rastlanmaktadır. Bunlar farklı leksikolojilere aittir. Biz, burada, sosyal hayat, şahıs isimleri, coğrafi terimler vs. ye ait kavranılan yansıtan sözcükler bulunuyoruz. ” Türk dilli Karaçay ve Balkarlar, İran dilli Osetlerle yüzyıllar boyunca komşu olarak yaşamaları nedeniyle, kardeş sayılabilecek bu halkların maddi ve manevi kültürlerinde pek çok ortak değer vardır. Leksikolojik etkileşim olduğu da şüphesizdir. Ancak Karaçay-Balkarlann Oset diline etkisi, Osetlerin, Karaçay-Balkarların diline olan etkisinden daha fazladır.²⁴⁰

Avar Türkleri

Avarlar denildiğinde akla ilk gelen, ilk ve orta çağlarda yaşamış olan bir Türk boyu ve hanedanı olur. Avarlar, Hunlar gibi Asya ve Avrupa Avarları olarak ikiye ayrılır. III. -IX.yy. arasında Asya ve Avrupa’da önemli rol almış olan eski Türk boyu, çeşitli kaynaklarda birbirinden çok değişik adlarla anılırlar; Çin kaynaklarında Juan-Juan, diye geçen Avarlar, Bizans kaynaklarında Avaroi, Avareis, Avars, Garamantlar, Hunnoi, Khunni, Kotzegeroi, Ombroi, Psedavaroı, Skalavoi, Uar, Zabender

238 Ufuk TAVKUL, a. g. e. , s. 162. (Klaproth 1814: 201). (Alankuş 1980:33).).

239 Ufuk TAVKUL, a. g. e. , s. 162.

240 Kazi T. LAYPANOV, İsmail M. MİZİYEV, a. g. e. , s. 142. (Tsagayeva, 1972, s. 253-254).

diye geçmektedir. Avarlar, Latin kaynaklarında Avari, Avars diye geçerken, Süryani kaynaklarında Abhar diye adlandırılmakta, Slav kaynaklarında ise Avari, Avare, Obri, Obre diye geçmektedir. III-VI. Yüz yıl arasında Asya'da hüküm süren Asya Avarları Moğollarla işbirliği yaparak Türk imparatorluğunu yönettiler. Moğolların yönetime katılmasına karşı olan Köktürkler, Avar Hanedanının M. S. 552'de devirerek Türk hakanlığının başına geçtiler. Köktürklerin iktidara hakim olmasından sonra Avrupa'ya göç eden Avar Türkleri M. S. 565-835 yılları arasında Doğu Avrupa'da Hunlara halef olarak bir Türk hakanlığı kurdular. Avrupa Avarları diye anılan bu Avarlar VI-IX. yy. 'da Avrupa'da hüküm sürmüştür. 796'da Avarların içinde rütbece "Hakan"dan sonra gelen ve "Tudun" unvanını taşıyan kuzey-batı ülkesi genel valisi İmparator Charlemagne'in baskısıyla da Hristiyanlığı kabul ederek Frank himayesine sığındı. 803'de ise Avar devleti büsbütün ortadan kalktı.

Dağıstan Avarları Kuzey Kafkasya'nın doğusunda Dağıstan Otonom Özerk bölgesinde yaşarlar. Dağıstan Özerk bölgesinin Avar, Dargı, Lezgi ve Laklardan ibaret olan dağlık kısım ahalisine Tavlu (dağh) ve Lezgi adını verirler. Tavlu tabiri ile kuzeydekiler (bilhassa Avarlar), Lezgi adı ile de güneydekiler (bilhassa Samurlular) kastedilir. Bu bölge Kafkasya'nın tamamının olduğu gibi tarihteki göç yollarının da üzerindedir. Doğudan baüya, kuzeyden güneye giden yolların geçiş noktasıdır. Kafkasya'da çok farklı halkların bulunmasının sebeplerinden biri de muhakkak ki bu bölgenin geçiş bölgesi olmasındandır. Burada Hun, Avar, Bulgar, Hazar ve Oğuz Türklerinin adlarını muhafaza eden yer ve mahal isimleri hâlâ bulunmaktadır. Dağıstan dilleri Türk dilinin muhtelif lehçe ve şivelerinden Arapça ve Farsça'dan da bir çok kelime almıştır. Dikkatli araştırmalar

neticesinde Dağıstan dillerinin Türk dili etrafında birleşmeye doğru bir tekâmül içinde olduğunu görebiliriz. Aynı zamanda Türk dili 1930'a kadar Dağıstan'da ortak bir dil olarak kullanılmıştır. 1930'dan sonra bu bölgede Türk dilinin yerini Rusça alır. ²⁴¹ Dağıstan'da bugün büyük bir topluluk olarak mevcudiyetlerini, muhafaza eden Avarların, vaktiyle Sibirya'dan Urallara ve Kore'nin kuzeyinden Moğolistan'a kadar uzanan geniş topraklarda hüküm süren Cücen İmparatorluğunun Göktürk isyanı ile dağılmasını müteakip batıya doğru çekilen Cücenlerden oldukları söylenmektedir. ²⁴² M. S. 200 yıllarında Çin kaynaklarında; önce JOVJAN, sonra JUJAN, daha sonra da JUJAN JUJAN diye geçen bir kavim vardır. Hunlar Orta Asya hakimiyetini kaybedip batıya göçtükten sonra, kalan Hun bakiyeleri ile bu Jujanlar birleşerek büyük bir devlet kurmuşlardı. Çinliler dışında tarihlere Jujan'dan bozma CÜCENLER diye geçen Avar (Göktürklerde Apar) devleti, İrtiş ırmağından Kore'ye kadar uzanıyordu. Kendilerine bağlı olan Köktürkler tarafından M. S. 552'de ağır bir yenilgiye uğratıldılar. M. S. 555'te tamamen yıkıldılar. Aslında bu devlet bir kabileler topluluğu idi. Çin'e yakın olanlar Çin'e sığındı. Geri kalanlar ise batıya göçtü. Aslında bu Avarların kökeni, mitolojiye karışıyor. Prof. RASONYI'nın yazdığına göre şöyle bir geçmişleri vardır: "Yunan kaynaklarında ABARİS şeklinde bir özel isim geçer. Efsaneye göre Apollon'un rahibi imiş. M. Ö. 7. yüzyıl başlarında Altay Dağları'nın kuzeyine düşen bozkırlardan Apollon'un kutsal kuşları, şarkı söyleyen kuğular ülkesinden, uçan bir oka binenek Yunanistan'a geldi. "Şarkı söyleyen kuğular" ve "ok üstünde uçmak" tabirleri Türk şamanlığında geçer. ABARİS ismi üzerinde araştırma yapan MOAVCSİK, Abaris'i 2600 yıl önceki AVAR kavmi ile birleştiriyor. AVAR kavminin

241 İsmail DOĞAN; Dağıstan Avarcasında Türkçe Alıntı Kelimeler ve Avarların Türklüğü Meselesi, Birleşik Kafkasya, Sayı: 1, 1994-1995, s. 11-12.

242 Şerafeddin EREL, a. g. e. , s. 32.

eski adı ABAR idi. Karşı koyan anlamına gelen bu söz tipik birTürk sözcüğüdür.”²⁴³

Cücenler (bugünkü Çeçenler) Volga'nın batısına geçtikten sonra “Avar” adını almışlardır. Bunlara “Varkoni”, “Var” ve “Honni” isimleri verilmiştir. Hunların Kafkasya'dan geçişleri 363-373 yılları arasında olduğuna göre Dağıstan'da yerleşmeleri de aym tarihlerde olmuştur. Avarlar, Alan Hükümdarının tavassutiyle Doğu Roma ile anlaşarak Kuzey Kafkasya ile Tuna arasındaki havzada, bir kısmı da Sabirleri Derbent'ten çıkartarak Dağıstan'da yerleşmişlerdir. Bu yerleşme bugün Dağıstan'daki Avarların hepsinin Asya'dan gelen Avarların torunları olduğu mânasına gelmez. Avarlar buranın eski yerli halkı Lezgi ve Gelilerle karışmışlardır. Bu olay Çeçenler için de böyledir.

Avrupa'ya hâkim olan Avarlar Batıya doğru yaptıkları akınlarla Don Nehri kıyılarından Atlas Okyanusu'ndaki Galya kıyılarına ve İslâvların kuzey topraklarından italya'ya kadar yayılmışlar, bütün Avrupa'yı asırlar boyunca kendilerine boyun eğmeye mecbur bırakmışlardır. Bizans imparatorları, başa çıkamadıkları bu kuvveti ancak her sene 80. 000. altın haraç vermek suretiyle durdurabilmişlerdir. Bu haracın 100. 000 altına kadar çıktığı da olmuştur. Avarlar, bu altınların mühim bir kısmını kuyumculukta kullanıyorlardı. Erdel'de yapılan bir kazıda Avarlara ait kuyumcu âletleri ile 3. 000 Bizans altını bulunmuştur. Tisa boylarındaki surlardan çıkan gayet kıymetli ve zengin Avar hazineleri de Frankların eline geçerek batıya nakledilmiştir. ²⁴⁴Avar hâkimiyeti Avrupa'da 8. Yüzyılda yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlamıştır. Bu yıkılışın başlıca sebepleri, Avrupa milletlerinin Avarlara karşı birleşmeleridir. Macaristan'da ve Volga havzasında yapılan araştırmalarda çıkan Avar eserleriyle; Dağıstan'da bulunan Avar eserleri arasında aynı evsafı taşıyan ve birbirine benzeyen bir-

çok hususlara tesadüf edilmiştir. 1933 yılında Macaristan'da eski bir Avar mezarında bulunan iskeletin elkemikleri ârasında turna kemiğinden yapılmış, sanat bakımından büyük bir kıymet taşıyan çifte borulu bir kaval bulunmuştur. Bu kavalın benzerleri bugün Dağıstan'da, Türkistan'da ve İdil civarında yaşayan kavimlerde görülmektedir. ²⁴⁵ Dağıstan'da kalan Avarlar bu memleketin güneyine doğru inerek buralarda Belesağan ve Varaçan şehirlerini kurmuşlardır. Bakü şehrinin eski adı “Hunsar”dır. Bu şehrin Hunlar tarafından kurulmuş olması muhtemeldir. Avarlar, Dağıstan'da Hazar Devletini teşkü eden Uruğlardan birisiydi. İslâm orduları karşısında Hazarlar kuzeye çekildikten sonra Avarlar Dağıstan'da müstakillen hükümlan olmaya başlamışlardır. Arap tarihçileri Avarlardan “Şerir” (taht), “Memleket-üs-Serir”(taht memleketi) diye bahsetmişlerdir. Şerir hükümdarlarına “Sahib-üs Şerir” (Taht Sahibi) denildiği gibi “Geylan gah” Şerir hükümdarlarının başşehirleri olan ve etrafı dört fersah uzunluğunda bir sur ile çevrili bulunan Hunzah (Mesudi'de) Şehrinde, tarihlerde “Serir-üs Zehep” (altın taht) diye adı geçen, biri altın diğeri gümüş iki taht bulunmaktaydı. Her devlet hükümdarının tahtı bulunması tabii olduğuna göre yalnız, Dağıstan'daki Avar hükümdarlarına “Taht Sahibi” denilmesinin hakiki sebebini katiyetle bilemiyoruz. Bu taht hakkında çeşitli rivayetler de vardır. Bazıları bu taht'm İran'dan Dağıstanlıların eline geçtiğini, bazıları da çok eskiden beri Dağıstan'da mevcut olduğunu, hattâ Romalıların Dağıstan'a geldikleri zaman bu tahtı burada bulduklarını iddia etmişlerdir. İbn-i Rusta eserinin Sahib-üs Şerir bahsinde “Ve yükalü lehüm Avar” diye bunlara Avar denildiğini açıkça yazmıştır. Gardizi de Şerirlerin Avar olduklarını kaydetmiştir. Şerirler kuzeyden Hazarlar, batıdan Alanlar,

²⁴⁴ Şerafeddin EREL, a. g. e. , s. 50.

²⁴⁵ Şerafeddin EREL, a. g. e. , s. 50-51.

güneyden Şirvanşahlar ve güney-batıdan Gürcülerle komşuydular.²⁴⁶ Alan hükümdarlarıyla kız alıp vermek suretiyle de akraba olmuşlardır. Hazarlarla da daima iyi komşuluk münasebetlerini devam ettirmişlerdir. Avarlar, Araplara karşı mücadelelerinde bu komşularından uzun müddet yardım görmüşlerdir. Daha sonraları Avar hükümdarları Araplara karşı sulhçu bir siyaset takibini uygun bulmuşlar ve bu siyasetlerinin faydasını da görmüşlerdir. Bilâhare buraları istilâ eden Emevi Kumandanı Mervan bin Muhammed'le bir muahede yaparak memleketin kendi idarelerinde kalmasını da temine muvaffak olmuşlardır. Emevîlerin Tiflis'teki emirleri İshak bin İsmail'e kızını veren Şerir Hükümdarı bu suretle Araplarla da bir akrabalık kurmuş bulunuyordu. Abbasilerin kumandanı Boga, Tiflis'i işgal ettiği zaman eline geçirdiği Tiflis Valisi İshak'ı öldürmüş, fakat Şerir Hükümdarının kızı olan karısına ilişmiyerek onu istediği yere gitmekte serbest bırakmıştır. Gürcülerin "Hun", Romanların "Aviri", Rusların "Tavlinzi", Kumukların "Tavlu" (Dağlı) ve Gazi-Kumukların "Yerusa" dedikleri Avarlar, bugün "Maarulal" (Dağlılar) adı altında yaşamaktadır. Bunlar, Koysu Irmağının Andi, Avar ve Karah kollarının kaynaklarından kuzeyde Kumuk oylarına kadar olan yerlerde ve Güney Dağıstan'ın Zakatala ve Lakaduh bölgesinde yaşamaktadırlar. Doğuda Gazi-Kumuklar, batıdan da Çeçenlerle komşudurlar. Deguignes, Avarları, "Usmayı Avar" denilen bir prensin idare ettiğini yazmakta ve: "Fakat bu prens bütün milletin hâkimi değildir. Daha birtakım rüesa vardır ki eskiden beri müstakildirler. Ateşli âletleri, okları, yayları, kılıçları vardır. Avarlar bugün Ömer Hanın hükümdaredirler. Bu Han'ın ailesi uzun zamandan beri Avarları idare ediyordu. Vaktiyle tebaası tarafından tardedilen bir ceddi de Rusya'ya çekilmişti. O zaman Rusya'ya Moğollar

hâkimdiler. Cengiz Han'ın oğlu Batu Han tarafından memleketine iade edilmişti" demektedir.²⁴⁷ Hanlıklar arasında çok eski bir tarihe malik olan Avar Hanları "Nusal Hanlar" diye tanınmışlardır. Müslümanlığın yayılması sırasındaki Avar Hanı'nın isminin "Surakâ" olduğu anlaşılmaktadır. Avarlar 17. Asırda Ömer Hanın idaresinde dahilde ve hariçte büyük bir kuvvet haline gelmiş bulunuyorlardı. Bunlar, Nadir Şah'ın hezimete uğramasında büyük rol oynamışlardır. Rus işgaline karşı da kahramanlıklar göstermişlerdir. Ruslar Dağıstan'a girdikleri sıralarda Avar tahtında Bahu Bike adında bir kadın oturuyordu. Bu son kadın hükümdar Rusların tarafını tuttuğu için İmam Hamzat tarafından Avar Hanlığına son verilmiştir. Avarlar bulundukları yerlere göre Hunzal, Andalal, Kumbetal, Çamalal, Tindisal, Kuvarşisal, Ansal, Andissal, Nakadasal, Akokal, Karalal, Arçusal, Suntal, Didosal, Kuvardiyal ve Karatasal gibi kabilelere bölünmüşlerdir.²⁴⁸

Dargı Türkleri

Lezgi kabilelerinden biri sayılan Dargılar, kuzeyden Kumuklar, batıdan Avarlar ve Gazi-Kumuklar, doğudan Hazar Denizi, güneyden de Haydaklarla sınırlanmıştır. Onlara Avarlar "Zdih", Gazi-Kumuklar "Dar gı" ve "Akuşi", Ruslar "Dargın", kendileri de "Sutkur" tabir ederler. Dargıların oturdukları yerler Hazar Denizi ile Kafkas dağ silsilesinin kavşağına düşen büyük Derbent geçidinin kuzey giriş bölgesidir. Şarktan gelen Türk kavimlerinin Dargılar üzerinde büyük tesiri olmuştur. Bunlar Türklerle münasebete girdikten sonra birçokları Kıpçak Türk lehçesiyle konuşmaya başlamışlardır. Dargılar aynı zamanda Hazarların da en mühim bir unsuru idi. Hazarların merkez şehri 7. Yüzyıla kadar Dargı bölgesinde idi. Arap kaynakları, Dargı-larm bir kolu olan Haydakları, Hazarların bir oymağı olarak göstermiştir.

246 (Erel 51-52)

247 Şerafeddin EREL, a. g. e. , s. 52.

248 Şerafeddin EREL, a. g. e. , s. 53.

Dargılar Akuşa, Sutkur, Sırhal, Urkarak, Horakan, Haydak ve Kubeçi gibi birtakım kabilelere ayrılmışlardır. Konuştukları dil Lezgi lisanının Dargı lehçesidir.²⁴⁹

Haydak Türkleri

Haydakların Asya'da büyük devletler kurmuş olan Hitanlardan bir kısmı batıya doğru gelerek Dağıstanın Hazar Denizi kıyılarına yerleşmişler ve burada Lezgi kabilelerinden Dargılarla kanşmışlardır. Komşuları olan Dağıstan kavimleri bunlara "Haydak" ve "Kara Haydak" tabirini kullanırlar. Bu tabirlerin Hitan, Kara-Hitan'dan geldiği de aşikârdır. Mesudî'nin Murucuz zeheb adlı kitabında bu isim Haydak gibi okunmaktadır ve Mesudî bunları Hazarlardan saymıştır' Evliya Çelebi de Haydakların Oğuzlardan olduğunu söyler. Hazar Denizi kıyısındaki Boynak ve Derbent arasında Gazi-Kumukla Kürenin doğusundaki sahada oturan Haydaklar yine Evliya Çelebi'nin kaydettiğine göre türkçe konuşmaktaydılar. Türkçe konuşanlara bugün "terekeme" denilmektedir.

Haydaklar Dağıstan'ın büyük göç yolu üzerinde oturdukları için buradan gelip geçen kavimlerle çetin mücadelelere mecbur kalmışlardır. Bu cümleden olmak üzere topraklarından geçen ilk Müslümanların, Moğolların, Timur'un, Deli Petro'nın Nadir Şah'ın ordularına karşı çok anudane ve fedakârane savaşlar vermişlerdir. İslâm ordularının taarruzları karşısında Hazar hakanlarının kuzeye, İdil kıyılarına çekilmesi üzerine Haydak toprakları bir müddet elden ele geçmiş, kâh Hazar valileri, kâh Arap emirleri tarafından idare edilmiştir. Derbent bölgesinde kurulmuş olan müstakil Haşimiye Devleti zamanında Haydak bölgesini; Arapların Kahtan Kabilesinden olduğunu iddia eden birisi idare ediyormuş. Mesudî, Haydak-

larm kendi hükümdarlarına "sulfan" unvanını verdiklerini kaydeder. "Nesebname-i Ümeray-ı Haydak" adlı yazma bir eser, Haydak ümerasını Peygamberin amcası Hamza'ya bağlamaktadır.²⁵⁰ Haydak emirleri sonradan Usmi (Usumi de denir) unvanı almışlardır. Usmi kelimesinin «yüksek» anlamına gelen arapça «sumuvv» dan gelmiş olduğu söylenmektedir. Mamafih bu Usmi kelimesine Moğollarda da "Usumiş Han" şeklinde tesadüf edilmektedir. Haydakların bir kısmı 1640 tarihinde Dağıstan'ın güneyine inerek Salyan'da Hüseyin Han namında kendilerinden birisinin idaresi altında bir hanlık kurmuşlardır. Kuba ve Baku hanlıkları da Haydak hanları sülâlesine mensuptular.²⁵¹

Lek(Kazı-Kumuk:Gazi-Kumuk) Türkleri

Doğudan Dargılar, batıdan ve kuzeyden Avarlar, güneyden de Kürelilerle hudutlandırılan sahada yaşayan Gazi-Kumuklara Avarlar "Gumik" ve "Torna", Dargılar "Bulikân" ve "Kumuçan", Gürcüler "Leki" derler. Gazi-Kumuklar da kendilerine "Lek" ve "Gumuçi" tabir ederler. Lek ismi ilmi eserlerin birçoğunda "Lak" olarak yazılmıştır. Biz buraya halkın telâffuz şekli olarak "Lek" diye aldık.²⁵² Dağıstan yaylasının orta bölgesinde bulunan Gazi-Kumukların topraklarından "Gazi-Kumuk Köy Suyu" adı verilen bir ırmak geçer. Gazi-Kumukların merkezleri Kumuk kasabasıdır. Arapça eserlerde bu ad kumuk kumukî şekillerinde yazılmıştır. İbni Rusta'da, Kumuk Kasabası için kasabet-ül lekek gibi okunan yazı, kasabet-ül lekan²⁵³ olması icabeder. Lak'lerin Kasabası mânasına gelir. "Gumuçi", "Mugarhi", "Çaymi" ve "Vishi" adı altında dört bölgeye ayrılmışlardır. Pek az lehçe farkıyla aym dili konuşurlar.²⁵⁴ Din :Gazi-Kumuklar 8. Yüzyılda İslâm dinini kabul etmişlerdir. Bu dinin etrafa

249 Şerafeddin EREL, a. g. e. , s. 43. .

250 Şerafeddin EREL, a. g. e. , s. 44.

251 Şerafeddin EREL, a. g. e. , s. 45.

252 Şerafeddin EREL, a. g. e. , s. 38.

253 Şerafeddin EREL, a. g. e. , s. 38.

254 Şerafeddin EREL, a. g. e. , s 39.

yayılması için büyük gayretler ve fedakârlıklar sarfetmişlerdir. Bu; yüzden kendilerine “gazi” unvanı verildiği rivayet edilmektedir. Gazi-Kumuklar Sekizinci Yüzyıldan Onaltıncı Yüzyılın ortalarına, yani Şamhalların Hazar Denizi kıyılarına göç etmelerine kadar Orta Dağıstan’a hâkim olmuşlardır. Unvan : Gazi-Kumuk hükümdarlarına “Şamhal”, “Şavkal” denilmektedir. Ahmet Cevdet Paşa’ya göre de Dağıstanlılar Cengiz Han sülâlesinden birisini kendilerine “han” seçmişler ve ona “Şamhal” demişlerdir. Timur “Zafername” sinde ise bu kelime “Şavkal” olarak geçmektedir. Bundan sonraki eserlerde, bilhassa Türk tarihlerinde Gazi-Kumuk hükümdarlarından “Şamhal” diye bahsedilmiştir. Fakat Gazi -Kumuklar ye Çeçenler “Şavkal” unvanını kullanmışlardır. Bu, kelime Gazi-Kumukçada “yerde şerefli” anlamına gelmektedir. Bunun, İslâmiyetken önce Gazi-Kumuk hâkimlerine verilmiş bir unvan olması ihtimali de vardır. Dedekorkut Oğuznamelerinde de Şamhal için “Kızılelma Padişahı”, “kuzeyliler Kağanı (hakan)” ve “Alaca Atkı Şavkal Melik” denilmektedir. ²⁵⁵ Avar Hanlığı, Haydak Usumiliği, Derbent, Tabasaran emirliklerini ve Çeçen halk idaresini de içine alan, kuzeyde Koma Irmağından, güneyde Aran, doğuda Hazar Denizi’nden, batıda Daryal geçidine kadar yayılan topraklarda yaşayan kavimlerin teşkil ettiği Dağıs tan birliğinin müstakil hükümdarı bulunan bu Şamhallara elli kadar Kara Bey’i tabi bulunuyordu. Askerlik: Hanlar ve beyler askerleriyle Şamhal’m kumandası altına girerlerdi. Her evden bir asker çıkarmak suretiyle toplanan Şamhal ordusunun mevcudu yüz bini ağmaktaydı. Hanlar ve’beyler arasında çıkan anlaşmazlıklar Şamhal tarafından halledilirdi. Şamhallık babadan oğula intikal ederdi. Veliahdlarına “Kırım Şamhal” deniliyordu. Şamhallar eskiden beri Gazi-Kumuk’ta bulunan merkezlerini 16. Yüzyılda Hazar Denizi kıyılarındaki Tarku’ya nakletmişlerdir. Bun-

dan sonra “Tibyaka” (Aşağı taraf) ve “Kumuk Şamhalları” ismi ile anılmışlardır. Şamhalların bu unvanı alabilmesi için anane gereğince Gazi-Kumuk’ta bir cülus ve biat merasimine tabi olması icabetmekteydi. Bu tören, Gazi-Kumuk Han’ının da bulunduğu bir halk topluluğu huzurunda yapılırdı. Veliht, kendisine Han tarafından verilen Kızıl elmayı (hükümdarlık sembolü olan altın topu) alır ve orada bulunanlardan birine atardı. Kızıl elma kendisine atılan şahıs, anane gereğince ağırlanır ve kendisine hediyeler verilirken veliahde hilât giydirilir, şenlikler yapılarak Şamhal ilân olunurdu. 16. Yüzyılda Tarku’ya inen Şamhallık İran ile Rusya arasındaki rekabetten faydalanarak büyük kudret ve kuvvete sahip bir devlet haline gelmiştir. Fakat sonraları Şamhalzadelerin, taht kavgalarına girişmiş olmaları, Şamhallığı zaafa’ uğratmış ve bir süre sonra bu havalinin Ruslar taraf ından işgali neticesinde tamamen ortadan kalkmıştır. Gazi-Kumuklar Rus istilâsına karşı uzun seneler mukavemet etmişlerdi. Bu karşıkoyma 1820 yılına kadar sürdü. Gazi-Kumuklar son hanları olan İkinci Sürhay (Komutay) Hanın aynı yılda Ruslara karşı yaptıkları çok kanlı savaşları kaybetmesi üzerine Rusların boyunduruğu altına girdi. İkinci Sürhay da İran’a sığınmış, bilâhare Dağıstan’a dönerek Sugrat’ta vefat etmiştir. Vatan müdafasında büyük kahramanlıklar gösteren Gazi-Kumuklar, Dağıstan kavimleri içinde ticaret ve sanat sahalarında da temayüz etmişlerdi. ²⁵⁶

Kumuk Türkleri

Kumuk Türkleri, Dağıstan’ın kuzey-doğusunda Terek ve Sulak nehirleri havzalarından’ güneyde Dargı hududuna kadar uzayan topraklarda yağarlar. Söylentilere göre vaktiyle Mançurya hududunda yaşamış olan, Çinliler, tarafından. “Hi” veyaht “Ki” ismi verilen Kumuklar, batıya göç eden “Kimak”, “Kuman” topluluğuna dahil Türk kavimlerindendir. Bu-

255 Şerafeddin EREL, a. g. e. , s 39.

256 Şerafeddin EREL, a. g. e. , s 48

gün bulundukları yerlere 12. Asırda yerleşmiş oldukları anlaşıyor. “Telfik-ul Ahbar”²⁵⁷ adlı eserin sahibi Kumukları “Kankhia” dan; Deguignes “Kayılar”²⁵⁸ diğer tabiriyle Kımaklar’dan; Rıza Nur ise “Topalar”²⁵⁹ dan olduklarını yazmaktadır. Bununla beraber “Kumuk” adının bunlara ne zaman verildiği ve nereden geldiği de bugün henüz katıyetle tesbit. edilebilmiş; değildir. Kanaatimizce Gazi-Kumuk Şam-halları 16. Yüzyılda, merkezlerini Gazi-Kumuktan Şura-Özençayı üzerindeki köye nakletmişler ve buraya “Kumuk” adını vermişlerdir.²⁶⁰ Bugün bu köye “Kâfir Kumuk” denilmektedir. Kâfir denilmesi şu rivayete dayanmaktadır: Kırım ordusu kumandam Adil Giray, Osmanlı serdarı Özdemiroğlu Osman Paşaya yardım için katıldığı Şamahi. Muharebesinde İranlılara esir düşmüştür. Adil Giray’ın annesi, oğlunu kurtarmak için kıymetli hediyelerle İran’a giderken yolda soyulmuştur. Soyguncular aramış, bulunamamıştır. Hâdisе Kumuk toprakları içinde cereyan ettiği için Dağıstanlılar ceza olarak bu köye “kâfir” lik ilâve etmişlerdir. Kumukların konuştuğu lehçe Türk dilinin Kıpçak lehçesidir. Bu lehçe Kuzey Kafkasya halkı arasına yayılmış Kırım Türlerinin konuştukları lehçeye yakındır.²⁶¹ Dağıstan’a en son gelip yerleşen Türk kavimlerinden sayılan Kumuklar buranın en mümbit ovalarına yerleşmişlerdir. Kumuklar Dağıstan’a geldikleri zaman bu kesimde eskiden beri yaşamakta olan Hazarların bakayası ile karışarak önemli bir topluluk haline gelmişlerdir. Şamhalların Gazi-Kumuktan Hazar Denizi kıyılarına inmelerinden önce Kumukları idare edenlerin kimler oldukları hakkında-sarih bilgimiz yoktur. Bununla beraber Timur Han hakkında yazılan “Za-fername” ler bura halkının Tohtamış tarafını tuttuğunu göstermektedir. Bundan, bu havalı halkının

Altın Ordu hükümdarlarına tabi oldukları neticesine varılabılır. Kanaatimizce Kumuklar, karargâhları Tarku, Yahsay ve İndrey’de bulunan Altın Ordu uç beylerine bağlıydılar.²⁶² 16. Asırdan 19. Asra kadar Kumukları Şamhallarının idaresi altında görmekteyiz. 1578 tarihinde Şamhal Çoban’ın ölümü üzerine Kumuk ülkesi Şamhal’m çocukları arasında Tarku, Boynak, Gazanış ve Çeriyurt bölgelerine bölünmüştür. Sulak ile Terek nehirleri arasına düşen ve merkezi Çeriyurt olan yerlere Şamhal’m oğlu Sultan Buta hâkim bulunuyordu. Kumuklar bu tarihten itibaren Dağıstan’ın mukadderatı üzerinde tesir eden mühim hâdiselere karışmış oldular. Dağıstan tarihinde Çarlık Rusya’ya karşı elde edilen parlak zaferler bu sıralarda kahraman Kumuk askerleri tarafından kazanıldı. Bu muvaffakiyetler Şamhalzadelerin düşmana karşı elbirliği etmeleri sayesinde kazanılmıştır. Bu devrede siyasi ve iktisadi alanlarda parlak hamleler yaratan Kumuklar, Rusların daimi taarruzları ve Şamhalların çocukları arasında çıkan taht kavgaları yüzünden ağır sarsıntılar geçirmişler ve 19. Yüzyılın başlarında Rusların boyunduruğuna girmek zorunda kalmışlardır. Ruslar 1865 de Şamhallığı tamamen kaldırmışlardır. Zamanımızda Kumuklar sanat ve kültür bakımından diğer Dağıstan kavimlerine nazaran daha ileri bir durumda bulunmaktadır. Kumuklarda ziraat, meyvacılık, hayvancılık başta olmak üzere konserve imali, dokumacılık ve demircilik sanayii de oldukça inkişaf etmiş bulunmaktadır. Kumukların tezgâh dokumaları, bilhassa kilimleri çok meşhurdur. Dünyaca tanınan Dağıstan kamaları hâlen Kumuklar tarafından imal edilmektedir. Kuzey Dağıstan’ın başlıca şehirleri sayılan Şamilkale, (Mohaç-kale), Timur Han-Şura (Boynakski), Kızlar, Yahsay ve Hasavyurt gibi şehirler Ku-

257 Şerafeddin EREL, a. g. e. , s 48. (Telfik-Ul-Ahbar, cilt 1, sayfa 256)

258 Şerafeddin EREL, a. g. e. , s 48. (Döğinyi, cilt 2, sayfa 25.)

259 Şerafeddin EREL, a. g. e. , s 48. (Rıza Nur, Türk Tarihi, cilt 4, sayfa 161.)

260 Şerafeddin EREL, a. g. e. , s 48.

261 Şerafeddin EREL, a. g. e. , s 48.

262 Şerafeddin EREL, a. g. e. , s 48-49.

mukların meskûn bulundukları sahalara içerisindedir. Kumukların nüfusu 130. 000 kadar tahmin olunmaktadır.²⁶³

Kûbeçi Türkleri

Dargılârin bir kolu sayılan ve Haydaklarla Gazi-Kumukların arasındaki bölgede oturan Kûbeçiler, Lezgi dilinin bir lehçesi olan Dargıca konuşurlar. Kumuklarla Avarların Kûbeci dedikleri bu kabûe-ye Gazi-Kumuklar Orgo, Araplar ve İranlılar Zırhگیرan demektedirler. Kûbeçiler çok çalışkan ve sanatkârdırlar. Aralarında tembelleri barındırmazlar. Demir, altın, gümüş ve fudisinden kıymetli eşya, zırhlar ve silâhlar yaparlardı. Bu kabilenin kadınları da erkekleri gibi sanatkârdır. Kıymetli şallar, mendiller, örtüler dokurlar ve kumaş üzerlerine sanatkârane resimler, süsler işlerlerdi. Kûbeçilerin yaptıkları güzel sanat eserleri dünya müzelerinde bol miktarda vardır.²⁶⁴ Bu kabilenin nüfusu tahminen 15. 000 kadardır. Eskiden Rusya . İle İran arasındaki ticaretin komisyonculuğunu yaparlardı. Kûbeçiler hakkında Malte Brun şöyle demektedir: “Sanat ve ticaret işlerini idare eden 12 kişiden ibaret bir idare” heyetleri vardı. Çevrelerindeki komşuların Kûbeçilere fevkalâde emniyet ve itimatları olup Lezgi ümerası, hazinelerini muhafaza için onlara teslim ederlerdi. Dağıstan’da yaşayan kabileler arasında çıkan ihtilâfların hallinde de Kûbeçiler hakemlik ederlerdi. Bu çevredeki kabilelerin hürmet ve teveccühüne de mazhar olmuşlardır. Asar-ül Bilâd ve Ahbar-ül İbad adlı eser Kûbeçilerin tekin olmadıklarına dair bir inanışın kökleşmiş olduğunu kaydederek şu vakayı nakletmektedir: “Bir gün Derbentliler silâhlânp Kûbeçilere taarruz ederler. Taarruza uğradıklarını gören Kûbeçilerden bazı kimşeler, ölüleri koy-. maya mahsus yeraltı odalarına

sığınırılar. Bu esnada hava birdenbire değişir, şiddetli bir kar fırtınası başlar. Ortalık göz gözü görmeyecek bir hal alır. Niye uğradıklarını anıyamıyan Derbentliler şaşkınlıkla birbirlerine saldırırlar. Kendi aralarındaki bu çarpışmada birçok Der-bentli telef olur. Kurtulabilen pek az kimse memleketlerine kaçarlardı. ” Bir başka zaman da zalim bir Şırvan şahı, kuvvetleriyle Kûbeçilerin Üzerine yürür. O da aynı akıbete uğrar. Bundan sonra hiçbir yabancı Kûbeçilere saldırmaya cesaret edemez.²⁶⁵ Prof. Zeki Velidi Togan, “Herodot’un, komşuları tarafından mukaddes sayılan, kendilerine iltica edenleri dokunulmaz telâkki eden ve çevrelerinde çıkan ihtilâflarda hakemlik yapan Argipay ve Argim-pay adındaki kavim hakkında verdiği malûmatı yukarıdaki belgelerle de birleştirerek bunların bugünkü Kûbeçiler olduğunu kaydetmiş ve Kûbeçilerin Hazar ve Göktürk hakanları gibi eski demirci Tarhanlar-ın neslinden gelmiş olduklarını da ilâve etmiştir”.²⁶⁶ Bu kabile silâh yapmakta pek mahir olduğu halde bütün anlaşmazlıkları silâh kullanmadan hal etmişler ve bu vasıflarıyla tarihe geçmişlerdir. Timur gibi Dağıstan’dan gelip, geçen hükümdarlar Kûbeçilerden kıymetli silâhlar temin ettikleri için onlara karşı daima iyi muamelede bulunmuşlardır. Şamhallar da vergi yerine Kûbeçilerden silâh almışlardır.²⁶⁷

Nogay Türkleri

Bu kabile, Cengiz’in torunlarından Nogay adında bir prense nisbet edilmektedir. Nogaylar Dağıstan’ın Koma ve Terek nehirleri arasındaki havzada göçebe halinde yaşamaktadır. Bunlar Nogay, Kara Nogay diye iki kısma ayrılmışlardır. Her iki kabile Kumuk lehçesine pek yakın bir türkçe ile konuşurlar. Reislerine murza derler. Meskenleri, yünden dokunmuş,

263 Şerafeddin EREL, a. g. e. , s 48-49.

264 Şerafeddin EREL, a. g. e. , s 46.

265 Şerafeddin EREL, a. g. e. , s 47.

266 Şerafeddin EREL, a. g. e. , s 47.

267 Şerafeddin EREL, a. g. e. , s 47. Prof. Zeki Velidi Togan, - Umum Türk Tarihine Giriş, sayfa 25-26.

oba dedikleri çadırlardan ibarettir. Nogaylar vaktiyle Astarhan'la Rostof ve Kuban arasında yaşarlardı. 1783 de Rus generali Sovorof tarafından tertip ve tatbik edilen tehcir ve katliâm neticesinde dağıtılmışlar, mühim bir kısmı Urallara ve Hazar Denizi kıyılarındaki bozkırlara sürülmüşlerdir. Ziraatten ziyade hayvan beslemekle geçinirler. Dağıstan'daki mevcudu 40. 000 kadar tahmin olunmaktadır. ²⁶⁸

Karabulak Türkleri

Bunlar da Dağıstan'da yaşamış Türk kabilelerinin kalıntılarıdır. Malte Brun, ²⁶⁹ bunların dillerinde Alan dilinden birçok kelimeler bulunduğunu kaydeder. Karabulaklar Dağıstan'ın Ruslar tarafından istilâsı üzerine Türkiye'ye hicret etmişlerdir. Dağıstan'da İngüşlerin yaşadıkları köylerde üçer, beşer hanelik bakiyeleri ne hâlen tesadüf edilmektedir. ²⁷⁰

Şerafeddin Erel, "Dağıstan ve Dağıstanlılar" isimli eserinde, Odiler tatlar (padarlar), Talışlar, İttiler, Çitaklar, lahiçler gibi İskit-Part Türkleri bakileri vd azınlıklar (Araplar, Yahudiler, Ermeniler, Kazaklar, Ruslar) ile , Kafkasyalı Çerkes, Balkar, Karaçay ve Kabartaylar'dan da kısaca söz eder. ²⁷¹

İslâmiyet ve Kafkasya

İslâmiyet'in Kafkasya'da hâkim, oluşundan önce o bölgede animizm-natüralizm karışımı eski bir inanç Kafkasya'da ve yer yer Hristiyanlık yaygındı. 6. yüzyılda Bizans İslâm'ın ilk Yılları İmparatorluğu'nun Kuzeydoğu Kafkasya'da Hristiyanlaştırma faaliyetleri gösterdiği bilinmektedir. Hristiyan misyonerlerin çalışmaları ile Hristiyanlık Kafkasya'da kısmen yayılabilmiş ve bazı araştırmalarda hristiyan dini metinlerinden bazılarının yöre dillerine çevrildiği belirlenmiştir. İslâm'ın

ikinci halifesi Hz. Ömer, (R.A.) devrinin son yıllarında, 643'te İran seferinde başarı kazanan İslâm orduları serdarları Suraka b. Ömer komutasında Azerbaycan'ı, geçerek Kafkas Dağları'na ulaşırlar. Mevcudu 5. 000. civarında, olan İslâm ordusu Hazar kıyıları boyunca ilerlemeyi plânlamasına rağmen bunu başaramayınca Derbent hükümdarı ile barış andlaşması imzalayıp geri döndü. Barış Hz. Ömer(R. A) tarafından da onaylanarak Suraka b. Ömer'in ölümüne kadar devam etti. Daha sonra. Suraka b. Ömer'in ölümüyle-komutanlığa getirilen Abdurrahman b. Rebia, yeniden Kafkasya'ya yönelerek Hazar Denizi kıyıları boyunca ilerleyip Derbent'i fethetti ve kuzeye doğru harekâta devam, ederek Dağıstan'ın birçok bölgesini alıp İslâm'ı bölgede yayma çalışmalarına hız verdi, ancak daha sonra Hazarlar karşı bir harekât ile 722'de Arapları Derbentten çıkararak bölgeye tekrar hâkim oldular. ²⁷²Bundan sonraki yıllarda Derbent ve çevresinde kutsal bir makam olduğu inancının etkisiyle Mesleme b. Abdulmelik Dağıstan seferine çıkarak Derbent'i aldıktan sonra kuzeye doğru akınlarına devam edip Dağıstan halkım İslâm'a davet etmiş ve İslâmiyet'i bölgede yaymaya çalışmıştır. 735 yılında Emevi Sultanı II. Yezid devrinde Kafkasya seferine çıkan Ebu Ubeyd b. Cerrah yönetimindeki İslâm ordusu Hazarların İdil nehri kıyısındaki başkentine kadar ulaşmayı başarmış ancak buradaki savaşta büyük kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kalmıştır. 737-738 yıllarında. Kuzeybatı Kafkasya'ya ulaşan İslâm orduları Abhazya'da İslâmiyeti yaymağa çalışmışlarsa da kalıcı bir etki bırakmadan geri dönmüşlerdir. 815 yılında Kureyş'ten Hz. Hamza (R. A.) soyundan Şeyh Ebu İshak ve Abbas b. Abdülmuttalip (R.A.) soyundan Şeyh Muhammed Kindi Dağıstan üzerinden Kuzey Kafkasya'ya

²⁶⁸ Şerafeddin EREL, a. g. e. , s 51.

²⁶⁹ Şerafeddin EREL, a. g. e. , s 51. Malte Brun, Umumi Coğrafya, Rifaa Tercümesi, Mısır Baskısı, cilt 3, s. 25.

²⁷⁰ Şerafeddin EREL, a. g. e. , s 51.

²⁷¹ Şerafeddin EREL, a. g. e. , s. 51-54.

²⁷² Dr. Hayati BİCE, Kafkasyadan Anadolu'ya Göçler, s. 5-6.

ulaşarak Kabartay ve Besni kabilelerine İslâm'ı tebliğ etmişlerdir.²⁷³

Araplardan müteşekkil İslâm orduları 1000 yıllarına kadar Güney Kafkasya'da kalmışlar ve İslâmiyeti yayma çalışmalarını sürdürmüşlerdir- Bu yıllarda Haçlı seferlerinin de etkisiyle Arap yarımadasına çekilen Araplardan sonra bölgede İslâm'ın tebliğ ve temsil misyonunu Selçuklular ve Osmanlılar devrinde Türkler üstlenmişlerdir. Bölgenin bundan sonraki tarihi Türk tarihinin de bir kısmını oluşturmuştur. İslâm'ın ilk yüzyıllarında Kafkasya'da İslâm'ı yaymağa çalışan Arapların faaliyetleri ancak kısmen etkili olabilmiş; Arapların bölgeden çekilmesinden sonra müslüman olan Kafkasya yerlileri soydaşları arasında İslâm'ı tebliğe devam etmişlerdir. Zaman içinde bu mevzii tebliğ hareketi büyük bir başarı; kazanamamakla kalmamış, müslüman olan kimi kabileler irtidat ederek eski inançlarına dönmüşlerdir. Bölgenin İslâm ülkesi niteliğini kazanması daha sonraki yüzyıllarda Selçuklu, Osmanlı ve kısmen Kırım Türk Devletleri'nin yürüttüğü sabırlı çalışmalar sonucunda tahakkuk edecektir. Müslüman Türklerin Kafkasya ile ilişkileri Selçuklularla, başlar; 1062; yılında Selçuklu Türklerinin Kafkasya üzerine akınlar düzenlediği bilinmektedir. **Selçuklu Hanlarından Melikşah, Selçuklu hâkimiyetine katılmış bulunan Hazar Denizi'nin batı ve güneybatı bölgelerindeki nüfuzunu arttırmak için babası Alp Arslan'ın Anadolu'da uyguladığı iskân politikasına benzer bir şekilde Gürcistan'dan Hazar Denizi kıyılarına kadar Dağıstan'a birçok Türk boyunu yerleştirmiştir.** Bugün bölgede bulunan Türk kökenli boylardan hiç değilse bir kısmının, bu yıllarda iskân edilen Türk boylarıyla ilgisi olduğu sanılmaktadır.²⁷⁴ Selçukluların yıkılışından sonra bölgede yine Türk hanedanlarından Şirvanşahların yönetici olduğu görülmektedir. Daha çok Güney Kafkasya'da etkili olan Şirvanşahlar devrin-

de, Kuzey Kafkasyalı boyların bir nevi özerk bir yönetim sayılabilecek boy töresinin hakim olduğu idare altında olduğu bilinmektedir. Şirvanşahlar, Timur'un 1395-1396 yıllarındaki seferine kadar tek başlarına sürdürdükleri Güney Kafkasya'daki hâkimiyetlerini bu tarihten sonra Timur İmparatorluğu'nun himâyesi, altında sürdürmüşler ve 1525 yılına kadar bölgenin yönetimini ellerinde bulundurmışlardır. Bu yüzyıllar boyunca; İslâmiyet güney yönünden Kuzey Kafkasya'ya doğru yayılma imkânı bulabilmişse de kitle çapında İslâmlaşma sözkonusu olmamıştır.

Şirvanşahların bölgedeki hâkimiyeti. 16. yüzyılın başlarında İran'da güçlü bir hale gelen Safevi Devleti'nin Şirvan'ı işgal ederek Şirvanşahlar Devletini yıkmasıyla sona ermiştir. Azerbaycan'ın Erdebil şehri merkezli Safevi Devleti'nin hâkimiyeti Yavuz Sultan Selim Han'ın Mısır seferiyle halifelîği devralmasından sonra her yönden Osmanlı Devleti'ne intikal etmiştir. Böylece daha önce Kırım'ı himaye altına almakla Kafkasya'ya kuzeyden nüfuz etme imkânını bulan Osmanlı Devleti Yavuz zamanında Çaldıran Savaşı'nda Safevi Devleti'ni yenmek suretiyle Kafkasya'yı güneyden de etkisi altına almıştır. Ancak 29 Mayıs 1555 Amasya Anlaşması'ndan sonra bölgedeki Safevi nüfuzu tekrar kuvvetlenmiştir. 1578 yılında Safevilerin sınır ihlalleri yanında Osmanlı Devleti'nin doğu kesimlerinde Şia'nın yayılması ve Gürcistan ile Azerbaycan'da nüfuz sağlama arzusu nedeniyle bölgeye düzenlenen sefere çıkıldı. Kıbrıs Fatih Vezir Lala Mustafa Paşa Erzurum üzerinden Azerbaycan'ın fethine memur edildi, yardımcısı olarak da Lala Mustafa Paşa'nın isteği ile aslen **Kafkasyalı Kuştoka boyundan olan Özdemiroğlu Osman Paşa** görev aldı. 9 Ağustos 1578'de Çıldır Savaşı'nda Safevi ordusunu bozan Özdemiroğlu Osman Paşa Osmanlılara Kafkasya'nın kapısını açmıştır. İlerlemesine devam eden Osmanlı ordusu,

273 Dr. Hayati BİCE, a. g. e., s. 6.

274 Dr. Hayati BİCE, a. g. e., s. 6-7.

Çıldır, Tüyük, Hırtız ve Ahılkelek'i zaptederek Gürcistan'a ulaştı ve 24 Ağustos 1578'de girilen Tiflis'te Cuma namazı kılınıp Halife-i Rûy-i Zemin adına hutbe okundu. Bu sırada Osmanlı hâkimiyetini kabul eden Gürcistan soylularından bazıları İslâm'ı kabul ederken bâzıları da eski dinlerini sürdürmüşlerdir. Şeki ve Şirvan'ı fethederek ilerleyen Osmanlılar, Kuzey Azerbaycan'daki yürüyüşlerine devam ederek Kabala, Şamanı, Şabran ve Bakû'yü alıp Hazar Denizi kıyılarına ulaştı. **Özdemiroğlu Osman Paşa'nın fethettiği Kafkasya'da 4 Osmanlı Beylerbeyliği kuruldu ve Kafkasya Fatihî nâmına hak kazanan Paşa, merkezi Bakû olmak üzere Şirvan (Kuzey Azerbaycan) Beylerbeyliğine** getirildi. Daha sonra Dağıstan'ın tamamını fethederek Kuzey Kafkasya'ya ulaşan Özdemiroğlu Osman Paşa Kuzey Kafkas halklarından Lezgilerle yaptığı antlaşma ile bölgede Osmanlılar adına Cum'a Hutbesi okunmasını, İran'a yapılacak seferlerde Kırım'dan intikal edecek 30 bin kişilik Tatar kuvvetlerinin Kafkaslardan geçişine yardımcı olunmasını ve gerektiğinde Osmanlı kuvvetlerine Kafkasya'dan da yardım sağlanmasını kabul ettirdi. Bu sırada **Kafkasyalı bir kızla evlenen Özdemiroğlu Osman Paşa Kuzey Kafkasya'da son derecede önemli olan akrabalık bağıyla da bölgeye bağlanmış** ve böylece Kuzey Kafkasya'da tesirler meydana getirerek İslâm'ın Kuzey Kafkasya'da yerleşmesi hususunda önemli hizmetleri ifâ etmiştir. Özdemiroğlu Osman Paşa Dağıstan'ın tamamında İslâmiyet'in kök salmasını sağlarken Kuzey Kafkasya'nın da Güneydoğu bölgelerine İslâm'ın yerleşmesini gerçekleştirmiştir. Bu başarısında Paşa'nın bölge halkının gelenek ve göreneklerine saygılı tutumunun ötesinde, İslâm'ın tebliğinde bu unsurlardan başarıyla yararlanmasını bilmesinin büyük payı vardır. Nitekim Kafkasya'yı ziyaretinden sonra 1840 yılında yayınlanan kitabında İngiliz gezgin Longmorth bu hususa işaret ederek, İslâm'ın

Kafkasya'da yayılışında Osmanlıların Kafkasyalıların çok önem verdiği **"and içme"** özelliğinden faydalanmaları ve İslâmiyet'teki pek çok hususun Kafkas geleneklerine uygun olduğunu açıklamaları'nın büyük bir rol oynadığını belirtmektedir. Daha sonraki yüzyıllarda İslâm'ın güçlü bir kalesi durumuna gelen Dağıstan'da bu yıllarda yerleşen İslâmiyet, Dağıstan'ın mânevi yönden her zaman Osmanlı Devletine bağlı kalışına da sebep olmuştur.²⁷⁵

1578'de Dağıstan'a ulaşan Osmanlı Devleti'nin Lala Mustafa Paşa, Özdemiroğlu Osman Paşa ve Ferhat Paşa gibi komutanları Dağıstan'da birçok eserler de bırakmışlardır. Nahcivan, Şeki ve Derbent'te yaptırılan camiler, Şamahı şeyhlerinin bulunduğu tepelere yaptırılan kaleler ve Bakû'da 1586'da yaptırılan ve halen de yıkılmadan ayakta duran Bakû Kalesi bu Osmanlı mirasının birer parçasıdır. Bu eserlerin çoğu Rus istilâları sırasında tahrip edilmişlerdir. Şirvan Beylerbeyi olarak Safevi Devleti ile çekişmeğe devam eden Özdemiroğlu Osman Paşa 11 Mayıs 1583'te karşılaştığı Safevi ordusunu tekrar yenerek Revan Hanlığı topraklarını da aldı ve Revan'da da Cum'a namazı kıldırıp Halife adına hutbe okudu.²⁷⁶ 1584 yılında Osmanlı Devleti Vezir-i Âzamlığına yükselen Özdemiroğlu Osman Paşa, Kırım ve Kafkasya üzerinden Azerbaycan'a geçerek 22 Eylül 1585'te Tebriz'i fethetti ve 26 Eylül'de Tebriz'de Osmanlı Hanı adına ve Ehl-i Sünnet usulünce hutbe okutup Ramazan Bayramı ve fetih tebriklerini kabul etti. O, böylece tarihte ilk kez Karadeniz'den Hazar'a kadar olan bölgede Türk Dünyası'nın birliğini gerçekleştirmiş oluyordu. Daha sonra 18. yüzyıl başında yapılan bir andlaşmayla 1724 yılında Sultaniye'ye kadar bütün Azerbaycan, Osmanlı Devleti'ne ilhak edilmiştir. Böylece Tebriz, Tiflis, Revan, Gence ve Karabağ eyaletleri birer Osmanlı vilayeti haline gelmiştir. Buna karşılık Rus işgali altındaki Hazar Denizinin kuzeyindeki

275 Dr. Hayati BİCE, a. g. e., s. 8.

276 Dr. Hayati BİCE, a. g. e., s. 8-9.

kıyılarının Ruslara bırakıldığı kabul edilmişse de bu kararı tanımayan Dağıstanlılar Ruslarla mücadeleye devam etmişlerdir. 1772 yılında bölgede 300 Rus tüccarın öldürülmesini baha-ne eden Çar I. Petro Derbent'i işgal etti. Bu yıllarda ve bilhassa I. Petro devrinde Dağıstan'da bulunan Rusların yaptığı yağma, talan işken-ce ve katliamlar, Dağıstan halkında silinemez bir Rus aleyhtarlığının doğuşuna yol açmıştır; Ruslara karşı yürütülen Müridizm hareketinin en güçlü desteği Dağıstanlılar arasında bulma-sında bu duyguların payı büyüktür.²⁷⁷

Osmanlı Devleti yönünden, daha çok Kafkasya'nın güneyi'nden Dağıstan üzerin-den Kafkasya'ya İslâm'ın tebliği olayına Kırım Hanlığı da kuzeyden katkıda bulunmağa çalış-mıştır. 17. yüzyıl boyunca Kuzey Kafkasya'nın Abaza, Adige ve Kabartaylarla meskûn kuzey-batı bölgelerinde İslâmiyet'in yayılmasında Kırım Tatarlarının teşvikleri büyük rol oy-namıştır. Daha sonra Kırım Hanları Devlet Giray ve Has Giray devirlerinde bu tebliğ ha-reketi Osmanlı Devleti'nin de katkısıyla sür-dürülmüştür. 17. yüzyılda bir yandan İslâmi tebliğ sürerken bir kısım Kafkasyalının eski atalar dini üzere bulunduğu anlaşılmaktadır. 1659'da Kafkasya'yı ziyaret eden Evliya Çe-lebi, bu durumdan bahsederken, "Bu Çerkeş kavmine kâfir desen ol adamı kati iderler, Lâ ilahe illallah dirler amma. . " demektedir ve bazı yerlerde ağaçlara tapan kimselere rastladığını yazmaktadır. 18. yüzyılda Kafkasya'nın önde gelen beylerinden Adil Hatuğzoka, Kadı İshak Efendinin tavsiyesi ile Kafkasyalıları İslâm'a davet etmiş ve İslâmiyet'in üstünlüğünü, ulvi-yetini belirterek ikna yoluyla tebliğe çalışmış-tır. Bu yıllarda Kafkasya'da İslâm geniş ölçüde yayılma imkânı bulmuş ve bölgede çok sayıda mescid ve medrese tesis edilerek şeriat ahkâmı uygulamaya konulmuştur. Bu şekilde birbi-

rinden bağımsız gayretlerin Kafkasya'nın bir İslâm Beldesi olması yolunda önemli hazırla-yıcı etkisi olmakla beraber kısmen mevzii ha-reketler olarak kalmışlardır. **İslâm'ın bölgede silinemez bir şekilde yerleşmesinde Osmanlı Devleti'nin Kafkasya Soğucak Valisi Ferah Ali Paşa'nın unutulmaz bir yeri vardır.** Özdemi-roğlu Osman Paşa'nın İslâm'a Güney Kafkas-ya ve Dağıstan'da yaptığı hizmetleri **Ferah Ali Paşa da Kuzey Kafkasya'da** yerine getirmiştir.

²⁷⁸ Kuzey Kafkasya'nın Manevi Fatihi Ferah Ali Paşa, bölgenin en önemli şehri olan Anapa'nın kurucusu ve Kafkasya'da İslâmiyet'in silin-mez bir şekilde yerleşmesini sağlayan kişidir. 1780 sonlarında Kalyon-u Hümayûn ile Soğu-cak Muhafızlığı'na tayin edilen Ferah Ali Paşa 1780-1784 yılları arasında Kuzey Kafkasya'da İslâmı tebliğe çalışırken devletin buradaki nü-fuzunu da arttırmıştır. Bu sırada dini yönden Kuzey Kafkasya'da tam bir çeşitlilik görülmek-teydi. Bir yandan daha önce değinilen faali-yetler ile İslâmiyet bazı bölgelerde yaşanırken, kimi yerlerde eski natüralist-animist inançlar hüküm sürüyor ve bilhassa Gürcü ve Osetin halkları arasında ise Ermeni ve Arnavut gezici misyonerlerin getirdiği Ortodoks Hristiyanlık yaygın bir halde bulunuyordu.²⁷⁹

Ferah Ali Paşa Soğucak'a yerleştikten sonra Rusların istilasını takiben hicret eden Kırımlı ve Tamanlı muhacirlerin çekirdeği-ni oluşturduğu bir yerleşim merkezi vücuda getirdi. Bölge halkıyla temas kurduktan son-ra İstanbul'dan Kafkasya'ya geliş sebeplerini anlatarak Kafkasya'da İslâm'ın yayılmasında bütün gayretleriyle çalışmaları gerektiğini, bu gayreti gösteremeyeceklerin ayrılıp gitmelerini bildirdiği ve bölgenin müslüman halkının önde gelenlerinin katıldığı geniş bir istişare toplantısı yaptı.²⁸⁰ Bütün katılanların cevap-ları alındıktan sonra geçilen yemin töreninde

277 Dr. Hayati BİCE, a. g. e. , s. 10.

278 Dr. Hayati BİCE, a. g. e. , s. 10-11.

279 Dr. Hayati BİCE, a. g. e. , s. 11.

280 Dr. Hayati BİCE, a. g. e. , s. 11-12.

bir kılıç ve “En’am-ı Şerif” üzerine el basılarak mevcut kişiler biat ettiler. Kafkas kavimleriyle uyum sağlayabilmek için bir sosyolog gibi Kafkas, âdetlerini inceleyen **Ferah Ali Paşa, Şapsığ boyundan Hacı Hasan Ağa’nın kızını alarak bölge ile akrabalık ilişkisi de kurmuş bulunuyordu.** Bu düşün vesilesiyle oluşturulan alayın Kafkasya içlerine doğru yaptığı yolculukta her kabilenin merkezinde İslâm anlatılıyor, bir yandan Kur’ân-ı Kerîm okutulurken diğer yandan da tercümanlar vasıtasıyla halka Türk milletinin iyi idaresi ve İslâm dininin faziletleri tebliğ ediliyordu. **Ferah Ali Paşa’nın yaptığı gibi pek çok Osmanlı askeri Kafkasyalı kızlarla evlendiler, gelin aileleri devlete sadâkat konusunda söz veriyorlardı. Kızlarını görmek üzere Soğucak’a gelen birçok Kafkasyalı’ya İslâmı, kendi kızları anlatıyordu.** Bunun önemini anlayan Ferah Ali Paşa, alınan gelinlere İslâmî kaidelerin hemen öğretilmesini sağlıyordu. Soğucak’a gelen Kafkasyalı yerli halkın dikkatini en fazla minarede okunan beş vakit ezan ve camide cemaatle kılınan namaz çekiyordu. Kabilelere sünnet meselesi öğretildikten sonra sünnetin İslâm’a girenlerin dini bağlılığının güçlenmesinde önemli bir etkisi olduğu görülüyordu. Zamanla yerli kabileler İslâmiyeti daha iyi öğrenebilmek için köylerine ‘fâkih’ gönderilmesini isteyecek duruma geldiler. İstanbul medreselerinden gelen hocalara kabilelerin âdetleri anlatıldıktan sonra gönderildikleri yerlerde yaptıkları çalışmalarla, toplu olarak İslâma girmeler başlamış ve bu suretle İslâmiyet Kafkasya’nın en sarp dağ köylerine, obalara ulaşma imkânına kavuşmuştur. Bu faaliyet sonucunda 1787-1792 Osmanlı-Rus savaşında “din düşmanlarına karşı gaza” emredildiğinde bütün Kafkasyalılar bunu kutsal bir vazife bilerek icabet ettiler.²⁸¹ İslami tebliğ çalışmasının toplum üzerinde nasıl derin bir etki oluşturduğunun bir göster-

gesi de, Ferah Ali Paşa’nın tavsiyesiyle halkın çocuklarına taktığı hayvan isimlerini bırakarak İslâmî isimler takmağa başlamasıdır. Ferah Ali Paşa’ya Kafkasya’daki başarılarından dolayı Ankara Sancağı ile Rumeli Beylerbeyi payesi verilmiştir. Ferah Ali Paşa’nın başarılı bir devlet adamı oluşu yanında bir tarikatın mensubu olarak yaşadığı, ölümünden sonra vasiyeti üzerine açılan hazine sandığından çıkan tarikat hırkası ve tacından anlaşılmıştır. İstanbul Yenibahçe’deki Takyeciler Camiinde görevli Şeyh Mehmed Efendi’den tarikat aldığı bilinen Ferah Ali Paşa, taşrada memuriyet yaptığı sıralarda da bu tekke ile irtibatını kesmemiştir. Ferah Ali Paşa’nın Kafkasya’da İslâm’ın tebliğindeki başarısında bu “gönül ehli” oluşun önemli bir yeri olduğu muhakkaktır.²⁸²

Kuzey Kafkasya’nın kuzeybatı kesiminde Ferah Ali Paşa’nın hizmetleriyle İslâmiyet hızla yayılırken artık tamamıyla bir İslâm ülkesi vafında olan Güneydoğu Kafkasya’da, Dağıstan’da, 1783’te ortaya çıkan İmam Mansur ve takipçileri olan İmamların Organize ettikleri sufi hareket kendini göstermeğe başlamıştı. Bir yüzyıl boyunca Kafkasya’nın kaderini etkileyecek olan ve İslâmî yönden yanlış sayılabilecek bir adlandırmayla “Müridizm” olarak literatüre geçen bu tasavvufî hareket gerek dayandığı fikir temelleri, gerekse ortaya koyduğu aksiyoner İslâmî yaklaşım sebebiyle ele alınmak durumundadır. Ferah Ali Paşa’nın şuurlu çalışmalarıyla Kafkasya’ya yerleşen İslâmiyet, bütün 19. yüzyıl boyunca Kafkasya’nın kaderini belirlemiş ve bu belirleyişte önce Dağıstan’da giderek bütün Kafkasya’da etkin hale gelen tasavvufî cihad baş rolü oynamıştır. Bu tasavvufî cihad hareketinin yüzyılımızın başında olduğu gibi halen de Kafkasya’da etkisini kısmen sürdürdüğü bilinmektedir.²⁸³

²⁸¹ Dr. Hayati BİCE, a. g. e. , s. 12.

²⁸² Dr. Hayati BİCE, a. g. e. , s. 13.

²⁸³ Dr. Hayati BİCE, a. g. e. , s. 13.

İslâm'ı benimseyerek bütün hayatlarına hâkim kılan Kafkasyalılar ve özellikle Dağıstanlılar, 19. yüzyıl başlarına doğru ülkelerine yayılmaya başlayan Çarlık Rusyası'na karşı yürütecekleri mücadelenin moral desteklerini ve fikri temelini de yine İslâmiyet'te bulmuşlardır. İslâm'ın cihad anlayışı, Kafkasya'nın yurt sevgisi geleneğiyle birleşince yüzyıla yakın bir süre, fizik güç yönünden karşılaştırılamayacak Rus ordularına karşı ortaya konan bir destan yaşanmıştır. Tarih içinde oluşan bu durum, Allah rızasına kavuşmayı hedefleyen İslâm tasavvufu ile 'din düşmanlarıyla sonuna kadar savaşı' öngören cihad ruhu, birlikte Müslüman Kafkasya'nın Rusya'nın istilâsından korunmasını hedefleyen bir milli kurtuluş hareketini ortaya çıkarmıştır. Rusların Kafkasya'yı işgalinin anayurtlarına Rus âdetlerini, Hıristiyan ilkelerini getireceğini, İslâmî ahlâk ile beraber binlerce yıllık törelerinin de yıkılacağını anlayan bölgenin ulemâsı, bölge halkının dini inançlarını kuvvetlendirmek, böylece İslâm'ın Kafkasya'dan silinmesini engellemek amacıyla 'iman-tevhid-cihad' konusunu halka açıklamaya başlamışlardır. Sonraki yıllarda mücadelenin sertleşmesi gündeme 'şehadet' kavramını da getirecektir. Ancak bu şekilde, sayıca ve teknik olarak kıyaslanamayacak kadar üstün kuvvetlere karşı direnme azmi ayakta kalabilmiştir.²⁸⁴

Allah rızasını gözetme, şirkten kaçınma, haramlardan sakınma yanında mübahları dahi terketme suretiyle nefsi tezkiye etme gibi İslâm'ın ezeli şiarlarını temel alan bu mücadele yöntemi, daha sonra Afrika ve Uzakdoğu'da ortaya konan İslâmî kurtuluş hareketlerini de etkilemiştir. Başlangıcından kısa bir süre sonra Kafkasya Müridizmi, tasavvufi köklerini korumakla beraber milli bir vasıf da kazanarak bir yurtseverlik hareketi haline gelmiştir. Tasavvufi cihad anlayışı Kafkasya'da hızla yayılırken karşısına çıkanlar da olmuştur; cün-

kü olay temelde insanların Allah karşısında eşitliğini getiriyor, Allah'tan gayriya kulluğu kınıyor, mülkün Allah'a ait olduğunu bildiriyor, insanın nefsinin sonsuz arzularına hâkim olabildiği ölçüde şerefli olacağını savunuyordu. Bütün bunlar ise, İslâm'ı kabul etmesine rağmen hâl inceliklerini kavrayamamış olan bazı Kafkasyalılar ve özellikle soylular tarafından kuşkuyla karşılanıyordu. Ancak zamanla bütün bu engeller aşılmış ve Müridizm hareketi ortak, bağımsız Kafkasya ülküsünün oluşumunda başlıca etken olmuştur.²⁸⁵

Kafkasya Müridizmi, İslâmî tasavvuf ekollerinden Nakşendiyye tarikatına dayalı bir geleneğe sahiptir. Tarikata intisab eden müridler aynı zamanda birer mücahidi haline geçerken, tarikat eğitimini sürdürmekle mükellef olan öğretici kadro da cihad ordusunun karargâhını oluşturmaktadır. Her tasavvuf ekolünde olduğu gibi tarikatın yürütücüleri, gelecekteki önderleri ve geleneğin iletici silsilesi Kafkasya Müridizm'inde de bellidir. Bilinen isimler olan İmam Mansur, İmam Gazi Muhammed, İmam Hamzat Bek, İmam Şamil ve İmam Muhammed Emin aynı zamanda şeyh konumunda olan liderlerdir. Bu liderlerden ilki ve Kafkasya Müridizmi'fin önderi olan İmam Mansur'un Nakşendi geleneğinde hangi silsileye intisab ettiği belli değildir. Bununla beraber O'nun Buhara'dan gelerek Dağıstan'da ifşada başlayan Hacı Muhammed Buhariye bağlı olduğu kimi yerlerde belirtilmişse de dayanaktan yoksun bir durumdadır. Hacı Muhammed Buhari'nin Nakşibendi tarikatın Dağıstan'da aldığını bildirenler vardır, hattâ bu rivayeti Şeyh Şamil ile irtibatlandıranlar da olmuştur. Muhtemelen 1732'de Kafkasya'da Alda Avul adlı bir Çeçen obasında doğan İmam Mansur'un asıl adı Uçermak olup çocukluk yıllarında çobanlık yaptıktan sonra Dağıstan medreselerinde İslâmî ilimleri tahsil etmiş ve yurduna dön-

284 Dr. Hayati BİCE, a. g. e. , s. 14.

285 Dr. Hayati BİCE, a. g. e. , s. 15.

dükten sonra köyünün mescidinde imamlığa başlamıştır.²⁸⁶

İrşad faaliyetini sürdüren İmam Mansur'un ünü giderek bütün Kafkasya'ya yayıldı ve 1783'te yayınladığı bir beyanname ile Kafkasya'nın bir bölümünü işgal etmiş olan Ruslara karşı bütün Kafkasyalıları cihada davet etti. Çok kısa zamanda davetine Kafkasyalıların tamamının katılmasını sağlayan İmam Mansur, Rusları Don nehri kıyılarına kadar sürmeyi başardı. Bu yıllarda Kafkasya'da bulunan Ferah Ali Paşa'nın bir kılavuzla İmam Mansur'a gönderdiği Gazioğlu Mehmed Paşa verdiği raporda 'İmam Mansur bütün Tatar ve Dağıstan ahalisini "Kâfire medar haramdır. Müslüman olan, kâfiri vurup malını talan, evlâd ü iyâlini esir etmelidir" diye uyarmaktadır. Yanındaki adamıyla birlikte risaleler yazıp halka dağıtmaktadır. Taraftarları neşrettikleri buyruklara İmam'ın mührünü basıp sonra dağıttıkları gibi, Mansur adına hutbeler inşa ederek aralarında kendisini başbuğ tanımışlardır diyordu.

²⁸⁷ İmam Mansur Ruslara karşı zaferler elde etmeğe başlayınca Osmanlılar kendisine elçiler gönderdikleri gibi Anadolu'dan pek çok kişi de kendisini görmeğe gitmiştir. Antep ulemasından Seyyid Halil Efendi ikiyüz talebesiyle beraber İmam'a iltica ettiği gibi İslâmi ilimlerde tanınmış Sivaslı Mehmed Efendi de İmam Mansur'un yanına gitmiştir. Hattâ, bazı Tatarlar İmam Mansur'un yayınladığı bazı bildirileri kara ve deniz yolundan Anadolu'ya ulaştırmışlar; bir kısmını ise Hicaz'a kadar giderek dağıtmışlardır. İmam Mansur bir yandan Ruslarla mücadele edip Osmanlı Devleti ile ilişki kurmağa çalışırken, diğer yandan da Kafkasyalıları devamlı beyannameler yayınlamak suretiyle onları Ruslara karşı sürekli uyanık tutmak istiyordu. Bu yıllarda cihadın bayrağı olan ve **Kafkas halklarını temsil etmek için kullanılan sancak, yeşil-sarı ve kırmızı** renklerinden

oluşmaktaydı. 1786 yılına kadar Rusları geriletmeyi başaran İmam Mansur'un cihadı sürerken **1787-1792 Osmanlı-Rus** savaşı da başlamıştır. Ruslar 'Kafkasya Müdirizmi'nin kurucusu olan ve Çeçenler arasında ünlenen İmam Mansur'u ele geçirmek üzere yöneldikleri Alda avulu yakınlarında büyük bir yenilgiye uğradılar.

Halk arasında daha da ün kazanan İmam Mansur, Kızılyar ve Grigoryapali gibi Rus elindeki kaleleri kuşatı, düzenlediği baskınlarla Ruslara önemli kayıplar verdirdi. Ancak daha sonra Tatartop'ta Ruslara yenilen İmam Mansur Kuzeybatı Kafkasya'ya çekilerek mücadeleye bu bölgede devam etti, etrafında topladığı Adige'lerle birlikte Ruslarla savaştı. Dağıstan'ı birleştiren ve cihad ruhuyla diriltten İmam Mansur'un adı İslâm dünyasında ve Avrupa'da duyuldu. Kafkasya'da yeni doğan pek çok çocuk hâlen de O'nun adını taşımaktadır. Dağılıları mânevi yönden büyük bir hızla diriltten İmam Mansur'un etkisini yok etmek isteyen Rus yazarları, O'nun hakkında en ufak bir şey yazmadıkları gibi yaydığı tarikatına saldırılarına devam etmektedirler. 1791 yılında Anapa savaşlarında Ruslara tutsak düşen İmam Mansur, 13 Nisan 1794'de tutsak bulunduğu Şlisselburg kalesinde öldü ve hiçbir dinî muamele yapılmadan yakındaki bir dağa gömüldü.²⁸⁸

İmam Mansur'un bu şekilde ölümünden sonra Kafkasya Müridizmi, mahalli şeyhler vasıtasıyla yaşamağa devam etmişse de yenden aksiyoner bir şekilde Ruslara karşı cihadı ön planda tutarak ortaya çıkması, 40 yıl kadar sonra İmam Gazi Muhammed'in organizasyonu ile olabilmıştır. Dağıstan'da ve Kuzey Kafkasya'nın doğu kesimlerinde klâsik İslâmi medrese eğitimini azimle sürdüren âlimlerin elinde yetişen ve devrinin İslâmi bilgilerini öğrenen Molla Muhammed, İmam Mansur hareketinin Kafkasya'daki aktivitesinin etkilerini yaşayarak bildiği için Rusların Kafkasya'yı

²⁸⁶ Dr. Hayati BİCE, a. g. e. , s. 15.

²⁸⁷ Dr. Hayati BİCE, a. g. e. , s. 16.

²⁸⁸ Dr. Hayati BİCE, a. g. e. , s. 16-17.

istilâsını durduracak tek yolun cihad ruhunun diri tutulması olduğuna inanıyordu. Avar asıllı olan ve 1793'te Dağıstan'ın Şeyh Şamili de yetiştiren Gimri avulunda doğan Molla Muhammed şeriat ilimlerine vâkıf olduktan sonra Kafkasya Müridizmini canlandırma arzusu ile bölgenin önde gelen Nakşbendiyye Şeyhi Kürdemirli Şeyh İsmail Şirvanîye intisab etti. O devre kadar "Müceddidiyye" ve "Mazhariyye" diye bilinen Nakşibendiyye tarikatını "Halidiyye" adı ile devam ettiren Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî, Muhammed el-Mehdi Dağıstanî ve Kürdemirli Şeyh İsmail Şirvanî adlı temsilcileri vasıtasıyla Kafkasya ve Kazan bölgesinde tarikatını yayabilmiştir²⁸⁹.

Şeyh İsmail Şirvanî'nin müridleri arasında Şeyh Şamil de yer almaktadır. İmam Gazi Muhammed'i etkileyenler arasında Şeyh Şamil'in kayınpederi olan ve Kafkasya Müridizminin el kitabı sayılan, "El Âdab-ül Merziya Tarikat-ı Nakşbendiyye"nin müellifi Şeyh Cemaleddin Gazi-kumuki'nin de ayrı bir yeri vardır. Kürdemirli Şeyh İsmail Şirvanî ile görüşüp tarikat öğreti ve usulünü kavrayan İmam Gazi Muhammed, 1823 yılında Dağıstan'a dönerek halk arasında irşad çalışmalarına başladı. Tarikatını yayarken bir yandan da, "Dağlı'nın ilk görevinin Allah yolunda cihad=gazavat olduğunu, daha sonra ferdin, ailenin, toplumun ve ülkenin hayatını tanzim eden şeriata uyma ve saygı göstermenin geldiğini, Dağlı'nın Allah'tan başka kimse önünde eğilemeyeceğini, hele kâfire haraç verilemeyeceğini, haramlardan, zevk ü sofadan kaçınılarak ruhun ibadetlerle beslenmesi gerektiğini" anlatıyordu. Bu yıllardan sonra Kafkasya'daki bağımsızlık savaşları 'Gazavat' olarak adlandırılmış ve dinî motiflerle beraber işlenmiştir. Halkı hazırlamak için uzun süre irşad faaliyetini sürdüren İmam Gazi Muhammed, komşu boyların önde gelenlerini davet ettiği bir istişare toplantısı düzenledi. Avar Hanlığı'ndan Şeyh Şeybani, Tarko

şamhallığından Molla Hacı Yusuf, Gazi Kumuk Hanlığı'ndan Molla Han Muhammed gibi bölgede sayılan halk önderlerinin de katıldığı bu toplantıda seçimle Gazi Muhammed'in İmamlığı kabul edildi. İmam Gazi Muhammed'e biat eden ve aralarında Şeyh Şamil'in de bulunduğu önderler Kafkasya'ya dağılarak halkı gazavat ve cihad bayrağı altında toplama çalışmalarına başladılar. Gralevski adlı Rus yazarının belirttiğine göre "Cihada daha fazla güç kazandırabilmek için müridler sokak sokak dolaşüyor ve kılıçla kapıları çalarak "Gazavat! Gazavat!" diye bağıryorlardı. Hatta kabristanlara da uğrayarak ağaç kılıçlarla mezar taşlarına vuruyor ve "Gazavat! Gazavat!" diye ölüleri bile amansız düşmanla cihada davet ediyorlardı. " Yanında organize durumda 3000 müridlik bir güç oluşturan İmam Gazi Muhammed, halk bu şekilde cihada hazırlandıktan sonra Ruslara karşı açıktan mücadele için şeyhinin de onayıyla 1829'da "Kafkasya Halkını Ruslara Karşı Cihada Davet" bildirisini yayınlayarak fiili mücadeleyi başlattı.²⁹⁰

Bu sıralarda 1828 Osmanlı-Rus Savaşı'nın doğu cephesinde Ruslara yenilerek Erzurum-Muş havalisini kaybeden Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Edirne Andlaşması'yla bütün Kafkasya ile Karadeniz'in doğu kıyılan Ruslara terkedilmişti. Cihad hareketini başlatan İmam Gazi Muhammed, bu davranışıyla Rusya'nın Kafkasya'daki hâkimiyetini tanımayacaklarını da ilân ediyordu. Bütün Türklük ve İslâm âleminin zaferleri için dua ettikleri Kafkasya Müridizm Hareketi, İmamlar yönetiminde 1864'e kadar cihada devam ederek Rus hâkimiyetini önlemeğe çalışmıştır. Kafkasya'da Rus hakimiyeti, Şeyh Şamil'in naibi Muhammed Eminin müridlerinin silahlanın bırakmasıyla 1864'te tesis edilebilmiştir. 1829 yılından şehid düştüğü 17 Ekim 1832 gününe kadar bilfiil cihadı sürdüren İmam Gazi Muhammed, Rusların eline düşen doğum yeri

289 Dr. Hayati BİCE, a. g. e. , s. 17.

290 Dr. Hayati BİCE, a. g. e. , s. 18.

Birleşik Kafkasya Dergisi

Gimri avulundaki bir çarpışmada kahramanca vuruşurken şehid düştü ve yerine üçüncü İmam olarak İmam Hamzat Bek seçildi. İmam Gazi Muhammed'in önde gelen müridlerinden olan Hamzat Bek Hunzah kalesini ele geçirdi. Avar Han ailesinin önde gelen iki üyesini öldürten İmam Hamzat, Ruslann da kışkırtıcılığı ile Dağlı kardeşleri tarafından fethettiği Hunzah'ın mescidinde kan davası güdülerken 1834'te öldürüldü. İmamlik makamına Şeyh Şamil seçildi.²⁹¹

Dağıstan'ın Girnri avulunda tarihin ilk çağlarına kadar uzanan Avar boyunun bir üyesi olarak 1795'te dünyaya gelen Şeyh Şamil, gençlik yıllarından itibaren tanınan ve sayılan bir müridi. Yetişmesinde Dağıstan'ın Hâlidîyye meşayihinden Şeyh Muhammed Yarağı, daha sonra kayınpederi ve imamlık yıllarında müşaviri olacak Şeyh Cemaleddin Gazikumuki, aynı avuldan yetişmiş olan İmam Gazi Muhammed ve silsile itibarıyla bağlı olduğu Kürdemirli Şeyh İsmail Şirvanînin büyük payları vardır. 39 yaşında İmam olan Şeyh Şamil, Kafkasya müridizminin en büyük temsilcisi olarak daha zamanında bütün İslâm âleminde tanındığı gibi Avrupa ülkelerinde de bilinmekteydi. Hattâ, Kafkasya'da sürdürülen cihad üzerine Karl Marx'ın İngiltere basınında yazdığı yorumlar dikkati çekmektedir. İmam Şamil 1835'te topladığı Şura'da alınan kararlara uygun olarak

bölgedeki Rus işbirlikçisi hanlar ile mücadeleye girdi ve halkın Müridizmin yanında yer almasını sağladı. İmam Şamil'in giderek güçlendiğini gören Ruslar, 1839 Mayıs'ında Müridizmin karargâhı olan Ahulgo'ya saldırarak 29 Ağustos 1839'da ele geçirdilerse de İmam'ı esir alamadılar.

Çeçen bölgesine çekilen İmam Şamil bu bölgede 1840-1843 arasında Rusları ağır yenilgi ve kayıplara uğrattı. 1845'te Dargo'da Rusların büyük bir yenilgiye uğraması üzerine Dağıstan ayaklanarak Müridizm hareketine katıldı.²⁹² Durumunu güçlendirerek Doğu Kafkasya'ya hâkim olan İmam Şamil, Kuzeybatı Kafkasya'ya yönelip Nalçik'e kadar ilerledi, ancak bölgede egemen olan feodal beylerin çalışmalarını engellemesi üzerine bir kısım Kabartay ve Osetin halk ile beraber Dağıstan'a geri döndü; Kuzey Kafkasya'nın doğudan batıya birleştirilebileceği bir fırsat böylece kaçırılmış oluyordu.²⁹³

Tasavvufi bir hayat yaşayan ve Devlet Başkanı kimliği ile İslâm'ı uygulayan Şeyh Şamil, söylediklerini ve inandıklarını hayata geçirmesiyle hâlen de bütün İslâm dünyasını etkilemeğe devam etmektedir. Bir yerde Devlet Başkanı olmasına rağmen Rus yazarı Gralevski'nin yazdığına göre son derecede mütevâzi bir hayat sürüyor, yurdunda yapılan herhangi bir kumaştan olan millî elbisesini giyiyor, sade yemekler yiyor, gösteriştan kaçmıyor ve bu vasıflarıyla bütün Kafkasya halkına zühd ve takvayı tavsiye ederken, kendi nefisine de aynı ölçüleri tatbik ediyordu. 25 yıl gibi uzun bir süre 270. 000 kişilik ve teçhizatlı Rus ordularına karşı dağınık ve ateşli silahlardan mahrum küçük birliklerle ayakta durabilmesinin temelinde Şeyh Şamil'in bu vasıflan en önemli yere sahiptir.²⁹⁴ İmam Şamil, sorumluluğu alır almaz aralannda anlaşmazlıklar bulunan kabilelerin birleşmesi-

²⁹¹ Dr. Hayati BİCE, a. g. e. , s. 19.

²⁹² Dr. Hayati BİCE, a. g. e. , s. 19-20.

²⁹³ Dr. Hayati BİCE, a. g. e. , s. 21.

ni ve anlaşmasını sağlamış, aralarındaki kan davalarını kaldırmıştır. Böylece aynı hedef etrafında birleşen Kuzey Kafkasya'da "ortak bağımsız Kuzey Kafkasya ülküsü" doğmuştur. İmam Şamil döneminde Kafkasya Müridizmi Dağıstan'dan taşarak Kuzeybatı Kafkasya'yı da etki alanına almıştır. Kuzeybatı Kafkasya'da oluşturulan 'Millî Misak Meclisi' 1839'da Şapsığ bölgesinde toplanarak Hazar Denizi ile Karadeniz arasındaki bölgenin oluşturduğu 'tek vatan'da tek millet'in yaşadığını karar altına alarak Vatan'ı işgal etmiş bulunan 'millî düşman' Rus'a karşı mücadele edilmesini kabul etti. Bu kararlara uygun olarak Kuzeybatı Kafkasya'da 1840 Şubatından itibaren başlatılan saldırılarla bölgedeki Rus birlikleri önemli ölçüde geriletildi, Anapa ve diğer birkaç kale hariç bölgedeki bütün Rus kaleleri ele geçirildi.²⁹⁵

Durumları ciddileşen Rus birliklerine yardım için 80. 000 kişilik bir Rus ordusu daha Kafkasya'ya sevk edildi. İmam Şamil bazı Adige kabûelerinin ısrarı üzerine 1842 yılında Hacı Muhammed'i temsilcisi olarak ve Kuzeybatı Kafkasya'da tarikatı yaymak için bölgeye göndermiş, ancak Hacı Muhammed'in etkin çalışmaları ani ölümü ile kesintiye uğramıştır. 2 yıl kadar süren irşad devrinde Hacı Muhammed, Rus istilasından kurtulmak için tek çarenin cihad olduğunu, İmam Şamil'in bu yolda kendilerine yardımcı olacağını anlatmış, mes-cidler inşa etmiştir. 1844 yılında Abazalara temsilci olarak gönderilen Hacı Süleyman ise İslâm'ın artık hâkim olduğu bölgede faaliyetini sürdürmüş, İslâm'ın yayılması yolunda Hacı Muhammed kadar başarılı olamadan geri dönmüştür. Daha sonra 1846'da temsilciliği üstlenen Adige asıllı Muhammed Emin de

sınırlı bir sahada tarikat çalışmalarına devam etmiştir.²⁹⁶

İmam Şamil'in Kuzeybatı Kafkasya'ya naib olarak gönderdiği temsilcileri 'Millî Misak Meclisi'nde Doğu Kafkasya ve Dağıstan'ı temsil etmişlerdir. Bu çalışmalar esnasında İslâm'ın eşitlikçi ve sosyal adaleti gözetken temel kuralları ile çıkarları ters düşen kimi yerli soylular, tarikat faaliyetlerini engellemeye çalışmışlardır. Naib Muhammed Emin, 1847 yılında topladığı Kuzeybatı Kafkasyalı önderlere 'hayatlarını İslâmiyet'e göre düzenlemelerini, bütün müslümanların Allah indinde eşit olduğunu, müslümanlar arasında üstünlüğün ancak takva yönünden olabileceğini ve Allah'tan gayriya kul olmanın haram olduğunu, İslâmî bir şuurla hareket edilebilirse Allah'ın yardımı ile Ruslar'ın alt edilebileceğini' tebliğ ederek Dağıstan'daki hareketin bir benzerini başlattı; Kuzeybatı Kafkasyalı boylan kısa sürede biraraya getirmeyi başardı. Naib Muhammed Emin Kafkasya'da birsilah sanayii tesis edilmesine çalışmış ve hattâ, Kafkasya'da bulunan bir Polonyalı'nın bir top imalathanesi açmasını sağlamıştır. Seçkin sınıfların muhalefetine rağmen İmam Şamilden talep edilen temsilcilik göreviyle Kuzeybatı Kafkasya'da yerli halktan olma avantajım da kullanan Naib Muhammed Emin 1848'de kendi komutası altında Ruslar'a karşı birçok savaşa katılan bir mahalli ordu kurabilmeyi başarmıştır. Bu ordu 1852 yılında Kabartay bölgesini Ruslardan temizleyerek Kuzeybatı Kafkasya'daki Rus birliklerini kuzey steplerine attı²⁹⁷. (BİCE 22-23)

19. yüzyılın başından itibaren Kuzey Kafkasya'ya inen ve çeşitli yerlerde oluşturduğu müstahkem mevkiller ile kontrolünü güçlendiren Ruslara karşı yürütülen kanlı savaşlarda büyük kayıplara uğrayan Kuzey Kafkasya, dışarıdan hiçbir yardım alamamıştır. 1800 baş-

294 Dr. Hayati BİCE, a. g. e. , s. 21.

295 Dr. Hayati BİCE, a. g. e. , s. 21.

296 Dr. Hayati BİCE, a. g. e. , s. 22.

297 Dr. Hayati BİCE, a. g. e. , s. 22-23.

larında Güney Kafkasya'da Gürcistan'ın ve Hazar kıyılarında Derbent çevresinin Ruslar tarafından işgali nedeniyle Kuzey Kafkasyalılar kuzeyden ve güneyden çepeçevre Ruslar tarafından sarılmış durumdaydılar. 1834-1859 yılları arasındaki 25 yıl boyunca bütün olumsuz faktörlere rağmen imanlarından aldıkları güçle Ruslara karşı ayakta durmaya çalışan İmam Şamil ve mücahidleri hilâfet merkezi olan İstanbul ve "Halife-i Rûyi zemin" ile irtibat kurmağa çalışmışlar ve bu maksatla devrin Osmanlı Sultanı Abdülmecid'e ulaşmayı başaran Şeyh İsa Hacı Çirkevi vasıtasıyla hazırladıkları raporu kendisine iletmışler ve "cevabın yedi ay sonra verileceğinin" bildirildiği boş bir cevap almışlardır.

1853-1856 yıllarındaki Osmanlı-Rus Savaşı olan Kırım Harbi sırasında, Kafkasya'daki Rus baskısında belirgin bir azalma ortaya çıkmıştı. Ancak 1857'den itibaren Ruslar tekrar Kafkasya'ya yüklendiler. Bu sırada **İstanbul'a gelerek Kuzey Kafkasya'daki mücadeleye destek almağa çalışan Naib Muhammed Emin, Rusların baskısıyla Şam'a sürülmüş ise de tekrar Kafkasya'ya dönebilmiştir.** 1859'da Kuzeydoğu Kafkasya ve Dağıstan'daki Müridizm hareketinin bastırılmasından sonra mücadelenin daha da zorlaşacağını farkederek Naib Muhammed Emin, Ruslarla anlaşma yollarının aranması şeklindeki teklifinin 'Millî Misak Meclisi' tarafından kabul görmemesi üzerine Kuzey Kafkasya'dan ayrılarak İstanbul'a gitti.²⁹⁸

1857'den itibaren mücahidlerin hareketlerini büyük ölçüde kısıtlayan ve müridlerin gerilla savaşını kolaylaştıran ormanları tahrip ederek ilerlemeğe başlayan Rus birlikleri, kuzey, güney ve doğu'dan olmak üzere üç koldan yürüttükleri saldırıları ile Doğu Kafkasya'da ilerlemeğe başladılar. 1859 Ni-san'ında Venedo'nun Ruslar tarafından işgal edilmesiyle Doğu Kafkasya'daki müridizm hareketi kırılmış; 6 Eylül 1859'da

İmam Şamil'in teslim olmasıyla Kuzeydoğu Kafkasya ve Dağıstan'ın Ruslar tarafından işgali tamamlanacaktı. Kanlı ve dramatik mücadele sahnelerinin cereyan ettiği uzun savaş yılları Kuzey Kafkasyalıları maddî olarak perişan etti. Yüzlerce avul yerle bir olurken onbinlerce Kafkasyalı şehid oldu. Nihayet 1859 yılı yazında ailesiyle beraber Gunib dağına çekilen İmam Şamil'in yanında ancak yüz kadar müridi vardı. Sonradan katılanların da eklenmesiyle 300'e ulaşan mücahidler, iki ay daha Ruslara direnebildiler. İmam Şamili canlı olarak ele geçirmek, isteyen Rus Çarı'nın temsilcisi ve Rus komutan Prens Baryatinskinin Şeyh Şamil'in, aile üyeleri ve seçeceği kırk müridiyle beraber. İstanbul'a gitmelerine izin verilmesi şartını kabul etmesi üzerine 6 Eylül 1859'da Şeyh Şamil yanındaki iki oğlu ve yirmiye yakın sadık müridiyle Ruslara teslim oldu. İmam Şamil'in teslim olduğu yere 1894 yılında bir anıt dikilmiştir. Kuzey Kafkasya'daki Şeyh Şamil ve müridlerinin cihadıyla ilişkili yerler Rusça'da "Şamil'evski e mesta" olarak anılırken; mücahidlerin kanlarıyla süslü bu aziz yerler halen Dağlılar tarafından kutsal makamlar olarak saygıyla ziyaret edilmektedir.²⁹⁹ **İmam Şamil teslim olduktan sonra sözünü tutmayan Ruslar tarafından 11 Eylül 1859'da önce Petersburg'a, bir ay sonra da 10 yıl süreyle kalacağı Kaluga şehrine gönderilir.** Oğulları Gazi Muhammed ve Muhammed Şeyhinin rehin bırakılması şartıyla **1869 Nisan'ında İstanbul'a gitmesine izin verilir.** Şamil İstanbul'da Sultan Abdülaziz tarafından ağırlandı saygı görürken, Rus sefaretiyle temas geçen Osmanlı Devleti İmam Şamil'in geri gönderilmesi ve oğullarının rehin bırakılması şartlarını kaldırttı. Donanmanın koruması altındaki bir vapurla Medine'ye geçmek üzere Mısır'a gönderildi. Mısır'da bir süre kalan ve Cezayirli mücahid Abdulkadir ile de görüşen **İmam Şamil, Medine-i Münevvere'ye yerleşti** ve Hacc farızasını yerine getirdikten sonra 4

298 Dr. Hayati BİCE, a. g. e., s. 23.

299 Dr. Hayati BİCE, a. g. e., s. 24.

Şubat 1871 'de akşam ezanı yaklaşırken ahirete göçerek Medine'nin ünlü kabristanı Cennet-ül Bakide Ehl-i Beyt Kubbesi yakınına gömüldü (Rh. A.). Böylece Dağıstan'ın sarp dağlarında başlayan bir hayat çok sevdiği Peygamberi (S. A. V)'in yanmasında sona eriyordu³⁰⁰. **İmam Şamil'in teslim oluşundan sonra İmam'ın son Kuzeybatı Kafkasya Naibi Muhammed Emin'e bağlı müridler Kuzeybatı Kafkasya'da 1864'e kadar 5 yıl daha cihada devam etmişler ve bu son direniş grubu da 1864'te silahlılarını bırakmak zorunda kalmıştır.** Böylece 1783 yılında İmam Mansur'un başlattığı Kafkasya Müridizmi 1864 yılında sona eriyordu. Ancak bu tarihten sonradır ki Kafkasya'da Rus hâkimiyeti başlamıştır. 1864'te sonlanan mücadeleyi takiben Kuzey Kafkasya'dan Anadolu'ya kitle halinde göç hareketleri ortaya çıkmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı başladığında Kafkasya'da bulunan Kafkasyalılar ve Dağıstanlılar İmam Şamil'in naiblerinden Abdurrahman liderliğinde ayaklanmışlardır³⁰¹. Osmanlı'nın yenilmesi üzerine tüm birliklerini Dağıstan'a sevkeden Ruslar, yeni bir işgal harekâtıyla Naib Abdurrahman ve müridlerini katletmek suretiyle bu ayaklanmayı kanlı bir şekilde bastırmışlardır. Daha sonraki yıllardaki mevzii isyanlar ve 1905 Dağıstan ayaklanması da başarısızlıkla sona ermiştir. ³⁰²

Yaklaşık yüzyıl süren bu tasavvufi hareket Kafkasya'yı "ortak bir vatan" haline getirmiştir. Sovyet Devriminden sonra bu "ortak vatan" duygusunu yoketmek isteyen yöneticiler tasavvufi geleneğin direnciyle karşılaşmışlardır. 2. Dünya Savaşı yıllarında bu geleneği, ezme vaktinin geldiğine inanan Stalin ve arkadaşları, tasavvufi hayatın merkezi olan Çeçen-İnguş halkını ve Karaçay-Balkar Türklerini

Kafkasya'dan kopararak Asya'nın içlerine sürmüşlerdir. ³⁰³

GÖÇ

Muhacerete yol açan gelişmeler

Kafkasya'da Ruslara karşı yapılan çeyrek asırlık efsanevi bağımsızlık savaşının lideri olan İmam Şamil'in 1859'da teslim olmasıyla Çeçenistan-Dağıstan bölgesindeki mücadele Çerkesya sahasına intikal etti. Çerkesler ile Abazaların direnişi altı yıl kadar daha sürdü. Ancak savaşan güçler arasındaki askeri ve teknolojik dengesizlik, dışarıdan bölgeye yardım gelemeyişi, uzun süren savaşların meydana getirdiği yorgunluk gibi birçok sebepler yüzünden direnişçiler gittikçe güç kaybetti. Nihayet 21 Mayıs 1864 tarihinde Kbaada yaylasında yapılan son savaş bölge tarihinde yeni bir süreci daha da hızlandırdı: Muhaceret. ³⁰⁴

Vatanlarına bağlılıklarıyla meşhur olan Kafkas dağlılarının yurtlarından koparılmasının başlangıcı 1864 yılı değil elbette. Rusya'nın gölgesinin bölgede yükselmeye başlamasına yol açan her savaş halkın bir kısmının yerlerini terk etmesine yol açmaktaydı. Bununla birlikte bölge halkı açısından en yıkıcı göç hareketler-

300 Dr. Hayati BİÇE, a. g. e. , s. 24-25. Tank Mümtaz Göztepe, **İmam Şamil**, s. 464.

301 Dr. Hayati BİÇE, a. g. e. , s. 25. Saray ve ark. , **a. g. e. ,** s. 140-143, 53 numaralı vesika.

302 Dr. Hayati BİÇE, a. g. e. , s. 25-26.

303 Dr. Hayati BİÇE, a. g. e. , s. 26-27.

304 Abdullah SAYDAM, *Kafkas Muhacirleri, (1860-1870), Sürgün, Büyük Çerkes Sürgünü (Exile), Kafkas Araştırma Kültür ve Dayanışma Vakfı, ANKARA, 2011, s. 9.*

inden biri 1860'lı yıllarda cereyan etti. Yirmi beş yıl boyunca kendisine direnen Şamil'in üzerine abartılı bir güçle saldıran Rusya, Kırım Savaşındaki mağlubiyetin de intikamını Kafkasya halkından almak istemekteydi. Şamil'in teslim olması dahi Rusları teskin etmedi. Yıllar öncesinde Rus devlet siyaseti haline gelmiş olan, Yermolofun deyimiyle "Kafkasyalı bir dağlı çocuğun asılması yüz Rus askerinin sağ kalması demektir" ilkesi daha acımasızca takip edildi. Şamil'in teslim olmasıyla bölge halkına teklif edilen hayat tarzı son derece trajik idi: iç bölgelere göç ettirilmeyi kabul etmek veya Osmanlı Devletine gitmek. Üçüncü seçenek ölüme razı olmaktan başka bir şey değildi. Kafkas Dağlıları üçüncü seçeneğe razı olmak pahasına çok direndiler, ama direnişin de bir sonu vardı. İşte o son Kbaada yaylasında yaşandı. Son savaş da kaybedilince, büyük çoğunluk için yapacak tek şey kalmıştı: Osmanlı Devleti'ne, halifenin memleketine iltica etmek. Rus-Çerkes Savaşları sırasında Ruslar, ele geçirdikleri yerlerin halkına bulundukları vadileri boşaltmaları için bir ay süre tanımışlar, bu konuda bir de kararname yayınlamışlardı. Karara uymayanlara ise savaş esiri muamelesi yapılacağı ilan edildi.³⁰⁵

Rusya'nın kolonizasyon siyasetinin en belirgin halkası, eski ahaliyi göç ettirmek, yerine yeni topluluklar getirtip yerleştirmektir. Çerkes savaşları bitmeye yüz tutunca bu konu resmî çevrelerde açıkça konuşulmaya başlandı. Kafkas halklarının vatanlarından sürgün edilmeleri daha önceden planlanmış idi. Nitekim Kafkasya'daki Rus Ordusunun Kurmay Başkanı olan Milyutin 1857'de şöyle diyordu: "Dağlıları zorla bizim seçeceğimiz bölgelere göndermeliyiz. Onları Don yöresine sürmemiz gerekir. Çünkü Stavropol yöresinde artık boş arazi kalmamıştır. Eğer öyle olmasaydı bile düşmanlarımız olan bu halkları Kozakların arkasına yerleştirmemiz sakıncalı olurdu. Bizim esas gayemiz Kafkas Dağlarının

eteklerindeki bölgelere Rusları yerleştirmektir. Hükümetin bu düşüncesini bütünüyle gerçekleştirenceye kadar bunu Dağlılara hissettirmemiz gerekir." Buna cevap olarak Prens Baryatinsky şöyle yazmaktaydı: "Kuban ötesi topraklarda güçlenebilmemiz için seçtiğimiz tek yol buraya Kozakları yerleştirerek Dağlıları yavaş yavaş baskı altına almak ve onların yaşama imkânlarını yok etmektir. Bize karşı olan halklara acımanın gereği yoktur. Devletin menfaati onların topraklarının ellerinden alınmasını gerektiriyor."³⁰⁶

Rus askerleri yurtlarından ayrılmayı reddedenlere derhal bölgeyi terk etmelerini önermekteydi. Köylülerin süratle yerlerini boşaltmalarını sağlamak için evler ateşe verilmekte, samanlıklar yakılmaktaydı. Çaresiz kalan halk sahillere üşüşerek bir an önce Osmanlı kıyılarına ulaşmayı arzu etmekteydiler. Bir gemi, bir kayık, bir balıkçı teknesi bulanlar kendilerini şanslı sayarak Karadeniz'in korkunç fırtınalarına aldırış etmeden denize açılmaktaydı. Bir Rus yazarının belirttiği bu konuya açıklık getirmektedir: "Savaş son derece acımasızca cereyan ediyordu. Biz geri dönülmesi imkânsız bir tarzda ve askerın bastığı her toprak parçasını Dağlılardan temizleyerek adım adım ilerliyorduk. Kar erir erimez ve ağaçlar yeşermeyen önce (Şubat ve Martta) yüzlerce dağ köyleri ateşe veriliyordu. Ekinler atlara yediriliyor veya çiğnetiliyordu. Köy nüfusu gafil avlandığı takdirde, derhal asker muhafazasında en yakın Kozak köyüne götürülüyor ve oradan Karadeniz sahillere ve daha sonra Türkiye'ye sevk ediliyordu. Bizim yaklaşmamız sırasında boşalan kulübelerde çoğu zaman masanın üzerinde, içinde kaşığı ile beraber henüz soğumamış lapaya, üstünde iğne takılı tamiri yarıda kalmış elbiselere, döşemeye yayılmış bir şekilde bırakılan çeşitli çocuk oyuncaklarına rastlanılıyordu. Fakat bazen askerlerimizin şerefiyle mütenasip

305 Abdullah SAYDAM, a. g. m. , s. 10.

306 Abdullah SAYDAM, a. g. m. , s. 10-11.

olmayan çok nadir canavarlığa varan hunharca hareketler de yapıyordu. Osmanlı kaynakları da Rusların yaptıkları baskıyı doğrulamaktadır. Mesela Trabzon Valiliğinden Sadarete gönderilen 3 Aralık 1863 tarihli yazıda, Rusların ele geçirdikleri mahaller halkından kendisine tabiiyet edenlere vatanlarını terk ile iç memleketlere naklölünmelerini teklif eylediği gibi, Osmanlı Devletine göç etmeyi arzu edenlerin evlerini yakmak suretiyle ayrılmalarını süratlendirmek ve iskelelere yığılmalarını sağlamak amacıyla tazyik ve icbarda bulundukları anlatılmaktadır.³⁰⁷

Çeçenlerin Terek ırmağının öte tarafına sürülmesi amacıyla bir proje hazırlanmıştı. Ermeni asıllı General Loris Melikof'un projesini öğrenen ve o sıralarda Rus ordusunda miralay olarak görev yapan Musa Kundukhov, Osmanlı Devletine göçü tercih etmiş, Çeçenleri de buna ikna etmişti. Bundan sonra 1864 yılında İstanbul'a gelen Musa Kundukhov, Kafkas göçmenlerinin durumunun genelde iyi olduğunu öğrendikten sonra Babiâli'den Çeçenler adına göç etme izni almıştı. "Tasvir-i Efkâr'da yer alan ve Abaza kaynaklarına dayandırılan bir haberde Rusların Abazalardan şu isteklerde bulundukları ifade olunmaktaydı:a) Kabile ahalisinin dinlerini terk etmeleri, b) Bütün silahların bırakılması, c) imparator tarafından bunlardan başka teklif edilecek hususların kabulü.³⁰⁸

Bütün kaynaklar Kafkas halkının yerlerini Ruslardan gelen tazyik yüzünden terk etmeye mecbur kaldıklarını göstermektedir. Rusya'ya karşı yıllarca direnen bölge halkı, artık direnmenin imkânsız olduğunu gördükleri anda zorunlu olarak vatanını terk etmekteydi. Göçlerin en önemli sebebinin Rusların tazyikleri olduğuna dair İngiliz resmî belgelerinde de hiç

bir şüpheye yer bırakmayacak derecede kesin bilgiler yer almaktadır.³⁰⁹

İngiliz Belgelerinde Kuzey Kafkasya üzerine çok miktarda belge bulunmaktadır. Fakat bu belgeler onların emperyal siyasetinin gereği olarak dünyanın hemen hemen her tarafı ile ilgilenmeleri sonucudur. Bu vesile ile hatırlamamız gereken XIX. Asrın Dünyasının neredeyse ¾'ünü kontrol eden İngiliz siyasetine çok dikkatli yaklaşmak gerekmektedir.

"Rusya'nın Yakın Doğu'da hegemonya kurma çabalarının bölgedeki İngiliz ticari ve siyasi çıkarlarını tehdit ettiğine inanan İngiliz Dışişleri, daha sonraları İngiltere'nin "Şark Meselesi"ne dair geleneksel politikası olarak adlandırılacak olan Palmerstonizm'i yani "Osmanlı İmparatorluğunun siyasi bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü koruma ve Rusya karşısında Osmanlı imparatorluğunu tahkim etme" stratejisini izliyorsa da; ne Çerkesler ne de Kuzey Kafkasya Boğazların egemenliğini ve dolayısıyla Doğu Akdeniz'e ve Hindistan sömürgelerine açılan kapıların anahtarını elinde tutan Türkler ve Osmanlı İmparatorluğu kadar İngiliz Dışişleri'nin öncelikli gündemi haline gelemeyeceklerdi. Her ne kadar İngiliz diplomatik servisinin kimi "Rusofobik" mensupları ve bir grup entelijansiya Çerkes davasına sahip çıkmış, İngiliz kamuoyunu Çerkeslere destek vermeye ikna etmek için uğraşmış ve belli ölçülerde başarılı olmuşlarsa da Kuzey Kafkasya'daki Rus ilerleyişi karşısında İngiliz devleti hep mesafeli bir duruş sergileyecek ve Rusya ile bu konuda açıktan bir çatışma içine girmekten kaçınacaktır. İngiltere'nin Çerkes meselesine doğrudan müdahil olması ancak büyük göçün Osmanlı ülkesinde yarattığı kaos ve göçmenlerin Doğu Anadolu'da Rusya'ya karşı bir tampon şeridi oluşturacak şekilde koloniler

307 Abdullah SAYDAM, a. g. m., s. 12.

308 Abdullah SAYDAM, a. g. m., s. 13.

309 Abdullah SAYDAM, a. g. m., s. 14.

halinde iskân edilmesi bağlamlarında ortaya çıkabilecektir.³¹⁰

Çerkesler ise yaklaşık 35 yıl sürecek olan direnişleri boyunca hep Osmanlı'nın, ama özellikle de "Şark Meselesi"nin baş aktörü konumundaki İngiltere'nin duruma kendileri lehine doğrudan müdahalede bulunmasını ve Rusya'yı Çerkezistan'ın bağımsızlığını tanımayla "ikna" etmesini bekleyecekler fakat beklenen aktif destek Kırım Savaşı dönemi hariçte tutulmak üzere hiç bir zaman gelmeyecektir.³¹¹

Göç hareketlerinde Osmanlı Devletinin tutumunun ne derece yönlendirici olduğu hususu da, şüphesiz incelenmeye değerdir. Osmanlı Devleti, Kafkas Müslümanlarını kesinlikle yurtlarından atmaya karar veren Rus hükümetinin baskısı karşısında bu insanları sadece insani maksatlarla kendi ülkesine kabul etmiştir. Üstelik Osmanlı Devletine göç etmelerine izin Müslümanlar, ne de yalnızca Çerkesler idi. Yahudilere, " Kozaklara, daha önce Rusya'nın teşviki ile oraya gidip de pişman olarak dönmek isteyenlere de göç imkânı tanınmıştır.³¹²

Rusların, Kafkas kabilelerini daha içteki yerlere göç ettirmek için epey miktarda para harcamak zorunda kalacaklarını, fakat Osmanlı Devletinin aceleci davranarak göçmenleri kabul etmesiyle bundan kurtulduklarını ifade eden Lord Napier, " Rusya'nın kabileleri kıyılara sürerek bir an önce ülkeden atması sebebiyle Osmanlı Devletinin bir emr-i vaki ile karşı karşıya kaldığını dikkatten uzak tutuyor. 12 Aralık 1863 tarihli arz tezkeresinde de belirtildiği gibi; hükümet "hazinenin müsait olmayışı sebebiyle bu gelenlerin kabul olunmaması taraftan iken, bu nüfusu reddederek onları Rusya'nın kahr ve şiddet eline

bırakıp telef etmeğe razı olamadığından çaresiz ülkeye giriş yapanlara ruhsat verilmiştir."³¹³

XIX. asırda; Kafkas Müslümanlarını Hıristiyanlaştırmak amacıyla Rus çarının himayesinde *Kafkas* "Müslümanlarını Hıristiyanlaştırma Cemiyeti" adı altında bir teşkilât kurulmuştu. Bu teşkilâta üye olan misyonerler ve bu teşkilâtın hamisi olan kişiler, Müslümanların meskûn bulunduğu kazalara idareci olarak tayin edildiler. Bunların faaliyetleri askerî birlikler tarafından sürekli bir şekilde destekleniyordu. Hatta bazı Rus askerî birlikleri, Müslüman köylüleri Hıristiyan olmaya zorlamakla yükümlüydü. Bu baskılardan kaçıp kurtulmak isteyenlerin cezası Sibiry'a sürgün, tehcir kararına direnmenin cezası ise idamdı. Hıristiyanlaştırma politikasına karşı direnenler Ortodoks nüfus arasına serpiştirilmekteydi. Buna karşı çıkılması hâlinde erkek, kadın, çocuk, ihtiyar demeden itiraz edenlerin tamamı katledilmekteydi.³¹⁴

Sürgün ve Katliam

Rusya İslâmiyet'te ısrar edenleri sindirmek için sürgün ve katliam yöntemini kullandı. Bu hususta en küçük bir bahaneyi değerlendirmekten geri durmayan Rus memurları, Müslümanları tutuklamakta, Sibiry'a sürmekte, direnenleri ise yargısız idam etmekteydi. Hatta hadiseden habersiz kişiler katledilmekteydi. Dağıstan'ın Kiat şehrinde Ruslar, arsasına bir kilise inşa etmek amacıyla bir cami ve bir evi yıktılar. Bu uygulamaya itiraz eden Hacı Murtaza, Öfkeyle Şalikof adındaki bir memuru öldürdü. Bu hadise üzerine mahalli Rus idaresi, sorgulama ve muhakeme yapmaksızın hadiseden haberdar olmayan 40 Müslüman'ı idam ederken 200 kişiyi de Sibiry'a sürdü ve

310 Nazan ÇİÇEK, "Talihsiz Çerkeslere İngiliz Peksimeti": *İngiliz Arşiv Belgelerinde Büyük Çerkes Göçü (Şubat 1864-Mayıs1865)* Sürgün, Büyük Çerkes Sürgünü (Exile), Kafkas Araştırma Kültür ve Dayanışma Vakfı, ANKARA, 2011, s. 54.

311 Nazan ÇİÇEK, *a. g. m.*, s. 54-55.

312 Abdullah SAYDAM, *a. g. m.*, s. 14-15.

313 Abdullah SAYDAM, *a. g. m.*, s. 15-16.

314 Nedim İPEK, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, s. 33-34.

bunların bütün mal varlıkları müsadere edildi. Dağıstan'ın Yedi toprak mevkiinde bir Rus subayının iki kişi tarafından öldürülmesi üzerine çevredeki beş köyden yaklaşık beş bin kişi tutuklandı ve Sibirya'ya sürüldü. Ahali maruz kaldığı adaletsizliği Rus askerî makamlarına bildirmesi durumunda mahallî Rus memurları vasıtasıyla, şikâyet geri alınıncaya kadar Müslümanların ileri gelenleri tevkif ediliyor veya dövülüyordu.³¹⁵

Mahallî Rus idaresi, 1866 yılında etrafta sevilip sayılan ve eski hanlık soyundan gelen Ahmed Han'ı Derbend'de tutukladı. Bu hadise, muhtemel bir karışıklığa yol açacaklara gözdağı vermek veya terör hareketiyle ahaliyi baskı altına alma fırsatı kazanmak amacıyla yapılmıştı. Bu hadise üzerine Şilahi köyünün imamının teşebbüsleri sonucu çevre köylerden seçilen delegeler Ahmed Han'ın serbest bırakılması için mahallî idareye müracaat etmeyi kararlaştırdılar. Mahallî Rus idaresi, bu karardan haberdar olur olmaz çevreden tertip ettiği yirmi altı bin kişilik bir askerî birlikle kaza merkezini kuşattı. Ahali isyana teşebbüs etme niyetinde olmadıklarını söylemeye çalıştıysa da üzerlerine ateş açıldı. Sonuçta Şilahi'nin imamı ve dilekçeyi imzalayanlar idam edildiler. Söz konusu bölgedeki binalar yakılarak yerle bir edildi. 800 hane Sibirya'ya sürgün edildi. Bunların çoğu soğuk ve açlık sebebiyle Sibirya yollarında telef oldu. Zira sürgün güzergâhı üzerinde meskûn yerli ahali Müslümanlara hakaretler yağdırırken, Hıristiyanlara ellerinden geldiğince yardım ediyordu.³¹⁶

Kabartay bölgesinde Rus hakimiyeti altında yaşayan Çerkeslere Hıristiyan olmaları için baskı yapıldı. Çerkesler bu baskılara direndiler. General. Saganef her yıl direnenler arasında birkaç aileyi Rusya'nın içerilerine sürmek ve

Ortodoks nüfus arasına serpiştirmekle görevlendirildi. Çerkesler, General Saganef'e karşı direndiler. Neticede meydana gelen Çerkes-Rus çatışmasında 1. 500 Rus askeri öldürüldü. Bunun üzerine Müslümanlar, kadın, çocuk ve ihtiyar ayrımı yapılmaksızın katledildiler.³¹⁷

Göç ve Göç Yolları

1859 yılında Şeyh Şamil'in düşüşü, Rusya'nın Kırım ve Kafkasya'daki Türk ve Müslüman toplulukları üzerindeki dinî ve siyasî baskıları arttırması sonucunu doğurdu. 1864'de Kafkasya'yı tamamen işgal eden Rusya, Çerkesleri vatanlarını terk etmeye zorladı. Rusya, Çerkesistan üzerindeki baskısını arttırıp Abazaların meskûn olduğu yerleri istilâ edince kendilerine emniyet duymadığı gerekçesiyle bu kabile mensuplarını Kuban bölgesine yerleştirmek istedi. Kabile mensuplarının bir kısmı bu uygulamaya riayet ederken, yaklaşık 50. 000 kişi Türk topraklarına göç etmek istedi.³¹⁸

Hatta 5. 000 kadarı Babıâli'nin kararını beklemeksizin Trabzon'a geldi. Bu tarihten sonra Kırım ve Kafkas toplulukları hür olmak, can, mal ve ırz güvenliklerini teminat altına alabilmek amacıyla göç kararı aldılar. Göç etmeye karar verenler, taşınabilir veya taşınamaz mal varlıklarını hiçbir tazminat almaksızın Ruslara terk ederek köylerinden ayrıldılar. Kadın, çocuk, ihtiyar binlerce kişi, kitleler halinde dağlardan inerek Karadeniz sahillerinde birikti. Buralarda kış ortamında korunmasız ve giyeceksiz uzun bir süre beklemek zorunda kaldılar. Ekserisi perişan ve telef oldu.³¹⁹

1856-1876 seneleri arasında göç edenlerin miktarını kesin olarak ortaya koymak mümkün görünmemektedir. Bu hususta verilen rakamlar 600. 000 ile 2. 000. 000 arasında değişmektedir.³²⁰

315 Nedim İPEK, a. g. e. , s. 35.

316 Nedim İPEK, a. g. e. , s. 36.

317 Nedim İPEK, a. g. e. , s. 36.

318 Nedim İPEK, a. g. e. , s. 39.

319 Nedim İPEK, a. g. e. , s. 40.

320 Nedim İPEK, a. g. e. , s. 40.

1856-1876 yılları arasında Kafkasya'dan gelenler, çoğunlukla deniz yolunu tercih ettiler. Bunlar çerkesistan sahillerindeki limanlardan bulabildikleri gemilere istiaab haddinin çok üzerinde doluşarak, İstanbul, Trabzon, Samsun, Sinop, Batum, Rize gibi iskelelerden karaya çıkıyorlardı. Ayrıca kara yolula Kars veya Batum sınırından girenler de bulunmaktaydı.³²¹

1877-1878 Savaşı'nı müteakip göç yine kitle-sel, boyuta ulaştı ve 1877-1900 yılları arasında Doğu Anadolu ve Kafkasya'dan en az 300. 000 kişi göç etti. Babiâli, *saltanat-ı seniyyenin tebaası yeterli olmakla birlikte, iltica emeliyle vatanlarını terk edenleri reddederek Rusya'nın kalır ve şiddetine bırakmayı hilâfetin şanına muvafık bulmadığı* için göçmenlerin kabul edilmesini kararlaştırdı. Kafkasya'nın Karadeniz sahillerinde biriken göçmenler, ilk olarak bulabildikleri sandal, kayık, vapur ve benzeri vasıtalarla Trabzon'a geliyorlar geliyorlardı. Buradan Osmanlı Devleti'nin kendilerine tahsis ettiği deniz vasıtaları ile Varna, Köstence, Bergos ve Lom gibi Rumeli limanlarına taşındılar. Bu limanlarda birikenler ise Tuna nehir yolu, demiryolu ve karayolu vasıtalarıyla Rumeli'nin iç kesimlerine sevk edildiler. Göçmenlerin taşınmasında Fevaid-i Osmaniye, Tersane-i Amire, Tuna, Bursa ve Rus kumpanyaları ile tüccarlara ait gemilerin kiralanması yoluna gidildi.³²²

Anadolu'ya yerleştirilecek olan göçmenler ise iskân bölgesine en yakın Karadeniz limanına taşınıyordu. Bu limanlar, başta Trabzon olmak üzere Samsun, Sinop ve İnebolu idi. Göçmenler, Bursa Şirketi veya sair şirketlere ait vapurlarla Trabzon, Samsun ve Sinop'tan İstanbul'a oradan da İzmir'e sevk edildiler. Bazı göçmen grupları ise karayolu ile Türk topraklarına giriş yaptı. Bunlar daha ziyade beraberlerinde sürülerini getirmek isteyenlerdi. Örne-

ğin, Eylül 1864'de 15. 000 kişilik bir göçmen grubu beraberlerinde yedi sekiz bin kadar keçi, koyun ve sığır olduğu halde Batum üzerinden gelerek Rize'nin iskâna elverişli bölgelerine yerleştirildiler. 1865 yılında ise Çeçenler karayolu ile Anadolu'ya gelmek istiyorlardı. Bunlar beraberlerinde 690 baş hayvan olduğu hâlde 150'şer hanelik gruplar halinde Gümrü-Kars üzerinden Anadolu'ya geleceklerdi. Rusya bunların göç etmesini, sınırdaki eyaletlere yerleştirilmeleri şartıyla kabul etti.³²³³²⁴

İstanbul

Göçmenler 1864 yılına kadar Karadeniz limanlarının yanı sıra daha ziyade İstanbul'a geliyorlardı. Kasım 1858-Aralık 1859 tarihleri arasında İstanbul'da 11. 309'u Nogay ve 5. 694'ü Çerkes ve Abaza olmak üzere 17. 000'i aşkın göçmen birikti. Nogaylar genellikle Dobruca'ya, Çerkesler ise Anadolu'ya sevk edildi ve 1859 sonlarında İstanbul'da 2. 400 göçmen kaldı. 1860'a kadar taşraya sevk edilen Nogayların mevcudu 17. 000'i buluyordu. Bu sevkiate rağmen Mart 1860 tarihi itibarıyla İstanbul'da 14. 000 Çerkes ve Nogay göçmeni mevcuttu. Aralık 1863 tarihli bir vesikaya göre İstanbul'a bin kadar göçmen geldi. Bu tarihten sonra göçmen sayısı hızla artınca, göçmenler en kısa yoldan iskân mahalline sevk edilmek üzere Karadeniz limanlarına gönderildiler. Bununla birlikte, Akdeniz sahiline gidecek olanlar İstanbul'a çıkarılıyordu. Göçmenler, iskân edilecekleri vilayetler tespit edilinceye kadar İstanbul'da misafir ediliyorlardı. Şehirde öncelikle kamu binaları, atıl durumdaki binalar, askerî kırsallar ve hanlar göçmenlere tahsis edildi. Buraları yeterli gelmediği zaman ahalinin ihtiyaç fazlası meskenleri kiralanıyor veya onların yanına birer ikişer misafir olarak veriliyorlardı. Hatta zaman zaman çadır kampları kuruluyordu.³²⁵

321 Abdullah SAYDAM, Kırım ve Kafkasya Göçleri (1856-1876), s. 86-87

322 Nedim İPEK, a. g. e. , s. 40-41.

323 Nedim İPEK, a. g. e. , s. 41.

324 Nedim İPEK, a. g. e. , s. 41-42.

325 Nedim İPEK, a. g. e. , s. 42.

İstanbul'daki göçmen işleri 1860 yılına kadar Şehremaneti vasıtasıyla yürütülüyordu. Göçmen sayısı ve işleri artınca Ocak 1860 tarihinde *Muhacirin Komisyonu* kuruldu. Komisyon, Trabzon Valisi Hafız Paşa'nın başkanlığında sabık Ticaret Muavini Remzi Efendi, Dar-ı Şûrâ-yı Askerî Azası Refik Bey, Gürcü İsmail ve Hacı Pir Efendi'den müteşekkildi. Komisyonun görevi, göçmenlere yapılan yardımları toplayıp sarf etmek, yardımseverlerin isimlerini *Takvim-i Vekayi* ve *Ceride-i Havadis*'te yayımlatmak, göç işlerinin yazışmalarını yürütmek, göçmenleri İstanbul'da yerleştirmek, tayinat dağıtmak ve iskân mahallerine sevk etmektir. 1865 yılı sonlarına doğru mevcut göçmenlerin 2/3'ünün yerleştirilmiş olması ve kitle göçlerinin durması üzerine Muhacirin Komisyonu lağvedildi (27 Kasım 1865). Bu tarihten itibaren göçmen işlerini tanzim yetkisi Zaptiye Nezareti ve Meclis-i vâlâ'ya devredildi.³²⁶

İngiltere'den Çerkeslere Peksimet İanesi³²⁷

Daha önceki zamanlarda yurtlarından sürülen ya da kaçmak zorunda bırakılan ve içlerinde Yahudilerin ve Polonyalıların da bulunduğu çeşitli etnik ve dinsel gruplara sığınma sağlamış olan atalarının izinden giden Sultan Abdülaziz, Ruslar'ın göçe zorladığı Çerkes Müslümanlara kucak açmıştı açmasına ama Osmanlı hükümeti Sultan'ın cömert vaadinin gereklerini yerine getirecek finansal olanaklara sahip olmaktan uzaktı. Bab-ı Âli, İngiliz büyükelçisi Bulwer aracılığıyla İngiliz hükümetinden göçmenlerin ulaşım, barınma ve iâşe masraflarını karşılamak üzere Osmanlı hükümetine borç para verilmesi talebinde bulunmuş ancak bu girişimleri sonuçsuz kalmıştı. **Trabzon'da Çerkes göçmenler ölülerinin kefenlerini satarak hayatta kalmaya çalışırken Bab-ı Âli de Karadeniz'in her iki kıyısındaki göçmenlerin karnını doyurmak ve nihai yer-**

leşim alanlarına transferlerini gerçekleştirmek için kullanabileceği bir kaynak arayışı içindeydi. Sadrazam Âli Paşa 25 Mayıs 1864'de Bulver ile biraraya gelerek yardım çağrısını tekrarladı. Bulwer, Âli Paşa'nın sözlerini alıntılayarak "bütün çabalarına rağmen Bab-ı Âli hükümetinin Karadeniz'in karşı kıyısında birikmiş ve göç etmeyi bekleyen insan yığınlarını Osmanlı topraklarına güvenli şekilde taşımak için gerekli ulaşım araçlarını temin etmeyi başaramadığını" rapor etmelteydi.³²⁸

Sadrazam, İngiliz hükümetinin Bab-ı Âli'ye göçmenlerin ihtiyaçlarını karşılamak için borç vereceğini umut ediyordu. Ama eğer bu gerçekleşmezse İngilizler hiç değilse iki ya da üç İngiliz yolcu ya da ticaret gemisini geçici bir süre için Bab-ı Âli'nin emrine tahsis edemezler miydi? Böyle bir yardımın gelmemesi halinde Bab-ı Âli bulabildiği her türlü deniz aracına olabildiğince çok sayıda göçmeni doldurarak ve elbette yanlarında bulunan ve hayatta kalmaları için elzem olan hayvanları karşı kıyıda bırakmak zorunda kalarak transfer işini kendi olanaklarıyla gerçekleştirecekti. Böyle bir yolculuğun sonucunda göçmenler arasında ölüm oranının çok yüksek olacağını tahmin etmek güç olmasa gerekti. "Âli Paşa'nın İngiliz hükümetinin hümanistik duygularına seslenerek para ya da aynı yardım sağlama çabası katı İngiliz merkantilizminin soğuk duvarına çarparak geri döndü. İngiliz Hazinesi, Majesteleri hükümetinin Çerkeslerin transferine sponsor olamayacağını, İngiliz hükümetine ait gemilerin Karadeniz'e gönderilmesinin hiç bir meşruiyetinin bulunmadığını, ama Bab-ı Âli'nin İngiliz bandıralı ticari gemilerle ücreti karşılığında anlaşma yapmasına bir engel bulunmadığını bildirdi. Hazine'ye göre İngiliz bandıralı ticari gemilerin bu iş için kullanılması "tamamıyla bir para sorunu(ydu). İngiliz Donanma Bakanlığı da konuyla ilgili görüş

326 Nedim İPEK, a. g. e. , s. 43.

327 Nazan ÇİÇEK, a. g. m. , s. 65.

328 Nazan ÇİÇEK, a. g. m. , s. 66.

bildiren raporunda “Türklerin gemi kiralamak için paraları varsa bakanlığımız kendilerine her türlü tavsiyede bulunmaya hazırdır” demektedir. ” Bu “tavsiye”lerle bezeli nazik geri çevrilişin ardından Bab-ı Âli İngiliz yardımından ümidi kesmiş görünmektedir. Çünkü Bulwer, 8 Haziran’da kaleme aldığı raporunda Osmanlı hükümetinin kendisiyle yeniden temasa geçtiğini ve acilen beş ya da altı büyük gemiye ihtiyacı olduğunu, bunların parasını ödeyeceğini ve gerek kiralama işleri gerekse taşıma bedelinin ödenmesi konularıyla ilgilenmek üzere İngiliz elçiliği bünyesinde bir komisyon kurulmasını talep ettiğini bildiriyordu³²⁹

İngiliz hükümeti Çerkeş göçmenlere yardım için gemi tahsisine yanaşmamıştı ama Karadeniz’in her iki kıyısındaki İngiliz mercilerinden Londra’ya akan haberler çok yakında açlıktan kaynaklanan toplu Çerkeş ölümlerinin gerçekleşeceğini kesin ve endişeli bir dille ifade etmekteydi. Âli Paşa’nın muhtemelen çok masraflı olacağı ve üstelik diplomatik komplikasyon yaratabileceği düşünülen talebini geri çeviren İngiliz hükümetinin humanistik duygularını Samsun’daki Sağlık Kurulunda görev yapan bir İngiliz sağlık müfettişinin açlık tehlikesine dikkat çeken raporu harekete geçirdi. Söz konusu raporunda sağlık müfettişi Samsun’da kendisini karşılayan “tüyler ürperici manzarayı tarif edecek söz bulamadığını” belirttikten sonra binlerce insanın açlıktan kıvrandığını, şehirde yeterli miktarda un olmuş olsaydı bile yeterli fırın bulunmadığı için açlık tehlikesinin yine önlenemeyeceğini, anlatıyor ve “belki bu insanlar için peksimet (İngilizce metinlerde biscuit-bisküvi) gönderilmesi sorunu bir nebze de olsa çözebilir” diyordu. Bu peksimet önerisi, yüzyılın başından beri uygarlığın en üstün temsilcisi ve insanlığın hamisi rolüne soyunmuş olan İngiltere’nin Çerkes göçünün yarattığı insanlık trajedisine kayıtsız

kalmadığını göstermek için aradığı “risksiz” yöntemi sağlamış görünmektedir. Bir başka deyişle, açlıktan ölmek üzere olan “bu masum ve talihsiz” insanlara peksimet gönderilmesi, Çerkes göçü sorununun etkin bir parçası olmaktan gerek finansal gerekse de siyasi-diplomatik saiklerle kaçınan İngiliz hükümetinin dünyanın “süper gücü” olarak üstüne düşen insani yardım misyonunu ucuz ve meşru şekilde yerine getirebilmesinin bir aracı olarak gündeme gelmiştir. Gönderilen talimatta yanlış anlamaya mahal vermemek için İngiliz yardımının sadece peksimetleri kapsadığı ve Bab-ı Âli’nin peksimetlerin ulaşım bedelini kendi cebinden ödemesinin beklendiği de özellikle vurgulanmıştır. Görüldüğü üzere İngiliz hükümeti Çerkeş meselesindeki dahlini sadece beş bin Sterlin tutarındaki peksimet ile sınırlı tutmakta kararlı görünmektedir. ³³⁰ Vak’anüvis Ahmet Lütfi Efendi’nin Tarih’inde “O esnada peyderpey memalik-i mahrusaya hicret etmekte olan Çerkes muhacirlerin ianeten Londra’dan üç yüz kıyye mikdarı peksimet itasına karar verildiği alem-i İslamiyetce memnuniyeti mucip oldu” (Aktepe, 1988: 123) sözleriyle anlattığı İngiliz yardımının arkaplanı budur. ³³¹

Büyük Çerkeş göçüne ilişkin İngiliz arşiv belgelerinin genel bir incelemesi bu belgelere “Şark Meselesi” bağlamında İngiliz ve Rus imparatorluklarının antagonist çıkarları gereği doğal sayılması gereken Rus karşıtı ve Çerkes sempaticizmi bir ruhun egemen olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak dönemin reel politik gereklerinin bir sonucu olarak ifadesini bulan bu söylemi aşındırıcı nitelikteki daha derinden işleyen bir başka söylemin varlığını da gözden kaçırmamak gerekmektedir. İngiliz diplomatları her ne kadar Çerkes göçünün Osmanlı ülkesi üzerinde yarattığı kaotik ortamdan, göçün kısa ve uzun vadeli maliyetinden, Rusların Kafkasya’da kurduğu

329 Nazan ÇİÇEK, a. g. m. , s. 66-67.

330 Nazan ÇİÇEK, a. g. m. , s. 67-68.

331 Nazan ÇİÇEK, a. g. m. , s. 68-69.

egemenliğin “Şark Meselesi”ne muhtemel etkilerinden endişelenmekte ve yüzbinlerce insanın göç nedeniyle yaşadığı travmayı insani nedenlerle eleştirmekte iseler de, incelenen belgelerde sorunun aslında “güçlü bir devletin ve uygar bir ulusun fetih ve kolonizasyon süreçleri sırasında karşı karşıya geldiği yarı barbar, vahşi, pastoral ya da tarımsal kabilelerin haklarını mecburen gaspetmek durumunda kalması” olarak görüldüğünü düşündürtecek ifadelerle rastlanmaktadır.³³² İngiltere’nin Moskova elçisi Napier’in Lord John Russell’a yazdığı bir raporda kristalize olan bu söyleme göre “İngiliz imparatorluğunun kendi tarihi ve eylemleri İngilizleri Çerkeş meselesinde Ruslar’a nutuk çekmekten alıkoyacak niteliktedir. Kuzey Amerika yerlilerinin avlanma sahalarının ya da Maorilerin ekili tarım alanlarının İngiliz kolonicileri tarafından ele geçirilmesi, Hindistan sömürgesinde kargaşa yarattıkları için güvenlik gerekçesiyle pek çok Hint kabilesinin yerlerinden sürülmesi Ruslar’ın Çerkezistan’da yaptıklarından çok da farklı değildir. ”Kısacası Napier Çerkeslerle savaşının İngiltere ya da Fransa olması halinde de durumun pek fazla değişmeyeceğine inanmaktadır. Yani meseleye Rus-Çerkes çatışması olarak değil uygar bir devletin barbar ve kontrolsüz bir kabile karşısındaki zorunlulukları temelinde yaklaşmak gerekmektedir ve tarih boyunca uygar olanın barbar olanla başa çıkmak için izleyeceği yol konusunda fazla seçeneği olmamıştır. ”Gerçekten de dünyaya uygarlığı yayma misyonu ile hareket eden İngiliz emperyalizminin benzer koşullar altında Ruslardan farklı davranacağını düşünmek için bir neden yoktur ve zaten İngiliz belgelerinde Ruslar esas olarak Çerkezi-tanı işgal edip Çerkesleri sürgüne zorladıkları için değil göç sürecini iyi yönetemedikleri ve “Hıristiyan bir

devletten bekleneceği şekilde göç edenlere gerekli insani yardımı ve şefkati göstermedikleri” için eleştirilmektedirler.³³³

Trabzon

1863 yılının ortalarında Kafkasya’nın Karadeniz sahillerinde 100. 000 göçmen birikmiş ve kısa sürede bu sayının 170. 000’e çıkacağı tahmin edilmekteydi. Göçmenler, kendilerine en yakın Türk limanı olan Trabzon’a akın etmekteydiler. Daha Ağustos 1863’de Trabzon’da 25. 000’i aşkın göçmen birikmişti. 1863 yılının sonuna kadar bu sayıya 9. 000 göçmeni de ilâve etmek gerekecektir. Kafkasya’da cereyan eden hadiseler üzerine 1864’de göç hareketi hızlandı. Sonuçta, Ağustos 1864’de Trabzon’daki göçmen mevcudiyeti 116. 000’i aşıyordu.³³⁴

Samsun

Samsun, karayoluyla Anadolu’nun iç kesimlerine bağlanması ve çevresinde iskâna elverişli sahaların bulunması sebebiyle özellikle Anadolu’da yerleşmek isteyenlerin uğrak noktası oldu. Samsun’a Trabzon ve Kafkasya’dan göçmen gelmekteydi. Kafkas göçmenleri, gemilere hiçbir şekilde eşya kabul edilmediği için sadece üzerlerindeki elbiseler ve ellerindeki silâhlarıyla geliyorlardı. Her gün 500’den fazla göçmen kasaba nüfusuna dahil olmaktaydı. Bu göçler sonucu 10. 000 nüfuslu Samsun kasabasının 1864 yılındaki nüfusu aynı yıl Samsun’da bulunan H. J. Lennep’e göre 45. 000’i aşmıştı. İtalya’nın Samsun konsolosu ise 1864 yılında kasabada 42. 000 göçmenin bulunduğunu belirtmekteydi.³³⁵

Samsun çevrede sıtması ile meşhur bir yerdi. Toprağın bataklık olması, sıtmanın hızla yayılmasına neden olmaktaydı. Bu yüzden Ölüm vak’aları hayli yüksektir. Çarşamba ve Akçay’dakiler de dahil olmak üzere söz konu-

332 Nazan ÇİÇEK, a. g. m. , s. 75.

333 Nazan ÇİÇEK, a. g. m. , s. 75-76.

334 Nedim İPEK, a. g. e. , s. 43-44.

335 Nedim İPEK, a. g. e. , s. 44.

su kamplarda Nisan 1864-Ocak 1865 tarihleri arasında resmî kayıtlara göre, 13. 558 kişi ölmüştü. Hiç şüphesiz gerçek ölü sayısı bunun çok üzerindedir.³³⁶

Kafkaslardan Rumeli'ne

Göçmenlerin Rumeli'de ilk uğrak noktaları Varna idi. Buraya gelen göçmenler, geçici olarak şehirde misafir ediliyordu. Bu göçmenlerin yiyecek ve' giyecek masrafları şehirde bulundukları sürece karşılandı. Ayrıca, hasta ve bakıma muhtaç göçmenler için şehrin Çatalçeşme mevkiinde baraka, çadır ve çardaklardan oluşan bir kamp açıldı. Burada hastalara devletçe görevlendirilen doktorlar baktı. Nusret Paşa ilk önce iskân mahallerini tespit ediyor, sonra da Varna'da biriken göçmenleri buralara sevk ediyordu. Göçmen sayısının çok olduğu dönemlerde, Varna'nın yanı sıra Köstence, Bergos ve Lom gibi limanlara da göçmen çıkarılmaktaydı.³³⁷

Rumeli'ye toplam 175. 000 Kafkas göçmeni yerleştirildi. Öte yandan, daha sonraki yıllarda Yenişehir ve Tırhala havalisine de göçmen yerleştirilmeye teşebbüs edildiğine dair arşiv kayıtları mevcuttur.³³⁸

1877-1888 (93 Harbi) de Kuzey

Kafkasyadan göç edenler

Bu bölgeden başta Çerkesler olmak üzere Tatar, Nogay ve Dağıstanlıların göç etmesi söz konusudur. *Doksaniç Savaşı* esnasında Ruslara direnen Çerkesler, savaş sonrası Ruslar tarafından tenkil edilince tekrar kitleler halinde göç etmeye başlamışlardır. Genellikle, deniz yolu ile İstanbul'a gelip geçici olarak bu şehre yerleştirilen Kafkas göçmenleri daha sonra daimî olarak yerleştirilecekleri vilâyet ve sancaklara sevk ediliyorlardı. Bu faaliyetin düzenli yürütü-

lememesi, göçmenlerin kendilerine gösterilen yerleri beğenmeyerek ekseriya Biga ve Balıkesir taraflarına gitmekte ısrarcı olmaları, Kafkas göçmenlerinin İstanbul'da geçici ikamet sürelerini uzatmakta, daimî iskânları gecikmekte ve şehirde yığılmalara sebebiyet vermekteydi. Bu ise hazinenin daha fazla masrafına sebep olduğu gibi şehrin asayişinin bozulmasına ve göçmenlerin perişan ve sefil olmasına da yol açabiliyordu. Bu durum karşısında, göçmenlerin en kısa zamanda İstanbul'dan uzaklaştırılarak önceden tespit edilen daimî iskân bölgelerine yerleştirilmesi yoluna gidildi.³³⁹

Zira Kafkas göçmenlerinin; ileride devlete yönelik bir sorun çıkmasını önlemek için İstanbul'a yakın yerlerle Avrupalıların muhtemel bir itirazına neden olmamak için de Şam ve Kudüs gibi yerlere gönderilmemesi ilke olarak benimsenmişti. Öte yandan, Rusya ve Kuban havalisinden göç edecek olanların Erzurum, Van, Bitlis, Mamuretülaziz ve Trabzon vilayetleriyle Hakkari, Dersim, Lazistan ve Diyarbakir gibi sınırda veya sınıra yakın vilâyet ve sancak topraklarında iskân edilmemelerini istiyordu.³⁴⁰

Hatta Babiâli, göç hareketiyle ilk karşılaştığında sadece, kendisine Kırım Savaşı sırasında yardımcı olan Kırımhlıları ve bir kısım Kafkasyalıyı iskân etmekle yetineceğini zannetmekteydi. Sadece insanî ve dinî mülâhazalarla göçe izin verilmekteydi. Yoksa devlet bu faydaları sağlamak için özel bir gayret sarf ederek hicret yolunu açmış değildi. Belki burada söyleyecek olan husus, Babiâli'nin bir emr-i vaki sonucunda karşılaştığı göç olgusunun, ileride kendisine yarar sağlayacağını düşünerek, yapılan harcamanın boşa gitmeyeceğine kendisini inandırmış olmasıdır. Yani karşılaşılan büyük

336 Nedim İPEK, a. g. e. , s. 44-45.

337 Nedim İPEK, a. g. e. , s. 47-48.

338 Nedim İPEK, a. g. e. , s. 48.

339 Nedim İPEK, a. g. e. , s. 61.

340 Nedim İPEK, a. g. e. , s. 62.

felâketin gelecekte yarar sağlayacağı düşüncesi bir teselli unsuru oluyordu.

Nitekim hükümetin bakış açısını göstermesi bakımından 12 Aralık 1863 tarihli arz tezkeresi gayet isabetli bir örnektir. Söz konusu vesikada özetle şöyle denilmektedir:”Abazin bölgesini istilâya başlayan Rusya, bunları Kuban dolaylarına iskân etmek istemiş, bazıları bunu kabul ederken elli bin nüfuslu bir grup Osmanlı Devletine ilticayı tercih etmiştir. Eğer bunlar Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmezse Kuban dolaylarında zorla iskân olunacaktır. Rus Büyükelçisinin bildirdiği gibi, bu ise kan dökülmesine yol açacaktır. Keyfiyet encümen-i mahsusta görüldü. Allah daha da artırsın, devletin eski tebaası kendisine kâfi ise de İslâm Devletinin himayesine iltica emeliyle vatanlarını terk edip ihsan isteyen yoğun nüfusu reddetmek ve onları Rusya’nın zulmüne bırakmak Halife’nin yüce şanına uygun düşmeyecektir.

Görüldüğü gibi hükümet bu işi aynı zamanda bir itibar meselesi yapmaktaydı. Devletin iç ve dış itibarının sarsılmaması için olağanüstü gayret gösteriliyordu. Kırım Savaşında İngiltere ve Fransa ile birlikte savaşan Osmanlı Devleti, Avrupa kamuoyundaki lehine olan havayı bozmaktan kaçınmaktaydı. Dolayısıyla sefalet içinde limanlarda toplanan muhacirlerin acınacak durumu yabancılar üzerinde olumsuz etki bıraktığından, iskân işinin bir an evvel bitirilmesinden yana olan Babiâli’nin iyi niyeti, Rusya’nın Çerkesleri öldürücü kış ortasında tehciye zorlaması yüzünden hedefine ulaşamıyordu. İnsanları limanlara yığmaktan başka bir iş yapmayan Rusya, âdeta bu yol ile Osmanlı Devletini zor duruma düşürüyordu. Gelenlerin karşılaştıkları güçlükler, geride kalanların Osmanlı Devletine bağlılıklarını zayıflatmak için kullanılıyordu.

Mc Carthy’nin hesabına göre, 1821-1922 yılları arasında Balkanlar, Kırım, Kafkaslar ve Anadolu’da yaşayan Türk ve Müslüman nü-

fustan 5. 070. 000’i karşılaştıkları hareketlerden dolayı ölümler, 5. 381. 000’i de göçmen ve mülteci konumuna düşmüştür. Kemal Karpat ise 1856-1990 yılları arasında Türkiye’ye dokuz milyon kişinin göç ettiğini ve aynı tarihler arasında Yunanistan ve Rusya’ya göç edenleri, iki milyon olarak tahmin etmektedir. Otuz Yıl savaşlarından beri hiçbir Avrupa ülkesi böylesine bir nüfus kaybı ve hareketiyle karşılaşmamıştı. Bu nedenle 1870’de Almanya’nın sınırlarına dahil edilen Alsace-Lorraine’deki Fransızlar ve İtalyan işgali sonrası Tyroftaki Almanlar soykırım veya göç korkusuna kapılmadılar.³⁴¹ Kayıt altında olan sürgün veya göçe zorlanmış Çerkeslerin miktarı hakkında hiçbir zaman gerçek sayı tespit edilememiştir. Çünkü birçok nüfus hareketi kayıt dışı gerçekleştiği gibi ölüm oranı da tespit edilememiştir. Sayısı 10’dan fazla olan çıkış limanlarında düzenli bir kayıt tutulmaması ve bu limanlarda hiçbir bağlantının bulunmaması; yüksek oranlara varan ölümün kesin olarak bilinmemesi, tutulan kayıtların ise belli bir yer ve zamanla sınırlı tutulması ve kesin olan rakamların da kamuya duyurulmasının engellenmesi gibi nedenlerden ötürü ‘Büyük Çerkeş Sürgünü’nde Kuzey Kafkasya’dan çıkarılanların kesin sayısını gösteren tam güvenilir istatistikler yoktur. Fakat buna rağmen bazı araştırmacılar yaklaşık belli bir sayı vermektedir. Bunların en azı 500 bin ve en çoğu ise 2-3 milyon arasında değişmektedir.

Sürgün edilen toplam nüfus hakkında iddia edilen farklı rakamlara rağmen şurası açıktır ki, gerçekler belgelenen rakamların çok üstündedir: Tüm Kuzey Kafkasya’da kalan ve yer değiştirmeyen bütün Çerkeslerin sayısı 150 ile 200 bin dolayındadır. 19. yüzyılın ilk yarısında yalnızca Kuzeybatı Adıgelerin bir milyona yakın nüfusa sahip olduğu düşünülürse Kafkasya’da etnik temizleme harekâtının ne kadar bir nüfusu yok ettiği anlaşılabilecektir. Özellikle Miladi 1864 ve daha sonraki tarihlerde Kafkas-Rus Savaşları neticesinde Kafkasya’dan 2 milyon 200 bin kişi yerlerinden edilmiştir;

bunların 1 milyonu savaş ve göç esnasında uğradıkları şiddet karşısında hayatını kaybetmiştir. ³⁴² (Cahit ASLAN. Exile. s. 108-110)

Osmanlı Topraklarına 1854-1908 aralığında yaklaşık 5 milyon göçmen gelir. XIX. yüzyılın ilk yarısında Balkan nüfusunun %35'ini Müslümanlar oluştururken, Kırım ve Kafkas göçleri neticesinde bu oran %43'e çıktı. Söz konusu göçmenlerin sayısı 700 ila 800 bin arasında değişmektedir. 1854-1908 aralığında 500 ila 800 bin arasında değişen sayıda gayrimüslim dış topraklara göç eder1800-1912 göçleri neticesi Anadolu'da Müslüman nüfusun oranı %70'den %80'e çıktı. Ermeni ve Rum nüfus sayısal olarak artmakla birlikte, Müslüman göçü sebebiyle oranı %21'den %17'ye geriledi. Göçmen nüfusun Türkiye Cumhuriyetine etkisi 3 milyondur. (Göçmen torunu ve çocuğu itibarıyla). Yani Türkiye nüfusunun 1/5'i. Sığınmacılar, Batı Anadolu, İstanbul, Doğu Trakya ve Karadeniz'e yerleştirildi. Dolayısıyla, hedef bölgedeki göçmen nüfus bölge halkının 1/3'ünü oluşturdu. Osmanlı nüfusu 1875'de 19. 8 milyon iken göçmen ve göçer iskânı sonucu 20 yılda %40 artarak 1895'de 27. 2 milyona yükseldi. Osmanlı şemsiyesi merkezî idareye dahil olan sahada yaşayan Müslümanlar arasında güçlü bir kültürel birlik oluşturdu. **Bu nüfus göçü Anadolu'nun Müslümanlaşmasını ve Türkleşmesini tamamlayıcı bir unsur oldu.** Göç ve iskân, benzer geçmişi olan pek çok insanı bir araya getirdi. Yeni oluşan millî Türk devletin mimarları, Avrupa'nın 1897'den 1922'ye kadar süren kesintisiz saldırılarına karşı koyan gücü bu topluluklardan sağladılar. Sonuçta göç modern Türkiye'nin ortaya çıkmasına vesile oldu. ³⁴³

Bugünkü Türkiye sınırları içindeki nüfus Birinci Dünya Savaşı öncesinde yaklaşık on altı

milyonu. Bunun % 80. 91'i Müslüman, % 19. 09'u gayrimüslimdi. Birinci Dünya Savaşı süresince yaklaşık üç milyon kişi seferber olmuş, bunların önemli bir kısmı silâh altına alınmış, üç buçuk milyon kişi malarya, dizanteri ve tifüs gibi hastalıklara maruz kalmıştı. Savaş sürecinde Türk nüfus kaybı iki milyon civarındaydı. Millî Mücadele'de şehit ve kayıp sayısı ise elli, altmış bin kadardı. Şüphesiz, savaşın nüfusa etkisi her yörede aynı şiddette değildi. Savaş alanı ve mücavir sahası daha fazla nüfus kaybına uğradı. Cephelerden uzak sayılan noktalarda da nüfus kaybının bir hayli fazla olduğu anlaşılmaktadır. Sonuç olarak, Türkiye'nin nüfusu 1923 yılına kadar on üç milyona geriledi.

11 Mayıs 1918 BİRLEŞİK KAFKASYA DAĞLILARI CUMHURİYETİ ³⁴⁴

1904-1905 Rus-Japon savaşına Kafkasya halklarından zorla asker alınması, Kafkasya halklarının Rus hükümetine güvenini sarsmıştı. 1905 yılında bütün Rusya'da patlak veren isyanlar ve ihtilal hareketi Kafkasya'da da yankılanmakta gecikmedi. Zaten XIX. Yüzyıl sonlarından itibaren Rusya'ya karşı her fırsatta ayaklanmaya devam eden Kafkasya halkları, "abrek" adını verdikleri silahlı savaşçılarla Rus ordusuna karşı Kafkas Dağları'nda bir gerilla harbi vermekteydiler. 1900-1913 yılları arasında Çeçenistan'da ve Dağıstan'da Ruslara karşı gerilla savaşını yürüten Abrek Zelimhan bunların en ünlülerinden biriydi. Dağıstanlı, Çeçen ve İnguşlardan oluşan çetesiyle Rus hükümetine zor günler yaşatan Abrek Zelimhan, 1913 yılının sonbaharında hastalanıp dinlenmeye çekildiği Şali adlı Çeçen köyünde Rus askerlerine ihbar edildi. Kaldığı ev kuşatılan Abrek Zelimhan, son kurşununa kadar kendini savunduktan sonra evden dışarı çıktı ve Rusla-

341 Nedim İPEK, a. g. e. , s 346.

342 Cahit ASLAN, Sürgün, Büyük Çerkes Sürgünü (Exile), Kafkas Araştırma Kültür ve Dayanışma Vakfı, ANKARA, 2011, s. 108-110.

343 Nedim İPEK, a. g. e. , s 346-347.

344 Ufuk TAVKUL, Birleşik Kafkasya Dağlıları Cumhuriyeti, Kuzey Kafkasya, 11 (64-65), 1987, ss. 8-18.

rın yayılım ateşiyle canını teslim etti Adigey’de, Karaçay-Malkarda, Kabardey’de, Çeçenistan ve Dağıstan’da abreklerin hürriyet mücadelesi hız kesmeden devam etti. 1914 yılında başlayan Birinci Dünya Savaşı’nda Rusya’nın yenilmeye başlaması Kafkasya halklarına bağımsızlık yolunda umut verdi. Bu sırada, Osmanlı devleti topraklarına sürülmüş olan Kafkasya göçmenlerinin kurdukları cemiyetlerin temsilcileri 1916 yılında Berlin ve Viyana’ya giderek, Rusya esareti altındaki Kafkasya halklarının durumunu Avrupa devletlerine anlattılar. Haziran 1916’da Lozan’da toplanan Esir Milletler Kongresi’ne katılan Kafkasya temsilcileri Çerkezistanlı İsmail Bidanuk ile Dağıstanlı Seyyid Tahir Elhüseyni, Kafkasyalıların milli kahramanı İmam Şamil ile Dağlıların hürriyet savaşlarını dile getirerek, Avrupa’da Kafkasya’nın Rusya esaretinden kurtarılması için faaliyette bulundular Çarlık rejiminin sonunu hazırlayan Şubat 1917 ihtilali Kafkasyalılara bağımsızlık fırsatını vermişti. Rusya’nın çözülmeye başladığını gören Kafkasyalılar 8 Mart 1917’de Terekale (Vladikavkaz) şehrinde *Birleşik Kafkasya Dağlıları Birliğinin Geçici İdaresi* adlı milli bir teşekkül meydana getirdiler. Bu teşekkülün öncülüğüyle bütün Kafkasya’dan gelen 500 temsilcinin katılımıyla 3-7 Mayıs 1917 tarihleri arasında Birinci Genel Kuzey Kafkasya Kongresi toplandı. Kongrede dil bakımından aralarında farklar bulunan Kafkas halklarının gelenek, görenek ve hayat felsefesi yönünden bir millet halinde birleşip kaynaştıkları vurgulandı. Andi şehrinde 18 Eylül 1917’de toplanan ikinci kongreye katılan 1. 500 temsilci Birleşik Kafkasya Dağlıları Cumhuriyetinin anayasasının temel ilkelerini belirledi. Bu ilkeler arasında Kafkasyalıların siyasî bir birlik teşkil ettikleri ve bu birlik içinde her kabilenin tam bir özerkliğe sahip olacağı gibi önemli maddeler yer almaktaydı. Ekim 1917 ihtilaliyle Bolşevikler Rusya’da iktidarı ele geçirdiler. Rusya sınırları içinde yaşamakta olan Müslümanların

sempatisini kazanmaya çalışan Merkezi Hükümet, 24 Kasım 1917’de “*Rusya halklarının hakları beyannamesi*”ni yayınladıktan hemen sonra, “*Rusya’nın ve Doğu’nun bütün Müslüman işçilerine*” hitaben özel bir çağrı neşretti. Bu çağrıda Müslümanların inanışlarına ve geleneklerine saygı gösterileceği vaat ediliyordu. Lenin ve Stalin imzalarını taşıyan bu tarihi belgede şunlar dile getiriliyordu: Rusya Müslümanları, Volga ve Kırım Tatarları, Sibiry ve Türkistan Kırgızları ve Sartları, Kafkas Ötesinin Türk ve Tatarları, Çeçenler ve Kafkas Dağlıları, sizler!. . . Camileri ve ibadethaneleri yıktırılmış, inanışları ve gelenekleri Çarlar ve Rusya’nın yıkıcıları tarafından boğulmuş olan sizler!. . . İnanışlarınız ve gelenekleriniz, milli ve kültürel kurumlarınız bundan sonra serbesttir ve dokunulmazlık içindedir. Milli hayatınızı serbestçe ve müdahalesiz şekilde organize ediniz. Bu sizin hakkınızdır. Biliniz ki, haklarınız Rusya’nın bütün halklarının hakları gibi, İhtilalin bütün gücü ve onun organları olan milletvekilleri, işçiler, askerler ve köylülerin Sovyetleri tarafından korunacaktır. O halde, bu ihtilali destekleyiniz...³⁴⁵ Birleşik Kafkasya Dağlıları Geçici Hükümeti Rusya’dan ayrılarak bağımsız bir devlet kurduğunu daha 20 Kasım 1917 tarihinde duyurmuştu. Kafkasya’nın bağımsız bir politika izlemesi bölgedeki Rus, Kazak ve Ukraynalıları rahatsız etmiş ve bölgenin birliğini parçalamak için harekete geçmişlerdi. Kafkasya birliğinin parçalanma tehlikesi üzerine, Ruslara karşı ittifak imkânlarını araştırmak ve Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan devletlerinden oluşan Mevayı Kafkas (Kafkas Ötesi) Konfederasyonunun durumunu anlamak, aynı zamanda da Kafkasya’nın bağımsız devlet olmasını sağlayıp bu konuda Türkiye’den yardım istemek üzere Abdülmecit Çermoy ve Haydar Bammat başkanlığında bir heyet 1918 Nisanında Trabzon’a geldi. Kafkasyalılar en muhtaç oldukları maddî yardım Türkiye’den bekliyorlardı Karadeniz

345 Ufuk TAVKUL, a. g. e. m. , s. ss. 8-18.

iskelelerinden yardım almaları mümkün olmadığı için, Kafkasyalılar Türkiyenin kendilerine yapacağı silah ve cephane yardımının Mevrayı Kafkas Konfederasyonu ile anlaştıktan sonra kara ve demiryolu vasıtasıyla yapabileceğini belirtmişlerdi. Bu itibarla Osmanlı devletinin Kafkasya'ya yardım etmek istemesi yetmiyor, Kafkasya ile Kafkas Ötesi arasında barış ve dostluğu sağlayıcı bir rol üstlenmesi de gerekiyordu. Kafkasya heyeti Enver Paşa ile görüşmek üzere Batum'a gitti. Heyetin tekliflerini kendi siyasetine uygun bulan Enver Paşa onları İstanbul'a getirerek hükümetin diğer üyeleriyle görüşmelerini sağladı. Böylece Osmanlı siyasi ve askerî çevrelerinde Kafkasya meselesi bir anda ön plana çıktı. Basında da heyetin faaliyetleri hakkında olumlu yazılar yazılmaya ve Kafkasya'nın Türkiye için taşıdığı önemi belirten yorumlar çıkmaya başladı.³⁴⁶ **Kafkasyalılar 11 Mayıs 1918'de Birleşik Kafkasya Cumhuriyetini kurduklarını ilan ettiler ve bunu Osmanlı devleti ile diğer ülkelere birer nota ile duyurdular. Notada şu maddeler yer almaktaydı: 1- Kafkasya Dağlıları Birliği, Rusya'dan ayrılarak müstakil bir devlet kurma kararı vermiştir. 2- Yeni devletin ülke sınırları kuzeyde Dağıstan, Terek, Stavropol, Kuban ve Karadeniz vilayetlerinin eski coğrafi sınırları, batıda Karadeniz, doğuda Hazar Denizi olacak, güney sınırları Maverayi Kafkas (Kafkas Ötesi) hükümeti ile daha sonra tesbit edilecektir. Birleşik Kafkasya Cumhuriyeti'nin nüfusu 4. 221. 860 kişiden oluşuyordu. Bunların içinde asli unsur olan Kafkasya halklarının sayısı 3. 228. 259 kişi idi. Kazak, Rus ve Ukraynalılardan oluşan Slav nüfusu 892. 362 kişi idi. 100. 969 kişilik nüfus ise Ermeni, Yahudi, Gürcü, Rum, Tatar v. s. gibi yabancı unsurlardan oluşuyordu. Birleşik Kafkasya Cumhuriyeti'nin kabul edilen bayrağında 7 yıldız yer almaktaydı. Bu 7 yıl-**

dız, Cumhuriyeti oluşturan 7 eyaleti temsil etmekteydi. Bu eyaletler: Abhazya, Adigey, Kabardey, Karaçay-Malkar, Osetya, Çeçen-İnguş ve Dağıstan idi. Osmanlı devleti Birleşik Kafkasya Cumhuriyeti'ni hemen tanıdı. Enver Paşa da her türlü yardımın yapılacağını resmen taahhüt etti. Birleşik Kafkasya Cumhuriyeti'nin İstanbul tarafından tanınması Rusya'nın şiddetli tepkisine yol açtı. Bu şekilde Türkiyenin nüfuz ve hâkimiyeti Kafkasya'ya yayılmış bulunuyordu. Kafkasya'nın istiklalini ilan etmesi Türk basınında büyük yankılar uyandırdı.³⁴⁷ 14 Mayıs 1918 Salı tarihli *Tasvir-i Efkar* gazetesi "Şimali Kafkasya İlan-ı İstiklâl Etti" başlıklı haberinde yeni devletin sınırları, yüzölçümü ve nüfusu konularında ayrıntılı bilgiler verdikten sonra "*Kafkasya'da bir Türk Hükümet-i İslamiyesi'nin kurulması biz Türkler ve Osmanlılar için ayrıca sevinç ve memnuniyetle karşılanacak hayırlı bir hadisedir*" yorumu yapıyordu. Rusya'nın tehditlerine aldırmayan Türkiye 8 Haziran 1918'de Batum'da Birleşik Kafkasya Cumhuriyeti murahhasları ile bir dostluk anlaşması imzaladı. Bu anlaşma gereğince Türk Hükümeti Birleşik Kafkasya Cumhuriyetine askerî yardımda bulunmayı ve dış tehlikelerden korumayı üzerine almıştı. Osmanlı Devleti Hükümeti ile Kafkasya Dağlıları Birliği Hükümeti arasında imzalanan dostluk antlaşmasının bazı maddeleri şöyleydi:³⁴⁸ Hükümet-i seniyye ile Kafkasya Cibaliyyunu İttihadı hükümeti arasında daimi müsalemet ve müstakır muhadenet hüküm-ferma olacaktır. (Osmanlı Hükümeti ile Kafkasya Dağlıları Birliği Hükümeti arasında daimi barış ve istikrarlı dostluk hüküm sürecektir.) Kafkasya Cibaliyyunu İttihadı hükümeti tarafından talep vuku'unda, hükümet-i Osmaniye, intizam ve asayiş-i dahilinin temin ve iadesi için lede'l icab silah kuvvetiyle muavenette bulunacaktır. (Kafkasya Dağlıları Birliği Hükümeti tarafın-

346 Ufuk TAVKUL, a. g. e. m. , s. ss. 8-18.

347 Ufuk TAVKUL, a. g. e. m. , s. ss. 8-18.

348 Ufuk TAVKUL, a. g. e. m. , s. ss. 8-18.

dan talep edildiğinde, Osmanlı Hükümeti düzen ve iç güvenliğin sağlanması ve eski haline getirilmesi için gerektiğinde silah gücüyle yardımda bulunacaktır.) 8 Haziran 1918 tarihinde Batum'da düzenlenen antlaşma metninin altında Birleşik Kafkasya Cumhuriyeti temsilcilerinden Haydar Bammatov, Abdülmecid Tapa Çermoyev, Ali Han Kantemir, Zubeyr Timurhan, Mehmet Kadı'nın imzaları bulunmaktaydı. Çeçen kökenli Abdülmecid Tapa Çermoyev Hükümet Başkanı, Kumuk kökenli Haydar Bammatov ise Dışişleri Bakanı idiler. Kafkasya'nın kaybı Lenin'in deyimiyle *hayat kaynağına* giden yolların elden çıkması demekti. Rusya'nın hayat kaynağı ise Kafkas Ötesindeki Bakü petrolüydü. **Lenin, Astrahan yolu ile Dağıstan üzerinden Kafkasya'ya Kızıl Ordu tümenlerini sevk etmeye başladı. Öte yandan İngilizler tarafından silahlandırılmış bir donanma ile desteklenen Beyaz Rus ve Ermeni kuvvetleri de güneyden Kafkasya'ya saldırdılar.** ³⁴⁹ Kafkasya'nın Rus işgaline uğraması üzerine Türk Hükümeti harekete geçerek Dağıstan üzerinden Kafkasya'ya "Kafkas İslam Ordusu" adıyla teşkil olunan askeri birlikler gönderdi. Bunun üzerine Beyaz Rus ve Ermeni orduları güneye çekildiler. 6 Ekim 1918'de Derbend'i ele geçiren Kafkas İslam Ordusu, Doğu Kafkasya'yı hâkimiyet altına aldı. 7 Kasım'da Şamilkale şehrinin kurtarılmasıyla Beyaz Rus birlikleri Hazar denizi yoluyla Kafkasya'yı terkettiler. Kafkasya'nın doğu kısmında duruma hâkim olan Türk ordusu ve millî kuvvetler Dağıstan'da millî otoriteyi kurmuşlar, devlet teşkilatının sağlamlaştırılması için Türk subayları millî hükümetle işbirliğine girmişlerdi. Fakat Kafkasya'nın batı kesiminde Terek ve Kuban Kazaklarının yerli halka yaptıkları baskı gitikçe artmaktaydı. Türk hükümeti bu bölgelerde de düzeni sağlamak ve millî otoriteyi güçlendirmek için askeri tedbirlere başvurdu

ve durumu hızla düzeltmeye başladı. Birinci Dünya Savaşının Osmanlı Devletinin yenilgisiyle sonuçlanması üzerine Türk ordusu 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros mütarekesine göre 1914 öncesi sınırlara çekilmek zorunda kaldı. Türk ordusu 28 Aralık 1918'de Kafkasya'dan ayrıldı. Kafkasya'yı terk eden Türk ordusunun Anadolu'nun kurtuluş savaşına girişmesiyle Kafkasyalılar Rusya'ya karşı mücadelelerinde yalnız kaldılar. Bu arada, 12 Aralık 1918'de Çermoyev hükümeti istifa etmiş, yerine Pşimaho Kosok hükümeti geçmişti. ³⁵⁰ Yeni hükümet bütün Kafkasya halklarını seferber ederek Rusya'ya karşı mücadeleye devam etti. Ancak bolşevik Rusya ile savaşan Çar taraftarı ve bolşevik düşmanı Rus generali Denikin, Kafkasya'da bağımsız bir devletin kurulmuş olmasına tahammül edemeyerek bolşevik aleyhtarı Rus Kazaklarından oluşan büyük bir ordu ile Kafkasyalılara saldırmıştı. İngiltere tarafından desteklenen Denikin'in düzenli ve tam teçhizatlı ordusuna fazla direnemeyen Dağlılar yavaş yavaş yenilgiye uğramaya başladılar. Denikin'in orduları nihayet Osetya, Kabardey, Adigey ve Karaçay-Malkar bölgelerini işgal etti. Mayıs 1919'da Denikin'in ordularının Dağıstan'da Hasavyurt'u da ele geçirmesinin ardından, Pşimaho Kosok hükümeti 12 Haziran 1919'da istifa etmek zorunda kaldı. Birleşik Kafkasya dağlıları hükümetinin artık fiili olarak çalışma imkanı kalmaması üzerine, bağımsızlık yolunda savaşa devam kararı veren Kafkasyalılar dağlara çekildiler ve tarihten gelen abrek geleneğini sürdürdüler. Kafkasya halkları bir cephede bolşeviklere karşı savaşırken, diğer cephede İngiltere'nin emperyalist siyasetine alet olan, Çar destekçisi general Denikin'in ordularına karşı mücadele ediyorlardı. Mart 1920'de Dağıstan'ın bolşevikler tarafından ele geçirilmesinin ardından, 20 Mart 1920'da general Denikin bolşeviklere yenilip, kumandayı general Wrangel'e bırakıp kaçtı.

349 Ufuk TAVKUL, a. g. e. m. , s. ss. 8-18.

350 Ufuk TAVKUL, a. g. e. m. , s. ss. 8-18.

Sovyet hükümetinin kızıl ordusu böylece Kafkasya'yı işgale başladı. Kafkasyalıların bolşeviklere karşı hürriyet mücadelesi çok kanlı çarpışmalarla geçti ve 1921 yılı Mart ayına kadar devam etti. Bu arada Mustafa Kemal tarafından kurulan Ankara hükümetinin Sovyet hükümeti tarafından tanınması ve 16 Mart 1921 Moskova antlaşmasının imzalanmasıyla, Kafkasyalılar Türkiyeden umutlarını kestiler. 11 Mayıs 1918'de kurulan Birleşik Kafkasya Cumhuriyeti Sovyetler tarafından ortadan kaldırıldıktan sonra, Sovyet Kızıl Ordusu Kafkasya'yı işgal ederek bölgeyi Sovyet hâkimiyeti altına aldı. Birleşik Kafkasya Cumhuriyeti'nin kabul edilen bayrağında 7 yıldız yer almaktaydı. Bu 7 yıldız, Cumhuriyeti oluşturan 7 eyaleti temsil etmekteydi. Bu eyaletler: Abhazya, Adigey, Kabardey, Karaçay-Malkar, Osetya, Çeçen-İnguş ve Dağıstan idi.³⁵¹

14 Mayıs 1918 Salı tarihli Tasvir-i Efkâr gazetesinin “Şimali Kafkasya İlan-ı İstiklâl Etti” başlıklı haberi

SONUÇ: TÜRKİYE VE KUZEY KAFKASYA

Türkiye ve Kafkasya Türkleri tarih boyunca kader birliği yapmışlar, aynı cephelerde aynı düşmanlara karşı mücadele vermişlerdir. “Tarih ana” onları aynı coğrafyada dünyaya getirmiş emzirmiş büyütüştür. Türkiye, Selçuklu ve Osmanlı Devletleri deneyimleri ile Millî birliğini tesis etmiş Türkistan ve Kafkasya Türk Yurtlarına örnek olmuştur. Bugünlerde bizim medeniyetimizin aşısı olmayan Türk Milletini hasta edecek kavramlarla mozaik, etnik yarışmalarının içine çekilmek istenmektedir. Halbuki Türkistan ve Kafkas Coğrafyasının durumu ortadadır. Etnoğrafya müzesi haline getirilmek istenen Milletler er veya geç iç çatışmaların içine çekilen birer barut fıçısı olurlar. Maalesef Türkiye’yi yıllardır idare edenler Millî birlik ve kardeşlik geleneğimizde Medeniyetimizi doğru okuyamamışlardır. Batının idraklerimize bulaştırdıkları bir nevi virüsleri Türk Toplulukları ve benzeri üçüncü dünya ülkelerinin başta siyasetleri olmak üzere insanlarına fark ettirmeden zerk etmişlerdir. Birleşik Kuzey Kafkasya’nın yeniden dirilişi uzun zaman olsa da Türkiye Türklüğünün Millî dayanışma ve mensubiyet algısının güçlenmesinden geçmektedir. (Kuzey) Kafkasya Türklerinden “Haydar Bammat 1917’de diyorki:“ Efendiler, milliyetin unsurunu oluşturan bir etken varsa o da insanların aynı millete mensup olduklarını kabul etmeleri ve buna inanmalarıdır” (S. E. B. :karaçay-Malkarlı’ların Dünyü, Bugünü ve yarını hakkında. Kafkasya Gerçeği. Sayı:4. Nisan. 1991. s. 1) O halde Türkiye’de yaşayan çeşitli Turan boylarının Türklük şuurunun güçlenmesi Türklüğün diğer coğrafyalardaki başarısını kalıcı ve gerçekçi kılacaktır. Aksi takdirde Çin denizinde eriyen bir Uygur, Kazak Türklüğü yahut Kuzey Kafkasyada Rus denizinde eriyecek Adige, Abhaz, Karaçay vb Türklüğü kaçınılmaz bir kader olacaktır. Kafkasya’da ailelere

kadar ayırtırmayı yıllardır başarmış olan Rus siyasetine dur diyebilmek için mutlaka “Birleşik Kafkasya” ideali gençlere ilmî, tarihi, sosyolojik verileriyle anlatılmalı, öğretilmelidir. Her geçen gün araştırmalar Kuzey Kafkasya Türklüğünün kadim birlikteliğini sergilerken, ısrarla bu birlikteliği görmemeziğe gelmek sadece ve sadece emperyal sömürgecilerin işlerine gelmektedir. Millî motifler, destanlar, folklorik zenginlik toplumların birleştirici mayalarıdır. Türkistan, Kafkasya, Türkiye, Balkanlar aynı Turan tarihi mayasının yurtlarıdır. Dr. Yılmaz Nevruz beyin ifade ettiği gibi muhaceretteki Kafkasyalı aydınlardan bir kısmı (anlaşılmayan bir sebeple) Türk Kurtuluş Savaşı sırasında cereyan eden tatsız olayları (Ethem-Anzavur Hadiseleri, v. s.) bahane ederek, yayınladıkları kitap, dergi ve gazetelerde keza dernek faaliyetlerinde “Türk-Çerkes husumetini ve Çerkeslerin Turani kökenli olmadıklarını” sürekli şekilde işlemişler ve Kafkasyalı insanlarımızın kafalarında tereddütler uyandırmaya çalışmışlardır. Bunlar son derece yersiz ve gereksiz faaliyetlerdir. Türk Kurtuluş Savaşında cereyan eden hadiselerin Kuzey Kafkasya Davasıyla ilgisi yoktur, tarihe malolmuştur ve Türkiye’nin iç politikasıyla alakalıdır. 60 milyonluk (Günümüzde 75 milyon) Türkiye’nin 1/10’unu oluşturan, Kafkas kökenli Türk vatandaşlarının huzurunu kaçırmaya ise kimsenin hakkı yoktur. Onlar Türkiye’yi ikinci bir vatan olarak benimsemişlerdir Türk milleti ile kader birliği, kültür birliği yapmışlardır. Kuzey Kafkasya’nın Kurtuluş Davasında en büyük destek Türkiye ve Türk insanıdır. Binaenaleyh bundan sonraki faaliyetlerde Türkiye’nin ve Türk insanının dostluğu ve kardeşliği hassasiyetle korunmalıdır. Esasen Anavatan’da yaşayan Kafkas uruklarının büyük ekseriyeti de, Turani kavimlerle olan akrabalıklarından gocunmamakta, bilakis bundan gurur duymaktadırlar. ” Yılmaz Nevruz büyüğümüzün çizdiği “Kuzey Kafkas-

Birleşik Kafkasya Dağlıları
Cumhuriyeti’nin Bayrağı - 1918

ya Meselesinin Temel Stratejileri”³⁵² ve diğer çalışmaları gelecek kuşaklara rehber olacak niteliktedir:

Önce “Birleşik Kafkasya Cumhuriyeti” için “Müşterek Temel Kavramlarda Birlik”³⁵³ kavramlarını görelim; **Ulus (Millet) Kavramı:** Bağımsız devlet kurma iddiasında bulunan bir ulusun her şeyden önce millî adı, millî toprağı ve millî birlik şuuru olmalı ve bu olgular diğer uluslar ve milletler tarafından bilinmelidir. Bunun da asgari şartı “kendini tanıtmak” dır. **Vatan Kavramı;** Bağımsız devlet olma iddiasında bulunan bir ulusun sınırları belli bir yurdu, toprağı olmalıdır. Kafkas Ulusu’nun kadim vatanı Kuzey Kafkasya’dır. Dağıstan, Çeçenistan, Kabardey-Balkar, Osetya, Karaçay-Çerkes, Adigey ve Abhazya adı verilen yurtlar Kuzey Kafkasya Ülkesi’nin bölgeleridir, aynı zamanda Kuzey Kafkasya uruklarının yoğun olarak yaşadıkları yerleri ifade eder. **Vatan’ın Sınırları:** Devlet, milletin organize olmuş halidir. Her bağımsız devletin belli sınırları olduğu gibi müstakbel BKC’nin de belli sınırları olacaktır. Ancak bu hususta kesin hükümlere varmak kolay değildir. Dünyaca bağımsızlığı kabul edilmiş BKC (Birleşik Kafkasya Cumhuriyeti) kurulurken sınırları da çizilecektir. **Kuzey Kafkasya’nın Coğrafi Konumu ve Tabii Sınırları:** Kuzey Kafkasya doğuda Hazar Denizi, batıda Karadeniz, Kuzeyde Maniç Çukurluğu ve Kuma mansabı, Güneyde İngur Irmağı, Kafkas

352 Yılmaz NEVRUZ, Kuzey Kafkasya Meselesinin Temel Stratejileri, birleşik Kafkasya, sayı 5, 1995-1996 ss. 1-15.

353 Yılmaz NEVRUZ, a. g. m. , s. 1-2.

dağ silsilesinin omurgası ve Samur Irmağı ile çevrili coğrafya parçasıdır. Yeryüzünde ada ülkeleri hariç bu derece tabii sınırlarla ihata edilmiş ülkeler pek azdır. Taman Yarımadası ile Abşeron Yarımadası arasında bir omurga gibi uzanan Kafkas Dağları Asya Kıtası ile Avrupa Kıtasının tabii sınırını da teşkil ederler. Son yüzyılda ulaşımın kolaylaşması, haberleşme imkanlarının gelişmesi ve maârifin yaygın hale gelmesiyle Kafkas Uruklarının “Uluslaşma” süreci hızla olgunlaşmış 1917 yılında ilk kez birliktelik sağlanmıştır. 70 yıl devam eden Sovyet Rejimi uluslaşan Kafkas Uruklarını tekrar uruklaşmaya, hatta klanlaşmaya sürüklemek için akla hayale gelmez politikalar uygulamıştır. Maalesef bunda başarılı da olmuşlardır. Bugün Kuzey Kafkasya’nın en önemli ve en aktüel meselesi, bu ayırıcı etnik milliyetçiliktir. Bunu bertaraf etmek için bütün urukları kapsayan sistemli bir uluslaşma ve milli şuuru güçlendirme çalışması gerekmektedir. Rusya’nın durmak bilmeyen emperyalist politikası, Çeçenistan ve Abhazya’nın başına gelenler ve Kuzey Kafkasya’da hüküm süren askeri rejim Kafkas Uruklarının uyanışını tahrik edecek derecede önemli olaylardır. Uluslaşmanın önündeki ikinci büyük engel, Moskova’ya bağlı etnik-teritorial Cumhuriyetlerde yönetimlerin Rusya’nın kontrolünde olmasıdır. Bu fasit dâirenin kırılması için milli şuurun gelişmesi ve müstemleke aydınlarının etkinliğinin yok edilmesi gerekmektedir. Bütün özerk cumhuriyetlerde, özellikle milli nüfusun çoğunlukta olduğu yerlerde kararlı bir pasif direnişle yönetimlere itimsizlik gündemde tutulmalı, rusofil (rus hayranı) aydınlar toplumdan dışlanmalı ve halk çoğunluğunun seçeceği yöneticilerin iş başına gelmesi için bıkmadan usanmadan mücadele edilmelidir. Bu taktirde milli uyanış ivme kazanacak ve birlik şuuru ülkenin her tarafında çığ gibi büyüyecektir. **Uluslaşmanın Temel Unsurları ve Kafkas Ulusu’nun Olgunlaşması:**³⁵⁴ **Menşe ve Soy Birliği;** Bir ulusu

oluşturan bireylerin, ailelerin, oymakların ve urukların aynı soya mensubiyet şuurudur. Bin yıllardan beri belli bir coğrafyayı (Kuzey Kafkasya) Atayurdu edinen, aynı kültür değerlerine sahibolan ve aynı kaderi paylaşan Kafkaslılar; kötü günlerinde birbirlerinin yardımına koşmuşlar, kız alıp vermişler, beraber üzülmüşler ve beraber sevinmişlerdir. Böylece, çok değişik menşelerden gelen Kafkas oymakları zaman içerisinde öylesine karışıp kaynaşmışlardır ki insanlar karakter olarak da fiziki görünüş olarak da birbirlerine benzemişlerdir. Netice itibariyle kendine özgü bir Kafkas İnsanı (homo Caucasus) oluşmuştur. İşte bu özellikleri kendi nefsinde özümlemiş olan Kafkaslılar arasında, Uluslaşmanın temel unsurlarından olan **“Menşe ve Soy Birliği Şuuru”** kemal seviyesinde tahakkuk etmiştir. **Vatan Birliği;** Bir kavmin kadim zamanlardan beri üzerinde yaşadığı, ekip biçtiği, imar ettiği, düşmanlara karşı hayatını feda ederek savunduğu, ecdadının hatıralarının saklandığı, belli sınırları olan toprak parçasına “Vatan” denir. “Vatan birliği” uluslaşmanın en temel unsurudur. Yurdu olmayan kavimlerin gelecekleri de olmaz. Kafkas oymakları ve urukları tarihin tespit edemeyeceği kadar eski zamanlardan beri Kafkasya’da yaşamaktadırlar. Ezelden beri orada yaşayanlarla tarih boyunca sonradan gelip Kafkasya’yı yurt edinen toplumlar Kafkasya’yı öylesine müşterek vatan olarak benimsemişler ve O’nu dış düşmanlara karşı öylesine canlarıyla-kanlarıyla savunmuşlardır ki tarihte örneklerine az rastlanır. Uluslaşmanın bu temel unsuru Kafkaslılar için en mukaddes bir varlık olarak mevcuttur. **Örf ve Adetler Birliği;** Uzun zamandan beri aynı vatan toprakları üzerinde yaşayan toplumlar arasında kendine Özgü örf ve adetler gelişir ve müşterek bir karakter kazanır. Kafkas toplumları arasındaki örf ve adetler birliği diğer kavimlere aşağılık duygusu verecek derecede gelişmiştir. Kafkaslıları birbirlerine en çok yaklaştıran unsur, örf ve adetlerdeki

birliktir. Bu itibarla uluslaşmanın bu unsuru da kemal derecesinde mevcuttur. **Tarih ve Ülkü Birliği;** Toplumların gelecekları geçmişleri üzerine kurulur. Tarihi olmayan bir toplum düşünülemez. Ulus, tarih içinde doğar, gelişir ve geleceğe doğru yol alır. Zaman içersinde nesillerin yaşadıkları acı-tatlı olaylar, unutulamayacak derecede hatıra bırakan hadiseler sonradan gelen nesillerin hayatına yön verir. Tıpkı fertler gibi toplumlar da mazinin hatıralarını saklarlar ve kendilerini o hatıralara bağlı hissederler. Uluslar tarihlerinden güç alarak ayakta kalırlar. Ülkü, erişilmesi arzulanan hedeftir, sahip olunmaya çalışılan yüce bir hayaldır. Yüce gayeler uğrunda inanç ve kader birliği yapan toplumları yoketmek, parçalamak mümkün değildir. Uluslaşma şuurunun oluşmasında müşterek tarihi değerlerin ve müşterek ülkülerin çok büyük önemi vardır. Kafkaslılar bu bakımdan da kemale ermişlerdir. Vatanlarının uğradığı felaketlerden tutun da, salgın hastalıkların tevliedettiği acılara kadar, hayatlarının nesiller boyu bütün safhaları, fertlerin vicdanında ve hafızasında yer etmiştir. Sayısız destanlar, şarkılar, efsaneler, masallar. düzerek geçmişlerini geleceğe taşımışlardır. Aynı Vatan'da aynı kaderi paylaşarak aynı tarihi yaratmışlardır. Diğergâm Kafkas insanı kıvançta, tasada, kaderde bir olmanın en mücessem örneğidir. Kafkas toplumunda ilin menfaati fertlerden üstün tutulmuştur. Nice yiğitler illerinin selameti için kendilerini feda etmişlerdir. Halde ve gelecekte toplum olarak mutlu yaşam, güzel idealleri gerçekleştirme, toplumun çıkarını her şeyden üstün tutma ülküsü Kafkas toplumuyla özdeşleşmiştir. Binaenaleyh Kafkaslılar uluslaşma yolunda Tarih ve Ülkü birliğine de hakkıyla sahiptirler. **Milli Seciye;** Milli seciye bütün topluma şamil, toplumun fertleri arasında ortak ruhi temayüller ve bu temayüllerden doğan düşünme tarzıdır. Milli seciye

(karakter) belli durumlarda ve belli hadiseler karşısında fertlerin aynı şeyleri hissetme ve aynı değer yargılarıyla hareket etme temayülüdür. Müşterek bir coğrafyada (vatan) birlikte yaşayan toplumlar uluslaşma yolunda ilerlerken müşterek değer yargılar, müşterek örf ve adetler, müşterek tarih, müşterek inançlar ve diğer müşterek değerlerin etkisiyle farkında olmadan belli bir kişilik kazanırlar. Teşekkül eden milli seciye nesilden nesile tıpkı genetik bir karakter gibi aktarılır. Uluslaşmanın temel unsurlarında olan "milli seciye" Kafkaslılarda çok bariz bir şekilde mevcuttur ve adeta "prototip" bir karakter halindedir. Uluslararası bir toplantıda bir Kafkaslıyı tanımak çok kolaydır. Zira O, Kafkas Ulusuna özgü davranışlarıyla hemen kendini belli eder. **Dil Birliği - Din Birliği;** Her iki unsur ulusun oluşumunda büyük ehemmiyeti haizdir. Ancak "bu birlik olmazsa ulus teşekkül etmez" diye mutlak bir şart da yoktur. Daha önceki maddelerde sıraladığımız unsurlar (Kuzey Kafkasya için) "vazgeçilmez" unsurlardır. Kuzey Kafkasya'da farklı dillerin konuşulması uluslaşmaya engel olmamıştır. Rus kültür emperyalizmi hakim olmadan önce "Kumukça" (Kumuk Türkçesi) şarki Kuzey Kafkasya'da, "Karaçayca" (Karaçay Türkçesi) garbi Kuzey Kafkasya'da müşterek anlaşma dili olarak kullanılmıştır. Şimdi de (maalesef) Rusça kullanılmaktadır.³⁵⁵ Yılmaz Nevruz "Birleşik Kafkasya İdealinin Önündeki En Büyük Engel Mikromilliyetçilik/ Etnik Milliyetçilik"³⁵⁶ isimli makalesinde dil meselesini ve uluslaşmanın önündeki engelleri örnekleri ile anlatır: Kuzey Kafkasya'da şive farklılıklarına göre etnik ayrımcılık politikasının başlangıcı ta Çarlık Rusyası dönemine kadar uzanır. İmam Şamil hareketi ile Kuzey Kafkas halklarının her zaman birlik haline gelebileceklerini somut olarak anlayan Çarlık Rusyası ilk günden itibaren "parçala-hükmet" politikasını uy-

355 Yılmaz NEVRUZ, a. g. m. s. 7.

356 Yılmaz NEVRUZ, Birleşik Kafkasya İdealinin Önündeki En Büyük Engel Mikromilliyetçilik/ Etnik Milliyetçilik, Birleşik Kafkasya, sayı 10, 1997, s. 3-6.

gulamaya koymuştur. Bunun için de zadegan ailelerden yararlanmıştır. Asırlardan beri birlikte yaşayan Karaçay-Balkarları ayırarak bir kısmını Terek Vilayetine, bir kısmını Kuban Vilayetine bağladılar. Keza Güney Dağıstanın kadim ahalisi Lezgileri de ikiye bölerek yansını Dağıstan'a, diğer yarısını da Azerbaycan'a bağladılar. Aynı yöntemi İnguşlar için de uyguladılar. Ama asıl ve bilinçli "parçala-hükmet" politikası ile "Etnik Milliyetçilik" politikasını hayata geçiren, Sovyetler Birliği yönetimleri oldu. Bir taraftan etnik milliyetçilik tahrik edilirken, diğer yandan "Sovyet insanı-homo Sovieticus" yetiştirme adı altında rasist (ırkçılık) derecede "Rus milliyetçiliği"ne hizmet ettiler. Etnik gruplara (sözüm ona) kendi dillerinde okuma-yazma, neşriyat hakkı tanıdılar. Ama yapılan yayınların "milli" olmasına izin vermediler. Şeklen millî (anadil), muhteva bakımından marksist-Leninist yayın yaptırıldılar. Her etnik topluma kiril haflerinden ulusal alfabeler düzenlediler. Rusça kelimeleri sınır tanımadan (gerekli-gereksiz) etnik grupların anadillerine soktular. Ortaya çıkan kitaplar, (yarı ulusal dil-yarı rusça) yazıldığı için garip bir durum ortaya çıktı. İlkokullarda "ana dilini" programa al-

dılarsa da, rusçanın sınır tanımayan istilasıyla, ana dili olmaktan çıkan garip bir dil okuttular. İleriki sınıflarda ve yüksek öğrenimde ise rusçanın mutlak hakimiyetiyle ilk okulda öğretilen garip ulusal dil de unutturuldu. Ancak, köylerde oturup da tahsile gitmeyenler anadillerini öğrenebildiler. Diğerleri ise rusçayı anadilleri gibi konuşurken, kendi dillerini (sonradan öğrenmiş) bir yabancı gibi konuşmaya başladılar. Bunu yaparken de "Biz halkların ulusal dillerine ve kültürlerine baskı yapmıyoruz. Marksizmde milliyetçiliğe yer yoktur. Tüm halklar eşit haklara sahiptirler. " diye propaganda yaptılar. Halbuki, yürütülen politikanın arka planında "kültür emperyalizmi" ve "Rus milliyetçiliği" yer alıyordu.

Bu uygulamaya 70 yıl devam edildi. Kardeş halklar suni olarak parçalandılar. Küçük şive farklılığına bağlı dil başkalığı, sanki apayrı bir dilmiş gibi bir mecraaya sürüklendi. Bu dilde yayın yapanlar, kitap yazanlar kendi minik halklarına millet (Nation) demeye başladılar. Böylece 1990 yılına gelindi. Sovyetler Birliği dağıldı. Katı dikta rejiminden (demokrasi diyemeyeceğimiz) ama fevkalâde serbest bir rejime geçildi.

KAYNAKLAR

- Dr. Hayati BİCE, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, ANKARA, 1991.
- Mahmut Bİ, Kafkas Tarihi 1, Berikan Yayınevi, ANKARA, 2011,
- Prof. Dr. Laszlo RASONYI, Tuna Köprüleri, Çeviren:Hicran AKIN, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, ANKARA, 1984
- Şerafettin TERİM, Kafkas Tarihinde Abhazlar ve Çerkeslik Mefhumu, Minetoğlu Kitapevi, İSTANBUL, 1976.
- Kadirhan KAFLI, Kuzey Kafkasya, Hazırlayan: Erol CİHANGİR, Turan Kültür Vakfı, İSTANBUL, 2004.
- Met Çünatiko Yusuf İZZET, Kafkas Tarihi II (Evrıklarım-Bulduklarım), Çeviren:Doğan ERDİNÇ, Kafdav Yayınları, ANLARA, 2009.
- Dr. Mustafa KALKAN, Kırgızlar ve Kazaklar, Selenge Yayınları, İSTANBUL, 2006 . .
- Şerafeddin EREL, Dağıstan ve Dağıstanlılar, İstanbul Matbaası, İSTANBUL, 1961. .
- Ufuk TAVKUL, Kafkasya Gerçeği, Selenge yayınları, İSTANBUL, 2007.
- N. M. BUDAYEV, Kim Bu Çerkesler, Çeviren: D. Ahsen BATUR, Selenge Yayınları, İSTANBUL, 2009, s.
- Dr. İlhami DURMUŞ, İskitler (Sakalar), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, ANKARA, 1993.
- İsmail MANGALTEPE, Bizansa Kaynaklarında Türkler, Doğu Kütüphanesi, İSTANBUL, 2009.
- Ahmet Hazer HİZAL, Kuzey Kafkasya, Orkun Yayınları, ANKARA, 1961.

L. N. LEZİNA, A. V. SUPERANSKAYA, D. A. BATUR, Türk Onomastikası Bütün Türk Halkları, Selenge Yayınları, İSTANBUL, 2009.

Yudahin, Kırgız Türkçesi Sözlüğü, TDK 1988, 1. cilt.

Yücel ÖZTÜRK, Özü'den Tuna'ya Kazaklar 1, Çeviren: Muvaffak DURANLI, Yeditepe Yayınevi, İSTANBUL, 2004.

S. YA. BAYÇAROV, Avrupa'nın Eski Türk Runik Abideleri, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, ANKARA, 1996.

Hasan Ata ABEŞİ, Türk Kavimleri Tarihi, Şa-To Türkiyat, Bayrak matbaası, İSTANBUL, 2001.

Adilhan ADILOĞLU, Makaleler ve İncelemeler 1, Başkent Matbaacılık, ANKARA, 2005

Adilhan ADILOĞLU, Karaçay Malkar Türkleri, Başkent Matbaacılık, ANKARA, 2005

Sürgün, Büyük Çerkes Sürgünü (Exile), Kafkas Araştırma Kültür ve Dayanışma Vakfı, ANKARA, 2011.

Kırzioğlu M. FAHRETTİN, Dede-Korkut Oğuznameleri, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, ANKARA, 2000.

Prof. Dr. M. Fahrettin KIRZIOĞLU, Kıpçaklar, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek kurumu Türk Tarih kurumu Yayınları, ANKARA, 1992.

Sencer DİVİTÇİOĞLU, Orta-Asya Türk İmparatorluğu, İmge Kitapevi, ANKARA, 2005.

Ord. Prof. Dr. A. Zeki Velidi TOGAN, Oğuz Destanı, Ahmet sait Matbaası, İSTANBUL, 1992.

Ord. Prof. Dr. A. Zeki Velidi TOGAN, Umumi Türk Tarihi'ne Giriş, Enderun Kitapevi, İSTANBUL, 1981.

P. Minas BİJİŞKIYAN, Pontos Tarihi, Çeviren: Hrand D. Andreasyan, Çiviyazıları, İSTANBUL, 1998.

Arpad BERDA, Türkçe Kökenli Kavim Adları, Çeviri: Nurettin DEMİR, Emine YILMAZ, Grafiker Yayınları, ANKARA, 2002.

Prof. Dr. Aytek NAMITOK, Çerkeslerin Kökeni, Çeviren: Aysel ÇEVİKER, Kafdav Yayınları, ANKARA, 2003.

Muharrem ERGİN, Orhun Abideleri, Milli Eğitim Basımevi, İSTANBUL, 1970.

Harun ÖZDEMİR, Tarihin İzinde Şeriat, Zvi Geyik Yayınları, İSTANBUL, 2003. .

B. Ömer, BÜYÜKA, Abhaz Mitolojisi Anaç mı?, İstanbul Matbaası, İSTANBUL, 1971.

Kitabı Mukaddes, Sevetifünun matbaası, İSTANBUL, 1976.

F. GIESE, Anonim Tevahir-i Al-İ Osman, Hazırlayan, Nihat AZAMAT, Marmara Üniversitesi Yayınları, İSTANBUL, 1992, s.

Yrd. Doç. Dr. İsmail DOĞAN, Atilla'nın Torunları Sekeller, Yeni Avrasya Yayınları, ANKARA.

Kerim ODER, Azerbaycan, Boğaziçi Yayınları, İSTANBUL, 1982.

Nedim İPEK, İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler, Serander Basın Yayıncılık, TRABZON, 2006.

Mehmet ERÖZ, Türk Kültürü araştırmaları, Kutluğ Yayınları, 1977, İstanbul.

Sürgün/Exile 21 Mayıs/May 21 1864, Kafdav Yayınları, 2011, Ankara, .

Adnan Menders KAYA, Türkiye Dışındaki Ülkelerde Avşar Varlığı, Turan Dergisi, sayı 17, 2012, s. 1 19.

H. Serkan, AKILLI Etnisite Olgusunun Kavramsal Sınırları ve Modernite Açısından Değerlendirilmesi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2003,

Faruk Sümer, Oğuzlar (Türkmenler), AÜ. Dil ve Tarih Coğrafya yayınları (DTCFY), 2. Baskı, Ankara, 1972, s. 86. (Tarih-i Beyhaki s. 553. 'den nakil)

Joseph Deuignes. :Büyük Türk Tarihi. cilt 1. Türk Kültür yayını. İst. 1976 s. 135.)

İsmail DOĞAN; Dağıstan Avarcasında Türkçe Alıntı Kelimeler ve Avarların Türklüğü Meselesi, Birleşik Kafkasya, Sayı: 1, 1994-1995, s. 11.

General İsmail BERKOK, Tarihte Kafkasya, İSTANBUL, 1958.

N. M. BUDAYEV, Kim Bu Çerkesler, Çeviren: D. Ahsen BATUR, Selenge Yayınları, İSTANBUL, 2009.

Dr. İlhami DURMUŞ, İskitler (Sakalar), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, ANKARA, 1993.

- L. N. LEZİNA, A. V. SUPERANSKAYA, D. A. BATUR, Türk Onomastikası Bütün Türk Halkları, Selenge Yayınları, İSTANBUL, 2009
- Abdullah SAYDAM, Kırım ve Kafkasya Göçleri (1856-1876), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997.
- S. YA. BAYÇAROV, Avrupa'nın Eski Türk Runik Abideleri, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, ANKARA, 1996.
- Hilmi GÖKTÜRK, Anadolu'nun Dağında Ovasında Türk Mührü, Atatürk Üniversitesi Basımevi, ERZURUM, 1974.
- Joseph DEGUİNES, Büyük Türk Tarihi, Çeviren: Hüseyin Cahit YALÇIN, Türk Kültür Yayıni, İSTANBUL, 1976, s.
- Prof. Dr. Laszlo RASONYI, Tarihte Türklük, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, ANKARA, 1971.
- M. FAHRETTİN Kırzioğlu, Kars Tarihi, 1. cilt, Işıl Matbaası, İSTANBUL, 1953.
- Alexandre GRİGORİANTZ, Kafkasya Halkları, Çeviren: Doğan YURDAKUL, Yeni Binyıl, Medya Ofset, Yılmaz ÖZTUNA, Devletler ve Hanedanlar, Kültür Bakanlığı Yayınları, ANKARA, 1991.
- Massao Mori, J. A. Joki, H. W. Haussig, Türk Kültürü El-Kitabı Çevirenler: E, ESİN, O. SERTKAYA, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İSTANBUL, 1978.
- Jabagi BAJ, Çerkesya'da Sosyal Yaşayış-Adetler, Kafkasya Kültürel Dergi Yayınları, ANKARA, 1969, s.
- Rıza NUR, Türk Tarihi, Hazırlayan: E. KILIÇ, Toker Yayınları, İSTANBUL, 1978, s.
- Kazi T. LAYPANOV, İsmail M. MİZİYEV, Türk Halklarının Kökeni, Çeviren: Hatice BAĞCI, Selenge Yayınları, İSTANBUL, 2008.
- Abdulkadir İNAN, Makaleler ve İncelemeler, II. Cilt, Türk Türk Kurumu Basımevi, ANKARA, 1991, S.
- Abdulkadir İNAN, Makaleler ve İncelemeler, Türk Tarih Kurumu Basımevi, ANKARA, 1987, s.
- İlhan AYVERDİ, Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Kubbealtı, 2. Baskı, İstanbul, 2011.
- Türkçe Sözlük, TDK, 10. Baskıdan tıpkı Basım, 2009, Ankara.
- Halil Ekrem ERENOĞLU, Kuzey Kafkasya'da Türk-Moğol İzleri, Birleşik Kafkasya, sayı: 3, 1995
- Kazım Berzeg, "Vubih-ciget"lerin "Son Sesleri" ile Yitirilen tarih belgeseli, Birleşik Kafkasya sayı:17 s. 1-6. (Tarih ve Toplum, kasım, 1988)
- General İsmail BERKOK, Tarihte Kafkasya, 1958, s.
- W. Barthold. Abazalar maddesi, İslam ansiklopesisi, MEB. 1997. Eskişehir, I. cilt s. 6
- Ali Galip Sezgin, Tefsirde Semantik metod ve Kur'an'da "kavm" kelimesinin semantik analizi, Ötüken, 2002, İstanbul.
- Nihal ATSIZ (Hazırlayan), Aşıkpashaoglu Tarihi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yaynları, Ankara, 1985, s. 13-14.
- Ahmet Hazer HIZAL Adige Dilinde Arkaik (Kadim) Türkçeden Kalma Kelimeler ve İrtibatlar-II-1996. sayı. 8, 30
- Akdes Nimet KURAT, IV - XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, Murat Kitapevi, Ankara, 2002.
- Servet SOMUNCUOĞLU, "Sibirya'dan Anadolu'ya Sibirya'dan Anadolu'ya Taştaki Türkler" "Saymalıtış" "Damgaların Göçü -Kurgan" Atok Yayınları.

Çağdaş Azerbaycan Edebiyatında 60'lı Yılların Yeri ve Önemi

Nigar Veli Ramizkızı*

60'lı yıllar Azerbaycan Edebiyatı, sosyal-politik içeriği ve edebi-estetik özellikleriyle oldukça dikkat çekmektedir.

Bu konuda, Anar'ın, Yusuf ve Vakıf Sametoğlu kardeşlerin, E.Aylisli, Elçin, Maksut ve Rüstem İbrahimbeyov kardeşlerin temsil ettiği 60'lı yılların Azerbaycan edebiyatına dünya edebiyatının havasını taşımak, milli ve tarihi değerleri edebiyatda dile getirmek, Azerbaycan'da yeni bir edebiyat nesilinin yetişmesi yönünden büyük hizmetleri olmuştur.

Anahtar kelimeler

Yeni edebiyat, Estetik değişim, Azerbaycan Edebiyatı

Çağdaş Azerbaycan edebiyat ilim ve tenkidinde 60'lı yıllar veya 60'lılar kavramı kullanılmaktadır. Bu kavramın kendisi ve kullanılması hususunda ilk önce belirtmek gerekir ki, 60'lı yıllar Stalinizmin buzlar eridikçe, ülkenin sosyal-politik, kültür ve sanat hayatında gerçekleşen ılımlılaşma, açıklık zamana ve şartlara karşı demokratikleşme açık şekilde duyulmaktaydı.

50'li yıllarda başlayan bu yenileşme safhası edebiyata ve sanata da yansımıştı. Şunu da söylemek gerekiyor ki, Sovyet edebiyatı kavramı Türkiye'de gereğince anlaşılmamaktadır. Bir kısım bu kavramı yalnız resmi ideolojinin taşıyıcısı olan edebiyat olarak açıklıyor. Lâkin Sovyet Edebiyatının içinde aykırı düşünce olmuştur. Aynı zamanda soykırıma, göçe, baskı-

ya uğrayan yazarlar, düşünürlerin de var olduğu da unutulmamalıdır.

Celil Mehmetkuluzade (Mirze Celil), Üzeyir Hacıbeyli, Abdurrahim bey Hakverdiyev, C. Cabbarlı. . . Bunlar, Sovyet zamanlarında kısa bir süre yaşasalar da yaşadıkları zaman zarfında Sovyet ideolojisine ve sistemine hiç uymamış ve ve alışmamışlardır.

Muhacir Azerbaycan edebiyatı (Mehmet Emin Resulzade, Yusuf Vezir Çemenzeminli, Elmas Yıldırım. . .) Türkiye'de Azerbaycan İstiklâl savaşını sürdürmüştür.

30'lu yıllarda soykırıma uğrayan Hüseyin Cavit, Ahmet Cevat, Mikail Müşfik. . . gibi isimler ana dili, Türklük ve milliyetçilik, istiklâl düşüncelerinin temsilcisi oldukları için kurşuna dizilmişlerdir.

* Azerbaycan Bilimler Akademisi Edebiyat Enstitüsü doktora öğrencisi

Bütün bunlardan başka Sovyet edebiyatının içinde de aykırı düşüncenin, milli mefkurenin ifadesi olan edebiyat var olmuştur. Ne Komünist partisi, ne KGB, ne kraldan artık kral rolüne üstlenen rejim yazarları Azerbaycan edebiyatının bu dahili gücünü, varoluşunu öldürmeyi başaramamıştır. Sovyet ideolojisi kalıpları içinde ana dilin varlığını, milli tarih ve düşüncesini koruyan, yaşatan yazarların (S. Vurgun, S. Rüstem, M. Rahim, S. Rahimov, A. Veliyev, A. Abulhasan. . .) hizmetleri de inkar edilemez.

Sovyet sistemi içerisinde milli varlığın, bağımsızlık ve hürriyet duygusunun, insanî edebiyatın taşıyıcısı olan R. Rza, B. Vahapzade, Mehmet Araz, A. Mehmethanlı, İ. Efendiyev, S. Kadirzade, Gabil, B. Azeroğlu, F. Hoşginabi, M. Gülgün, A. Kasimov, M. Yakup gibi yazarların hizmeti oldukça önemlidir. Zaten bu yazarlar ve milli-manevî temeller olmasaydı Azerbaycanın yeni edebiyatının oluşması söz konusu bile olamazdı.

Göreceli olarak 60'lı yıllar edebiyatı olarak adlandırılan bu yeni sanat ve düşünce döneminin temsilcileri Anar, Ali Kerim, Yusuf ve Vakıf Sametoğlu kardeşleri, Maksut ve Rüstem İbrahimbeyov kardeşleri, Ekrem Eylisli, Elçin, İsi Melikzade, Ferman Kerimzade, İsa İsmailzade, Alekper Salahzade. . . sayılabilir.

Yeni edebiyatın temel özellikleri aşağıda belirtilmiş edebi-estetik ve sosyal-politik şartlarla ilişkilidir.

-Yeni edebiyat sanat hayatında devrim değil de, daha fazla değişim ve dönüşüm olarak değerlendirilebilir;

-Dünya edebiyatı havasının, özellikle modernist Rus, Avrupa, Amerika edebiyatının yansıması, edebi ilişkilerin yeni bir döneme girmesi yönünden yeni Azerbaycan edebiyatı Doğu ve Batı değerlerinin sentezi, birleşimi olarak kıymetli sayılabilir;

-Bazen sembollerle, bazen de açık şekilde Sovyet ideyolojisinin, düşünce ve hayat tarzını tenkit eden millî ve manevî değerleri ön plâna

çıkaran yeni Azerbaycan edebiyatı H. Cavit, M. Müşfik, R. Rıza, B. Vahapzade. . . yeni edebî-estetik ilkelerle devamı olmakla beraber, hem de modern düşünce platformu niteliği taşımaktaydı.

-Azerbaycan yazarlarından Sabir Ahmetli, İsa Hüseyinov ve İsmail Şihli, Mehmet Araz, yeni Azerbaycan edebiyatının oluşmasında önemli rol oynamışlardır. Bu yazarlar 60'lıların hem de en yakın salefi, temeli olarak gösterilmelidir.

-Yeni Azerbaycan edebiyatı Bağımsız demokratik Azerbaycanın doğuşu, dünyaya gelmesi için önemli temellerden biriydi;

-Yeni Azerbaycan edebiyatının bağlamı sadece Azerbaycan edebiyatı değil, aynı zamanda Sovyet edebiyatının aykırı düşünce cereyanının (A. Soljenitsin, Y. Yevtuşenko, A. Bitov, V. Şukşin, Y. Trifonov, Ç. Aytmatov, V. Belov, F. İskender, R. Rojdestvense, A. Voznesenski. . .) bağlamında değerlendirilmelidir.

-Yeni Azerbaycan edebiyatı edebî sanatlar, poetika bakımından önem taşımaktadır.

-Yeni Azerbaycan edebiyatına o zaman çok sınırlı, bazen dolaylı modern Türkiye edebiyatının etkisini dikkate almamak olmaz. Reşat Nuri Güntekinden sonra Nazım Hikmetin o zamanlar Bulgaristanda Ekber Babayevin yayımladığı 8 ciltlik seçme eserleri başta olmak üzere, Aziz Nesin, Fazıl Hüsni Dağlarca, Necip Fazıl Kısakürek. . . isimleri önemli rol oynamıştır.

Anarın "Anlamak derdi" demesinde "Nesrin fezası" yazısında Y. Karayevin, A. Hüseyinovun, A. Memmedovun, K. V. Nerimanoglundun, K. Abdullanın, N. Cabbarovun, V. Yusiflinin makale ve denemelerinde 60'lıların edebi-estetik özellikleri araştırılmış ve modern ve modern Azerbaycan edebiyatı bağlamında incelenmiştir. "Kobustan" (Baş editör Anar), Azerbaycan (Baş editör E. Aylisli), "Yıldız" (Baş editör Y. Sametoğlu), "Gençlik" (Baş editör M. İsmail) dergileri yeni Azerbaycan edebiyatının oluşmasında önemli rol üstlenmişlerdir.

Bu dergiler, toplumsal bilinçle beraber, dünya edebiyatının sanatının tebliğinde, yayılmasında önemli faaliyetler göstermiş, yeni edebî meslek yetişmesinde o zamanın ciddi ve cesaretli adımlarını atmışlardır.

Şunu söylemek yeter ki 60-70'li yıllarda Anarın, E. Aylislinin "Kobustan" ve "Azerbaycan" dergisini politik-ideolojik yönden eleştiren yüzlerce tenkit makalesi "Komunist" gazetesinde, "Kirpi" mizah dergisinde, "Azerbaycan Gençleri" gazetesinde, "Azerbaycan Komünist" dergisinde aralıksız şekilde yayınlanmıştır.

Kurulmuş edebî mahkemeler, sansür ve bireysel baskı yeni edebiyata karşı çevrilmiştir. Komünist Partisi Merkez Komitesi emirleri Moskovadan alır ve uygulamasını Azerbaycanda gerçekleştirirdi. Zaman sıkıştığı için 20-30'lu yılların soykırımı gerçekleştirilemiyordu. fakat baskı, direniş, karşı eylem hep devam etmekteydi.

O yıllarda Anarın Moskovada "Nedelya" (Hafta) isimli gazetede yayınlanmış "Ben, sen, o ve telefon" hikayesi, "Gürcü soyadı", "Dante'nin jubilesi", "İyi hünkarın masalı" hikayeleri ve "Ak liman" romanları, E. Aylislinin "Adamlar ve ağaçlar" trilogisi, "Benim nağmekar halam" uzun hikayesi (povesti), Maksut İbrahimbeyovun "Daha iyi kardeş yoktu" hikayesi, R. İbrahimbeyovun "Bir cenup şehrinde" eseri, Y. Sametoğlunun "Bayatı-Şiraz", "220 nolu oda" hikayeleri, Elçinin "Baladadaşın ilk aşkı", "Sos" hikayeleri gençlerin en fazla okuduğu ve tartıştığı, resmlerin daha fazla tenkit edildiği eserlerdi.

60'lıların Rusça Moskovada yayınlanması, dünyaya yayılması Moskova basınında değerlendirilmesi 60'lıların başlıca savunma kalesi rolünü oynamaktaydı.

Sovyet Rus rejimi öncü edebiyatı yok etmek, önlemek gücünde olmadığından, bu destekte Kırgız kökenli Ç. Aytmatovun, Gürcü kökenli O. Çiladzenin, Ermeni kökenli H. Matevasyan, Kazak kökenli O. Süleymanoğlu, Abaza kö-

kenli F. İskenderi, yukarıda isimlerini zikrettiğimiz Azerbaycan kökenli 60'lıları sayabiliriz.

Moskova ve Leningrad'ta (St. Peterburg) yayınlanan "Drujba narodov" (Halklar dostluğu), "Niva", "Zvezda" dergileri, "Edebiyat gazetesi" 60'lıların sırayla yayınlanmış bu eserleri Rusça okuyan toplum tarafından olumlu karşılanmıştır.

60'lıların tiyatro sanatında, sinema ve matbuattaki başarıları da dikkat çekmektedir.

Sert direniş olsa da Azerbaycan sahne ve ekranlarında Anarın, E. Aylislinin, R. İbrahimbeyovun, Elçinin eserlerinin başarısı yeni edebiyatın onaylanması bakımından önemli idi.

... Göreceli metaforik üslubun edebî sanat açısından imkânları Y. Sametoğlunun "Katl Günü" romanında başarıyla kullanılmıştır. Araştırmacılar Vakıf Sultanlı, Hayale Efendiyeve tarafından bu problem geniş şekilde incelenmiştir.

Bu araştırmalarda dünya edebiyatı bağlamında 70-80 li yıllarda metaforik üslup, edebî üsul olarak göreceli geniş şekilde kullanılmıştır. Kolombiya yazarı G. G. Marques "Majik realizm" olarak adlandırılan edebî yöntemle dünya edebiyatına yeni bir sayfa yazmıştır.

60'lı yıllar Azerbaycan nesri, Türk folkloru bağlamında mitik düşünceden efsane ve rivayet örgüsünden faydalanmıştır. Mesela, Yusuf Sametoğlu "Katl Günü" romanında semboller (Baba Kaha dağı, Kirlikir (yaratık tipi)) büyüye-büyüye insanı ve dünyayı bize daha iyi tanıtıyor. Aynı zamanda basmakalıp edebî sanatlardan uzaklaştırır.

Merkezinde insan ve dünya, insan ve toplum duran roman bu metaforik üslupla daha derinden açılır. Manevi dünyanın çöktüğü, gelenek ve göreneklerin taptandığı, milletin kitleye çevrildiği makamların ustalıkla veren yazar yeni bir edebî dünya yaratmış olur. Veya Elçinin "Ölüm Hükümü" romanı bu yönden dikkat çekicidir. "Ölüm Hükümü"nü Türkiye Türkçesi'ne aktaran Yusuf Gedikli, kitabın arka kapağında eser hakkında şunları yazmaktadır. "Yazarın

şimdi sunduğumuz Ölüm Hükümü romanı, Sovyet devrine siyasî, iktisadî ve sosyal bakımdan ışık tutan çok yönlü bir eserdir”.

Roman üzerinde araştırma yapan Türk ilim adamı S. Adıgüzelin gözlemleri ve romanın konusundan da burada kısaca bahsetmek gerekir:

“Roman, Azerbaycandaki yetmiş yıllık Sovyet rejiminin ne kadar zalim, ne kadar adaletsiz ve ne kadar ahlâksız olduğunu bütün gerçekliğiyle gözler önüne sermektedir. Romanda zengin şuuraltına sahip kahramanların psikolojik durumlarını da oldukça güzel bir şekilde yansıtmaktadır.

“Ölüm Hükümü”nde Sovyet rejiminin Azerbaycanda uyguladığı ve zulüm sonucunda toplumun yaşadığı bunalımları ve bozuklukları, rejimin yetiştirdiği insanlarda psikolojik ve ahlaki bozuklukları görüyoruz.

Romanın kısaca özeti şöyledir; Yazar, “Ölüm Hükümü” romanına Tilki geldi kabristanlığının köpeği olan Gicbeserin hikâyesi ile başlamaktadır. Gicbeser, Kabristan müdürü olan Abdülgafarzadenin emriyle bekçi Eflatun tarafından yavruyken beslenmeye başlar. Gicbeser büyüyünce artık yavruyken gördüğü ilgiyi görmez ve kabristandan ayrılır. Romanın ikinci bölümünde talebe Murat Yıldırımli anlatılmaktadır. Murat Yıldırımli, Azerbaycan Devlet Üniversitesi, dil ve edebiyat fakültesi dördüncü sınıf öğrencisidir. Hatice kadının evinde Hüsrev muallim ile birlikte kalmaktadır. İçine kapanık, insanlardan kaçan bir kişiliğe sahiptir. Çok başarılı bir öğrenci olmasına rağmen üniversiteye girmekte çok zorlanmıştır. Çünkü imtihanı kazanmak için ya rüşvet vermek, ya da çok tanınmış birisinin yakını olmak gerekmektedir. Kazandığı bir imtihanı, hiç yazılmamış olan Azizimin Cefası romanını kimin yazdığını bilmediği, başka bir imtihanı ise Puşkinin oğlunun ve kızının adını bilmediği için kaybetmiştir. Murat Yıldırımli’nin gayesi yazar olmaktır, bunun için çok çalışmaktadır. Murat Yıldırımli iç dünyasında sürekli olarak insanları, düzeni ve hayatı sorgulamaktadır. Hatta

Kur’anda okuduğu ayetleri dahi yaşanan hayatta olan kötülükler yüzünden zaman zaman kendi iç dünyasında değerlendirir ve sorgular. Hatice Kadın, Murat Yıldırımli ve Hüsrev muallimin ev sahibidir. Çok cimri bir kadındır, çekirdek satarak ve evinden aldığı kirayla geçinir. Balaniyaz adında fare avcılığı yapan bir oğlu vardır. Balaniyaz, annesini çok arayıp sormaz, Hatice kadının da bundan pek şikayetçi olduğu yoktur. En azından oğlu ondan para istemez. Balaniyaz, annesinin ölümüne bile sonradan gelir. Hatice kadının ölümü bütün mahalleyi bir araya getirir. Onu Tilki Geldi kabristanlığına defn etmek isterler, fakat Hatice kadının oraya defnedilmesi oldukça zordur. Romanın üçüncü bölümü Abdülgafarzade adını taşımaktadır. Abdülgafarzade kabristanın müdürü ve çok çalışkan bir insandır. Genç yaşta oğlunu kaybetmiştir. Eşi Karatel ile birlikte yaşar. Karatel, oğlu öldükten sonra sürekli olarak hastadır. Abdülgafarzade her yıl hile ile mezarlık plânını doldurur, kafasından ölü isimleri ve adresleri yazarak kendi parasından bunları karşılar ve devletten madalya alır. Abdülgafarzade, çeşitli yollarla para kazanmaktadır. Oldukça zengin ve nüfuzlu bir rahatlıkla ulaşabilmektedir. Kanunla oynamak olmaz bölümünde, Murat Yıldırımli ve Hüsrev muallim, Hatice kadın için kabristanlıktan yer almaya giderler, ama paraları olmadığından yer alamazlar. Tongal adını taşıyan beşinci bölümde Hüsrev muallimin hayat hikayesi anlatılmaktadır. Hüsrev muallim, Hadrut kentinde eşi Şirin ve çocukları Cafer, Aslan ve Azerle birlikte yaşamaktadır. Bir konferans için Şuşaya gider. Hüsrev Muallim Şuşada iken Hadrutu taun salgını balar. Hadruta giriş, çıkış yasaklanır. Hüsrev muallime bu haber geç ulaşır. Hadruta gelir fakat şehre alınmaz. Hüsrev muallimin eşi ve çocukları bu salgında ölürlür. Hadruta salgının önüne geçebilmek için kentin dışında tongal adı verilen bir ateşte ölenlerin cesetlerini yakalarlar, halkın bu ateşten haberi yoktur. Halk tongalın haberini alınca yakınlarının

cesetlerini kurtarmak için oraya gider fakat başarısız olur. Hüsrev muallim bundan sonra Hadruttan ayrılır ve içine kapanık bir hayat yaşamaya başlar. Altıncı bölüm yine Gicbese-rin hikayesidir. Bir dar alanda sarhoş birkaç insan ve bir kadının şarap yüzünden kavgaları ve halkın onları oradan kovması anlatılmaktadır”¹

Yenidenkurma yeniden yapılanma ve açıklık (perestroyka, glasnost) politikası yeni edebiyat için geniş kapılar açmış oldu. Geri dönüşü olmayan bu yeni edebiyatın devamı ve kazanmış olduğu edebi zaferler danılmazdır. Tenkit objesi olan 60'lılar kusursuz, ideal sayılmazlar. Edebi safhalar her zaman tartışmaya açıktır. Fakat bu tartışmada objektif olmak, yapılan iş-leri, fedakarlıkları, sanat değerlerini göstermek de haksızlık olur.

Bu tartışmalar politika düzlemine çıkarsa daha farklı boyutlar ve tenkitlerin de ortaya çıkması doğaldır.

Türkiyede 60'lılardan Anarın, Elçinin yayınlanması takdire şayan sayılmalıdır. Fakat 60'lıların Y. Sametoğlu, R. İbrahimbeyov, M. İbrahimbeyov, A. Aylisli, F. Kerimzade, İ. Melikzade, A. Kerim, İ. İsmayilzade v. b. Yazarların çevrilmesi tartışılması gerekmektedir. Türkiye-Azerbaycan edebi ilişkileri bir bütünlük içinde incelenip araştırılırsa, gelecek namına alınacak sonuçlar da o kadar değerli olur.

Ortak iletişim Türkçesi, Azerbaycan, Kazak, Tatar, Başkırt. . . türkçelerinin alternatifi değil, İngilizce ve Rusçanın alternatifi olması 60'lıların edebi, ilmî tecrübesinde aydınlığa kavuşmuştur.

60'lıların doğal edebi devamı olan 70-80-90'lıların yeni bin yılın edebî neslinin başarıları (R. Rövsen, V. Cabrailzade, S. Rüstemhanlı, R. Behruti, M. Süleymanlı, M. İsmail, A. Mesut, E. Bahış, V. Nesip, A. Samet Bahmenli, Ejder ol Zamin Hacı, Seymur Baycan...) 60'lıların edebi-estetik yolunun göstergesidir.

KAYNAKLAR

- Abbas Abdulla, **Hayat ve Edebi Hâkikat**, Bakü, Nurlan yayınevi, 2006
- Edebiyatşünaslık**, Ansiklopedik çeviri. Haz., Aziz Mirahmedov. Bakü, “Azerbaycan Ansiklopedisi”, 1998
- Enveroğlu Himalay, **Azerbaycan Romanının Gelişme Meseleleri**, Bakü, Nurlan yayınevi, 2008
- Hüseynoğlu Tevfik, **Söz-Tarihin Yuvası**, Bakı, Azərneşr Yayınevi, 2000
- İmaniv Hamit, **Felsefenin Esasları**, Bakü, Azərneşr Yayınevi, 2007
- Kazımov Gazanfer, **Sanat Düşünceleri**, Bakü, 1997
- Elçin, **Ölüm Hükmü**, İstanbul, 1996
- Sedat Adıgüzel. **Ölüm Hükmü ve Tarihi Gerçekler**. A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, sayı 12, Erzurum, 1999
- Çağdaş Azerbaycan Edebiyatı**, İki cilt. Bakü, Bakü Üniversitesi Yayınevi, 2007
- Sultanlı Vakıf, **Azerbaycan Edebi Eleştirisi**, Bakü, İlim ve Tahsil yayınevi, 2012
- Nerimanoğlu Kamil Veli, **Türk Halkbilimi, dili, poyetikası, fikir hayatı**, Ankara, 2011

1 B-z. S.Adıgüzel. Ölüm Hükmü. A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi. Sayı 12, Erzurum 1999